

ISSN 2790-7198

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҶОИ
ДАВЛАТҶОИ ОСИЁ ВА АВРУПО**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES**

**ОСИЁ ВА АВРУПО
(маҷаллаи илмӣ)**

**АЗИЯ И ЕВРОПА
(научный журнал)**

**ASIA AND EUROPE
(Scientific Journal)**

№ 3 (23), 2025

Душанбе - 2025

Хайдарзода Рустам Чўра – сармуҳаррир, директори Институти омўзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ;
Сангинзода Дониёр Шомаҳмад – муовини сармуҳаррир;
Ашуров Ардамехр – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Хушвахтзода Қобилҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, узви пайвастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, президенти АМИТ;

Муҳаммад Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи АМИТ;

Турсон Акбар – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;

Шамолов Абдулвоҳид – доктори илмҳои фалсафа;

Сайидзода Зафар Шералӣ – доктори илмҳои таърих;

Қурбонова Ширин – доктори илмҳои таърих;

Воҳидова Санавбар – доктори илмҳои таърих;

Искандаров Қосимшо – доктори илмҳои таърих;

Турсунов Турсунмурод – доктори илмҳои таърих;

Каримов Шамсиддин – доктори илмҳои сиёсӣ;

Маҳмадбекзода Моёншо – доктори илмҳои сиёсӣ;

Зиёев Субҳиддин – номзоди илмҳои филологӣ.

Дороншоева Некбахт – номзоди илмҳои сиёсӣ;

Юсуфҷонов Фаридун – номзоди илмҳои сиёсӣ;

Улмасов Раҳмон – доктори илмҳои иқтисодӣ;

Исайнов Ҳисайн – доктори илмҳои иқтисодӣ;

Чумъаев Баҳовиддин – доктори илмҳои иқтисодӣ;

Муқаддасзода Фирдавс – доктори илмҳои иқтисодӣ;

Муҳаммадализода Парвина – номзоди илмҳои иқтисодӣ;

Муассиси маҷалла: Институти омўзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар баҳши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати берунӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъб мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 305/МЧ – 97 санаи 26 июли соли 2023 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Дар асоси фармоиши Раиси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон № 270/м аз 29 ноябри соли 2022 ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст.

Маҷалла дар Индекси русии иқтибосоварии илмӣ (РИНЦ) ба қайд гирифта шудааст.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72.

Сомонаи мо: <https://www.osiyoavrupo.tj/majalla>.

E-mail: kotibi_ilm_i.amit.ioa@mail.ru

Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2025 – № 3 (23). ISSN 2790-7198.

Хайдарзода Рустам Джура – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы;
Сангинзода Дониёр Шомахмад – заместитель главного редактора;
Ашууров Ардамехр – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Хушвахтзода Кобилджон – доктор экономических наук, академик Национальной академии наук Таджикистана, президент НАНТ;

Мухаммад Абдурахмон – доктор политических наук, член-корреспондент НАНТ;

Турсон Акбар – доктор философских наук, академик НАНТ;

Шамолов Абдулвохид – доктор философских наук;

Сайидзода Зафар Шерали – доктор исторических наук;;

Қурбонова Ширин – доктор исторических наук;;

Вохидова Санавбар – доктор исторических наук;

Искандаров Косимшо – доктор исторических наук;

Турсунов Турсунмурод – доктор исторических наук;

Каримов Шамсиддин – доктор политических наук;

Махмадбекзода Моёншо – доктор политических наук;

Зиёев Субхиддин – кандидат филологических наук;

Дороншоева Некбахт – кандидат политических наук;

Юсуфджонов Фаридун – кандидат политических наук;

Ульмасов Рахмон – доктор экономических наук;

Исайнов Хисайн – доктор экономических наук;

Джумъаев Баховиддин – доктор экономических наук;

Мукаддасзода Фирдавс – доктор экономических наук;

Мухаммадализода Парвина – кандидат экономических наук.

Haidarzoda Rustam Jura – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries;

Sanginzoda Doniyor Shomahmad – Deputy of Chief Editor;

Ashurov Ardamehr – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Khushvakhtzoda Kobiljon – Doctor of Economic Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan, President of the NAST;

Muhammad Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, corresponding member of the NAST;

Turson Akbar – Doctor of Philological Sciences, Academician of the NAST;

Shamolov Abdulvohid – Doctor of Philological Sciences;

Sayidzoda Zafar Sherali – Doctor of Historical Sciences;

Kurbonova Shirin – Doctor of Historical Sciences;

Vohidova Sanavbar – Doctor of Historical Sciences;

Iskandarov Qosimsho – Doctor of Historical Sciences;

Tursunov Tursunmurod – Doctor of Historical Sciences;

Karimov Shamsiddin – Doctor of Political Sciences;

Mahmadbekzoda Moyonsho – Doctor of Political Sciences;

Ziyoyev Subhiddin – Candidate of Philological Sciences;

Doronshoeva Nebakht – Candidate of Political Sciences;

Yusufdzhonov Faridun – Candidate of Political Sciences;

Ulmasov Rakhmon – Doctor of Economic Sciences;

Isaynov Hisayn – Doctor of Economic Sciences;

Jumayev Bahoviddin – Doctor of Economic Sciences;

Mukaddaszoda Firdavs – Doctor of Economic Sciences;

Muhammadalizoda Parvina – Candidate of Economic Sciences.

МУНДАРИЧА

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Хайдарзода Р.Ҷ. ГЕОСТРАТЕГИЯ ВА ГЕОПОЛИТИКАИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ.....	10
Сангинзода Д.Ш. РАҚОБАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР САТҲИ ҶАҶОНӢ: МЕХАНИЗМҶО, АФЗАЛИЯТҶО ВА МУШКИЛОТ.....	16
Ашуров А.М. ГУСТАРИШИ ҶАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОНУ ЧИН ДАР ҚАРИНАИ РАСИДАН БА ҶАДАФҶОИ СТРАТЕГИИ ТОҶИКИСТОН.....	22
Сайидзода З.Ш. Салимов А. Ҷ. ТОҶИКИСТОН: НЕРУИ ҶАДИД БАРОИ ИДМ – АЗ НИГОҶИ АҶЛИ УЛУМ.....	27
Каримов Ш.Т. НИШАСТИ “С5+1” – МАЙДОНИ АМАЛ БАРОИ ҶАМКОРИИ СТРАТЕГӢ.....	36
Раҳмонзода А.Ш. МАСЪАЛАИ ТАЪМИНИ “МАНФИАТҶОИ МИЛЛӢ” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶӢ ВА МУНОСИБАТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ (ТАҶЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА МУҚОИСАВӢ).....	43
Мадимарова Г.М. ҶАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҶОДИ АВРУПО ДАР САМТИ РУШДИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”.....	52
Шарифов И.И. АФЗОИШИ АҶАМИЯТИ РОҶҶОИ НАҚЛИЁТӢ ВА ДОЛОНҶОИ ТИҶОРАТИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ПАС АЗ МУНОҚИШАИ ҶИНДУСТОНУ ПОКИСТОН.....	60
Саидзода Ҷ.А. ҶАМКОРИҶОИ ДУҶОНИБАИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҶУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН.....	67
Давлатов З.А. ТАҶҚИҚИ ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ПАДИДАИ НИЗОЪ.....	73
Сангинзода Д.Ш. НИЗОЪҶО ВА ҶИМОЯИ ҲУҚУҚҶОИ МАДАНӢ: ТАҶЛИЛИ УМУМИҶАҶОНӢ.....	79
Шарифзода С.С. ТОҶИКИСТОН ВА ҚИРҶИЗИСТОН: МАРҶАЛАИ НАВИ ҶАМКОРӢ ДАР МАСИРИ ШАРИКӢИ СТРАТЕГӢ.....	84
Соҳиби Б., Файзуллоева Н.Н. ФОРМАТИ МУКОЛАМАИ “ОСИЁИ МАРКАЗӢ +1” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶӢИ ҶУМҶУРИИ МАРДУМИИ ЧИН.....	97
Қурбонов Ҷ. ОЁ АФЗОНИСТОН АЗ ФАСОДИ МОЛӢ ОРӢ АСТ?.....	103
Қодирова З. Б. НАЗАРИЯҶОИ ДУНЯВИИ ПАЙДОИШИ ДАВЛАТ ДАР ФАРҶАНГИ АВРУПО ВА КИШВАРҶОИ ШАРҚ: ТАФОВУТ ВА ХУСУСИЯТҶО.....	109
Давлиёрова С.Т. ГЕОПОЛИТИКА ВА РАҚОБАТИ РОССИЯ БО ДАВЛАТҶОИ ОСИЁИ ҶАНУБӢ ВА ШАРҚӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.....	118
Дороншоева Н. Ш., Халилова М.Р. МУҶОҶИРАТИ ШАҶРВАНДОНИ ТОҶИКИСТОН БА ШМА: ОМУЗИШИ ПАЙОМАДҶОИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ.....	123
Судуров С.А. НАҚШИ ФОРМАТИ МАСКАВ ДАР РАВАНДИ СУЛҶИ АФЗОНИСТОН.....	130
Начмидинов А.Ф. ТАҶЛИЛИ ТАҶРИБАИ ИННОВАТСИОНӢ ВА СТАРТАПҶОИ ТЕХНОЛОГӢ ДАР ШМА.....	138
Зиёев С.Н. Ниёздухт Х. ҶАМКОРИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНИ ҶАМКОРИИ ИСЛОМӢ.....	143

ШАРҚШИНОСӢ

Қурбонова Ш. И. НАХУСТНОМАИ ҲУҚУҚӢ БАШАР.....	149
Искандаров Қ. ТАҶЙИРОТ ДАР УСУЛ ВА ҚОИДАҶОИ МУБОРИЗАИ ЗИДДИТЕРРОРИСТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ.....	157

Мирзоев Ҳ. Т., Давлатова Ф.Г. СУЛОЛАИ БУВАЙҲИЁН: ТАЪСИРИ СИЁСӢ ДАР МАРКАЗИ ХИЛОФАТ (934–1062).....	165
---	------------

ИҚТИСОДИ ЧАҲОН

Тағоев М. Р. ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ДИПЛОМАТИЯИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	172
Қурбонзода Ф. НАҚШИ РАҚАМИКУНОӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ РУСИЯ....	178

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Хайдарзода Р.Дж. ГЕОСТРАТЕГИЯ И ГЕОПОЛИТИКА ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ.....	10
Сангинзода Д.Ш. ПРАВОВАЯ КОНКУРЕНЦИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ: МЕХАНИЗМЫ, ПРЕИМУЩЕСТВА И ВЫЗОВЫ.....	16
Ашуров А.М. РАСШИРЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И КИТАЕМ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ТАДЖИКИСТАНА.....	22
Саидзода З.Ш. Салимов А.Х. ТАДЖИКИСТАН: НОВАЯ ЭНЕРГИЯ ДЛЯ СНГ — ВЗГЛЯД ИЗ НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА.....	27
Каримов Ш.Т. ФОРМАТ “С5+1” – ЖИВАЯ ПЛОЩАДКА ДЛЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	36
Рахмонзода А.Ш. ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ «НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ (ТЕОРЕТИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ).....	43
Мадимарова Г.М. СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛеной ЭКОНОМИКИ».....	52
Шарифов И.И. УСИЛЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ПУТЕЙ И ТОРГОВЫХ КОРИДОРОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПОСЛЕ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ИНДИЕЙ И ПАКИСТАНОМ.....	60
Саидзода Х.А. ДВУСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ИРАН.....	67
Давлатов З.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ФЕНОМЕНА КОНФЛИКТА.....	73
Сангинзода Д.Ш. КОНФЛИКТ И ЗАЩИТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ: ГЛОБАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	79
Шарифзода С.С. ТАДЖИКИСТАН И КЫРГЫЗСТАН: НОВЫЙ ЭТАП СОТРУДНИЧЕСТВА НА ПУТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА.....	84
Сахиби Б., Файзуллоева Н.Н. ФОРМАТ ДИАЛОГА «ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ +1» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	97
Курбанов Х. СВОБОДЕН ЛИ АФГАНИСТАН ОТ ФИНАНСОВОЙ КОРРУПЦИИ?.....	103
Кадирова З.Б. СВЕТСКИЕ ТЕОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВА В КУЛЬТУРЕ ЕВРОПЫ И СТРАН ВОСТОКА: РАЗЛИЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ..	109
Давлиёрова С.Т. ГЕОПОЛИТИКА И КОНКУРЕНЦИЯ РОССИИ С ГОСУДАРСТВАМИ ЮЖНОЙ И ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ.....	118
Дороншоева Н.Ш., Халилова М.Р. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	123
Судуров С.А. РОЛЬ МОСКОВСКОГО ФОРМАТА В МИРНОМ ПРОЦЕССЕ В АФГАНИСТАНЕ.....	130
Наджмиддинов А.Ф. АНАЛИЗ ОПЫТА ИННОВАЦИЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СТАРТАПОВ В США.....	138
Зиёев С.Н. Нияздухт Х. СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ОРГАНИЗАЦИЕЙ ИСЛАМСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	143

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Курбонова Ш.И. ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА.....	149
Искандаров К. ИЗМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПОВ И ПРАВИЛ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ПОВЕСТКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ..	157

Мирзоев Х.Т., Давлатова Ф.Г. ДИНАСТИЯ БУВАЙХИДОВ: ПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ В ЦЕНТРЕ ХАЛИФАТА (934-1062).....	165
---	------------

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Тагоев М.Р. РЕАЛИЗАЦИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ДИПЛОМАТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	172
Курбанзода Ф. РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РОССИИ...	178

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Haidarzoda R.J. GEOSTRATEGY AND GEOPOLITICS OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE.....	10
Sanginzoda D.Sh. LEGAL COMPETITION IN A GLOBAL CONTEXT: MECHANISMS, ADVANTAGES AND CHALLENGES.....	16
Ashurov A.M. EXPANSION OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND CHINA IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING TAJIKISTAN'S STRATEGIC GOALS.....	22
Saidzoda Z.Sh. Salimov A.Kh. TAJIKISTAN: NEW ENERGY FOR THE CIS — A VIEW FROM THE SCIENTIFIC COMMUNITY.....	27
Karimov Sh.T. THE “C5+1” FORMAT IS A LIVE PLATFORM FOR STRATEGIC COOPERATION.....	36
Rakhmonzoda A.Sh. PROBLEM OF ENSURING «NATIONAL INTERESTS» IN FOREIGN POLICY AND INTERNATIONAL RELATIONS (THEORETICAL AND COMPARATIVE ANALYSIS).....	43
Madimarova G.M. TAJIKISTAN’S COOPERATION WITH THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF GREEN ECONOMY DEVELOPMENT.....	52
Sharifov I.I. THE GROWING IMPORTANCE OF TRANSPORT ROUTES AND TRADE CORRIDORS IN CENTRAL ASIA AFTER THE INDIA–PAKISTAN CONFLICT.....	60
Saidzoda H.A. BILATERAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN.....	67
Davlatov Z.A. STUDY OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE PHENOMENON OF CONFLICT.....	73
Sanginzoda D.Sh. CONFLICT AND PROTECTION OF CIVIL RIGHTS: GLOBAL ANALYSIS.....	79
Sharifzoda S.S. TAJIKISTAN AND KYRGYZSTAN: A NEW STAGE OF COOPERATION TOWARDS STRATEGIC PARTNERSHIP.....	84
Sohibi B., Faizulloeva N.N. THE FORMAT OF THE DIALOGUE "CENTRAL ASIA +1" IN THE FOREIGN POLICY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA.....	97
Kurbanov H. IS AFGHANISTAN FREE FROM FINANCIAL CORRUPTION?.....	103
Kadirova Z.B. SECULAR THEORIES OF STATE EDUCATION IN EUROPEAN AND EASTERN CULTURES: DIFFERENCES AND FEATURES.....	109
Davliyorova S.T. GEOPOLITICS AND COMPETITION OF RUSSIA WITH THE STATES OF SOUTH AND EAST ASIA IN THE CENTRAL ASIAN REGION.....	118
Doronshoeva N.Sh., Khalilova M.R. MODERN PROBLEMS OF MIGRATION OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE UNITED STATES AND ITS CONSEQUENCES.....	123
Sudurov S.A. THE ROLE OF THE MOSCOW FORMAT IN THE PEACE PROCESS IN AFGHANISTAN.....	130
Nadzhmiddinov A.F. ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF INNOVATIONS AND TECHNOLOGICAL STARTUPS IN THE USA.....	138
Ziyoev S.N. Niyazdukht H. COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION.....	143

ORIENTAL STUDIES

Kurbonova Sh.I. DECLARATION OF HUMAN RIGHTS.....	149
Iskandarov Q. CHANGES IN THE PRINCIPLES AND RULES OF ANTI-TERRORISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....	157

Mirzoev H.T., Davlatova F.G. THE BUWAYHID DYNASTY: POLITICAL INFLUENCE IN THE CENTER OF THE CALIPHATE (934-1062).....	165
--	------------

GLOBAL ECONOMY

Tagoev M.R. IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN DIPLOMACY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	172
---	------------

Kurbanzoda F. THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN ECONOMY.....	178
--	------------

GEOSTRATEGY AND GEOPOLITICS OF THE PRESIDENT OF TAJIKISTAN IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Haidarzoda Rustam Jura

Director of the Institute for the Study of Problems of Asian and European States of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Philosophy

The article discusses the contribution of the President of the Republic of Tajikistan in the formation and implementation of the country's geostrategy and geopolitics in the international community. According to the author, Tajikistan enjoys a special geopolitical position in Eurasia and should use this opportunity for its national interest.

Transforming Tajikistan into a major transit country in the context of the implementation of global and regional projects in the direction of expanding transport and trade corridors such as "One Belt - One Road" will help preserve the key position of our country in Eurasia.

The author emphasizes that Tajikistan's global initiatives, especially in matters related to the effective use of water resources in the world and the implementation of high diplomacy, are considered one of the important elements of the geostrategy of our country.

Key words: *Tajikistan, President, system of international relations, world community, geostrategy, geopolitics, geoculture, national interests, water diplomacy*

The Republic of Tajikistan has achieved unique achievements in foreign policy during the years of independence under the successful leadership of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, that is, our country, as a full member of the world community, has become a key state and an influential force in the system of international relations.

The policy of any modern state is built on the basis of political, economic, military and cultural power. In turn, such factors as the geopolitical and geostrategic position in the world community, its geoeconomic and geocultural potential play a significant role in the implementation of the foreign policy of a particular state. The foreign policy of the Republic of Tajikistan, the main principles of which are the philosophical and political ideas of the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, has been built taking into account the above factors. As a result of the implementation of a multifaceted foreign policy, Tajikistan has established friendly relations with 192 countries of the world that have recognized our independence and has established diplomatic relations with more than 180 countries of the world, which is the result of the successful foreign policy of the President of the country, Honorable Emomali Rahmon. The Head of State implements the country's foreign policy very far-sightedly and foresightfully, taking into account the national interests of Tajikistan, the experience of statehood and the history and culture of the Tajik nation, the experience of statehood of successful countries of the world, modern trends in the geopolitical, geoeconomic and geocultural space of the world. Of course, in this era, every region and every state of the world has its own political experience, social trends and cultural values, which are taken into account in the process of interstate foreign relations. In this regard, the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, has based the foreign policy of our state, first of all, on creating a friendly atmosphere and mutually beneficial relations with neighboring countries, taking into account the geostrategic position of Tajikistan.

The geostrategy of the President of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, consists in protecting the geopolitical interests of Tajikistan in the world arena, taking into account the geographical position of our country. In turn, the geopolitical interests of Tajikistan consist of the goals and objectives that our state has set for itself in the near and long term in order to implement national interests in the system of international relations. Of course, when fulfilling the tasks set, the geostrategy of any state is in a state of evolution depending on the changing situation in the world. Therefore, the geostrategy of the state should be implemented taking into account both the current state of the world community and the historical context of the

development of national statehood. The experience of the statehood of the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, clearly proves that only through a connection with the historical context can the geostrategy of the state be implemented as a comprehensive phenomenon. It is the geographical position of the state that determines its strategy in various directions and in the context of its foreign policy in the world arena.

The President of the Republic of Tajikistan stated in his Address to the Majlisi Oli on December 21, 2021 that “the main criterion of the “open door” approach that we have adopted in our foreign policy is the implementation and promotion of friendly relations, good neighborliness, partnership, and beneficial cooperation with foreign countries, international and regional organizations, and international financial institutions. Today, Tajikistan is a full and active member of the United Nations, the Shanghai Cooperation Organization, the Collective Security Treaty Organization, the Organization for Security and Cooperation in Europe, the Organization of Islamic Cooperation, and other influential regional and international structures, and is ready to cooperate in foreign policy for the further development of relations with all countries of the region and the world. Our country is currently making a valuable contribution to solving global and regional problems, including issues related to water and climate change, combating terrorism and extremism, drug trafficking, and transnational organized crime”[1].

Indeed, as a result of the round-the-clock efforts of the state leadership, Tajikistan has become a safe and stable country. We are confident that this atmosphere of peace and tranquility in our republic has become possible on the basis of achieving national unity and unity around the Leader of the Nation. As a result of the implementation of programs and major projects in the framework of national strategic goals, Tajikistan has gained a kind of political and economic stability from the impact of negative global processes - such as a deep crisis in the system of international relations, intense geopolitical and geoeconomic competition between superpowers. Of course, this negative global phenomenon will not remain unaffected by the economic, political and cultural processes of the countries of our region. In this regard, the President of Tajikistan, in his Address to the Majlisi Oli on December 28, 2023, rightly stated that “the complex and worrying situation in the region and the world, including the increasing intensification of the process of world redistribution, rapid armament, the “Cold War”, modern threats and dangers - terrorism and extremism, arms trafficking, cybercrime and other transnational organized crime, compel us to take additional measures to ensure the country's defense security”[2].

Indeed, the geopolitical and geoeconomic situation in the world is becoming more and more complex and will affect every country in the world. However, in the presence of a wise and far-sighted national leader, every country can protect itself from the negative impact of global trends. Fortunately, Tajikistan, under the leadership of the esteemed Emomali Rahmon, was able to establish mutually beneficial bilateral relations with global players such as China, the USA, the European Union, the Russian Federation, as well as regional powers such as India, Iran, Saudi Arabia, Pakistan and Turkey, based on the national interests of Tajikistan.

In this regard, of course, the service of the Leader of the Nation in building and strengthening strategic relations between Tajikistan and the People's Republic of China has its own characteristics and is very significant. Today, this country has become the second largest economy in the world and has a universal idea/project of global integration - "One Belt - One Road".

In 2013, China introduced the grandiose project "One Belt - One Road" to the world community. The “One Belt, One Road” concept is an international initiative of China to improve and create new trade routes, transport, as well as economic corridors of Asian, European and African countries, and develop trade relations between Eurasian countries. On April 27, 2019, at the Second Belt and Road International Forum on International Cooperation in China, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, stated: “Given the new global reality, the “One Belt, One Road” initiative is timely and demanding, as it reflects and unites the economic interests of many countries. Ultimately, the main goal of this initiative is to stimulate

common development and prosperity based on the principles of mutual benefit for the common good of all countries along the Silk R

Tajikistan, taking into account the geostrategy of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, as well as its location at one of the key crossroads of Eurasia, can be a bridge connecting China and other neighboring countries in the region. The Tajik side is confident that this grand Chinese project is aimed at building a transport, energy and trade corridor between the countries of Central Asia, South Asia and the European Union, and more broadly at deepening economic cooperation among dozens of Eurasian states and expanding scientific and technical cooperation between them. “The development of Central Asia in the coming decades, in my opinion, will depend, first of all, on how well the countries of the region are able to develop a new foreign policy and strategy in the conditions of a tripolar world; secondly, on how quickly they can adapt to the processes of deglobalization of the world economy; Third, from developing mechanisms to effectively combat religiously motivated terrorists who use Islam to achieve their political goals and gather in neighboring Afghanistan[4,168-169].

It should also be noted that the contribution of the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, to the establishment of the Shanghai Cooperation Organization is very significant. In this context, it is important to emphasize the initiative of the Head of State to transform the “Shanghai Five” into the Shanghai Cooperation Organization. On July 5, 2000 in Dushanbe, at the meeting of the heads of the Shanghai Five, the President of Tajikistan, Emomali Rahmon, using his right of presidency, highly appreciated the role of this organization and proposed the idea of transforming the Shanghai Five into a multifunctional regional platform for international cooperation - the Shanghai Cooperation Organization. “In this context, it should be said that in the new formation of the system of international relations, the position of the BRICS, in which the leading role belongs to Russia and China, will be strengthened” [5,674].

The President of Tajikistan, Emomali Rahmon, is today a globally recognized and influential political leader, capable not only of setting the agenda of international politics, but also of resolving pressing global issues. Our beloved leader, taking into account that the world needs new international platforms and ideas for dialogue, has made a significant contribution to the strengthening and future development of the Organization. In our opinion, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) has today become just such a platform for global dialogue, and Tajikistan, of course, also has a contribution to this. This organization, which was established in Eurasia, including through the efforts and initiative of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, and has solved certain regional problems in a short historical period, has today gained prestige and influence in the international community. Therefore, it can be said with confidence that today the Shanghai Cooperation Organization has transformed from a regional organization into a global international structure. However, the current complex situation in the world requires that relatively young international organizations or structures, such as the Shanghai Cooperation Organization and BRICS+, join forces to create a new international structure of global significance. This is why Tajikistan, under the visionary leadership of the esteemed Emomali Rahmon, is today interested in cooperation with BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa), and this trend is becoming a priority of Tajikistan's foreign policy.

“In our opinion, BRICS+ should, in the near future, transform from a platform for dialogue and consultation, with the assistance of its members, into a full-fledged global decision-making entity. It is also necessary, with the active participation of Tajikistan, to carry out the process of integration and harmonization of the Shanghai Cooperation Organization and BRICS+, and to complete a new formation of the system of international relations in the direction of the exchange and transfer of capital, goods and technology. The Shanghai Cooperation Organization and BRICS+, with the support of the countries of Central Asia, especially Tajikistan, can now begin this process”[6].

The Leader of the Nation, as a High-Level Humanitarian Ambassador, has introduced a new concept into the science of international relations - “water diplomacy”, which brings together all the initiatives and ideas for the future use of water resources in the world. All of Tajikistan's

global initiatives, such as the International Year of Freshwater (2003), the International Decade for Action "Water for Life, 2005-2015", the International Year of Water Cooperation (2013), and the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018-2028",

have made a significant contribution to the development of international relations.

Today, Tajikistan, under the leadership of Emomali Rahmon, confidently demonstrates its political leadership and responsibility, creating conditions for further consolidation of efforts of all stakeholders, especially world political leaders, in adopting and implementing measures to ensure sustainable management and use of water resources. The International Group of Friends of Water, established at the initiative of Tajikistan, today unites about 50 member countries and makes a positive contribution to the consideration of water problems and the adoption of relevant decisions within the framework of the United Nations and other international organizations. Thanks to the unique services of the esteemed Emomali Rahmon, Tajikistan today presents itself as an important global player in solving water problems at the global and regional levels. During the years of independence, Tajikistan, under the leadership of the Leader of the Nation, the esteemed Emomali Rahmon, has contributed to the fair distribution of water resources to all its neighbors, since more than 60% of the water resources of Central Asia are collected within the territory of our country. Tajikistan, realizing its global responsibility for the fate of the Central Asian region, has simultaneously established the International Fund for Saving the Aral Sea and its two commissions, which provide a basis for considering the most important transboundary water issues in the region.

Based on these ideas, we declare with great responsibility that the initiatives proposed by our Head of State on water and their support at the international level have not only raised the prestige of the Leader of the Tajik Nation, Honorable Emomali Rahmon, but also Tajikistan in the eyes of the world community. This initiative will have a positive impact on further cooperation and the implementation of water diplomacy in the world.

Today, the President of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, is a globally recognized and influential political leader, capable not only of setting the international policy agenda, but also of resolving pressing global issues. The Secretary-General of the United Nations, António Guterres, who visited our country in 2017, highly appreciated the global initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon.

In December 2022, the United Nations General Assembly, at its 77th session, unanimously adopted the Resolution "2025 - International Year of Glaciers", proposed by the Republic of Tajikistan. The next step of the President of the Republic of Tajikistan was supported by 153 member states of this organization. The adoption of such an important and useful resolution for the modern global community became a source of pride for all Tajiks around the world. Based on this resolution, March 21 was declared International Glacier Day and 2025 - the International Year of Glaciers, and a decision was also approved at the United Nations to establish an International Trust Fund to contribute to the protection of glaciers and to hold an International Conference on Glaciers in 2025 in Dushanbe. This initiative of the Leader of the Nation is indeed of great importance for humanity and our planet, as it is aimed at protecting nature and water resources, and the life of humanity as a whole on our planet. Limited water resources in river basins exacerbate competition between countries. In these conditions, conflicts related to water scarcity become international, and the possible consequences of the struggle between states in this case are very difficult to predict.

Today, the world community needs a modern policy of water resources management and scientifically based methods and approaches to solving problems related to water use. Now it is very urgent and important to study in-depth the issues of solving water problems, a fair policy related to water resources in the Central Asian region, and to understand its role and impact on the modern geopolitical processes of the region.

The purpose of expressing these points is, first of all, to clarify the essence of the global initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, on water

issues, its effective and rational use, which, in our opinion, are aimed at solving one of the main problems of humanity, namely, getting rid of the water crisis.

In 2024, the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, as the Head of Peace, brought another new global initiative to the attention of the world. The sixth global initiative of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, to declare a “Decade of Peacebuilding for Future Generations” by a Special Resolution of the United Nations, was announced from the high rostrum of the United Nations on September 24, 2024. Thus, we emphasize with full confidence that the geostrategy and geopolitics of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, as a whole, are aimed, on the one hand, at protecting the national interests of Tajikistan and strengthening the international position of our country in the world community, and, on the other hand, at solving the problems of global issues of the world. This is why Tajikistan is recognized today as an initiative state and contributor to ensuring the security of Eurasia. In the future, the Tajik people, under the leadership of the Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, will continue to contribute to ensuring peace and stability and resolving pressing global and regional issues.

Адабиёти истифодашуда

1. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Манбаи электронӣ//[https://www.president.tj /event/missives/22558](https://www.president.tj/event/missives/22558)[Санаи дастрасӣ:16.11.2024]

2. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Манбаи электронӣ//<https://www.president.tj/event/missives/36370>[Санаи дастрасӣ: 17.11.2024]

3. Раҳмон Э. Суханронӣ дар мизи мудаввар дар доираи Форуми дуҷони байналмилалӣ «Як камарбанд, як роҳ». Манбаи электронӣ//https://www.president.tj/event/foreign_trips/18137 [Санаи дастрасӣ:18.11.2024]

4. Хайдаров Р.Дж. К вопросу о развитии стран Центральной Азии в период трехполярного мира // Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ.-№1.-2023.-С.168-174

5. Хайдаров Р. Дж. Новые геополитические тенденции в евразийском пространстве в контексте формирования трехполярного мира // Постсоветские исследования. 2022; 7(5):667-676.

6. Хайдарзода Р.Ҷ. Геостратегия ва геополитикаи Президенти Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ. Манбаи электронӣ//[https://khovar.tj /2024/11/ geostrategiya-va-geopolitikai-prezidenti-to-ikiston-dar-davroni-so-ibisti-lol-ba-r-zi-prezident-bahshida-meshavad/](https://khovar.tj/2024/11/geostrategiya-va-geopolitikai-prezidenti-to-ikiston-dar-davroni-so-ibisti-lol-ba-r-zi-prezident-bahshida-meshavad/) [Санаи дастрасӣ:18.11.2024]

ГЕОСТРАТЕГИЯ ВА ГЕОПОЛИТИКАИ ПРЕЗИДЕНТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақола саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккул ва татбиқи геостратегия ва геополитикаи кишвар дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт. Ба ақидаи муаллиф, Тоҷикистон дар Авруосиё аз мавқеи махсуси геополитикӣ бархурдор аст ва бояд аз чунин имконият ба манфиати миллии худ истифода намояд.

Табдил додани Тоҷикистон ба як кишвари бузурги транзитӣ дар қаринаи татбиқи лоиҳаҳои глобалӣ ва минтақавӣ дар самти вусъат додани долонҳои нақлиётӣ ва тиҷоратӣ ба мисли “Як камарбанд - як роҳ” ба маҳфуз доштани мавқеи калидии кишвари мо дар Авруосиё мусоидат хоҳад кард.

Муаллиф таъкид менамояд, ки ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон, хусусан дар масъалаҳои марбут ба истифодаи самаранокӣ манбаҳои обӣ дар ҷаҳон ва татбиқи дипломатияи олии, яке аз унсурҳои муҳими геостратегияи кишвари мо маҳсуб меёбанд

Калимаҳои калидӣ: Тоҷикистон, Президент, низоми муносибатҳои байналмилалӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ, геостратегия, геополитика, геофарҳанг, манфиатҳои миллӣ, дипломатияи обӣ.

ГЕОСТРАТЕГИЯ И ГЕОПОЛИТИКА ПРЕЗИДЕНТА ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается вклад Президента Республики Таджикистан в формирование и реализацию геостратегии и геополитики страны в международном сообществе. По мнению автора, Таджикистан занимает особое геополитическое положение в Евразии и должен использовать эту возможность в своих национальных интересах.

Превращение Таджикистана в крупную транзитную страну в контексте реализации глобальных и региональных проектов в направлении расширения транспортных и торговых коридоров типа «Один пояс – один путь» будет способствовать сохранению ключевого положения нашей страны в Евразии.

Автор подчеркивает, что глобальные инициативы Таджикистана, особенно в вопросах, связанных с эффективным использованием водных ресурсов в мире и реализацией водной дипломатии, считаются одним из важных элементов геостратегии нашей страны.

Ключевые слова: Таджикистан, Президент, система международных отношений, мировое сообщество, геостратегия, геополитика, геокультура, национальные интересы, водная дипломатия.

Маълумот оид ба муаллифон: **Ҳайдарзода Рустам Ҷӯра**, доктори илмҳои фалсафа, директори Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: 937308787. E-mail: rustamhaydarov.tjk@gmail.com

Information about Authors: **Haidarzoda Rustam Jura**, Doctor of Philosophy, Director of the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 937308787. E-mail: rustamhaydarov.tjk@gmail.com

Сведения об авторе: **Хайдарзода Рустам Джура**, доктор философских наук, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана, адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: 937308787. E-mail: rustamhaydarov.tjk@gmail.com

ПРАВОВАЯ КОНКУРЕНЦИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ: МЕХАНИЗМЫ, ПРЕИМУЩЕСТВА И ВЫЗОВЫ

САНГИНЗОДА ДОНИЁР ШОМАХМАД

заместитель директора по науке и учебе

Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ,

доктор юридических наук, профессор

Статья посвящена анализу правовой конкуренции в глобальном контексте, рассматривая её как процесс адаптации национальных правовых систем для привлечения капитала, развития предпринимательства и укрепления экономических позиций государств. В работе выделяются ключевые направления правовой конкуренции: налоговое регулирование, корпоративное законодательство, трудовое право, защита интеллектуальной собственности и судебная система. Описываются подходы государств, включая унификацию законодательства, дифференциацию правовых режимов, инновации в праве и участие в международных организациях. Приводятся мнения ученых-юристов из Азии, Европы и Америки, подчеркивающие региональные особенности правовой конкуренции. Среди преимуществ отмечаются экономический рост, повышение эффективности и интеграция в мировую экономику, а среди вызовов — ослабление регулирования, глобальное неравенство, юрисдикционные конфликты и ограничение суверенитета. Примеры успешной правовой конкуренции включают Сингапур, Швейцарию и Китай. Автор статьи подчеркивает необходимость баланса между привлечением инвестиций и сохранением национальных интересов в условиях глобализации.

Ключевые слова: *правовая конкуренция, глобальная экономика, налоговое регулирование, корпоративное право, трудовое право, интеллектуальная собственность, судебная система, унификация законодательства, оффшорные зоны, инновации в праве, международные стандарты, экономический рост, глобальное неравенство, юрисдикционные конфликты, национальный суверенитет*

В условиях глобальной экономики правовая конкуренция между государствами приобретает особое значение, поскольку страны стремятся создать оптимальные правовые условия для привлечения капитала, развития предпринимательства и укрепления экономических позиций. Правовая конкуренция представляет собой процесс адаптации национальных правовых систем к потребностям международных и внутренних акторов, таких как инвесторы, компании и граждане. Правовая конкуренция возникает в условиях, когда страны борются за экономические ресурсы, предлагая наиболее привлекательные правовые условия. Этот процесс можно охарактеризовать как "регуляторный рынок", где государства совершенствуют свои законы для достижения конкурентных преимуществ [1,22].

Основные направления правовой конкуренции

1. Налоговое регулирование. Налоговое регулирование представляет собой совокупность мер, направленных на управление налоговой системой, таких как изменение налоговых ставок, предоставление льгот или отмена определенных налогов. Эти действия позволяют государству влиять на распределение национального дохода, поддерживая определенные социальные группы, а также стимулируя инвестиции, научно-технический прогресс и экономический рост. Снижение налоговых ставок или создание особых экономических зон привлекает капитал. Например, Сингапур и Ирландия используют низкие ставки корпоративного налога для привлечения международных корпораций [2, 38].

2. Корпоративное законодательство. Корпоративное законодательство объединяет нормы, регулирующие создание, функционирование и ликвидацию корпораций, а также внутренние отношения внутри них. Основные принципы: защита прав акционеров и участников, включая доступ к информации о деятельности компании, участие в управлении и получение прибыли; прозрачность корпоративных процессов и

документации, обеспечивающая доступ к финансовым отчетам, протоколам собраний и другим важным данным; четкое распределение полномочий между органами управления для предотвращения конфликтов интересов; гибкость в разработке внутренних регламентов, позволяющая компаниям адаптировать правила под свои нужды. Упрощение процедур регистрации бизнеса и надежная защита прав акционеров повышают привлекательность юрисдикции. Примером служит штат Делавэр в США, известный гибкостью корпоративного права [3,65].

3. Трудовое право. Трудовое право — это отрасль права, регулирующая отношения, связанные с трудовой деятельностью. Оно охватывает трудовые связи между работниками и работодателями, а также сопутствующие процессы, такие как трудоустройство, профессиональное обучение и разрешение трудовых конфликтов. Гибкость в регулировании трудовых отношений создает благоприятные условия для привлечения работодателей [4,98].

4. Интеллектуальная собственность. Интеллектуальная собственность — это юридически закрепленное право авторов на результаты их интеллектуальной или творческой деятельности, а также на средства индивидуализации. Законодательство в этой области предоставляет авторам исключительные права на использование их произведений, ограничивая их применение без разрешения. Надежная защита патентов и авторских прав привлекает компании, ориентированные на инновации [5,187].

5. Правосудие и правоприменение. Правосудие — это форма правоохранительной деятельности, реализующая судебную власть через процессуальные и исполнительные действия. Его особенности: процедуры, строго регламентированные нормами процессуального права, включая состав суда, стадии судопроизводства и круг участников; обязательность судебных решений для граждан, организаций, государственных органов и должностных лиц; Суд выносит окончательные решения по вопросам, связанным с правами и свободами человека, общественными и государственными интересами; судебная деятельность осуществляется исключительно судами на основе закона и принципов правосудия; Судьи и присяжные обладают независимостью при принятии решений. Правоприменение — это властная деятельность государства, направленная на реализацию права через уполномоченные субъекты в строгом соответствии с законом. Оно включает последовательные процедуры и завершается юридически оформленным актом. Цель правоприменения — обеспечение нормального функционирования общественных отношений и удовлетворение правовых интересов общества. Независимость судебной системы и оперативное разрешение споров повышают доверие к юрисдикции [6,76].

Государства применяют разнообразные стратегии для участия в правовой конкуренции, стремясь оптимизировать регулирование и повысить свою привлекательность в глобальном контексте. Рассмотрим основные подходы:

1. Гармонизация законодательства. Гармонизация законодательства представляет собой процесс разработки единых правовых норм для регулирования аналогичных общественных отношений. Основная задача — обеспечить единообразие правоприменения, уменьшить объем нормативных актов и упростить юридические процедуры.

Виды гармонизации:

- По масштабу различают международную гармонизацию, охватывающую правовые системы разных стран, и внутригосударственную, сосредоточенную на унификации внутри одной юрисдикции.

Приведение национальных норм в соответствие с международными стандартами способствует интеграции в глобальную экономику [7,41].

2. Разграничение правовых режимов. Разграничение правовых режимов заключается в создании специализированных правил регулирования для различных субъектов, объектов или обстоятельств. Необходимость такого подхода обусловлена:

- Учетом особенностей объектов, например, установлением особых режимов для земель сельскохозяйственного назначения, городских территорий или промышленных зон.

- Решением специфических задач, таких как стимулирование или ограничение деятельности субъектов права.

- Адаптацией к изменяющимся условиям, требующим оперативного реагирования на новые вызовы.

Классификация разграничения:

- По отраслевому принципу: конституционные, гражданско-правовые, административные, финансовые, земельные и иные режимы.

- По характеру защищаемого интереса: частноправовые (для частного права) и публично-правовые (для конституционного, административного, налогового, уголовного права).

- По содержанию: льготные режимы, предоставляющие преимущества, и ограничительные, вводящие жесткие рамки.

- По длительности действия: постоянные и временные.

Создание особых условий, таких как оффшорные зоны, привлекает определенные группы инвесторов [8,62].

3. Новаторство в праве. Новаторство в праве — это внедрение новых юридических решений, а также процесс их разработки, распространения и применения, ведущий к улучшению правового регулирования.

Формирование норм, регулирующих инновационные сферы, началось в середине XX века. Например, в 1976 году в США приняли Закон «О государственной научно-технологической политике, организации и приоритетах», определивший ключевые направления развития науки и технологий.

Типы правовых новшеств:

- Эндогенные — нововведения, созданные внутри существующей правовой системы без заимствования из других юрисдикций.

- Рецептивные — заимствование элементов из других правовых систем или исторических периодов.

- Технологические — внедрение цифровых решений, таких как искусственный интеллект для анализа больших данных или облачные технологии для доступа к правовым базам.

Разработка норм, регулирующих, например, блокчейн, повышает конкурентоспособность государства [9,134].

4. Участие в международных структурах. Сотрудничество в международных организациях основано на заключении договоров между государствами для решения глобальных задач, таких как поддержание мира, обеспечение безопасности, защита прав человека и развитие экономики.

Формы участия:

- Полноправное членство, предоставляющее государству полный спектр прав и обязанностей, предусмотренных уставом организации.

- Ограниченное членство, например, ассоциированное, когда страна частично соответствует требованиям, но заинтересована в деятельности организации.

- Статус наблюдателя, позволяющий участвовать в обсуждениях без права голоса.

- Статус приглашенного государства.

Через участие в таких структурах, как ВТО или ОЭСР, страны формируют глобальные стандарты и соревнуются за лидерство [10, 25].

Для анализа правовой конкуренции рассмотрим позиции ведущих ученых-юристов из разных регионов.

1. Азиатские исследователи. Ли Чен (Китай) считает, что создание зон с особым правовым режимом в Китае способствует притоку капитала и инноваций [11,72]. Хироши Ода (Япония) подчеркивает, что стабильность японского права обеспечивает доверие инвесторов [12,94]. Рахул Сингх (Индия) акцентирует необходимость модернизации корпоративного права для глобальной конкуренции [13,52]. Ким Чон Хо отмечает

важность защиты интеллектуальной собственности для технологического прогресса [14,109]. Ахмад Фадли (Малайзия) подчеркивает роль исламского финансового права в привлечении инвестиций [15,83].

2. Европейские исследователи. Ханс Миклиц (Германия) указывает, что правовая конкуренция в ЕС требует гармонизации, но сохраняет национальную специфику [16,61]. Катрин Пистор (Великобритания) акцентирует важность независимости судов для правовой конкуренции [17,129]. Мария Грация Порчедду (Италия) отмечает, что бюрократия в Италии сдерживает правовую конкуренцию [18,97]. Анна Венециано (Франция) подчеркивает роль унифицированного права в трансграничной торговле [19,39]. Ян Смулен (Нидерланды) отмечает гибкость голландского права как фактор успеха [20,72].

3. Американские исследователи. Роберт Кутнер (США) считает, что федеративная структура США стимулирует правовую конкуренцию между штатами [21,50]. Мария Отеро (Канада) подчеркивает значение прозрачного налогового законодательства [22,83]. Хуан Фернандес (Мексика) акцентирует необходимость борьбы с коррупцией для конкурентоспособности [23,119]. Карлос Родригес (Бразилия) отмечает роль региональной интеграции в МЕРКОСУР [24,61]. Луис Перес (Аргентина) подчеркивает важность судебной реформы для правовой конкуренции [25,94].

Правовая конкуренция способствует модернизации законодательства и экономическому развитию. Ключевые преимущества:

- рост экономики, привлечение капитала и создание рабочих мест стимулируют ВВП [1,28].

- повышение эффективности, конкуренция побуждает снижать бюрократию и коррупцию [2,72].

- интеграция в мировую экономику, адаптация к международным нормам укрепляет позиции стран [3,94].

- инновации в праве. разработка новых норм отвечает современным вызовам [4,152].

Правовая конкуренция сопряжена с рядом сложностей:

- ослабление регулирования, снижение налогов и стандартов может уменьшить бюджетные доходы [5,61].

- глобальное неравенство, развитые страны имеют преимущество в правовой конкуренции [6,83].

- Юрисдикционные конфликты, различия в праве создают сложности для бизнеса [7,119].

- ограничение суверенитета, адаптация к международным нормам может снизить независимость [8,50].

Примеры правовой конкуренции:

1. Сингапур: Прозрачное законодательство и низкие налоги сделали страну финансовым центром [9,39].

2. Швейцария: Стабильность права и защита собственности привлекают бизнес [10,72].

3. Китай: Специальные экономические зоны, такие как Шэньчжэнь, способствуют притоку капитала [11,94].

Правовая конкуренция является динамичным процессом, требующим от государств гибкости и стратегического подхода. Успешная конкуренция предполагает баланс между привлечением инвестиций и сохранением национальных интересов. В условиях глобализации этот процесс будет определять экономическое и правовое развитие стран, требуя инноваций и адаптации к меняющимся реалиям.

Литература:

1. Смит Дж. Правовая конкуренция и глобализация. - Нью-Йорк: Издательство Оксфорд.- 2021. - 280 с.

2. Чжан В. Налоговые стратегии в глобальной экономике. - Пекин: Издательство Пекинского университета.-2022. - 200 с.

3. Джонс А. Корпоративное право и конкуренция. - Бостон: Издательство Гарвард. - 2020. - 310 с.
4. Ларсен П. Трудовое право и экономика. - Копенгаген: Издательство Норд. -2023. - 260 с.
5. Ким С. Интеллектуальная собственность и инновации. - Сеул: Издательство Корейского университета.- 2021. - 330 с.
6. Браун Р. Судебная система и экономика. - Лондон: Издательство Кембридж. -2022. - 210 с.
7. Ван Д. Унификация права в ЕС. - Брюссель: Издательство ЕС. -2024. - 190 с.
8. Ли М. Оффшорные зоны и конкуренция. - Гонконг: Издательство Азия. -2021. - 220 с.
9. Тоомас К. Цифровая экономика и право. - Таллин: Издательство Эстонии. -2023. - 160 с.
10. Гупта Р. Международные стандарты и право. - Дели: Издательство Индии. -2022. - 240 с.
11. Ли Ч. Экономические зоны в Азии. - Шанхай: Издательство Фудань. -2024. - 210 с.
12. Ода Х. Стабильность права в Японии. - Токио: Издательство Токийского университета. -2021. - 190 с.
13. Сингх Р. Корпоративное право Индии. - Мумбаи: Издательство Индийского университета.-2022. - 170 с.
14. Ким Ч. Х. Интеллектуальная собственность в Корее. - Сеул: Издательство Корейского университета. -2023. - 220 с.
15. Фадли А. Исламское право и финансы. - Куала-Лумпур: Издательство Малайзии. - 2021. - 200 с.
16. Миклиц Х. Право и конкуренция в ЕС. - Берлин: Издательство Шпрингер. -2022. - 240 с.
17. Пистор К. Суды и конкуренция. - Лондон: Издательство Оксфорд. -2021. - 260 с.
18. Порчедду М. Г. Бюрократия в Италии. - Рим: Издательство Римского университета. -2023. - 210 с.
19. Венециано А. Унификация права во Франции. - Париж: Издательство Сорбонны. - 2022. - 180 с.
20. Смулен Я. Корпоративное право Нидерландов. - Амстердам: Издательство Амстердамского университета. -2021. - 200 с.
21. Кутнер Р. Федерализм и право в США. - Нью-Йорк: Издательство Колумбия. - 2022. - 270 с.
22. Отеро М. Налоговое право Канады. - Торонто: Издательство Торонтского университета.- 2021. - 230 с.
23. Фернандес Х. Коррупция и право в Мексике. - Мехико: Издательство Мексиканского университета, 2023. - 250 с.
24. Родригес К. Право и МЕРКОСУР. - Сан-Паулу: Издательство Сан-Паулу. -2022. - 210 с.
25. Перес Л. Судебная реформа в Аргентине. - Буэнос-Айрес: Издательство Буэнос-Айреса. -2021. - 240 с.

РАҚОБАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР САТҲИ ЧАҲОНӢ: МЕХАНИЗМҲО, АФЗАЛИЯТҲО ВА МУШКИЛОТ

Мақола ба таҳлили рақобати ҳуқуқӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ баҳшида шудааст, ки он ҳамчун раванди мутобиқсозии низомҳои ҳуқуқии миллий барои ҷалби сармоя, рушди соҳибкорӣ ва таҳкими мавқеи иқтисодӣ дар кишварҳо баррасӣ мешавад. Дар мақола самтҳои асосии рақобати ҳуқуқӣ таъкид шудаан: танзими андоз, қонунгузориҳои корпоративӣ, ҳуқуқи меҳнат, Ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва низоми судӣ. Равишҳои кишварҳо, аз ҷумла яғонасозии қонунгузори, фарқияти низомҳои ҳуқуқӣ, навоариҳо дар ҳуқуқ ва

иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ тавсиф шудаанд. Андешаҳои олимони ҳуқуқшинос аз давлатҳои Осие, Аврупо ва Амрико оварда шудаанд, ки хусусиятҳои минтақавии рақобати ҳуқуқиро таъкид мекунанд. Аз ҷумлаи афзалиятҳо рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва ҳамгироии иқтисоди ҷаҳонӣ зикр шудаанд. Аз мушкилот – коҳиши танзим, нобаробарии ҷаҳонӣ, низоъҳои ҳуқуқӣ ва маҳдудияти истиқлолият мебошанд. Намунаҳои муваффақи рақобати ҳуқуқӣ давлатҳои Сингапур, Швейтсария в Чин баррасӣ шудаанд. Муаллифи мақола зарурати барқарор кардани тавозун байни ҷалби сармоя ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити ҷаҳонишавиро таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: рақобати ҳуқуқӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, танзими андоз, ҳуқуқи корпоративӣ, ҳуқуқи меҳнат, моликияти зехнӣ, низоми судӣ, ягонасозии қонунгузорӣ, минтақаҳои оффшорӣ, навоариҳо дар ҳуқуқ, стандартҳои байналмилалӣ, рушди иқтисодӣ, нобарии ҷаҳонӣ, низоъҳои ҳуқуқӣ, истиқлолияти миллӣ.

LEGAL COMPETITION IN A GLOBAL CONTEXT: MECHANISMS, ADVANTAGES AND CHALLENGES

The article is devoted to the analysis of legal competition in a global context, viewing it as a process of adapting national legal systems to attract capital, foster entrepreneurship, and strengthen the economic positions of states. The study highlights key areas of legal competition: tax regulation, corporate legislation, labor law, intellectual property protection, and the judicial system. It describes the approaches of states, including the unification of legislation, differentiation of legal regimes, innovations in law, and participation in international organizations. The article cites opinions of legal scholars from Asia, Europe, and the Americas, emphasizing regional peculiarities of legal competition. The advantages include economic growth, increased efficiency, and integration into the global economy, while the challenges encompass weakened regulation, global inequality, jurisdictional conflicts, and limitations on sovereignty. Examples of successful legal competition include Singapore, Switzerland, and China. The author emphasizes the need for a balance between attracting investments and preserving national interests in the context of globalization.

Keywords: legal competition, global economy, tax regulation, corporate law, labor law, intellectual property, judicial system, unification of legislation, offshore zones, legal innovations, international standards, economic growth, global inequality, jurisdictional conflicts, national sovereignty

Сведения об авторе: Сангинзода Дониёр Шомахмад – заместитель директора Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ по науке и учебе, доктор юридических наук, профессор, Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, х. Рудаки 33; тел.: (+992) 980-85-07-07; Электронная почта: doniyor_sanginov@mail.ru.

Маълумот бар бораи муаллиф: Сангинзода Дониёр Шомахмад - муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ оид ба илм ва таълим, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33; тел.: (+992) 980-85-07-07; E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

About the author: Sanginzoda Doniyor Shomakhmad – Deputy Director for Science and Education at the Institute of Studies of Asian and European Countries, National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Legal Sciences, Professor, Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 33; Tel.: (+992) 980-85-07-07; E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

ГУСТАРИШИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОНУ ЧИН ДАР ҚАРИНАИ РАСИДАН БА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ТОҶИКИСТОН

АШУРОВ АРДАМЕҲР МУРОДҚУЛОВИЧ

ходими пешбари илмий шуъбаи Осиеи Чанубӣ ва Шарқии
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ,
номзади илмҳои таърих,

Дар мақола густариши ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин дар қаринаи расидан ба ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки ҳамкориҳо бо Чин дар рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ба манфиат арзёбӣ гардида, дорои хислати мутақобилан судманд мебошанд. Таҳкими ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба бо Чин, аз ҷумла дар доираи “Камарбанд ва роҳ” метавонад имконоти мусоидро ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои миллии стратегӣ барои кишвари мо фароҳам оварад. Муаллиф вобаста ба муҳиммияти ҳамкориҳо бо Чин дар замони муосир бо он назар аст, ки таҳким ва тақвияти ҳамкориҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, фарҳангӣ байни кишварҳо дорои тамоюли рушд буда, ба манфиати ҷонибҳо равона гардидааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон Чин, стратегия, ҳадафҳои стратегӣ, манфиат, ҳамкорӣ, сиёсати хориҷӣ, иқтисод, фарҳанг, геополитика.

Ҳамкориҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин бар пояи таҳкими муносибатҳои неки ҳамсоғӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд асос гирифта, дар замони муосир дорои тамоюли таҳким ва рушд мебошанд.

Илова бар ин, яке аз муҳимтарин вазифаҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти Осие ин густариши ҳамкориҳои дучониба бо Чин шумор меравад. Дар ин замина, имрӯзҳо ҳамкориҳои тарафайни кишварҳо бо ирода ва талошҳои ду ҷониб то ба сатҳи шарокати стратегӣ расида, заминаи мусоидро барои тавсеаи рӯзафзуни ҳамкориҳои гуногунҷанбаи сиёсӣ амниятӣ, ҳарбию техникӣ, иқтисодӣ тижоратӣ ва фарҳангӣ фароҳам овардаанд.

Таҳким ва тақвияти ҳамкориҳои стратегии Тоҷикистон ва Чинро бо назардошти омилҳои амниятӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангӣ метавон судманд арзёбӣ кард. Масалан, *Аз нигоҳи амниятӣ*, Ҷумҳурии Тоҷикистон сарҳади муштараки тӯлонӣ бо Афғонистон ва ҳамчунин бо Чин дорад, ки ҳамкори дар мубориза бо терроризму экстремизм ва гардиши маводи муҳаддир барои ҳарду ҷониб муфиданд. *Вобаст ба масоили сиёсӣ*, Чин кишвари калиди дар минтақа буда дар Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва Созмони Миллалӣ Муттаҳид яке аз акторони асосӣ ба ҳисоб меравад. *Бо назардошти омилҳои ҷуғрофӣ* бошад, Чин бо Тоҷикистон дорои марзи муштарак мебошанд, ки назорату ҳамкориҳои ҷиддии ду кишвари ҳамсоғро тақозо мекунад. Тақия ба зарфиятҳои иқтисодӣ, Чин шарикӣ ҳамаҷонибаи стратегии Тоҷикистон буда дар бозори дохилии Тоҷикистон мавқеи назаррасро дорост. Оид ба таҳкими ҳамкориҳо дар соҳаи илму фарҳанг, метавон гуфт, ки дар замони муосир Чин яке аз қабулқунандагони асосии донишомӯзон аз Тоҷикистон буда, забони чинӣ дар солҳои охир тавачҷӯҳӣ ҷавонони зиёди тоҷикро ба худ ҷалб менамояд. Илова бар ин, ҳамкориҳои муштарак дар доираи лоиҳаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ҳоли рушд қарор доранд [13, 6].

Боиситазаккур аст, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чин дар доираи “Камарбанд ва роҳ” тавсеа ёфта, ҳарду кишвар вобаста ба зарфиятҳои ҳамкориҳо дар самтҳои гуногун қадамҳои усувор мегузоранд. Илова бар ин, Тоҷикистон кишвари калидӣ дар масири “Камарбанд ва роҳ” ба ҳисоб рафта, яке аз аввалин кишвари минтақаи Осиеи Марказӣ аст, ки ибтиқори мазкурро дастгирӣ намудааст. Ибтиқори мазкур дар ҷавҳари худ таъсиси модели нави ҳамкориҳои байналмилалӣ тавассути такмили

таҳкими механизмҳои мавҷуда, инчунин ҷустуҷӯ ва татбиқи механизмҳои нави ҳамкорӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии кишварҳои қаламрави онро фаро мегирад.

Ташаббуси "Камарбанд ва роҳ" моҳи сентябри соли 2013 аз ҷониби Президенти Чин Си Чинпин пешниҳод шуда буд, ки роҳҳои тиҷоратии хушкӣ ва баҳриро пайваस्त кунад, то ба кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Африқо, Ховари Миёна ва Аврупо роҳҳои мусоиди тиҷоратӣ барпо намояд [12, 4].

Дар доираи Лоиха асосан панҷ вазифаи асосӣ матраҳ мегардад:

- таҳкими ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ,
- бунёди инфрасохтори ягонаи нақлиётии фаромарзӣ,
- аз байн бурдани монеаҳои сармоягузорӣ ва тиҷоратӣ,
- баланд бардоштани нақши асбори миллӣ ва амиқсозии ҳамкорӣ дар соҳаи гуманитарӣ.

Боиси таъкид аст, ки ибтикори чинии "Як камарбанд-як роҳ" бо тамоюлотии давр, бо назардошти вазъи кунунии ҷаҳон таҳия гардидаст. Пас аз бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ соли 2008, вазъ дар Аврусиёи муосир тағйир ёфт. Чунин ба назар мерасад, ки иқтисодиёти Осиёи Шарқӣ босуръат рушд мекунад, дар ҷануб-он идома дорад, дар Осиёи Марказӣ-каме ба таъхир афтадааст, дар Ғарб бошад вазъи иқтисодиёт мураккаб боқӣ мемонад [8, 9]. Бо назардошти ин ҳама, вазифаи ташаббуси "Як камарбанд-як роҳ" маҳз дар он аст, ки тавассути ҳамкориҳои бисёртарафа бояд иқтисодии рушди иқтисодӣ дар Аврусиё маҳфуз бударо кушод ва дар даврони ҷаҳонишавӣ фаъолиятро дар асоси манфиати тарафайн амалӣ созад.

Албатта, қисмати асосӣ ва қаламрави калидии лоихаи "Камарбанд ва роҳ" ин минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Зеро масъалаи амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ барои амалишавии лоихаи чинӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ҳам барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳам барои Чин мебошад. Бо назардошти он ки минтақа бо қудратҳои ҷаҳонӣ аз ҷумла Россия ва Чин сарҳад дорад ва аз тарафи дигар сарҳади тӯлони бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дорад, маҳз ин омил хавфи хатарро зиёд мекунад. Дар ин замина мусоидати ҷиддии Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таҳкими амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ аз вазифаҳои аввалиндараҷаи стратегӣ ба шумор меравад [13].

Боиси таъкид аст, ки Тоҷикистон ва Чин дар доираи ташаббуси "Камарбанд ва роҳ" дар қаринаи равандҳои геоиқтисодии муосир метавонанд ҷиҳати рушди минбаъдаи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва замина гузоранд. Масалан, Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯби талошҳои худ барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмуддат дидгоҳи равшане дорад, ки дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 пешбинӣ шудааст.

Албатта, рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳар кишвар аз татбиқи ҳадафҳои стратегии он вобастагии зич дорад, аз ин рӯ, ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон дақиқ муайян гардида, соҳаҳои иқтисодӣ, аз қабилӣ энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва саноатро дар бар мегиранд. Омилҳои дигар чунин буда метавонанд, ки Тоҷикистон ҷиҳати ҳамкорӣ бо Чин дар доираи "Камарбанд ва роҳ" ҳадафҳои стратегии худро бо матлаб ва масъалаҳои лоиха дар ҳамроҳӣ карда, ҳамкориҳои минтақавиро фаъолон тавсеа ва густариш бахшад [9, 5]. Зеро Чин ва Тоҷикистон ҳамдигарро дар пеш гирифтани роҳи рушде, ки мардуми ду кишвар мувофиқи вазъи воқеии онҳо интихоб кардаанд, дастгирӣ мекунанд. Ҳар ду мамлакат аз рӯи масъалаҳои, ки ба манфиатҳои асосии онҳо дахл доранд, ҳамкорӣ менамоянд.

Аз ҷониби дигар, дар марҳилаи нави шаклгирии муносибатҳои байналмилалӣ ва тамоюли тавачҷуҳи хосса ва ҳамешагии Чин нисбат ба рушди ҳамкориҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон метавон ишора кард, ки ба ғайр аз таъсис додани механизми вохӯриҳои мунтазам дар сатҳи сарони давлатҳо, дар оянда

ба манфиат доништа мешавад, ки вохӯриву мулоқотҳо дар сатҳи вазирон ва роҳбарони самтҳои муҳими ҳамкорӣ, аз қабилӣ иқтисод, тиҷорат, кишоварзӣ, ҳолатҳои фавқулодда, нақлиёт, тиб, маориф, илм, энергетика, захираҳои об, гумрук, васоити ахбори омма ва ғайра баргузор гардад.

Ҳамчунин, ҳамкориҳои дӯҷонибаи Ҷумҳурии Мардумии Чин бо давлатҳои Осиёи Марказӣ дар асоси барномаҳо ва қарордодҳои, ки барои кӯтоҳмуддат ва миёнамуҳлат пешбинӣ шудаанд, сурат гирифта, ҳамкориҳо дар самти фарҳангию гуманитарӣ дар рушди муносибатҳои аҳамияти кам надоранд [2, 68]. Шаклҳои маъмултарини ҳамкориҳои фарҳангию башардӯстонаи Ҷумҳурии Мардумии Чин ва давлатҳои Осиёи Марказӣ ташкили рӯзҳои фарҳанги миллии кишварҳои минтақа ва дар ин ҳолатҳои донишкадаву марказҳои Конфутсий ба шумор меравад.

Бо ин назардошт, роҳандозии лоиҳаҳои муштарак, ки бояд ҳислати мутақобилан судовар дошта бошанд, метавонад механизмҳои наздикшавии давлатҳоро фароҳам оварад ва ҳамзамон дар таҳкими суботи минтақавӣ, устувории сулҳу таҳаммулпазирӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳамчунин эҳтироми арзишҳои маънавию фарҳангии тарафайн мусоидат намоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкориҳои худ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин аҳамияти стратегӣ медиҳад. Зеро Тоҷикистон давлати муҳим дар масири “Як камарбанд – як роҳ” буда, аз он кишварҳоест, ки аз аввалинҳо шуда ибтикороти мазкурро дастгирӣ менамояд [1]. Ибтикори Чин дар ҷавҳари худ таъсиси модели нави ҳамкориҳои байналмилалӣ тавассути такмили таҳкими механизмҳои мавҷуда, инчунин ҷустуҷӯ ва татбиқи механизмҳои нави ҳамкорӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии кишварҳои қаламрави онро фаро мегирад.

Аз ҷониби дигар, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳамкорӣ бо Чин, хусусан дар доираи “Камарбанд ва роҳ” дар қаринаи равандҳои геоиқтисодии муосир метавонад робитаҳои судманди иқтисодиро устувор гардонад. Зеро, тақвияти чунин ҳамкориҳо, ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мусоидат менамоянд.

Чуноне вобаста ба амиқтар шудани муносибатҳои ва ҳамкориҳои ду кишвар Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд “Таърихи муносибатҳои дӯҷонибаи мардумони мо, ки дорои решаҳои амиқи чандинасра мебошанд, аз замони Роҳи бузурги Абрешим маншаъ гирифта, намунаи шоистаи ҳамкориҳои муваффақ аст. Тоҷикистону Чин шарикони ҳамаҷонибаи стратегӣ буда, муносибатҳои мо тамоми соҳаҳо, аз ҷумла сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитариро фаро мегиранд. «Эъломиаи муштаракҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи барпо намудани муносибатҳои шарикӣ стратегӣ» на танҳо барои рушди муносибатҳои дӯҷониба ба манфиати халқҳои кишварҳои ҳамаҷониба заминаи устувори ҳуқуқӣ гузошт, балки дар ҳифзи сулҳу субот дар минтақа низ нақши назаррас дорад” [10].

Боиси қайд аст, ки аксарияти муҳаққиқон Ташаббуси “Як камарбанд ва як роҳ”-ро аз нуқтаи назари платформаи геосиёсӣ ё геоиқтисодӣ арзёбӣ намудаанд. Аз нуқтаи назари геосиёсӣ, ташаббуси мазкур ҳамчун имконият барои Чин ҷиҳати тағйир бахшидани тартиботи феълӣ ҷаҳонӣ ба манфиати худ ва тавозуни қувваҳо дар қаламрави Аврусиё ва Уқёнуси Ором баррасӣ мегардад. Чуноне муҳаққиқи чинӣ К.Ча қайд менамояд, ташаббуси “Камарбанд ва роҳ” бештар лоиҳаи императории стратегияи давлатиро ба хотир меорад, ки “шуҳратангезии Чин дар асри 21”-ро инъикос месозад [7].

Ҳамин тавр, метавон қайд кард, ки “Камарбанд ва роҳ” ҳамчун лоиҳаи ҳамгироии иқтисодӣ дар сурати бомуваффақият татбиқ гардидан, қодир аст тарҳҳои геосиёсӣ ва геоиқтисодии бозиро на танҳо дар минтақаи Аврусиё ва Уқёнуси Ором тағйир диҳад, балки бознигарии низоми кунунии ҷаҳонро низ фаро гирад.

Хулоса, агар имконот ва афзалиятҳои ташаббуси мазкурро барои Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор диҳем, метавон ишора кард, ки “Як камарбанд – як роҳ” метавонад ба татбиқи як силсила ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла афзоиши иқтисодии

транзитии Тоҷикистон мусоидат намояд. Илова бар ин, ин ибтикороти роҳбарияти олии Чин метавонад ба кишвари мо, ки ба уқёнусҳову баҳрҳо дастрасӣ надорад, дар таъмини дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ кумак расонад. Аз ҷониби дигар, густариши ҳамкориҳо бо Чин барои Тоҷикистон аз он ҷиҳат ба манфиат арзёбӣ мегардад, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвари мо аз ҷумла бахшҳои иқтисодӣ, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва саноат метавонад мусоидат намояд. Аз ин рӯ, амалисозии лоиҳаҳои энергетикӣ ва саноатӣ ҳамчун қисми таркибии ин ҳамкориҳо буда, дар ин замина густаришу таҳкими робитаҳои мутақобила бо Чин манфитнок арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров А.М. Место Республики Таджикистан в рамках инициативы «Пояс и Путь» // В центре экономики. 2024. № 2. Т. 5. Россия.

2. Мирзоев Х.Т. Культурно-гуманитарное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики // Вестник Таджикского национального университета, сер. гум. наук. – 2018. – № 7. ISSN 2074-1847. -С.68-72.

3. Си Чинпин. Дар бораи дипломатияи миллии Чин, ибтикори “Як камарбанд – як роҳ” ва ҷомеаи сарнавишти ягонаи башарият / Мухаррири тарҷума аз забони русӣ ба тоҷикӣ ва мураттиб Зафар Шералӣ Сайидзода (Зафар Саидов). – Нашри дуюм. – Душанбе: ҶДММ «Контраст», 2019. – 164 с.

4. Тоҷикистон ва Хитой: мушкилот ва дурнамои ҳамкориҳо. (маводи конфронси илмӣ-амалӣ бахшида ба 70-солагии таъсисёбии Ҷумҳурии Халқии Хитой). “Дониш”, Душанбе-2020.-128 с.

5. Ҳайдарзода Р. Таджикистан в условиях глобализации: социально-философский анализ. Душанбе: “Маориф”. -2020. -187 с.

6. Sternberg, T. Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure // Land, 2017, No. 6(3).

7. Wong, E.; Chi, K.; Tienjun, W. One Belt, One Road. China's Strategy for a New Global Financial Order / Monthly Review, Vol. 68, Iss. 8, Jan. 2017.

8. Sen, G. China-One Belt and One Road Initiative: Strategic & Economic Implications. New Delhi, 2016. Mode of access: Манбаи электронӣ: <http://www.vifindia.org/sites/default/files/china-one-belt-and-one-road-initiative-strategic-and-economic-implications.pdf> [Санаи мурочиат: 10.03.25]

9. Ашуров А.М. Тоҷикистон ва Чин: тамоюли рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар шароити шаклгирии низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ. Манбаи электронӣ: <https://www.amit.tj/index.php/tj/tochikiston-va-chin-tamoyuli-rushdi-khamkorikhoi-mutakobilan-sudmand-dar-sharoiti-shaklgirii-nizomi?page=28> [Санаи мурочиат 15.02.2025]

10. Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Хитой. Манбаи электронӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-khitoi> [Санаи мурочиат 02.06.2025]

11. Китай и Таджикистан - близкие соседи, надежные партнеры – посол КНР. Манбаи электронӣ: <https://tajikta.tj/ru/news/kitay-i-tadzhikistan-blizkie-sosedi-nadezhnye-partnery-posol-knr> [Санаи мурочиат 11.06.2025]

12. Один пояс, один путь»: чего следует опасаться Таджикистану? Манбаи электронӣ: <https://sugdnews.com/2023/10/23/odin-pojas-odin-put-chego-sleduet-opasatsja-tadzhikistanu/>[Санаи мурочиат 05.06.2025]

13. Талбаков С. “Як камарбанд-як роҳ” дар Осиёи Марказӣ: мушкилоти амниятӣ ва ҳалли онҳо. Манбаи электронӣ: <https://osiyoavrupo.tj/tg/post/yak-kamarband-yak-ro-dar-osiyo-i-markaz-mushkiloti-amniyat-va-alli-on-o>[Санаи мурочиат 15.06.2025]

14. Тоҷикистон ва Хитой дар 30 соли робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ. Манбаи электронӣ: <https://osiyoavrupo.tj/index.php/tg/post/to-ikiston-va-hitoy-dar-30-soli-robata-oi-sies-va-diplomat>. [Санаи мурочиат 15.06.2025].

РАСШИРЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И КИТАЕМ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается расширение сотрудничества между Таджикистаном и Китаем в контексте реализации стратегических целей Таджикистана. Отмечено, что сотрудничество с Китаем считается выгодным в развитии экономических и социальных отраслей страны и носит взаимовыгодный характер. Укрепление двустороннего и многостороннего сотрудничества с Китаем, в том числе в рамках инициативы «Один пояс, один путь», может создать благоприятные возможности для реализации национальных стратегических целей нашей страны. Автор, учитывая важность сотрудничества с Китаем считает, что укрепление сотрудничества в политической, экономической, социальной, научной и культурной сферах между странами направлено на интересы обеих сторон.

Ключевые слова: Таджикистан, Китай, стратегия, стратегические цели, интересы, сотрудничество, внешняя политика, экономика, культура, геополитика

EXPANSION OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND CHINA IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING TAJIKISTAN'S STRATEGIC GOALS

The article examines the expansion of cooperation between Tajikistan and China in the context of implementing Tajikistan's strategic goals. It is noted that cooperation with China is considered beneficial in the development of the country's economic and social sectors and is mutually beneficial. Strengthening bilateral and multilateral cooperation with China, including within the framework of the "One Belt, One Road" initiative, can create favorable opportunities for implementing our country's national strategic goals. The author, given the importance of cooperation with China, believes that strengthening cooperation in the political, economic, social, scientific and cultural spheres between the countries is aimed at the interests of both parties.

Keywords: Tajikistan, China, strategy, strategic goals, interests, cooperation, foreign policy, economy, culture, geopolitics

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашуров Ардамехр Муродкулович - н.и.т. ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru тел: +(992)917340294. Суроға: 734025. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.

Сведения об авторе: Ашуров Ардамехр Муродкулович - к.и.н., ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru тел: +(992) 917340294. Адрес: 734025. г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

About the author: Ashurov Ardamehr Murodkulovich – Candidate of Historical Science, Leading Researcher of the Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: ardamehr.ashurov@mail.ru tel: +(992) 917340294. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 33.

ТАДЖИКИСТАН: НОВАЯ ЭНЕРГИЯ ДЛЯ СНГ — ВЗГЛЯД ИЗ НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА

САЙИДЗОДА ЗАФАР ШЕРАЛИ,
заведующий отделом Содружества Независимых Государств
Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ,
доктор исторических наук

САЛИМОВ АКБАР ХАЛИМОВИЧ,
старший научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств
Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ

В статье рассматриваются ключевые направления и основные приоритеты Концепции председательства Республики Таджикистан в Содружестве Независимых Государств в 2025 году. Политико-институциональные инициативы, экономическая кооперация, гуманитарное измерение, экологическая и климатическая повестка составляют предмет основного внимания авторов. В этом контексте показана целенаправленная и продуктивная деятельность Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона по сохранению, упрочению, реформированию и совершенствованию СНГ на рубеже первого и второго десятилетий его существования.

Ключевые слова: Концепция председательства, ключевые направления, основные приоритеты, принципиальные опоры таджикской стратегии, преемственность, рациональность, обновление, трансформация формата взаимодействия в Содружестве, Республика Таджикистан, Эмомали Рахмон, саммит государств Содружества, СНГ, ОДКБ, Экономический союз, зона свободной торговли, экономическое сотрудничество, стратегия экономического развития СНГ, интеграция, проблемы интеграции, центробежные тенденции, интеграционное объединение, реформирование, совершенствование, внешнеэкономическая деятельность постсоветских стран, площадка стратегического взаимодействия, адаптация архитектуры СНГ, международные реалии, новая функциональность Содружества, три принципа председательства Республики Таджикистан

В Концепции председательства Республики Таджикистан в СНГ в 2025 году рассматриваются ключевые направления и содержательные приоритеты председательства. Основное внимание уделено политико-институциональным инициативам, экономической кооперации, гуманитарному измерению, а также экологической и климатической повестке. Республика Таджикистан выражает свою готовность выступить в роли конструктивного модератора интеграционных процессов в евразийском пространстве. Председательство Республики Таджикистан в СНГ в 2025 году отражает не просто ротационную функцию, но и стремление к содержательной трансформации формата взаимодействия внутри Содружества. Принципиальные опоры таджикской стратегии — это преемственность, рациональность и обновление. Данный подход направлен на укрепление доверия, повышение эффективности межгосударственных механизмов, а также адаптацию архитектуры СНГ к меняющимся международным реалиям.

Концепция председательства Республики Таджикистан в Содружестве Независимых Государств в 2025 году подтвердила: Таджикистан берёт на себя активную и содержательную роль в развитии Содружества. Подчеркнём, что председательство Республики Таджикистан — это не формальность, а шанс актуализировать СНГ как живую площадку стратегического взаимодействия.

Среди приоритетов председательства Республики Таджикистан — продвижение экологической повестки, экономическая кооперация, гуманитарные программы и усиление парламентской дипломатии. По инициативе официального Душанбе 2025 год объявлен Международным годом защиты ледников, и теперь СНГ может стать активным

участником в вопросах изменения климата. Также будут расширены программы «Культурная столица», «Молодёжная столица», продвигаться академическая мобильность и историческое просвещение. Отдельный акцент — на роли парламентов и научного сообщества стран-участниц СНГ. Именно они способны сформировать смысл, удержать пространство и задать направление [5].

Таким образом, Таджикистан формирует образ модернизирующего центра тяжести внутри СНГ, — с акцентом на содержательность, устойчивость и стратегическую открытость к будущему. Председательство Республики Таджикистан в Содружестве Независимых Государств в 2025 году — это не просто очередная обязанность. Для Таджикистана это возможность внести системный и конструктивный вклад в развитие интеграционного диалога, укрепление доверия, и, самое главное, адаптацию СНГ к современным вызовам и ожиданиям наших народов.

Председательство Республики Таджикистан в СНГ опирается на три взаимосвязанных принципа:

- Преемственность, как уважение к накопленному потенциалу Содружества;
- Рациональность, как необходимость повышения практической отдачи от сотрудничества;
- Обновление, как отклик на вызовы времени и ожидания молодого поколения граждан [5].

Особое внимание таджикская сторона уделяет совершенствованию архитектуры СНГ — не количественному расширению органов, а институциональному оздоровлению и повышению эффективности существующих механизмов, включая усиление роли Межпарламентской Ассамблеи как форума доверия и сближения правовых систем.

Современная международная среда требует консолидации усилий в области дипломатии, безопасности и стратегической автономии. В этом контексте таджикская сторона иницирует:

- Совместное мероприятие на полях Генеральной Ассамблеи ООН, посвященное взаимодействию СНГ и ООН;
- Продвижение резолюции Генеральной Ассамблеи ООН о сотрудничестве с СНГ;
- Расширение контактов с ШОС, ОДКБ, ЕАЭС, с перспективой предоставления ШОС статуса наблюдателя при СНГ [5].

Фокус Республики Таджикистан — это реализация второго этапа Стратегии экономического развития СНГ до 2030 года, включающего:

- Поддержку малого и среднего бизнеса;
- Расширение промышленной кооперации и создание производственных кластеров;
- Углубление агропромышленного партнёрства в контексте продовольственной безопасности [5].

В рамках реализации резолюции ООН по инициативе Таджикистана 2025 год объявлен Международным годом защиты ледников [6]. Председательство в СНГ в этом контексте будет:

- Продвигать принятие совместного заявления глав государств по защите ледников;
- Реализовывать проекты в сфере экологии, обращения с отходами, восстановления урановых территорий;
- Усиливать экологическое образование и научно-аналитическую экспертизу.

Гуманитарная политика СНГ — это фактор единства поколений и смысловой преемственности. В этом направлении:

- Продолжится реализация программ «Культурная столица», «Молодежная столица», «Спортивная столица СНГ»;
- Будут активизированы академические обмены, стажировки и совместные НИОКР;
- Усилия будут направлены на защиту исторической памяти, особенно в контексте 80-летия Победы в Великой Отечественной войне [5].

Парламенты государств СНГ — это ключевые площадки легитимного диалога, особенно в условиях трансформации международного порядка. Поэтому:

- Таджикистан поддерживает активизацию парламентских инициатив по гармонизации законодательства;

- Национальная академия наук Таджикистана готова предложить экспертно-аналитическую поддержку МПА СНГ, в частности по вопросам водной дипломатии, продовольственной безопасности, противодействия радикализму.

Председательство Республики Таджикистан — это попытка вдохнуть в СНГ новую функциональность, гибкость и интеллектуальную энергию. Республика Таджикистан призывает все страны-участницы Содружества стать соавторами этого процесса — не только через принятие решений, но и через открытость к будущему.

Развитие и укрепление многосторонних межгосударственных отношений многопланового взаимовыгодного сотрудничества в формате Содружества Независимых Государств изначально было одним из важных внешнеполитических и геостратегических приоритетов в теоретической и практической деятельности Эмомали Рахмона, как главы государства Таджикистан и Лидера нации.

В созданном-вместо канувшего в лету СССР-Содружестве Независимых Государств (СНГ) с самого начала базисными сегментами многостороннего сотрудничества были торгово-экономическая сфера и область обеспечения коллективной безопасности.

24 сентября 1993 года был подписан Договор о создании Экономического союза. В отношении этой формы углубленной экономической интеграции при подписании упомянутого многостороннего Договора были огромные ожидания, которые оказались сильно завышенными в условиях становления и укрепления 12 бывших союзных республик Советского союза как суверенных независимых государств с собственной моделью и темпом рыночных преобразований и социально-экономического развития, самостоятельной финансово-валютной системой, а также многовекторной внешней политикой. Всё это усилилось "с разрывом денежно-платёжных отношений государств СНГ, когда Россия в одностороннем порядке решила изъять из обращения денежные знаки Госбанка СССР образца 1990-1992гг." [1,36]. Одобренная главами государств СНГ в апреле 1994 года Концепция о Платёжном союзе буквально повисла в воздухе.

Несмотря на то, что 15 апреля 1994 года с целью создания в перспективе Экономического Союза государств-участников СНГ было подписано многостороннее Соглашение о создании зоны свободной торговли, в его практической реализации сразу же возникли очевидные трудности, установление режимов зон свободной торговли перешло в плоскость двусторонних отношений стран-участниц, их взаимный товарооборот стал резко снижаться, а внешнеэкономическая деятельность постсоветских стран в существенной мере успела переориентироваться на страны так называемого «дальнего зарубежья».

К тому же хроническим недугом СНГ, как межгосударственного интеграционного объединения, стало неисполнение большинством государств-участников принятых решений и одобренных документов. Решения и документы, принятые и одобренные главами государств и правительств, как правило, оставались на бумаге.

Непосредственный участник подготовки многих межгосударственных документов и решений, встреч глав государств и правительств стран-участниц СНГ, председатель Интеграционного комитета ЕврАзЭС, доктор экономических наук Нигматжан Исингарин в своей знаменитой книге "Проблемы интеграции в СНГ" в 1998 году писал о том, что даже Россия, де-факто будучи опорой и оплотом формирующегося в пространстве Содружества Экономического союза, "сама поощряла центробежные тенденции, рассматривая страны СНГ как обузу и бремя для российской экономики. Если в 1990 г. на бывшие союзные республики приходилось 63 % российского вывоза, то в 1997 г. их доля составила всего 21,5% экспорта Российской Федерации... Москва оказалось в эпицентре дезинтегрирующегося постсоветского пространства" [1, 45].

Возникшее положение, которое несло в себе "реальную угрозу полного развала рынка взаимной торговли в СНГ"[1,35], породило необходимость ускоренного поиска новых организационных форм многосторонних межгосударственных экономических связей. И этот поиск дал результаты в виде непрогнозируемого в сентябре 1993 года появления в пространстве СНГ нескольких несвязанных между собой региональных экономических объединений государств-участников Содружества.

Дело дошло до того, что в городе Кишинёве в 1997 году на октябрьском саммите государств-участников СНГ встал вопрос: есть ли объективная необходимость в дальнейшем существовании СНГ как крупного межгосударственного полиструктурного интеграционного объединения или нет?

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон выступил тогда за сохранение, совершенствование и реформирование СНГ. 2 апреля 1999 года на московском саммите государств-участников Содружества по этому вопросу его позиция была однозначной, ясной и предельно конструктивной. Глава государства Таджикистан считал, что Содружество необходимо не только сохранить, но его следует также совершенствовать и укреплять. Он был и оставался на позициях объединения усилий стран Содружества, направленных на более тесную интеграцию. Стало очевидно, что приоритеты в многостороннем сотрудничестве прежде всего должны быть отданы экономической сфере. Президент Республики Таджикистан был убеждён, что ускоренное формирование зоны свободной торговли является одной из главнейших задач на ближайшую перспективу. Именно от задействия зоны свободной торговли в немалой степени зависло тогда будущее Содружества в целом. На упомянутом саммите был подписан Протокол о внесении изменений и дополнений в Соглашение о создании зоны свободной торговли от 15 апреля 1994 года.

Это был очень важный шаг: тем самым ещё раз было подтверждено общее стремление наладить внутри СНГ, прежде всего, взаимовыгодные экономические связи. Однако всё достигнутое, в том числе и это Соглашение, пусть с внесёнными в него новыми поправками, могло по-прежнему оставаться лишь на бумаге, если не был бы предусмотрен соответствующий механизм выполнения намеченного. В этой связи Президент Таджикистана Эмомали Рахмон предложил на московском саммите государств СНГ, не откладывая, поручить Межгосударственному экономическому комитету СНГ разработать и внести в оперативном порядке документы, необходимые для задействия и начала функционирования зоны свободной торговли, имея в виду и такие вопросы, как перемещение товаров через таможенные территории, устранение технических барьеров во взаимной торговле, определение порядка транзита, гармонизация внешнеторгового и таможенного законодательства и ряд других.

Таджикистан продлил тогда со своей стороны срок действия Договора о коллективной безопасности стран СНГ от 15 мая 1992 года. Более того, Президент Таджикистана Эмомали Рахмон выступил не просто за сохранение существовавшего на тот момент состояния военно-политического сотрудничества, но и за достижение его качественно нового уровня. Он заявил, что назрела необходимость расширения параметров сотрудничества в сфере коллективной безопасности в целях совместного противодействия новым вызовам и угрозам, характерным для современной геополитической ситуации, таким как контрабанда оружия, незаконный оборот наркотиков, терроризм и экстремизм. В условиях сохранения подобных вызовов и угроз, а также неурегулированности конфликтов регионального (типа афганского) и локального уровня, на взгляд таджикской стороны, ощущалась необходимость усиления роли Договора как важного инструмента обеспечения коллективной безопасности. Исходя из этого, Республика Таджикистан поддержала предложение о продлении срока действия Договора о коллективной безопасности на следующие пять лет [2, 36,37].

В итоге работы Специального межгосударственного форума по реформированию СНГ был подготовлен пакет документов с целью совершенствования структур Содружества.

Развернувшиеся дискуссии показали, что СНГ не только необходимо сохранить, но и его следует совершенствовать и развивать. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, Правительство республики в целом были и оставались на позициях объединения усилий стран Содружества, направленных на более тесную интеграцию. Она основана на исторической общности народов и сложившихся между государствами СНГ связях. Именно поэтому Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон тогда и в последующем был убеждён, что ускоренное формирование зоны свободной торговли является одной из главнейших задач на ближайшую перспективу. Другим важнейшим вопросом, на его взгляд, была необходимость выработки более чётких механизмов реализации принимаемых решений. Рассмотрение предложенных 2 апреля 1999 года Совету глав государств-участников СНГ документов, их принятие на московском саммите, по мнению Эмомали Рахмона, должно было способствовать повышению уровня результативности деятельности Содружества и придать новый импульс развитию равноправного партнёрства и сотрудничества между странами СНГ, прежде всего в сфере экономики. На этом саммите был подписан Протокол о внесении изменений и дополнений в Соглашение о создании зоны свободной торговли от 15 апреля 1994 года. Тем самым ещё раз было подтверждено общее стремление наладить внутри Содружества, прежде всего, взаимовыгодные экономические связи, создать необходимые условия для запуска режима свободной торговли и равноправного сотрудничества между государствами-участниками.

Однако всё достигнутое, в том числе и это Соглашение, пусть с внесёнными в него новыми поправками, могло по-прежнему оставаться лишь на бумаге, если его не подкрепили бы конкретными мерами по реализации намеченного и не предусмотрели бы соответствующие механизмы выполнения. В этой связи Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон предложил, не откладывая, поручить Межгосударственному экономическому комитету разработать и внести в оперативном порядке документы, необходимые для задействования и начала функционирования зоны свободной торговли, в том числе по таким вопросам, как перемещение товаров через таможенные территории, устранение технических барьеров во взаимной торговле, определение порядка транзита, гармонизация внешнеторгового, таможенного законодательства и ряду другим.

Почему Республика Таджикистан в апреле 1999 года поддержала предложение о продлении срока действия Договора о коллективной безопасности стран СНГ от 15 мая 1992 года? На взгляд официальной таджикской стороны, продление срока действия Договора не должно было быть просто актом, сохраняющим текущее состояние военно-политического сотрудничества, которое имелось на тот момент. Здесь должна была идти речь о достижении качественно нового уровня сотрудничества. По мнению Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, нужно было подумать о расширении параметров сотрудничества в сфере коллективной безопасности в целях совместного противодействия новым вызовам и угрозам, характерным для современной геополитической ситуации, таким как контрабанда оружия, незаконный оборот наркотиков, терроризм, экстремизм. В условиях сохранения подобных вызовов и угроз, а также неурегулированности конфликтов регионального, типа афганского, и локального уровня, на взгляд таджикской стороны, ощущалась необходимость усиления роли Договора как важного инструмента обеспечения коллективной безопасности [2,37-39]. Исходя из этого, Республика Таджикистан поддержала предложение о продлении срока действия Договора о коллективной безопасности на следующие пять лет [2, 39].

1 декабря 2000 года в городе Минске состоялась закрытая встреча глав государств-участников СНГ в узком кругу, в ходе которой были обсуждены принципиальные вопросы, связанные с деятельностью государств в сфере их общих интересов. Среди них - вопрос о разработке и реализации конкретных мер по созданию зоны свободной торговли, которая была призвана стать основой формирования экономического пространства обновлённого Содружества. На последних встречах "в верхах" важнейшим направлением

сотрудничества стран Содружества было определено формирование зоны свободной торговли. В рамках СНГ был принят весомый пакет документов по этой проблеме.

Основополагающие из них-Соглашение о создании зоны свободной торговли от 15 апреля 1994 года и Протокол о внесении изменений и дополнений в него от 2 апреля 1999 года. На тот момент девять государств-участников Содружества выполнили все внутригосударственные процедуры, необходимые для вступления в силу Соглашения и Протокола к нему. В Грузии Соглашение и Протокол Государственная канцелярия направила в МИД на дополнительное согласование с министерствами. В Российской Федерации Соглашение находилось в Государственной Думе, а Протокол — в Правительстве. На встрече глав государств-участников СНГ в расширенном составе, последовавшей по окончании обмена мнениями лидеров Содружества в узком кругу, был рассмотрен ряд важных вопросов. Ключевым итоговым моментом минского саммита государств Содружества стало утверждение Положения об Антитеррористическом центре государств-участников СНГ, что позволило начать ему свою полноценную деятельность. В соответствии с Положением Центр является постоянно действующим специализированным отраслевым органом Содружества и предназначен для обеспечения координации действий компетентных органов государств-участников СНГ в области борьбы с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма. На заседаниях Совета глав государств и Совета глав правительств были представлены письменные информации о ходе выполнения решений, принятых этими органами на своих предшествующих заседаниях, и о ходе формирования зоны свободной торговли [2, 338-339].

После завершения минского саммита государств-участников СНГ пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан Зафар Саидов 2 декабря 2000 года через отечественную и зарубежную прессу распространил информационный материал, в котором отражены позиция и взгляды главы государства Таджикистан Эмомали Рахмона по проблемам интеграции в Содружестве. В нём, в частности, говорилось следующее: «Состоявшийся в Минске деловой, конструктивный и открытый разговор между нами свидетельствует о нашем твёрдом намерении и глубокой заинтересованности, несмотря на все сложности и трудности, идти дальше по пути углубления сотрудничества между странами Содружества. На наш взгляд, создание региональных объединений и, в целом, равноуровневая интеграция внутри СНГ, как это мы не раз отмечали, не мешают дальнейшему развитию Содружества, а, наоборот, способствуют поиску общих подходов в рамках ряда государств, имеющих схожие проблемы, ускорению процесса интеграции. Сотрудничество и углубление интеграции не только не противоречит национальным интересам, а, наоборот, в значительной степени влияет на успех развития наших государств. Нахождение оптимальных путей взаимовыгодного сотрудничества сегодня очень актуально. Нам удалось добиться определенной экономической стабилизации на пространстве СНГ. Но эта стабильность ещё очень хрупкая. Важно наращивать взаимовыгодное сотрудничество. Нам думается, что сотрудничество углубится, если, прежде всего, заработает зона свободной торговли. Не все государства-участники СНГ ратифицировали Соглашение о формировании зоны свободной торговли и Протокол к нему, а также Соглашение о взимании косвенных налогов по принципу «место назначения». В решении этой проблемы большую надежду мы возлагаем на Российскую Федерацию. В самом конце повестки дня заседания Совета глав государств от 1 декабря сего года нам предложили рассмотреть письменную информацию Исполкома СНГ "О ходе формирования зоны свободной торговли" и, соответственно, принять ее лишь к сведению. Как известно, мы неоднократно отмечали, что вопрос создания зоны свободной торговли наиболее приоритетный и важный в нашем сотрудничестве. От него, прямо скажем, во многом зависит в целом судьба СНГ, его будущее. На наш взгляд, указанная проблема нуждается не только в представлении письменной информации, а по ней необходимо заслушать подробный аналитический доклад и провести всестороннее неформальное обсуждение. Исходя из этого, на Минском саммите СНГ мы предложили

поручить Исполкому Содружества детально проанализировать ход выполнения наших решений по зоне свободной торговли и внести этот вопрос как один из основных на следующее заседание Совета глав государств в июне 2001 года» [2, 339-341].

1 июня 2001 года на минском саммите СНГ Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон выступил за скорейшее завершение формирования зоны свободной торговли без изъятий и ограничений, считая, что сотрудничество в её рамках позволит государствам-участникам заложить долговременную основу развития торгово-экономических отношений. В 2000 году общий объём взаимной торговли всех стран СНГ составил около 61 млрд. долларов США и превысил уровень 1999 года на 32%. На заседании было отмечено, что в соответствии с Решением от 1 декабря 2000 года началось комплектование и функционирование Антитеррористического Центра государств-участников СНГ. Приступив к функционированию, Центр включился в работу по выполнению Программы по борьбе с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма на период до 2003 года. Одним из приоритетных направлений работы по становлению Антитеррористического Центра является формирование специализированного банка данных. Важное место в деятельности данного Центра также занимали вопросы создания нормативной правовой базы. Главы государств имели откровенный и полезный разговор и по другим проблемам укрепления сотрудничества в общем формате СНГ [4, 13-14].

На каких проблемах концентрировал внимание Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём выступлении на минском заседании Совета глав государств СНГ от 1 июня 2001 года? Годы становления СНГ показали, что во взаимоотношениях в его рамках вопросы экономического сотрудничества должны играть главенствующую роль. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон не раз ранее заявлял и 1 июня 2001 года в городе Минске на заседании Совета глав государств СНГ ещё раз подтвердил свою позицию относительно приоритетности для стран СНГ вопросов экономического сотрудничества, необходимости усиления внимания, прежде всего, именно к этим вопросам.

Как свидетельствуют данные по итогам 2000 года, в то время несколько активизировались торгово-экономические связи между странами Содружества. Россия заявила о своём переходе на принцип взимания налога на добавленную стоимость по месту реализации (назначения), что также было призвано способствовать оживлению экономического сотрудничества в рамках СНГ. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон счёл необходимым и дальше развивать эти тенденции, активно ставить вопросы и искать пути решения имеющихся проблем, больше внимания уделять экономическому сотрудничеству. Ибо от состояния дел в этом направлении во многом зависели межгосударственные отношения стран-участниц и, в целом, будущее Содружества. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон тогда выразил надежду, что во втором десятилетии развития СНГ наступит новый этап, и Содружеству удастся перейти от деклараций к реальным делам с тем, чтобы Содружество трансформировалось в эффективное региональное объединение государств на благо процветания стран и народов [4, 14-15].

Литература:

1. Исингарин Н. Проблемы интеграции в СНГ. – Алматы: «Атамур». -1998. – С.216
2. Саидов З.Ш. Внешняя политика Президента Рахмонова. – Красноярск: «Сарпараст». -2001. – С. 400
3. Саидов З.Ш. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации. – Душанбе: «Авасто». -2004. – С. 592
4. Саидов З.Ш. Таджикистан-надёжный партнёр в международных отношениях. – Второе издание. – Душанбе: «Авасто». -2003. – С. 160

5. Концепция председательства Республики Таджикистан в Содружестве Независимых Государств в 2025 году. Электронный ресурс: <https://eccis.org/img/news/28765/6772be667db92.pdf> [Дата обращения 14.05.2025]

6. По инициативе Таджикистана 2025 год объявлен Международным годом сохранения ледников. Электронный ресурс: <https://news.un.org/ru/story/2024/12/1459761> [Дата обращения: 15.05.2025]

ТОҶИКИСТОН: НЕРУИ ҶАДИД БАРОИ ИДМ – АЗ НИГОҶИ АҲЛИ УЛУМ

Дар мақола самтҳои калидӣ ва афзалҳои асосии Концепсияи раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соли 2025 мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Таваҷҷуҳи муаллифон ибтикороти сиёсӣ ва ниҳодӣ, кооператсияи иқтисодӣ, ҷанбаи гуманитарӣ, рӯзномаи экологӣ ва иқлимиро дар ҷаҳорҷӯби ИДМ фарогир аст. Дар ин қарина фаъолияти ҳадафманду босамари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон оид ба бақодорӣ, таҳким, такмил ва ислоҳоти ИДМ, чун иттиҳодияи ҳамгироии байнидавлатӣ, дар марзияи даҳсолаҳои якум ва дуҷуми мавҷудияти созмони мазкур таҳқиқу муаррифӣ ғайтааст.

Калидвожаҳо: *Концепсияи раисӣ, самтҳои калидӣ, афзалҳои асосӣ, пояҳои усулии стратегияи тоҷикистонӣ, идомат, идроку фаросатнокӣ, навсозӣ, дигаргунсозии шакли ҳамдастӣ дар доираи ИДМ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, саммити давлатҳои аъзои ИДМ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, СААД, Иттиҳоди иқтисодӣ, минтақаи савдои озод, ҳамкориҳои иқтисодӣ, стратегияи рушди иқтисодии ИДМ, ҳамгироӣ, масъалаҳои ҳалталаби ҳамгироӣ, тамоилҳои марказгурез, иттиҳоди ҳамгироӣ, ислоҳот, такмилсозӣ, фаъолияти хориҷии иқтисодии кишварҳои пасошуравӣ, майдони ҳамдастии стратегӣ, мутобиқсозии сохтори меъморӣ ИДМ, воқеиятҳои байналмилалӣ, вазифадорӣ ҷадиди ИДМ, се принтсипи раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон*

TAJIKISTAN: NEW ENERGY FOR THE CIS — A VIEW FROM THE SCIENTIFIC COMMUNITY

In this article the key areas and main priorities of the Concept of the Chairmanship of the Republic of Tajikistan in the Commonwealth of Independent States in 2025 are viewed. Political and institutional initiatives, economic cooperation, humanitarian dimension, environmental and climate agenda are the main focus of the authors. In this context, the purposeful and productive activities of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation Emomali Rahmon on preserving, strengthening, reforming and improving the CIS at the turn of the first and second decades of its existence are shown.

Key words: *Concept of the Chairmanship, key directions, main priorities, fundamental pillars of the Tajik strategy, continuity, rationality, renewal, transformation of the format of interaction in the Commonwealth, Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, summit of the Commonwealth states, CIS, CSTO, Economic Union, free trade zone, economic cooperation, CIS economic development strategy, integration, integration problems, centrifugal tendencies, integration association, reform, improvement, foreign economic activity of post-Soviet countries, platform for strategic interaction, adaptation of the CIS architecture, international realities, new functionality of the Commonwealth, three principles of the Chairmanship of the Republic of Tajikistan*

Сведения об авторах: Сайидзода Зафар Шерали – доктор исторических наук, заведующий отделом Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: +992 902888816; 372 210592 Э-почта: zafarsaidov61@gmail.com

Салимов Акбар Халимович – старший научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: +992 928614027; Э-почта: salimov@osiyoavrupo.tj

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайидзода Зафар Шералӣ - доктори илмҳои таърих, мудири шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институди омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефонҳо: +992 902888816; 372 210592. Почтаи электронӣ: zafarsaidov61@gmail.com

Салимов Акбар Халимович – ходими калони илмии шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институди омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: +992 928614027. Почтаи электронӣ: salimov@osiyoavrupo.tj

About the authors: Saiidzoda Zafar Sherali - Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Commonwealth Independent States of the Institute for Asian and European Studies of National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: +992 902888816; 372 210592. E-mail: zafarsaidov61@gmail.com

Salimov Akbar Halimovich - Senior researcher scientist, the Department of Commonwealth of Independent States, Institute for Asian and European Studies of National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: +992 928614027. E-mail: salimov@osiyoavrupo.tj

ФОРМАТ «С5+1» – ЖИВАЯ ПЛОЩАДКА ДЛЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСУНМАТОВИЧ
главный научный сотрудник отдела США и Канады
Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ,
доктор политических наук,

Статья посвящена исследованию основных этапов становления формата «С5+1» как эффективной площадки стратегического сотрудничества стран Центральной Азии и США, его ключевых направлений работы, геополитических аспектов и перспектив дальнейшего развития. США и страны региона стремятся поддерживать суверенитет и территориальную целостность Центральной Азии, а также усиливать ее экономическую интеграцию и устойчивое развитие. В рамках формата реализуются проекты по развитию зеленой энергетики, транспортных коридоров, гармонизации законодательства в сферах логистики, агробизнеса, электронной коммерции, туризма и чистой энергетики. Особое внимание уделяется вопросам безопасности, в том числе совместным действиям по стабилизации ситуации в Афганистане и противодействию трансграничным угрозам (терроризм, наркотрафик, торговля людьми). Согласно мнению автора, формат отличается гибкостью и отсутствием жестких институциональных рамок, что позволяет адаптироваться к меняющимся условиям и расширять спектр сотрудничества и способствует не только диалогу с США, но и укреплению внутрорегионального взаимодействия между самими странами Центральной Азии.

Ключевые слова: формат С5+1, Центральная Азия, США, стратегическое сотрудничество, региональная политика, интеграция, безопасность, устойчивое развитие, Таджикистан.

Формат «С5+1» был создан в 2015 году в период президентства в США Барака Обамы. В данном формате принимают участие пять стран Центральноазиатского региона: Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан и Соединенные Штаты Америки для координации совместных действий в ключевых областях. Институционализация отношений США с республиками Центральной Азии была обусловлена нараставшей геополитической напряженностью, вызванной первым серьезным обострением отношений России и стран Запада после «крымской весны» 2014 г., санкционным давлением на Россию и попытками западных акторов привлечь на свою сторону потенциальных российских союзников в этом противостоянии [8]. В рамках данного формата, который проводится на уровне министров иностранных дел пяти стран региона, обсуждаются вопросы, связанные с безопасностью (борьба с терроризмом, транснациональной преступностью, киберугрозами), экономикой (развитие торговли, инвестиций, транспортной инфраструктуры), экологией (смягчение последствий изменения климата), социальными вопросами (права женщин, защита детей и инвалидов, наука и образование) и т. д. [9].

Эти направления заложили основу для дальнейшего сотрудничества и развития формата «С5+1» и способствовали укреплению отношений между США и странами Центральной Азии в различных областях. Следует отметить, что изначально в перечень важных аспектов международных отношений не входили сотрудничество в сфере предотвращения терроризма, контроля за оборотом оружия и наркотиков, поддержки развития Афганистана, признания его влияния на региональную стабильность, создания зоны, свободной от ядерного оружия, а также гуманитарного сотрудничества [1]. Это свидетельствует о том, что Вашингтон в то время не был готов вкладывать значительные средства в решение региональных проблем.

В начале 2023 года государственный секретарь США Энтони Блинкен совершил поездку по странам Центральной Азии, посетив Казахстан и Узбекистан, а также принял участие во встрече министров иностранных дел формата «С5+1» в Астане. В октябре того же года на полях 78-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в Нью-Йорке состоялась историческая встреча лидеров стран «С5+1» с президентом Дж. Байденом. На встрече обсуждались вопросы стратегического сотрудничества США со странами Центральной Азии. Обсуждения были сосредоточены на развитии партнерских отношений для решения торговых вопросов, экономических возможностей, политического диалога, инвестиций США, устойчивого развития, региональной безопасности, борьбы с транснациональной преступностью и гуманитарных вопросов [2].

Целью этой встречи в Нью-Йорке было продемонстрировать правильность нового подхода Америки к региону [10]. Ранее подобные встречи, как правило, носили символический характер и не всегда приводили к конкретным решениям в сфере многостороннего сотрудничества. На встрече была подчеркнута необходимость создания коммерческих площадок в формате «С5+1», а также то, что USAID, известное агентство своими проектами в области «мягкой энергетики» и «зеленой энергетики» в постсоветских странах, может выступить движущей силой и потенциальным основным спонсором этой инициативы. Первая встреча лидеров в формате «С5+1» заложила основу развития многостороннего сотрудничества и выявила широкий круг общих региональных проблем, которые могли бы стать предметом многостороннего диалога.

На наш взгляд, сами лидеры стран Центральной Азии заинтересованы в продолжении диалога с США в формате «С5+1» по двум основным причинам. Во-первых, они пытаются сохранить баланс во внешних отношениях, учитывая важность многовекторной политики в регионе. В условиях роста влияния крупнейших мировых держав и всеобщей реализации интересов Глобального Юга страны Центральной Азии находят пути достижения своих целей в экономической, внутренней и сфере безопасности, сохраняя при этом баланс между основными мировыми игроками. Во-вторых, сотрудничество с США в экономических проектах позволит им привлечь дополнительные инвестиции в свою экономику.

На той первой встрече с главами государств Центральной Азии президент Байден также выразил готовность встретиться с лидерами стран «С5+1» на их территориях в ближайшее время, если это будет возможно, что может стать историческим событием, поскольку ни один предыдущий президент США не посещал Центральную Азию за время своего пребывания на посту президента страны.

Теперь в Белом Доме - новое руководство. Возможен ли визит Трампа в Центральную Азию во время его второго срока и изменит ли такой визит приоритетности ЦА для США? На наш взгляд, такой визит возможен, если Вашингтон сможет наладить хорошие отношения с Москвой. Вероятность визита Трампа в ЦА может послужить показательным маркером приоритетности региона в его внешней политике [4]. Следует в этой связи отметить, что с возвращением Дональда Трампа в Белый дом в январе 2025 года внешняя политика США в Центральной Азии претерпела определенные изменения. Если предыдущая администрация делала акцент на демократизацию и права человека через мягкую силу, то новая команда взяла курс на жесткий прагматизм, экономическое доминирование и открытое противостояние с Китаем и Россией в этом стратегически важном регионе, которое повлияет на общую ситуацию в этом регионе.

Центральная Азия, долгое время находившаяся в тени американской внешней политики, неожиданно оказалась в эпицентре геополитического соперничества. Регион, обладающий огромными запасами природных ресурсов и занимающий ключевое положение между Россией, Китаем и Ближним Востоком, стал ареной нового «большого противостояния». Администрация Трампа, известная своим транзакционным подходом к международным отношениям, увидела в Центральной Азии не только поле для конкуренции с геополитическими соперниками, но и перспективный рынок для американских компаний, и важный плацдарм для контроля за ситуацией в Афганистане.

Риторика высокопоставленных представителей администрации США при Трампе существенно отличается от подхода администрации Байдена. Если при Байдене акцент делался на «партнерстве» и «поддержке реформ», то администрация Трампа позиционирует Центральную Азию как пространство экономических возможностей, а не как «задний двор» России. Это отражает более прагматичный и бизнес-ориентированный подход Трампа к региону, где важны конкретные экономические сделки и выгоды [6]. Сам Трамп в интервью Fox News назвал китайскую инициативу «Пояс и путь» «долговой ловушкой», что означает его критику практики Китая предоставлять крупные кредиты странам с риском их долговой зависимости и политического влияния со стороны Пекина. Трамп пообещал, что США предложат «реальные инвестиции без политических условий», что подчеркивает намерение Вашингтона конкурировать с Китаем, предлагая альтернативные финансовые ресурсы и инвестиции, которые не будут обременены политическими требованиями [5].

Сравнительный анализ стратегических подходов двух администраций показывает принципиальные различия. Если Байден делал ставку на мягкую силу через поддержку гражданского общества, образовательные программы и давление в вопросах прав человека, то Трамп сосредоточился на экономических рычагах влияния и военно-техническом сотрудничестве. Отношения с Китаем и Россией перешли из плоскости сдержанной конкуренции в режим открытого противостояния, а главными инструментами влияния стали не гранты НПО, а прямые инвестиции и военные контракты.

Таким образом, на наш взгляд, эти изменения в риторике и политике администрации Трампа означают:

- Переход от идеологической поддержки и слов о партнерстве к более прагматичному, экономически ориентированному подходу.
- Акцент на противостоянии китайскому влиянию в регионе, в частности через критику инициативы «Пояс и путь» как долговой ловушки.
- Обещание США предоставлять инвестиции и поддержку, которые не будут связаны с политическими условиями, что должно укрепить позиции США в Центральной Азии и снизить зависимость региональных стран от Китая и России.
- Возможное усиление геополитической конкуренции в регионе с участием США, Китая и России, где Центральная Азия рассматривается как важное пространство для экономического и стратегического влияния.

В целом, риторика Белого дома после возвращения Трампа во многом осталась преемственной, но стала более прагматичной и антикитайской, с акцентом на экономические интересы США и расширение сотрудничества в добыче стратегических ресурсов. Центральная Азия по-прежнему не является приоритетным направлением, однако ее значение может возрасти в контексте глобального соперничества с Китаем и поиска новых экономических возможностей для США.

Перспективы визита Трампа

Приоритетность региона: Эксперты считают, что визит Трампа мог бы сигнализировать о повышении приоритетности Центральной Азии в внешней политике США. Это было бы особенно важно, поскольку ни один действующий президент США ранее не посещал этот регион.

Укрепление отношений: Визит мог бы способствовать укреплению экономических и политических связей между США и Центральной Азией. Это особенно актуально на фоне растущего влияния Китая и России в регионе. Трамп может рассмотреть возможность инвестиций в инфраструктуру и поддержку местного бизнеса, что поможет странам региона уменьшить зависимость от этих двух держав.

Геополитические изменения: В случае ухудшения отношений с Китаем и улучшения с Россией, визит может стать стратегическим шагом для изменения геополитической парадигмы в Центральной Азии. Однако, если конфронтация с Китаем не произойдет, необходимость в таком визите может снизиться.

Влияние на региональную ситуацию

Экономическое сотрудничество: Возможное участие США в строительстве транспортных коридоров, таких как Трансафганская железная дорога, может создать новые возможности для экономики Центральной Азии и помочь стабилизировать ситуацию в Афганистане.

Безопасность и стабильность: Ужесточение позиции США по отношению к России может обеспечить большую безопасность для стран Центральной Азии, которые стремятся сохранить свою независимость и суверенитет, но, с другой стороны, может стать причиной напряженности и дестабилизации в регионе.

Неопределенность действий: Однако эксперты подчеркивают, что предсказать действия Трампа сложно из-за его непредсказуемого стиля управления. Это создает риски для стран региона, которые могут оказаться в сложной международной обстановке.

Но в целом, по мнению многих экспертов, даже такой визит не сможет кардинально изменить общую ситуацию в регионе.

Как известно, Центральная Азия обладает огромными природными ресурсами, возможностями, значительным демографическим и транзитным потенциалом в самом сердце Евразии. К сожалению, эти ценные региональные преимущества соседствуют с относительно слабыми политическими и социальными институтами, высоким уровнем потенциала нежелательных конфликтов, слабой диверсификацией экономики и множеством внешних и внутренних проблем безопасности. Естественно, что зарубежные страны, заинтересованные в своем присутствии в Центральной Азии, используют дополнительные ресурсы и рынки региона для продвижения своих экономических интересов, национальных амбиций и геостратегических целей. Реальность сегодня такова, что страны Центральной Азии демонстрируют больше единства и взаимопонимания, чем когда-либо прежде, и усиливают интеграционные процессы больше, чем когда-либо прежде. Регулярные консультации и укрепление внутрорегиональных связей наглядно демонстрируют растущий региональный консенсус и интеграцию. Такое положение дел, на наш взгляд, свидетельствует о политической зрелости лидеров и непрерывности процесса становления национальной государственности в этих странах с учетом их национальных интересов. С другой стороны, это свидетельствует о том, что страны ЦА сегодня вышли на качественно новый уровень взаимоотношений как полноправные и независимые субъекты системы международных отношений.

Позиции и отношение России и Китая к саммитам «Центральная Азия + США» различны. Например, Россия рассматривает саммит «С5+1» как геополитический инструмент США для усиления своего влияния в Центральной Азии и потенциального ослабления позиций России и других внешних игроков, в первую очередь Китая. Российские официальные лица, включая министра иностранных дел Сергея Лаврова, неоднократно выражали обеспокоенность тем, что США посредством «С5+1» могут использовать этот формат для продвижения своих интересов и идей относительно проекта Большой Центральной Азии и оттеснения России на второй план. Таким образом, Россия рассматривает Центральную Азию как ключевой регион своей внешней политики и безопасности, уделяя особое внимание поддержанию стабильности, территориальной целостности и социально-экономическому развитию стран региона. В 2023 году состоялся первый саммит Россия — Центральная Азия, где были обозначены 11 сфер взаимодействия, включая политический диалог, безопасность, торговлю, энергетику и миграцию. Российская позиция предполагает сохранение традиционных связей и противодействие попыткам США навязать санкционные режимы, что отражается в неоднозначном отношении стран Центральной Азии к санкциям против России [7].

Китай относится к саммиту «Центральная Азия + США» с осторожностью и в некоторой степени с подозрением и недоверием, рассматривая инициативы США в регионе тоже как попытку усилить американское влияние и потенциальное ограничение собственных позиций и интересов Китая в Центральной Азии. Пекин традиционно

выступает за такие формы многостороннего сотрудничества, в которых его голос и интересы учитываются наравне с другими ключевыми игроками, в первую очередь с Россией. Таким образом, Россия и Китай воспринимают саммиты «Центральная Азия + США» как элемент геополитической конкуренции, где США пытаются усилить своё влияние, а Москва и Пекин стремятся сохранить и укрепить свои позиции через традиционные и экономические связи с регионами Центральной Азии.

Однако сами страны Центральной Азии рассматривают формат «C5+1» как действительно важную возможность для диверсификации внешних связей, привлечения инвестиций и технологий, укрепления субъектности каждой из этих стран на международной арене [3], никоим образом не ограничивая сотрудничество и интеграцию с Россией и Китаем. Действительно, такой подход и позиционирование стран Центральной Азии, в том числе и Таджикистана, свидетельствует о политической зрелости их лидеров, о непрерывном и поступательном процессе национальной государственности этих стран с учетом их национальных интересов, повышает авторитет, престиж и статус стран региона на международном уровне, еще лучше обеспечивает их глобальную безопасность, политическую стабильность и устойчивое развитие.

В целом, мы считаем, что формат "C5+1" является живой площадкой для стратегического сотрудничества по следующим ключевым причинам:

Гибкость и адаптивность формата: Формат "C5+1" объединяет пять государств Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан) и одну внешнюю державу - США. Его структура остаётся гибкой: отсутствуют жёсткие институциональные рамки, что позволяет быстро адаптироваться к меняющимся региональным и глобальным вызовам. Такая эластичность способствует внедрению новых политических механизмов и расширению сотрудничества по мере необходимости.

Многоуровневое и комплексное взаимодействие: «C5+1» охватывает широкий спектр направлений - от безопасности и борьбы с терроризмом до экономического развития, инноваций, экологии и транспортной интеграции. В рамках формата реализуются совместные проекты, которые включают как вопросы "высокой" политики, так и инициативы на уровне гражданского общества и бизнеса. Это делает площадку живой и практически ориентированной, а не формальной. Этот формат является востребованным, поскольку созвучен с политикой «открытых дверей» и многовекторности стран региона.

Платформа для диалога и согласования интересов: Формат служит уникальной площадкой для регулярного диалога между странами региона и внешним партнёром, что позволяет согласовывать позиции по ключевым вопросам, обмениваться опытом и выработать совместные решения. Такой подход способствует укреплению доверия между участниками и формированию коллективных стратегий по обеспечению безопасности и устойчивого развития.

Инструмент регионализма и самостоятельности: «C5+1» стимулирует развитие самостоятельной региональной политики и координации между центральноазиатскими странами. Это важно для выработки единых подходов к вызовам, таким как трансграничные угрозы, экономическая диверсификация и адаптация к изменению климата. Формат поддерживает независимость региона и снижает риски доминирования внешних держав.

Вовлечение негосударственных акторов и поддержка реформ: Важной особенностью формата является активное участие негосударственных организаций, бизнеса и гражданского общества, что позволяет не только реализовывать проекты, но и поддерживать реформы, инновации и инвестиционное взаимодействие. Ведь именно они способны сформировать смысл, удержать пространство и задать направление. Это делает формат динамичным и открытым для новых инициатив и свершений, а регион Центральной Азии, вышедший на качественно новый уровень международных отношений, полноправным субъектом международного права благодаря ряду уже утвердивших институциональных и политико-правовых факторов.

Таким образом, благодаря своей гибкости, комплексности и способности вовлекать широкий круг участников, формат "С5+1" остаётся живой и перспективной площадкой для стратегического сотрудничества, отвечая на современные вызовы региона и создавая условия для его устойчивого развития. По нашему мнению, необходимо продолжить работу в этом направлении, уделив особое внимание интеграции стран Центральной Азии с учетом их национальных интересов.

Что касается Таджикистана, на наш взгляд, активное участие Таджикистана в формате "С5+1" соответствует политике «открытых дверей» и многополярности страны, позволит Республике Таджикистан расширить сферу стратегического сотрудничества, реализовать новые инициативы и начинания с учетом национальных интересов и обеспечения устойчивого развития, а также в дальнейшем заявить о себе как о самостоятельном и активном субъекте международных отношений в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеенкова Е.С. Сравнительный анализ деятельности созданных в Центральной Азии форматов «5+1» (с участием США, Южной Кореи, Японии и ЕС) // Международная аналитика. 2017. № 1 (19). С. 29–41; //Russia and the Moslem World. 2018. № 3 (301). Электронный источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/2018-03-008-elena-alekseenkova-comparative-analysis-of-the-activities-of-5-1-formats-created-in-central-asia-with-the-u-s-korea-japan-and-the-eu> [Дата обращения: 29.05.2025]
2. В Нью-Йорке состоялась встреча «С5+1» на уровне президентов США и государств ЦА. Электронный источник: <https://gundogar.media/prezidentskaya-vstrecha-s51/> [Дата обращения: 29.05.2025]
3. В Нью-Йорке впервые прошел саммит лидеров стран Центральной Азии и США. Электронный источник: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2023/09/21/996235-v-nyu-iorke-vpervie-proshel-sammit-tsentralnoi-azii-i-ssha> [Дата обращения: 29.05.2025]
4. Визит Трампа в Центральную Азию может стать показателем приоритетности региона в его внешней политике. Электронный источник: <https://podrobno.uz/cat/politic/vizit-trampa-v-tsentralnuyu-aziyu-mozhet-stat-pokazatelem-prioritetnosti-regiona-v-ego-vneshney-politike/> [Дата доступа: 29.05.2025]
5. Кто-то уже попал в долговую ловушку? А мы? Электронный источник: <https://anhor.uz/columnists/kto-to-uzhe-popal-v-dolgovuyu-lovushku-a-mi/> [Дата доступа: 29.05.2025]
6. От С5 к С8? Какой будет политика администрации Трампа в Центральной Азии. Электронный источник: <https://rus.azattyk.org/a/kakoy-budet-politika-administratsii-trampa-v-tsentralnoy-azii/33259865.html> [Дата доступа: 26.05.2025]
7. Почему Россия уступает позиции в Центральной Азии. Электронный источник: <https://www.rbc.ru/politics/21/05/2023/64677fc49a79472fac8cab00> [Дата доступа: 29.05.2025]
8. США возвращаются в Центральную Азию, но есть нюансы. Электронный источник: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/ssha-vozvrashchayutsya-v-tsentralnuyu-aziyu-no-est-nyuansy/?sphrase_id=117571132 [Дата доступа: 30.05.2025]
9. ТИФА и С5+1: процветание через партнерство // Посольство США в Киргизской Республике. 2016. Электронный источник: <https://kg.usembassy.gov/ru/%D1%8151-prosperity-partnership-ru/> [Дата доступа: 16.04.2025]
10. Nelson H. First-Ever C5+1 Presidential Gathering: An “Historic Moment” for the United States and Central Asia // Caspian Policy Center. 2023. Электронный источник: <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/first-ever-c51-presidential-gathering-an-historic-moment-for-the-unitedstates-and-central-asia> [Дата доступа: 29.05.2025]

НИШАСТИ “С5+1” – МАЙДОНИ АМАЛ БАРОИ ҲАМКОРИИ СТРАТЕГӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши марҳилаҳои асосии ташаккули нишасти “С5+1” ҳамчун платформаи муассири ҳамкориҳои стратегии Осиёи Марказӣ ва ШМА, самтҳои асосии кори он, ҷанбаҳои геополитикӣ ва дурнамои рушди минбаъда бахшида шудааст. Штатҳои Муттаҳида ва кишварҳои минтақа саъй доранд, ки соҳибхатиёри ва тамомияти арзии Осиёи Марказӣ, инчунин таҳкими ҳамгироии иқтисодӣ ва рушди устувори онро дастгирӣ кунанд. Дар доираи қолаби мазкур лоиҳаҳои рушди энергетикаи сабз, коридорҳои нақлиётӣ, ҷамоҳангсозии қонунгузорӣ дар соҳаҳои логистика, агробизнес, тиҷорати электронӣ, сайёҳӣ ва энергетикаи тоза амалӣ мешаванд. Ба масъалаҳои амният, аз ҷумла иқдомоти муштарак ҷиҳати ба эътидол овардани вазъ дар Афғонистон ва мубориза бо таҳдидҳои фаромарзӣ (терроризм, қочоқи маводи мухаддир, қочоқи инсон) таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мешавад. Аз назари муаллиф, қолаби мазкур чандир аст ва ҷаҳорҷӯби қатъии институтсионалӣ надорад ва чунин ҳолат ба он имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбанда мутобиқ шавад ва на танҳо ба муколама бо Штатҳои Муттаҳида, балки ба таҳкими ҳамкориҳои дохилиминтақавии худ кишварҳои Осиёи Марказӣ низ мусоидат кунад.

Калидвожаҳо: нишасти “С5+1”, Осиёи Марказӣ, ШМА, ҳамкориҳои стратегӣ, сиёсати минтақавӣ, ҳамгироӣ, амният, рушди устувор, Тоҷикистон.

THE “C5+1” FORMAT IS A LIVE PLATFORM FOR STRATEGIC COOPERATION

This article is devoted to the study of the main stages of the formation of the C5+1 format as an effective platform for strategic cooperation between Central Asia and the United States, its key areas of work, geopolitical aspects and prospects for further development. The United States and the countries of the region seek to support the sovereignty and territorial integrity of Central Asia, as well as to strengthen its economic integration and sustainable development. Within the framework of the format, projects are being implemented to develop green energy, transport corridors, harmonize legislation in the areas of logistics, agribusiness, e-commerce, tourism and clean energy. Particular attention is paid to security issues, including joint actions to stabilize the situation in Afghanistan and counter cross-border threats (terrorism, drug trafficking, human trafficking). According to the author, the format is flexible and lacks a rigid institutional framework, which allows it to adapt to changing conditions and expand the range of cooperation and contributes not only to dialogue with the United States, but also to strengthening intra-regional interaction between the Central Asian countries themselves.

Key words: C5+1 format, Central Asia, USA, strategic cooperation, regional policy, integration, security, sustainable development, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Шамсиддин Турсунматович, доктори илмҳои сиёсӣ, сарҳодими илмӣ шӯбаи ИДМ-и Институти омӯзишимаъсалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Телефон: 935701780, Email: shamskarimov14@gmail.com

Сведения об авторе: Каримов Шамсиддин Турсунматович, доктор политических наук, главный научный сотрудник отдела СНГ Института стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Телефон: 935701780, Электронная почта: shamskarimov14@gmail.com

About the author: Karimov Shamsiddin Tursunmatovich, Doctor of Political Sciences, Chief Researcher of the CIS Department of of the Institute of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: 935701780, Email: shamskarimov14@gmail.com

**МАСЪАЛАИ ТАЪМИНИ “МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ”
ДАР СИЁСАТИ ХОРИЧӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
(ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА МУҚОИСАВӢ)**

РАҲМОНЗОДА АЗИМҶОН ШЕРАЛӢ

номзади илми таърих, ходими пешбари илмии Шуъбаи Осиеи Чанубу Шаркии
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

Дар мақолаи мазкур таҳлили назариявӣ ва муқоисавии масоили таъмини “манфиатҳои миллӣ” дар сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байниналмилалӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Лозим ба ёддоварист, ки муҳимтарин вазифае, ки дар назди роҳбарияти кишвар меистад, ин риояи аниқ ва дарки “манфиатҳои миллӣ” мебошад, ки гурӯҳҳои гуногуни омилҳои берунӣ ва дохилии сиёсати хориҷиро ба ҳам мепайвандад. Бори дигар қайд мекунем, ки маҳз мактаби реализми сиёсӣ манфиатҳои миллиро принцип ва асоси ташаккул ва татбиқи сиёсати хориҷӣ медонад. Моҳияти асосии “манфиатҳои миллӣ”, ба ақидаи реалистон, дар он аст, ки сиёсати хориҷие, ки дар асоси принципҳои он асос ёфтааст, аз сиёсати дохилӣ, ки дар худ “принципҳои ахлоқии умумӣ” дорад, бартарӣ медонанд. Яъне андешаи онҳо дар он аст, ки давлат ҳангоми ташаккули сиёсати хориҷии худ ба ҷуз ниезҳои объективии худ, ки дар мафҳуми “манфиати миллӣ” ифода ёфтааст, набояд ба чизе тавачҷӯх кунад.

Инчунин, “манфиатҳои миллӣ” тағйирёбанда мебошанд, ки ҳама давлатҳо бояд ба он нигаронида шаванд, то рушди пешрафта ва бехатарии худро таъмин кунанд. Ин истилоҳ, ниҳоят органикӣ буда, тамоми хусусиятҳои низоми муносири муносибатҳои байналмилалиро инъикос мекунад, ки аз рӯи хусусияти мураккаби худ ба назди давлатҳо, аз ҷумла дар бобати ташаккул додан ва ба амал баровардани сиёсати хориҷӣ талаботи дигар мегузорад.

***Калидвожаҳо:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, манфиатҳои миллӣ, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкорихоии минтақавӣ, созмонҳои байналмилалӣ, геосиёсат, геоиқтисодӣ, манфиатҳои давлат, назария, давлат.*

Муҳимтарин вазифаи фаъолияти давлатӣ фароҳам овардани муносибатҳои субъектҳои сиёсии дохили давлат дар самти ҳалли масъалаҳои стратегӣ мебошад. Дар тӯли таърих ашхос, гурӯҳҳо ва давлатҳои миллӣ барои асоснок кардани сиёсати худ ба “манфиатҳои миллӣ” муроҷиат намуда, дар арсаи байналмилалӣ бар зидди ҳамдигар иқдомоти гуногун пеш гирифтаанд. Ҳамаи давлатҳои хурду калон ва тараққикарда, ҳангоми тартиб додани сиёсати хориҷии худ манфиатҳои миллиро дар мадди аввал мегузоранд. Дар ҷаҳони муосир фаъолияти сиёсати хориҷии давлатҳо дар муносибат ва таъсир ба якдигар амалӣ карда мешавад. Мураккаб будани шароити байналмилалӣ ва ҳодисаю равандҳои дар ҷаҳони тағйирёбанда ба амал омада, омӯхтани сиёсати хориҷии ва омилҳои муайянкунандаи давлатҳоро талаб мекунад.

Маълум аст, ки бо ташаккули давлати миллӣ ва “манфиатҳои миллӣ” низ ба ҳадафи стратегии сиёсӣ мубаддал гардида, бо шароитҳои гуногуни дохилӣ ва хориҷӣ муайян карда мешавад. Аз ин лиҳоз, робитаи манфиатҳои миллӣ ва “манфиати давлатӣ”, инчунин манфиатҳои табақҳои иҷтимоӣ, нерӯҳои сиёсӣ, гурӯҳҳо, таъсир ва нақши онҳо дар сиёсати хориҷӣ имрӯз боиси баҳсу мунозираҳои тезтунд гардида, яке аз масъалаҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Набудани таърифи дақиқи “манфиатҳои миллӣ” дар давлат боиси нофаҳмиҳо дар муносибатҳои байнидавлатӣ мегардад. Эъломияи оммавии “манфиатҳои миллӣ” тадбири амнияти давлатҳо буда, зиддиятҳои байни онҳоро пешгирӣ мекунад.

Дар мақола як қатор назарияҳое, ки мафҳуми “манфиати миллӣ” – ро таҳлил мекунанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба эътиқоди бархе аз онҳо, ҳеҷ давлат наметавонад нисбат ба манфиатҳои миллии худ бетараф бошад. Аз ин ҷо мо

ба хулосае меоем, ки манфиатҳои миллии давлатҳо хусусиятро муайян мекунад муносибатҳои байни онҳо ва мафҳуми асосии муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Ба ташаккул ва инкишофи муносибатҳои миллии давлат ва дараҷаи тараққиёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таъсир мерасонад.

Мақсади таҳқиқот гузаронидани таҳлили муқоисавии мафҳуми “манфиати миллии” дар сиёсати хориҷӣ дар қорҳои илмӣ мебошад. Самти асосии таҳқиқот навсозии ғояҳо дар бораи консепсияи мавҷуда мутобиқи воқеияти геосиёсӣ иборат аст. Баъзе дастовардҳо дар соҳаи дарки манфиатҳои миллии дар осори Н. Макиавелли, Ҷ. Руссет де Мисси, Ҷ. Бодин, Ҷ. Де Силон ва бисёр дигар назариячиён мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар инкишофи минбаъдаи назарияи “манфиатҳои миллии” муҳаққиқони амрикоӣ Ҷ. Кенан, В. Липман, К. Уолс, Э. Франсис, Ҷ. Рознау ва дигарон нақши калон бозиданд. Дар баробари ин масъалаи “манфиатҳои миллии” дар асарҳои муҳаққиқони франсуз Р. Арон, П. Ренвен, Ҷ.В. Дуррел, Ф. Брейер ва дигарон мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳамаи онҳо содиқ будан ба принсипҳои мактаби реализми сиёсӣ муттаҳид мекунад. Хизмати муҳаққиқони номбурда дар омӯзиши масъалаи мазкур калон мебошад. Г. Моргентхауер яке аз асосгузори мафҳуми “манфиатҳои миллии” дар омӯзиши илмии муносибатҳои байналмилалӣ медонанд.

Манфиати миллии таърихан омили асосии сиёсати хориҷӣ будааст. Дар даврони гуногуни таърих сиёсати хориҷии аксарияти давлатҳо пеш аз ҳама “манфиатҳои миллии” муайян мекарданд. Ҳатто дар замонҳои қадим мутафаккири юнонӣ Фукидид қайд карда буд, ки “Ҷамъияти манфиатҳо пайванди мустаҳкамтар байни давлатҳо ва дар айни замон байни шахсони алоҳида мебошад”. Манфиатҳои миллии давлат – ин ҳадафҳои асосии иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ё фарҳангӣ мебошанд. Маҳз барои таъмин ва татбиқи онҳо сиёсати хориҷӣ истифода бурда мешавад. Мувофиқи баъзе таълимот, хусусан марксизм, дар натиҷаи пошхурии феодализм, барҳам додани хоҷагии натуралӣ ва инкишофи муносибатҳои молию пулӣ миллат ба вучуд меояд. Миллат – ин ҷомеаи таърихӣ устувори одамонест, ки бо қаламрави худ, забон, фарҳанг ва ягонагии иқтисодӣ муайян карда шудаанд. Муаррихи немис Макс Вебер бар хилофи марксизм қайд мекунад, ки “ҳалқи ба иттиҳоди муайяни сиёсӣ мансуб буда, дар як давлат зиндагӣ мекунад, ба миллат монанд кардан мумкин нест. Вай аз мавҷудияти ягонагии наҷодӣ ба ягонагии иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷамъият афзалияти калон додааст” [3, 23-27].

Аз хронологияи таърихӣ маълум аст, ки принсипи универсалӣ, ки аз замони Империяи бузурги Рим то ибтидои асри XXV нигоҳ дошта мешуд, маънои бунёди тартиботи ҷаҳониرو дар асоси арзишҳои ахлоқии умумибашарии калисои католикӣ дошт. Бо вучуди ин, бо пайдоиши давлатҳо дар Аврупо, муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун низом ташаккул ёфтанд. Мафҳумҳои “манфиатҳои миллии”, “тавозуни давлатҳои бузург” ва “сиёсати қудратӣ” пайдо шуданд.

Бояд гуфт, ки то асри XIX мафҳуми “манфиати миллии” бо сиёсати ҷаҳонӣ алоқаманд набуд, барои таърифи он истилоҳи дигар истифода мешуд. Формулаи аз ҳама бештар истифодашаванда “*Raison d'etat*” (манфиатҳои олии давлатҳо) буд, ки онро дипломат ва ходими машхури давлатӣ А. Ришеле, ки вазифаҳои иҷтимоиро сирф дунявӣ медонист, чунин гуфта буд: Инсон ҷовидонӣ аст, зеро наҷоти рӯҳаш ӯро интизор аст, аммо давлат абадӣ нест, онро ҳоло ё ҳеч гоҳ ҳам наҷот додан лозим аст” [20, 420].

Мувофиқи принсипи “*Raison d'etat*” бо мақсади таъмини “манфиатҳои миллии” давлат ҳақ дорад аз ҳар воситае, ки баҳри саодатмандии худ истифода мебарад, вобаста ба он дин ва ахлоқ ба манфиатҳои олии давлат тобеъ гардонидани шудааст. Татбиқи принсипи “ақли давлат” дар муносибатҳои байналмилалӣ боиси даъвоҳои ба ҳукмронии давлатҳои абарқудрат ё ба вучуд овардани таносуби қувваҳои бузург мегардад. Принсипи “Тавозуни давлатҳои бузург” маънои онро дошт, ки ҳар як давлати бузург дар баробари амалӣ намудани манфиатҳои худ ба амният ва

пешрафти тамоми кишварҳои дигар мусоидат мекунад [8, с. 44]. Гап дар он аст, ки “Тавозуни давлатҳои бузург” маъноӣ пойдор гардондани сулҳи умумиро надошт, балки ихтилофҳои байналмилалиро ақаллан қисман маҳдуд мекард. Бо вучуди ин, таърихи ҷаҳонӣ аз ҷангҳои бешуморе бой аст, ки давлатҳои Аврупо дар тӯли асри XVIII анҷом додаанд.

Арман Жан дю Плесси Ришеле, ки одами бошуур, катъӣ, аст, дар мустаҳкам намудани давлати худ нақши калон бозида, тамоюлҳои сепаратистиро пешгирӣ намудааст. Инчунин, дар замони Ри-Флоти Франция дар баҳри Миёназамин пешсаф буд. Вай бо давлатҳои гуногун 74 шартномаи тичоратӣ имзо намудааст. Бо ташаббуси шахсии ӯ соли 1635 Академияи Фаронса таъсис ёфтааст. Дар рӯзномаҳои тариқи мақолаҳои сиёсати давлатро пайваста инъикос намуда, боварино ба давлат дар байни мардуми оддӣ мустаҳкам мекард. Аз ин рӯ, ашрофони Фаронса ҳамеша ба таъсири ӯ ба подшоҳ ҳасад мебурданд.

Чунон ки маълум аст, баъд аз шартномаи Версал дар соли 1648 доктринаи “манфиатҳои олии давлат” мавқеи пешбарандаи сиёсати Аврупо гардид. Даре нагузашта, ба шарофати кӯшишҳои сиёсатмадорон мафҳуми “манфиати милли” дар истилоҳоти илмии муносибатҳои байналмилалӣ ворид гардид. Сиёсатмадорони бритониёӣ дар татбиқи сиёсати хориҷӣ нишонаҳои ба амал оварданд. Ҳамин тавр, Палмерстон, ки сарвазир шуд дар вақти нутқи худ дар парлумон, қайд намуд, ки “...Гумон кардан соддалавҳӣ мебуд, ки ин ё он кишвар ҳамчун иттифоқии абадӣ ё душмани абадии Англия нишон дода мешавад. Мо ягон иттифоқии абадӣ ва ё душмани абадӣ надорем. Манфиатҳои мо абадианд ва ба ин манфиатҳо расидан вазифаи мост” [6].

Тавре зикр гардид, вазифаи асосии сиёсати хориҷии ҳар як давлат ҳимоя ва амалӣ намудани “манфиатҳои милли” мебошад. Бидуни амалӣ намудани ин манфиатҳо вазъи устувор ва рушди устувори давлату ҷомеа, мавҷудияти кишварро ҳамчун субъекти озоду мустақили ҷомеаи ҷаҳонӣ таъмин кардан ғайриимкон аст. Ба андешаи сиёсатшиносон Ҷорҷ Моделски, ки бо масъалаҳои назариявии сиёсати хориҷӣ машғул аст, ҳадафи сиёсати хориҷӣ танзими фаъолияти давлатҳо ба манфиати давлати худ мебошад. Сиёсати хориҷӣ низоми фаъолиятест, ки тавассути он давлат кӯшиш мекунад ба фаъолияти дигар давлатҳо таъсир расонад, инчунин фаъолияти худро ба тартиботи байналмилалӣ мутобиқ созад. Масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз барқарории Истиқлоли сиёсӣ ба бунёд ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ худ, амалӣ намудани самти сиёсати дохилӣ ва хориҷии бар асоси “манфиатҳои милли” шуруъ намуд. Ҳамин тариқ, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки “имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари пешбарандаи сиёсати хориҷии сулҳҷӯёнаву созанда эътироф гардида, эътибор пайдо кардааст. Ба шарофати сиёсати “дарҳои кушод”, ки ҷавҳари равобити байналмилалӣ Тоҷикистонро ташкил медиҳад, мо тавонистем ба аксари давлатҳои дунё муносибатҳои неқ ва ҳамкориҳои судманди гуногунҷанбаро дар соҳаҳои мухталиф ба роҳ монда, тақвият бахшем”. Манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хати мутавозини сиёсати хориҷӣ асос ёфта, ба ҳалли масъалаҳои зерин нигаронида шудааст:

— ҳимоя ва таҳкими истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва таъмини амнияти миллии он;

— эҷоди навори амният ва ҳусни ҳамҷаворӣ дар тӯли марзҳои кишвар;

— инкишофи муносибатҳои боварӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо тамоми кишварҳои олам дар асоси манфиатҳои мутақобила;

— фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, таъмини амнияти иқтисодии кишвар;

— таъмини истиқлолияти энергетикаи Тоҷикистон, дастёб шудан ба амнияти озуқаворӣ ва аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой бахшидани кишвар;

— таъмин ва ҳимояи ҳукуку озодиҳо, эътибор ва манфиатҳои шахрвандони Тоҷикистон дар дохил ва хориҷи кишвар;

— тақвияти шинохти мусбати Тоҷикистон дар ҷаҳон ба ҳайси давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳукукбунёд;

— мусоидат ба фаъолияти созанда ва қонунии ҷамъиятҳои тоҷикон ва ҳамватанон дар кишварҳои дигар [2].

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҷаҳон чун кишвари ташаббускор дар ҳалли масоили ҷаҳонӣ ва таъсиргузор дар танзими равандҳои сиёсии минтақа мешиносанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон қадамҳои устувор гузошта, бо пешбурди сиёсати манфиатӣ ва пешниҳодҳои созандааш мавқеи ҳудро истеҳком бахшид ва дар оянда низ бо қадамҳои устувортар дар паҳноии олам нақшофарӣ хоҳад кард. Тибқи Моддаи 11-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад” [1].

Дипломат ва олими испанӣ, ки дар асри 19 зиндагӣ кардааст, Ф. Горний, ки мафҳуми манфиати миллиро мавриди омӯзиш қарор дода, бар ин назар аст, ки ба таърифи манфиати миллии давлат бояд дар сатҳи ҷаҳонӣ ба ҳадаф ва вазифаҳои он баҳои дуруст дода шавад. Муаррихи машҳури амрикоӣ Чарлз Остин Берд (1874-1948) манфиатҳои миллии ИМА-ро категорияи иқтисодии тарафдори он ҳисоб мекард, ки аз хусусияти муносибатҳои иқтисодии давлат бармеояд. Ӯ қайд кард, ки манфиатҳои миллиро аксар вақт ҳукумат аз худ мекунад. Ба ибораи дигар гуем, баъзан сиёсате, ки пеш гирифта мешавад, ба манфиати халқи Иёлоти Муттаҳида Амрико нақши кам мебозад [15,109].

Намояндагони реализми сиёсӣ, ки яке аз маъруфттарин мактабҳои афкори сиёсии замони муосир ба шумор меравад, манфиатҳои миллиро санги аслии сиёсати хориҷии ҳар як давлат медонанд. Ба ақидаи онҳо роҳи дуруст дар сиёсати байналмилалӣ метавонад танҳо тавассути консепсияи манфиатҳо, ки дар шакли қудрат ташкил шудааст, пайдо кардан мумкин аст. Ин ба барпо намудани низоми сиёсии дохилии давлат, мавҷуд будани маҷмӯи ягонаи қонунҳо ва татбиқи онҳо бевосита алоқаманд мебошад. Чеймс Розенау қайд мекунад, ки “муайян кардани манфиатҳои миллий ҳеҷ гоҳ аз заминаи таҳлилӣ ва арзишҳои сиёсат зиёд шуда наметавонад”. Аз ин бармеояд, ки “манфиатҳои миллий” категорияи абстрактӣ ва субъективӣ мебошанд, зеро таснифҳои онро низоми ҷаҳонбинӣ ва арзишҳо муайян мекунад [19,81].

Бояд қайд кард, ки мафҳуми манфиати милли ба илм дертар, дар солҳои 30 – юми асри XX ворид гардид. Ба ин масъала пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ диққати махсус дода шуд. Шарҳи муфассали мафҳуми “манфиатҳои миллий” дар китоби олими машҳури амрикоӣ Ханс Моргентау бо номи “Сиёсати байни миллатҳо. Мубориза барои ҳокимият ва сулҳ”, ки соли 1948 нашр шудааст, муносибатҳои байналмилалиро ҳамчун майдони зиддиятҳои байни давлатҳо таҳқиқ намудааст.

Моргентау назарияи ҳудро инкишоф дода, таъкид мекунад, ки манфиати миллиро се омил муайян мекунад:

1. Хусусияти манфиатҳои ҳифзшаванда;
2. Муҳити сиёсӣ, ки амали манфиатҳоро муайян мекунад;
3. Зарурати оқилона, маҳдуд кардани интиҳоби ҳадаф ва вазифаҳо [17,80].

Вай чунин мешуморид, ки манфиати милли қувваи асосӣ ва ягонаи ҳамкориҳои давлатҳо мебошад. Мувофиқи ақидаҳои назариявии ӯ мақсади фаъолияти байналмилалӣ ҳар як давлат мустаҳкам ё суст кардани давлатҳои дигар ва дар як вақт афзун гардонидани қудрати худ мебошад. Аз ин нуқтаи назар омилҳои “қудрат” ҳамчун мафҳуми васеъ баррасӣ шуда, кафолатҳои зерини давлатро медиҳад:

— иқтидори ҳарбию иқтисодӣ;

- амният ва шукуфоии устувор;
- маъруфият ва таъсир;
- қобилияти интишори принципҳои идеологӣ [17,95-103].

Масъалаи дигари муҳим ин ба вучуд овардани таносуби муайяни қувваҳо дар арсаи ҷаҳон аз ҳисоби майли ҳар як давлат барои ба ҳадди аксар таъмин намудани манфиатҳои миллии худ мебошад. Доштани чунин мувозинат ягона роҳи воқеии ба ҷои амнтар табдил додани ҷаҳон аст. Барқарор намудани муносибатҳои осоиштаи байни давлатҳо зухуроти мувозинат мебошад. Агар дар муддати дуру дароз сиёсатшиносони Ғарб масъалаи амнияти миллиро танҳо дар заминаи таъмини амнияти ҳарбӣ, баррасӣ мекарданд, пас дар ин ҷо Моргентау дар баробари амнияти ҳарбӣ маънои иқтисодӣ, сиёсӣ, демографӣ, фарҳангӣ ва ғайраро дар назар дорад. Бинобар ин ду омил зерин вучуд дорад, ки талоши давлатҳоро маҳдуд карда метавонад:

- ҳуқуқи байналмилалӣ;
- ахлоқ.

Консепсияи муосири амнияти байналмилалӣ ин Созмони Милали Муттаҳид мебошад. Ҳадафҳои асосии он аз инҳо иборат мебошад:

- нигоҳ доштани сулҳу амнияти байналмилалӣ;
- инкишоф додани муносибатҳои дӯстонаи байни халқҳо дар асоси эҳтироми принсипи баробарии ҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо;
- ноил шудан тариқи ҳамкорӣ дар ҳалли масъалаҳои байналмилалии дорои хусусияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ ва ғайра [13].

Давлате, ки сиёсати хориҷии худро дар асоси манфиатҳои воқеии объективии миллии месозад, бояд дар асоси принципҳои соҳибхитӣ, тамомияти арзӣ ва даҳлат накардан ба қорҳои дохилӣ, ки омилҳои роҳбарикунандаи фаъолияти сиёсати хориҷӣ ва татбиқи муносибатҳои байналмилалӣ мебошанд, асос ёбад. Бешубҳа, дар ин раванд вазъи кунунии давлат, равандҳои этникӣ, вазъи геосиёсӣ, геоиқтисодӣ ва омилҳои таърихию ба назар гирифташуда лозим аст.

Дар шароити нави таърихӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ имкониятҳои васеъ барои таҳаввули сохтори муносибатҳои байнидавлатӣ бар пояи умумияти “манфиатҳои миллий” ба вучуд омаданд. Афзоиш ёфтани иқтисоди геосиёсии абаркудратҳо боиси даҳлат дар умуми дохилии давлатҳо гардидааст.

Амалиёти ҳарбии Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ алайҳи Ироқ дар соли 1991 ва Югославия дар соли 2003, намоиши неруи низомӣ дар гулӯгоҳи Тайван, тавсеаи Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ ба сӯи Шарқ, муҳолиаи ҳарбӣ ба Сомалӣ ва Руанда, рӯйдодҳои Либия ва Сурия, кушиши танзими низомии Исроил ва Фаластин, паҳн гардидани манфиатҳои ИМА дар тамоми минтақаҳои сайёра, мушаххас сохтани давлатҳои сарпеч ва таъкиби онҳо – намунаи равшани дигаргуниҳои ҷаҳони муосиранд [9, 21].

Бояд таъкид намуд, ки мафҳуми манфиати миллий дар сиёсати хориҷӣ фаъолияти сиёсати хориҷиро аз асосҳои ахлоқии худ маҳрум месозад, ки ин боиси баҳсу мунозираи тезу тунд дар байни бисёр ҷараёнҳои назариявӣ гардид. Ба ин маъно, ки дар даҳсолаҳои охир дар доираҳои элитаи сиёсии ИМА байни реалистҳо ва либералҳо муҳолиаҳои тезу тунд ба амал омадаанд. Аввал мехоҳанд ба принципҳои асосии стратегияи ИМА дар арсаи ҷаҳон, сарфи назар аз муносибат ба режими муайян ё шахсияти сиёсӣ, ки асосан ба мулоҳизаҳои прагматикӣ асос ёфтаанд, ноил шаванд. Либералҳо чунин мешуморанд, ки “манфиатҳои миллий” ҳамчун натиҷаи умумӣ ва ниҳонии манфиатҳои шахрвандон ба вучуд меоянд. Тибқи ин консепсия вазифаи сиёсати хориҷии давлат таъмини манфиатҳои шахрвандон, аз ҷумла талаботи амнияти хориҷии иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ мебошад. Дар баробари ин, онҳо бар ин назаранд, ки давлат бояд арзишҳо ва дороиҳои бунёдии ҷомеаро, ки бо

табиати демократии ҷомеа ва аз тарафи аксарияти шаҳрвандон ва башарият қабул карда мешаванд, ба назар гирифта, ҳифз намояд... [5, 9-22].

Муваффақияти сиёсати хоричӣ на танҳо ба “манфиатҳои миллӣ”, балки ба аниқ муайян кардани воситаю роҳҳои амалӣ гардонидани онҳо низ вобаста мебошад. Инчунин, таъмини амнияти миллӣ дар ҳама самтҳо ва шаклҳои афзалиятноки давлат дар арсаи байналмилалӣ мебошад. Амнияти миллӣ, пеш аз ҳама, чунин нишондиҳандаҳои геосиёсӣ, аз қабилҳои ҳузури ҷисмонии давлат, ҳифз ва нигоҳдории соҳибхитӣ ва тамомияти арзии он, қобилияти воқуниши муносиб ба ҳама таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии берунаро дар бар мегирад.

Сиёсатшинос ва рӯзноманигори амрикоӣ Уолтер Липпман, ки бори нахуст истилоҳи “ҷанги сард” – ро ба адабиёти илмӣ ворид кардааст, дар таърифи мафҳуми амнияти миллӣ низ хеле ҷолиб аст. Ӯ қайд мекунад, ки давлат дар ҳолати амнӣ қарор дорад, ки барои пешгирӣ аз ҷанг манфиатҳои қонунии худро ҷурбон накунад ва дар ҳолати зарурӣ имкони ҳифзи ин манфиатҳоро тавассути ҷанг дорад. Яъне давлат бояд амнияти худро ҷӣ бо роҳи сулҳ ва ҷӣ бо роҳи ҷанг таъмин намояд. Ҳамин тариқ, унсурҳои асосии амнияти миллиро метавон ба таври зерин гурӯҳбандӣ кард:

— амнияти шахсӣ – объектҳои асосии он ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошанд;

— амнияти ҷамъиятӣ – объектҳои он арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа мебошанд;

— амнияти давлатӣ – объектҳои он сохти конституционӣ, соҳибхитӣ ва тамомияти арзӣ мебошад [16, 184].

Донишманди манфиатҳои миллии бритониёӣ Доналд Нойхтерлейн дониш ва баҳсҳои ҷамъшударо дар бораи “манфиатҳои миллӣ” аз соли 1925 то 1976 баррасӣ намуда, таснифоти мураккабтареро таҳия кардааст. Муҳаққиқ тамоми манфиатҳои миллиро ба манфиатҳои мудофиавию иқтисодӣ, фарҳангӣ – идеологӣ ва тартиботи ҷаҳонӣ ҷудо кардааст. Ба фикри Нойхтерлейн, манфиати миллӣ ҳам ҷузъи мақсадноки сиёсати хоричӣ, меъёри арзиши шахсӣ ва асосноккунии роҳи сиёсати хоричии давлат ба ҳисоб меравад [18, 82-83].

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки давлат ҳамчун субъекти асосии таъмини амнияти миллӣ иштирок мекунад. Бояд гуфт, ки таъмини амнияти миллии инфиродӣ аз ҷониби давлат бидуни давлатҳои дигар бо назардошти амнияти худ онҳо ғайриимкон аст. Дар охир сухан дар бораи таносуби амнияти миллӣ ва амнияти байналмилалӣ, бояд қайд намуд, ки амнияти миллӣ категорияи сиёсӣ буда, роҳҳо, воситаҳо ва шаклҳои таъмини манфиатҳои миллии давлатро ҷӣ дар дохили кишвар ва ҷӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ифода мекунад. Амнияти байналмилалӣ категорияест, ки манфиатҳои асосии миллии ҳамаи субъектҳои сиёсати ҷаҳониро инъикос мекунад. Дар баробари ин ба фарқи амнияти миллӣ ва амнияти байналмилалӣ диққат додан лозим аст.

Агар амнияти миллӣ бештар ба сиёсат вобаста бошад, пас амнияти байналмилалӣ бештар ба давлатҳо вобаста аст. Дар ин замина муносибот бо Созмони Милалӣ Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Созмони ҳамкории Ислонӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Муқолаҳои ҳамкории Осие, Машварати ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осие ва ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ афзалият доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори тақвият додани нақши муттаҳидкунандаи Созмони Милалӣ Муттаҳид дар асри ХХI мебошад ва онро ба ҳайси ягона ниҳоди танзимкунандаи муносибатҳои байналмилалӣ ва дорои салоҳияти қабул намудани қарорҳои вобаста ба амалиёти дастҷамъона дар мавриди ҳифзи сулҳ ва таҳкими амнияти низоми байналмилалӣ мешиносад [2].

Вақтҳои охир бисёре аз назариячиёни муосир қайд кардаанд, ки дар натиҷаи равандҳои ҷаҳонӣ дар ҷаҳон марзи байни таҳдидҳои дохилӣ ва беруна амалан шуфта

мешавад. Ба ҳамдигар вобастагии амнияти миллӣ ва байналмилалӣ байни манфиатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ равшан аст.

Ҳамин тариқ, ҷолиби диққат дар мувоҳидаҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар бораи мафҳуми “манфиати миллӣ” дар сиёсати хориҷӣ ин аст, ки ин истилоҳ аз асри гузашта амалан бетағйир мондааст. Аз ин рӯ, ин дар назария муфид аст, аммо дар амал баъзан каме норавшан аст. Бо вучуди ин, он баррасӣ мешавад. Омӯзиш ва таҳлили муқоисавии ин мафҳум дар пажӯҳишҳои илмӣ имкон медиҳад, ки ба ҳулосае ояд, ки омили манфиатҳои миллӣ дар таъмини рушди устувор, субот ва яқпорчагии ҳар кишвар ҳамеша вазни хоса доштааст. Аз ин рӯ, муайян ва таъмини “манфиатҳои миллӣ” дар назди ҳар як давлат ва халқи ташкилкардаи он ҳамчун вазифаи асосӣ ба миён гузошта мешавад. Ин бори дигар гувоҳӣ медиҳад, ки давлату ҷомеа танҳо дар заминаи рушду манфиатҳои миллӣ барои бартараф намудани ҷунин хатарҳо омодаанд. Аз ин рӯ, ҷунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

— дар концепсияи сиёсати хориҷии он бояд манфиатҳои миллии давлат, ҳамчунин мақсаду ормонҳои асосии ин манфиатҳо равшан ва фаҳмо инъикос ёбанд;

— барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ давлат бояд василаи ҳамгирии муосири сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбӣ дошта бошад;

— ҳангоми муайян кардани “манфиатҳои миллӣ” масъалаҳои фаҳмиши таърихӣ – ҷуғрофӣ ва геосиёсиро дар сиёсати хориҷӣ ҳарчи зич алоқаманд кардан лозим аст;

— давлат барои ҳифзи манфиатҳои стратегӣ худ бояд ҳифзи соҳибхитиёрии худро таъмин намуда, ба истикрори амнияти устувори минтақавӣ ноил шавад ва барои фароҳам овардани фазои мусоиди байналмилалӣ кӯшиш намояд.

Ҳамин тариқ, низомҳои манфиатҳои миллии кишварҳои алоҳида унсурҳои таркибии сохти низоми байналмилалӣ буда, дар асоси он амнияти миллии ҳар як давлат ҳамчун устувории низоми амнияти байналмилалӣ қабул карда мешавад. Дар мавриди аҳамияти илмию амалии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ метавон гуфт, ки ҷалби бахшҳои назариявӣ ба муомилоти илмӣ яке аз шартҳои муҳими ҳифзи фаълонаи манфиатҳои миллии давлатҳои пешрафтаи асри ХХІ мебошад.

Инчунин, мафҳуми «манфиати миллӣ» моҳияти бунёдӣ ва муайянкунандаи худро дар таҳлили омилҳои сиёсати хориҷии давлати муосир исбот мекунад. Таҷрибаи давлатҳои муосири ҷаҳон нишон медиҳад, ки ҳар яки онҳо дар фаъолияти хориҷии худ ва дар интихоби шарикони стратегӣ, ҳамкориҳои ҳарбӣ ва иқтисодӣ пеш аз ҳама ба манфиатҳои миллии худ таъя мекунанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи электронӣ: <https://tnu.tj/wp-content/uploads/2023/03/> [санаи мурочиат: 16.05.2025].

2. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Манбаи электронӣ: <https://www.mfa.tj/tg/main/view/988/> [санаи мурочиат: 16.05.2025]

3. Вебер Макс. Классическое наследие. Этнические общности. Журн. «Личность, Культура, Общество» Перевод с немецкого А.Б. Рахманова, 2004, выпуск 2 (22). (Москва, РУДН) «Communio», – С. 23-27.

4. Великие теории. Часть 1. Глава 1. Две традиции: истоки формирования классических парадигм, §1.1. реализм, с.18. Манбаи электронӣ: <https://imobook.ru/preview/978-5-7133-1481-1.pdf>. [санаи мурочиат: 16.05.2025].

5. Киссинджер Генри. Дипломатия. М. Ю-из-дат. 1997. – 848 с.

6. Методология исследования международных отношений: реализм. Манбаи электронӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-issledo-vaniya-mezhdunarodnyh-otnosheniy-realizm/> [санаи мурочиат: 16.06.2025].

7. Опыт политического сочинения. Философия политики Кыргызстана: персональный взгляд на проблему. Попытка политической рецензии /Кыргызско-Российский Славянский университет. – Бишкек, 2000. – 142 с.

8. Опыт политического сочинения. Философия политики Кыргызстана: персональный взгляд на проблему. Попытка политической рецензии /Кыргызско-Российский Славянский университет. – Бишкек, 2000, 142 с. Алиева А. Рецензия на книгу Г. Киссинджера «Дипломатия», – С. 42.

9. Раҳмонзода Азимҷони Шералӣ. Муносибатҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир. Монография / А. Раҳмонзода. — Душанбе: “Дониш”, 2022. — 172 с. – С. 21.

10. Раҳмонзода А.Ш. Сиёсати хориҷии давлат дар марҳилаи муосир: Омилҳои объективӣ ва субъективӣ. Паёми ДМТ №7, 2024. – С. 274-279.

11. Раҳмонзода А.Ш. Таҳлили консепсияҳои асосии назариявии низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ. Маҷаллаи Осие ва Аврупои Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе. – 2019. – №2. – С. 50–53.

12. Раҳмонзода А.Ш. Нақши Пешвои миллат дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷаллаи Осие ва Аврупои Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, муассисаи нашриявии “Дониш”-и АМИТ, 2020. – №1(3). – С. 24–28.

13. Устав ООН (полный текст). Манбаи электронӣ: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> [санаи муроҷиат: 16.05.2025].

14. Ятимов С. Асарҳо. Ҷилди 8. Аристотел: давлат ва сиёсат. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. – 504 с.

15. Beard Charles Austin. Smith, George Howard Edward. The Idea of National Interest: an Analytical Study in American Foreign Policy. Greenwood Press, 1977, 583 p.

16. Lippmann Walter., US Foreign Policy: Shield of the Republic. Boston, 1943. p. 5. /

17. Morgenthau Hans. Politics among nations the Struggle for power and peace. (associate professor. of political science the university of Chicago), New York ; Alfred A. Knopf, 1948, 516 p.

18. Nuechterlein Donald. National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making // British Journal of International Studies. October 1976. Vol. 2, N 3. P. 246–266.

19. Rosenau J. National Interest // International Encyclopedia of the Social Sciences / Ed. by D. L. Sills. Sciences of Europe # 137, (2024) 47 Vol. 1. New York: Macmillan, 1968. P. 34–40.

20. The Mainstream of Civilization Since 1500. 6th Edition, by Stanley Chodorow (Author), MacGregor Knox (Author), Conrad Schirokauer (Author). Harcourt Brace College Publishers; (January 1994) English, 650 pages.

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ «НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ (ТЕОРЕТИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

В статье анализируются теоретический и сравнительный анализ проблем обеспечения «национальных интересов» во внешней политике и международных отношениях. Важно помнить, что важнейшей задачей, стоящей перед руководством страны, является четкое видение и понимание «национальных интересов», которые связывают воедино различные группы внешних и внутренних внешнеполитических факторов. Еще раз отметим, что именно школа политического реализма считает национальные интересы принципом и основой формирования и реализации внешней политики. Основная суть «национальных интересов», по мнению реалистов, заключается в том, что внешняя политика, основанная на их принципах, превосходит внутреннюю политику, руководствующуюся «общими моральными принципами». То есть их идея заключается в том, что при формировании своей внешней политики государство не должно ориентироваться ни на что, кроме своих объективных потребностей, выраженных в понятии «национальный интерес».

Кроме того, «национальные интересы» — это переменные, на которых должны сосредоточиться все государства, чтобы обеспечить свое прогрессивное и безопасное развитие. Данный термин чрезвычайно органичен и отражает все особенности современной системы международных отношений, которая в силу своей сложной природы предъявляет к государствам различные требования, в том числе в плане формирования и реализации внешней политики.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, национальные интересы, внешняя политика, международные отношения, региональное сотрудничество, международные организации, геополитика, геоэкономика, государственные интересы, теория, государство.

THE PROBLEM OF ENSURING “NATIONAL INTERESTS” IN FOREIGN POLICY AND INTERNATIONAL RELATIONS (THEORETICAL AND COMPARATIVE ANALYSIS)

The article analyzes the theoretical and comparative analysis of the problems of ensuring “national interests” in foreign policy and international relations. It is important to remember that the most important task facing the country's leadership is a clear vision and understanding of "national interests" that link together various groups of external and internal foreign policy factors. Once again, we note that it is the school of political realism that considers national interests to be the principle and basis for the formation and implementation of foreign policy. The main essence of “national interests”, according to realists, is that foreign policy based on their principles is superior to domestic policy guided by “general moral principles”. That is, their idea is that when forming its foreign policy, the state should not be guided by anything other than its objective needs, expressed in the concept of “national interest”.

In addition, “national interests” are variables that all states should focus on to ensure their progressive and safe development. This term is extremely organic and reflects all the features of the modern system of international relations, which, due to its complex nature, imposes various requirements on states, including in terms of the formation and implementation of foreign policy.

Keywords: Republic of Tajikistan, national interests, foreign policy, international relations, regional cooperation, international organizations, geopolitics, geoeconomics, state interests, theory, state.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонзода Азимҷон Шерали – номзади илми таърих, ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Сведение об авторе: Раҳмонзода Азимҷон Шерали – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Information about the author: Rahmonzoda Azimjon Sherali – Candidate of Historical Sciences, Leading researcher of the institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

ҲАМКОРИҶОИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҶОДИ АВРУПО ДАР САМТИ РУШДИ “ИҚТИСОДИ САБЗ”

МАДИМАРОВА ГУЛҶАЁ МАДИМАРОВНА-

ходими пешбари илмии шуъбаи Аврупои

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ,
номзади илмҳои филология

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамкориҳои Тоҷикистону Иттиҳоди Аврупо дар самти рушди иқтисоди сабз равона шудааст. Дар мақола нақши Иттиҳоди Аврупо ҳамчун шарикҳои асосии техникаю молиявӣ дар татбиқи барномаҳои “сабз” ва лоиҳаҳои рушди устувор баррасӣ гардидааст. Мақола масъалаҳои афзалиятноки ҳамкориҳои дуҷонибаро дар самти барқарорсозии муҳити зист, идоракунии захираҳои табиӣ ва коҳиши додани партовҳои зараровар баррасӣ менамояд.

Аз натиҷаҳои таҳқиқ бармеояд, ки татбиқи лоиҳаҳои Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон дар баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергия ва рушди технологияҳои сабз нақши муассир дорад. Мақола ҳамчунин омилҳои муваффақият ва мушкилоти пешомада дар ин равандро таҳлил намуда, пешниҳодҳои амалӣ барои таҳкими ҳамкориро низ пешниҳод менамояд. Ин таҳқиқ дар доираи сиёсати экологии ҷаҳонӣ ва ҳадафҳои рушди устувор ба роҳ монда шудааст ва барои ҷалби тавачҷӯҳ ба масъалаҳои муҳити зист дар минтақа аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Иттиҳоди Аврупо, иқтисоди сабз, рушди устувор, энергияҳои барқароршаванда, ҳамкориҳои экологӣ, самаранокии энергия, сиёсати экологӣ.

Иқтисоди сабз намунае аз рушди иқтисоди анъанавӣ буда, ки ҳадафи он ба даст овардани устуворӣ тавассути ҳамгирии чанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки фаъолияти иқтисодӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки ба муҳити зист таъсири манфӣ нарасад, ё ҳадди ақалл кам карда шавад, тақсмоти одилонаи захираҳо таъмин гардад ва ба беҳтар шудани сифати зиндагии тамоми аъзоёни ҷомеа мусоидат кунад. Принсипҳои асосии иқтисоди сабз аз истифодаи самараноки захираҳо, кам кардани партовҳо ва ифлосшавӣ, ҳифзи экосистемаҳо ва гуногунии биологӣ ва рушди технологияҳои сабз ва инноватсия иборатанд.

Дар шароити тағйирёбии глобалии иқлим ва шиддат гирифтани камбуди захираҳои табиӣ, рушди иқтисоди сабз ба яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҷаҳонӣ мубаддал гаштааст. Дар солҳои охир масъалаи гузариш ба иқтисоди сабз ва рушди устувор ба яке аз самтҳои калидии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Тоҷикистон, ки захираҳои бузурги табиӣ ву гидроэнергетикӣ дорад, талош мекунад, ки рушди худро дар асоси ҳифзи муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳо амалӣ намояд. Дар ин раванд, Иттиҳоди Аврупо (ИА) яке аз шарикони муҳими стратегияи Тоҷикистон ба шумор меравад, ки тавассути лоиҳаҳои сершумори молиявӣю техникӣ рушди иқтисоди сабзро дар кишвар дастгирӣ мекунад. Барои Тоҷикистон гузариш ба иқтисоди сабз, имконияти таъмини рушди устувор ва коҳиши вобастагӣ аз захираҳои ғайрибарқарорро фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022 «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» барои солҳои 2023-2037»-ро қабул кард. Ҳадаф аз қабули гузаронидани ислоҳоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти «иқтисоди сабз» мебошад. Дар стратегияи мазкур оварда шудааст, ки амалӣ намудани он ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии мардуми Тоҷикистон мусоидат менамояд [14, 3].

Ташаббусҳо ва иқдомҳои байналмилалӣ ба Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки бо кишварҳои дигар табодул, таҳия ва татбиқи таҷрибаи пешқадам дар соҳаи рушди

устувор ва ҷалби сармоя ба бахшҳои афзалиятноки иқтисодро фароҳам орад. Ҷалби сармоя аз сарчашмаҳои байналмилалӣ, аз қабилҳои ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ, созмонҳои донорӣ ва сармоягузори хусусӣ имкон медиҳад, ки лоиҳаҳо дар соҳаи энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, кишоварзии устувор ва сайёҳии экологӣ рушд ёбанд. Вобаста ба татбиқи ҳадафҳо дар доираи мақсадҳои гузошташуда ҳамзамон ба масъалаи устувори рушд дар асоси принсипи “иқтисоди сабз» дар кишвар диққат дода шуда, ҳамчун сценарии неқбинионаи дурнамои рушди Тоҷикистон пешбинӣ мегардад. Барои мисол дар самти таъмини шуғл дар ин ҳуҷҷат ҳавасмандкунии рушди «шуғли сабз», вусъатдиҳӣ ва дастгирии давлатии низоми соҳибқорӣ экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологӣ вазифаи муҳим арзёбӣ гардидааст[12,60].

Чунон ки пештар ҳам зикр гардид, Иттиҳоди Аврупо (ИА) яке аз шарикони асосии Тоҷикистон дар амалӣ намудани лоиҳаҳои марбут ба иқлими сабз мебошад. Он дар пиёда намудани донишҳои экологӣ ва энергетикаи барқароршаванда, гузаштан ба “иқтисоди сабз” тавассути барномаҳо ва ташаббусҳои гуногун ба кишварҳои Осӣи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон сармоягузор аст. Тавассути барномаҳои мухталифи ҳамкорӣ, ки ба дастгирии рушди устувор, беҳбуди идоракунии захираҳои об, рушди энергияи таҷдидшаванда ва баланд бардоштани самаранокии энергия равона шудаанд, Иттиҳодияи Аврупо ба Тоҷикистон кӯмаки молиявӣ ва техникӣ мерасонад. Ин маблағҳо барои се соҳаи калидӣ равона шудаанд: гузариш ба иқтисоди сабз ва рақамикунонӣ, рушди захираҳои инсонӣ, ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ [3].

Илова бар ин, Иттиҳоди Аврупо дар пешбурди стандартҳо ва меъёрҳои байналмилалӣ дар соҳаи рушди устувор нақши муҳим мебозад, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди «иқтисоди сабз» дар Тоҷикистон мусоидат мекунад. Дар заминаи ин ҳамкорӣ, 3 декабри соли 2023 дар шаҳри Душанбе байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо созишномаи нав ба маблағи 19,88 миллион евро ба имзо расид. Тибқи шартҳои созишнома, маблағҳои ҷудошуда барои татбиқи лоиҳаҳои равона мешаванд, ки ба гузариш ба иқтисоди сабз, бахусус дар соҳаи кишоварзӣ, мусоидат мекунанд [9].

Ҳадафҳои асосии лоиҳа аз, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, дастгирии корхонаҳои хурду миёна ва ташкили шароити мусоид барои рушди онҳо дар бахши кишоварзӣ ва тарғиби навовариҳо дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар бахшҳои муҳими иқтисодӣ, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамоянд, иборатанд. Лоиҳаҳо дар бахши кишоварзӣ, хусусан созмондиҳии занҷираи арзиши устувори пахта, ҳамчун як бахши муҳими иқтисодӣ миллий, мавриди тавачҷуҳ қарор доранд. Ба гуфтаи Намояндагии ИА дар Тоҷикистон, имзои чунин созишномаҳо далели он аст, ки Иттиҳоди Аврупо сиёсати дастгирии технологияҳои тоза ва рушди устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон пайгирона амалӣ месозад. Ин лоиҳаҳо ба таври амалӣ идома, таҷдид ва дастгирии Стратегияи рушди иқтисоди сабз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 ба ҳисоб меравад, ки тибқи паёми Президенти мамлакат аз 21 декабри соли 2021 таҳия ва 30 сентябри соли 2022 қабул шудааст. Ғайр аз ин, дар соли 2023 ИА зиёда аз 75 миллион евро барои татбиқи лоиҳаҳои гуногун дар Тоҷикистон ҷудо кардааст. Лоиҳаҳои мавриди амал на танҳо инфрасохтори энергетикиро дастгирӣ мекунанд (масалан, тавассути маблағгузориҳои лоиҳаҳои шабакаҳои барқ бо Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд), балки инчунин ба афзоиши рақобатпазирии занҷираҳои истеҳсолӣ дар кишоварзӣ ва ҳифзи муҳити зист тавачҷуҳ доранд (масалан, тавассути Лоиҳаи маблағгузориҳои иқтисоди сабз – GEFF ва кӯмак аз ҷониби GIZ). Намояндаи Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон Раймундас Кароблис бар он назар аст, ки “Имзои ин созишномаҳо инъикоси кӯшишҳои

Иттиҳоди Аврупо дар самти пуштибонии технологияҳои тозаи экологӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон мебошад» [3].

Аз ин лиҳоз метавон гуфт, ки Президенти кишвар низ зимни суҳанрониашон дар дар аввалин Саммити “Осиёи Марказӣ – Иттиҳоди Аврупо”, ки 4-уми апрели соли 2025 дар шаҳри Самарқанд баргузор гардид, масъаларо ба миён гузошта аз ҳамкориҳои бештари ва пайвастаи Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо дар самти рушди иқтисоди сабз дар кишвар ишора намуданд. Сарвари давлат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, хусусан Иттиҳоди Аврупо ишора намуда, даъват карданд, ки дар рушди энергетикаи сабз дар Тоҷикистон сармоягузори намоянд ва ҳамкориҳоро дар самти густариши иқтисоди сабз таҳким бахшанд. Ҷаноби Олӣ таъкид намуданд, ки Тоҷикистон ният дорад то соли 2030 ҳиссаи энергия аз манбаҳои офтобу бодро то 10% афзоиш дода, то соли 2037 кишварро ба мамлакати “сабз” табдил диҳад. Иттиҳоди Аврупо шарикӣ калидӣ дар рушди энергетика мебошад “Барои Тоҷикистон соҳаи энергетика, бахусус манобеи барқароршавандаи энергия, аз ҷумла гидроэнергетика ҳам барои рушди дохилӣ ва ҳам барои таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Кишвари мо ба нақша гирифтааст, ки то соли 2032 пурра ба истехсоли неруи барқ аз манбаҳои барқароршавандаи энергия гузарад» [11].

Ин иқдомҳои Тоҷикистон ба як сиёсати васеъ асос ёфтаанд яъне Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” барои солҳои 2023–2037, ки дар паёми Президенти мамлакат аз 21 декабри соли 2021 ҳамчун самти муҳими сиёсати дохиливу хориҷӣ низ таъкид гардид. Ҳолати кунунии иқтисоди сабз дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ, захираҳои табиӣ ва сиёсати ҳукумат ба таври назаррас фарқ мекунад. Иттиҳоди Аврупо дар ин соҳа тавассути Созишномаи сабзи аврупоӣ (Europe Green Deal), ки ҳадафи он то соли 2050 бартараф ё кам намудани истихроҷи карбон ноил шудан ва то соли 2030 коҳиш додани партовҳои CO₂ то 55% аст, пешоҳанги ҷаҳонӣ мебошад. Дар Амрикои Шимолӣ, бахусус Иёлоти Муттаҳида ва Канада, иқтисоди сабз тавассути ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ, имтиёзҳои андоз барои корхонаҳои зерсохторҳои энергияи барқароршаванда ва технологияҳои тозаи давлатӣ рушд карда дода мешавад. Минтақаи Осиё ва ҷаҳзаи уқёнуси Ором, бахусус Чин, афзоиши сармоягузори давлатӣ ба энергияи сабзро мушоҳида кард, ки ин ба кишвар имкон дод, ки бузургтарин тавлидкунандаи панелҳои офтобӣ ва мошинҳои барқӣ шавад. Дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ўзбекистон, Қазоқистон ва Тоҷикистон, иқтисодиёти сабз бо тавачҷӯҳи махсус ба захираҳои об, барқарорсозии системаҳои экосистема ва ҷорӣ намудани энергияи офтобу шамол акнун ба таври фаъол рушд карда истодааст [2,60]. Рушди иқтисоди сабз ва ҳамкориҳои минтақавӣ дар пажӯҳишҳои илмӣ ва байналмилалӣ фаъолона омӯхта мешавад. Тибқи маълумоти Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (UNEP, 2023), иқтисоди сабз метавонад то соли 2030 на танҳо партовҳои CO₂-ро то 25-30% коҳиш диҳад, балки миллионҳо ҷойҳои нави корӣ эҷод кунад. Тадқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ (2022) нишон медиҳад, ки кишварҳои, ки ислоҳоти экологиро фаъолона амалӣ мекунанд, рушди устувори иқтисодиро эҳсос мекунанд. Масалан, ҷорӣ намудани технологияҳои сабз дар Олмон боиси афзоиши шуғл дар бахши энергияи тачдидшаванда гардид, ки дар ҳоли ҳозир беш аз 300 000 нафар кор мекунанд. Нашрияҳои илмӣ инчунин тасдиқ мекунанд, ки иқтисоди сабз ҳамкориҳои фаъоли байнидавлатиро тақозо мекунад, зеро мушкилоти экологӣ берун аз ҳудуди миллӣ паҳн мешаванд [16].

Муҳаққиқони соҳа ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалиро дар ин самт хеле зарур ва таъҷилӣ меҳисобанд, зеро бидуни ин ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба наметавон дар бартараф кардани ин мушкилот, хосатан тағйирёбии иқлим дастболо шуд. Ин масъалаест, пайвастагии ногусастани кишварҳоро аз ҳамдигар талаб менамояд. Ҳамин тавр, ҳамкориҳои минтақавӣ дар рушди иқтисоди устувор нақши калидӣ дорад, зеро талошҳои муштараки кишварҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки бо тағйирёбии иқлим самараноктар мубориза баранд. Масалан, Иттиҳодияи Аврупо

ташаббусеро бо номи “Аҳдномаи сабзи аврупоӣ” (European Green Deal) дорад, ки ҳадафаш то соли 2030 то 55 дарсад коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва то соли 2050 ба бартараф намудани карбон ноил шудан аст. Дар ҷаҳонӣ Ташаббуси “Камарбанди сабз ва роҳ”, Чин дар тарҳҳои экологӣ дар Осиё ва Африқо беш аз 100 миллиард доллар сармоягузори кардааст. Осиёи Марказӣ низ дар ин самт ҳаракат мекунад: Стратегияи гузариш ба иқтисоди сабз то соли 2030 тадбирҳоро оид ба зиёд кардани ҳиссаи энергияи барқароршаванда то 25% ва кам кардани шиддатнокии энергия дар ММД 30% дар бар мегирад [1].

Ҳамин тариқ лоиҳаҳои зиёде ҳастанд, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо маблағгузори гардида, барои рушди иқтисоди саз дар кишвар заминаҳои мусоидро фароҳам меоранд. Аз ҷумла, лоиҳаи “Рушди фароғири деҳот ва барқарорсозии иқтисоди сабз дар Тоҷикистон” “Tajikistan Rural Inclusive Growth and Green Economic Recovery” ((TRIGGER), яке аз ташаббусҳои муҳими ИА дар Тоҷикистон аст, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо ва Вазорати федеролии ҳамкории иқтисодӣ ва рушди Олмон маблағгузори мешавад. Мақсади ин лоиҳа баланд бардоштани арзиши истеҳсоли кишоварзӣ тавассути беҳтарсозии амнияти об ва устувории соҳа мебошад. Ин барнома ҳамзамон рушди арзиш, омодагӣ ба содирот, ташвиқи соҳибкории ва рушди иқтисоди сабзро фаро мегирад, ҳамчунин ислоҳоти низоми идоракунии захираҳои обиро дастгирӣ мекунад. Мувофиқи маълумоти расмӣ, дар натиҷаи ин ҳамкорӣ, дар минтақаҳои деҳотӣ инфрасохтори об беҳтар мешавад, ки ин барои устувории агроиқтисод хеле муҳим аст. Масалан, дар ҷаҳонӣ ин барнома, моҳи июли соли 2022 дар шаҳри Душанбе Ҳаштумин Ҷаласаи иқтисодӣ баргузори гардид, ки ба рушди иқтисоди сабз бахшида шуда буд. Дар он 150 нафар намояндагони ҳукумат, бахши хусусӣ ва созмонҳои байналмилалӣ иштирок карданд. Намояндагони Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон, дар он нишаст гуфтанд, ки тағйирёбии иқлим ва коҳиши захираҳои табиӣ барои ҳам Аврупо ва ҳам Тоҷикистон таҳдиди ҷиддӣ доранд. Мо ба истифодаи самараноки захира ва рақобатпазир ниёз дорем»[9].

Дар доираи ташаббуси Global Gateway, Иттиҳоди Аврупо ва Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд (EBRD) барои навсозии шабакаҳои барқӣ ва коҳиши талафоти энергетикӣ дар Тоҷикистон €20 миллион грант ҷудо намудаанд[15]. Илова бар ин, ИА дар муосиркунонии нерӯгоҳҳои “Норак”, “Себзор” ва “Қайроққум” саҳм дорад, ки барои истифодаи бештар аз манбаъҳои барқароршаванда мусоидат мекунад.

Яке аз дастовардҳои назарраси Тоҷикистон дар соҳаи энергетикаи сабз ин аст, ки 98% нерӯи барқи кишвар тавассути нерӯи обӣ истеҳсол мешавад [6]. Ин дар ҳолат, ки Тоҷикистон дар мавриди истифода аз манобеъҳои барқароршавандаи энергия ба яке аз пешсафони ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Нерӯи барқи обӣ дар таъмини амнияти энергетикӣ кишвар ва коҳиши вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшуда нақши калидӣ дорад. Сохтмони нерӯгоҳҳои бузурги обӣ, аз қабилҳои нерӯгоҳҳои барқи обии Норак ва Роғун ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба кишварҳои ҳамсоя нерӯи барқ содир кунад ва даромади зиёд ба даст орад. Тоҷикистон дорои иқтидорҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, нафту газ ва ангишт аз хориҷ ворид мешавад. Тоҷикистон аз рӯи иқтидори гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон ҷои ҳаштумро ишғол мекунад (аммо ҳамагӣ 4% истифода мешавад) ва дорои як қатор бузургтарин нерӯгоҳҳои барқи обӣ (НБ) — НБО Норак аз соли 1972 ва НБО Роғун, ки дар ҳоли ҳозир сохта мешавад, дорад. Тоҷикистон ба тағйирёбии иқлим ва офатҳои табиӣ саҳт дучор шудааст. Наздикии ҷуғрофии Тоҷикистон ба баъзе аз бозорҳои босуръат рушдбанди энергетикӣ ҷаҳон маъноӣ онро дорад, ки сармоягузори барои рушди иқтидори гидроэнергетикӣ он метавонад ба амнияти минтақавии энергетикӣ ва интиқоли энергияи тоза саҳм гузорад, илова бар он, ки осебпазирии Тоҷикистон ба тағйири иқлим ва офатҳои табиӣ рафъ шавад[7]. Илова ба гидроэнергетика, барои рушди дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабилҳои энергияи офтоб ва шамол иқтидори назаррас вучуд дорад. Дар Тоҷикистон сатҳи баланди радиатсияи офтобӣ мавҷуд аст, ки

энергияи офтобро ба манбаи умедбахши нерӯи барқ табдил медиҳад, махсусан дар деҳот ва минтақаҳои дурдаст, ки ба шабакаҳои мутамаркази барқ пайваست нестанд. Энергияи бодӣ низ барои рушд, махсусан дар ноҳияҳои кӯҳии кишвар иқтисодӣ рушд дорад. Рушди энергетикаи офтобӣ ва бодӣ ба диверсификатсияи манбаҳои энергия ва баланд бардоштани устувории системаи энергетикаи Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Рушди энергияи барқароршаванда ба коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда ва коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад. Ин ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар ҳалли мушкилоти глобалии тағйирёбии иқлим саҳм гузорад ва ӯҳдадорҳои байналмилалӣ худро дар доираи Созишномаи Париж иҷро намояд. Илова бар ин, рушди энергияи барқароршаванда ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли, бахусус дар деҳот мусоидат мекунад. Дастгирии рушди гидроэнергетика ва энергетикаи сабз Иттиҳоди Аврупо (ИА) метавонад барои таҷдиди иншооти гидроэнергетикаи Тоҷикистон дастгирии молиявӣ ва техникӣ расонад, ки самаранокӣ ва эътимоднокии онҳоро беҳтар мекунад. Яке аз намоёндагони Иттиҳоди Аврупо оид ба шарикӣҳои байналмилалӣ, Йозеф Сикела. зимни сафараш ба Тоҷикистон ҳангоми бастанӣ шартномаи ҳамкорӣ зикр кард, ки «Бо Стратегияи “Дарвозаи Глобалӣ” (Global Gateway), Иттиҳоди Аврупо ба ояндаи Тоҷикистон сармоягузорӣ мекунад — тавассути дастгирии таҷдиди инфрасохторҳои муҳими кишвар, тавсеаи иқтисоди энергияҳои барқароршаванда ва муосиргардонии соҳаҳои калидӣ, аз ҷумла истеҳсоли пахта. Ин гуна сармоягузориҳо ба коҳиши талафоти энергия, фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ ва боз кардани бозорҳои содиротии нав мусоидат хоҳанд кард»[10]. Дар соли 2024, Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо созишномаи нави маблағгузорӣ ба маблағи €19.88 миллион барои гузариш ба иқтисоди сабз, бахусус пахтакорӣ ба имзо расониданд. Мақсадҳои лоиҳа паст кардани истифодаи пестисидҳо ва моддаҳои зарарнок, баланд бардоштани истифодаи самаранокӣ об, ба стандартҳои ҷаҳонӣ омода кардани пахта ҳамчун манбаи рушди “устувор” ва омодагӣ барои содирот ба Аврупо[13]. Тавре дар санади расмӣ лоиҳа омадааст, ҳадаф ташкили занҷираи арзиши устувори пахта мебошад, соҳае, ки 20% аҳолии деҳотро таъмин мекунад. Тибқи қарори Иттиҳоди Аврупо, то соли 2027 дар доираи барномаи нави маблағгузорӣ, ба Тоҷикистон €141 миллион барои рушди иқтисоди сабз, рақамсозии соҳаи кишоварзӣ ва дастгирии соҳибқорӣ деҳотӣ ҷудо мегардад (EU External Action, 2024). Ҳачунин ин лоиҳаҳо ба рақамикунонии истеҳсолот (дронҳо, сенсорҳо, захираи маълумот), дастгирии корхонаҳои хурду миёна, инноватсия ва устуворӣ дар кишоварзӣ ва обёриро низ фаро мегиранд. Ҳамқорӣ миёни Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи иқтисоди сабз на танҳо дар сатҳи стратегӣ, балки амалӣ ва маҳаллӣ рӯ ба рушд аст. Лоиҳаҳои зикршуда ба беҳбудии деҳот, баланд бардоштани самаранокӣ захираҳо ва омадасозии Тоҷикистон барои ояндаи сабз нигаронида шуда, ҷузъи стратегияи ҷаҳонӣ “Global Gateway” мебошад, ки ҳадафи он рушди зерсохтор, ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба шабакаҳои иқтисоди ҷаҳонӣ ва дастгирии рушди устувор мебошад. Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорой иқтисодӣ бузурги энергетикаи сабз, хусусан гидроэнергетика, дар ин стратегия мавқеи хоса дорад.

Ҳамқорӣҳои дар ин самт дар ҷаҳорҷӯби ташаббусҳои Global Gateway ва TRIGGER, Europ Green Deal намунаи равшани дипломатияи устувори иқтисодӣ ва сиёсати рушдгароёнаи кишвар дар посух ба таҳдидҳои глобалии муҳити зист мебошанд. Иттиҳоди Аврупо, ҳамчун яке аз шарикони стратегӣ, тавассути маблағгузории лоиҳаҳои инфрасохторӣ, энергетикӣ ва аграрӣ, саҳми назаррас дар тавсеаи иқтисоди иқтисоди сабзи Тоҷикистон мегузорад. Лоиҳаҳои чун модернизатсияи шабакаҳои барқ, гузариш ба истеҳсоли устувори пахта, пешбурди рақамикунонӣ дар кишоварзӣ, ва лоиҳаи TRIGGER, ки ба рушди фарогири деҳот,

бехтарсозии идоракунии захираҳои об ва дастгирии соҳибқорони сабз равона шудаанд, на танҳо ба рушди маҳаллӣ, балки ба тақвияти сиёсати миллии иқтисоди сабз мусоидат мекунад. Ин иқдомҳо ба иҷрои Стратегияи миллии рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023–2037 ва низоми ҳадафҳои рушди устувори Созмони Милали Муттаҳид комилан мутобиқат доранд. Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи иқтисоди сабз шакли амалии сиёсати хориҷии кишварро барои ҷалби сармоягузориҳои экологӣ инъикос менамояд. ИА на танҳо ҳамчун шарикӣ молиявӣ, балки ҳамчун манбаи таҷриба ва дониш дар самти гузариш ба иқтисодиёти муосир ва рақамӣ боқӣ мемонад.

Гарчанде ки European Green Deal ба таври мустақим ба Тоҷикистон татбиқ намешавад, вале ҳамкориҳои амалии ИА бо Тоҷикистон дар самти иқтисоди сабз бо ҳадафҳои он мувофиқанд. Барномаҳо ва лоиҳаҳои амалишаванда, аз ҷумла Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд (EBRD) ва маблағгузориҳои дигар, ба рушди устувори иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист дар Тоҷикистон мусоидат мекунад. Ин ҳамкориҳо нишон медиҳанд, ки ИА ва Тоҷикистон дар самти рушди иқтисоди сабз ва мубориза бо тағйирёбии иқлим ҳамфикр ва ҳамкор мебошанд. Таҷрибаи татбиқи ин лоиҳаҳо нишон медиҳад, ки рушди иқтисоди сабз танҳо бо роҳи ҳамгироии сиёсати давлатӣ, дастгирии байналмилалӣ ва иштироки фаъолонаи бахши хусусӣ ва ҷомеа имконпазир аст. Аз ин рӯ, густариши чунин ҳамкориҳо ва татбиқи барномаҳои навоарона дар соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ ва захираҳои табиӣ, бояд самти афзалиятноки сиёсати рушди устувори Тоҷикистон дар солҳои минбаъда қарор гирад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Andrusevych A. и др. European Green Deal: Shaping the Eastern Partnership Future // Policy Paper, Resource and Analysis Center “Society and Environment”. Электронный ресурс // <https://www.rac.org.ua/uploads/content/593/files/webeneuropean-green-dealandeapen.pdf> [санаи мурочиат: 19.05.2025]

2. Бобылев С.Н., Захаров В.М. (2012). «Зеленая экономика» и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития: На пути к устойчивому развитию России: Бюллетень Института устойчивого развития Общественной палаты РФ. – М. – № 60. – 90 с.

3. European Union (Delegation of EU to Tajikistan). Электронный ресурс // https://www.eeas.europa.eu/delegations/tajikistan/eu-advances-globalgatewaystrategytajikistan_en#:text=The%20EU%20has%20reinforced%20its.digital%20transitions%20and%20infrastructure%20development [санаи мурочиат: 3.05.2025]

4. Filipović S., Orlov A., Andrejević Panić A. Key forecasts and prospects for green transition in the region of Central Asia beyond 2022 // Energy, Sustainability and Society. 2024. Vol. 14. Article number: 25.

5. GSP HUB. Электронный ресурс // <https://gsphub.eu/country-info/Tajikistan> [санаи мурочиат: 19.05.2025]

6. Green Economy Transition in Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. Электронный ресурс // www.oecd.org/termsandconditions [санаи мурочиат: 19.05.2025]

7. Green Policy Platform. UNECE Environmental Performance Reviews: Tajikistan. Электронный ресурс // <https://www.greenpolicyplatform.org/research/unece-environmental-performance-reviews-tajikistan-2017-3rd-cycle> [санаи мурочиат: 19.05.2025]

8. Грицевич И.Г. Перспективы и сценарии низкоуглеродного развития: ЕС, Китай и США в глобальном контексте: Обзор. – М.: Скорость цвета, 2011. – 21 с.

9. Евросоюз поддерживает зеленую экономику в Таджикистане. Электронный ресурс // <https://imruz.tj/news-of-tajikistan/4223/> [санаи мурочиат: 19.05.2025]

10. Намояндагии Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон. Манбаи электронӣ // <https://www.eeas.europa.eu/delegations/tajikistan/eu-advances> [санаи мурочиат: 19.05.2025]
11. Президент Республики Таджикистан. Электронный ресурс // <https://prezident.tj/event/news/50018> [санаи мурочиат: 19.05.2025].
12. Солеҳзода А.А. Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. 2020. № 2. С. 60–69.
13. Tajikistan to modernize energy, cotton and education sectors with EU grants. Электронный ресурс // <https://timesca.com/tajikistan-to-modernize-energy-cotton-and-education-sectors-with-eu-grants/> [санаи мурочиат: 19.05.2025]
14. Tajikistan's Green Development Strategy (2024). URL: <https://jp-tj.org/wp/wp-content/uploads/2024/04/Green-Strategy-Tajikistan.pdf> (санаи мурочиат: 19.05.2025).
15. Tajikistan and the EU sign €20 million agreement to support green transition in agriculture. Электронный ресурс // <https://asiaplustj.info/en/node/343212> [санаи мурочиат: 7.05.2025]
16. Черноморова Т.В. Деятельность ООН и других международных организаций в области продвижения модели «зеленой экономики» Электронный ресурс // <https://www.cyberleninka.ru/> [дата обращения: 15.05.2025]

TAJIKISTAN'S COOPERATION WITH THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF GREEN ECONOMY DEVELOPMENT

This article analyzes the cooperation between Tajikistan and the European Union in the field of green economy development. The role of the European Union as a key technical and financial partner in implementing sustainable development programs and green projects is examined. The impact of cooperation on reducing the negative environmental effects and promoting renewable energy sources is analyzed.

The article discusses priority areas of bilateral cooperation such as environmental restoration, natural resource management, and reduction of harmful emissions. The research findings show that EU projects in Tajikistan effectively contribute to improving energy efficiency and advancing green technologies. The article also analyzes success factors and challenges faced in this process and offers practical recommendations for strengthening cooperation. This study is situated within global ecological policies and sustainable development goals and is significant for raising awareness of environmental issues in the region.

Keywords: *Tajikistan, European Union, green economy, sustainable development, renewable energy, environmental cooperation, energy efficiency, ecological policy.*

СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ»

В статье анализируется сотрудничество между Таджикистаном и Европейским Союзом в области развития зеленой экономики. Рассматривается роль Европейского Союза как ключевого технического и финансового партнера в реализации программ устойчивого развития и зеленых проектов. Анализируется влияние сотрудничества на снижение негативного воздействия на окружающую среду и продвижение возобновляемых источников энергии.

В статье обсуждаются приоритетные направления двустороннего сотрудничества, такие как восстановление окружающей среды, управление природными ресурсами и сокращение вредных выбросов. Результаты исследования показывают, что проекты ЕС в Таджикистане эффективно способствуют повышению энергоэффективности и развитию зеленых технологий. Также анализируются факторы успеха и возникающие трудности, а также даются практические рекомендации для укрепления сотрудничества. Данное

исследование проводится в рамках глобальной экологической политики и целей устойчивого развития и имеет важное значение для повышения осведомленности о проблемах окружающей среды в регионе.

Ключевые слова: *Таджикистан, Европейский Союз, зеленая экономика, устойчивое развитие, возобновляемая энергия, экологическое сотрудничество, энергоэффективность, экологическая политика.*

Маълумот оид ба муаллиф:

Мадимарова Гулҳаё Мадимаровна, ходими пешбари илмии шуъбаи Аврупоии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ
Суроға 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
Телефон: 905123535,
почтаи электронӣ: gulhayomadimar@gmail.com

Сведения об авторе:

Мадимарова Гулҳаё Мадимаровна, ведущий научный сотрудник отдела Европы Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33
Телефон: +992 905123535
Электронная почта: gulhayomadimar@gmail.com

Information about Author:

Madimarova Gulhayo Madimarovna ,Leading Researcher of the European Department of the Institute for the Study of the Problems of Asian and European Countries of the NAST.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33
Phone: +992 905123535;
Email: gulhayomadimar@gmail.com

**АФЗОИШИ АҲАМИЯТИ РОҲҲОИ НАҚЛИЁТӢ ВА ДОЛОНҲОИ ТИҶОРАТИИ
ОСИЁИ МАРКАЗӢ ПАС АЗ МУНОҚИШАИ ҲИНДУСТОНУ ПОКИСТОН**
(таваҷҷуҳи Чин пас аз бухрони Ҳинду Покистон ба Осиеи Марказӣ)

ШАРИФОВ ИСКАНДАР ИБРОҲИМОВИЧ

ходими илмии шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти
омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

Дар мақолаи мазкур ба афзоиши аҳамияти роҳҳои нақлиётӣ ва долонҳои тиҷорати Осиеи Марказӣ ва таваҷҷуҳи Чин ба минтақаи мазкур пас аз бухрони Ҳинду Покистон мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Зеро шиддатёбии муносибатҳои Ҳинду Покистон на танҳо ба амнияти суботи сиёсӣ минтақаи Осиеи Ҷанубӣ таъсир мерасонад, балки он ба ноустувории роҳҳои анъанавии тиҷорати байналмилалӣ хатар эҷод мекунад. Муноқишаи Ҳинду Покистон пеш аз ҳама ба манфиатҳои иқтисодии Чин таъсир расонида, Чинро водор месозад, то ки роҳҳои алтернативии тиҷорати навро ҷустуҷӯ намояд.

Муноқишаи Ҳинду Покистон, ки дар асоси низоъҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, сарҳадӣ ва обӣ ба амал омадааст, ба таври назаррас аҳамияти минтақаи Осиеи Марказиро ҳамчун меҳвари алтернативии нақлиётӣ ва тиҷоратӣ меафзояд. Ин муноқишаҳо роҳҳои анъанавии тиҷорати байналмилалӣ (масалан, долони тиҷорати «Чин-Покистон») - ро зери хатар мегузорад, ки ин ба Осиеи Марказӣ имконият медиҳад, то ки ҳамчун «пули амнияти иқтисодӣ» барои пайвастании қитъаҳои Аврупо, Осие ва Ховари Миёна мавқеъ пайдо кунад.

Калидвожаҳо: *Осиеи Марказӣ, Чин, Покистон, Ҳиндустон, роҳҳои нақлиётӣ, долонҳои тиҷоратӣ, Авруосие, муноқиша, водии Вахон, Долони Миёна, долони тиҷорати «Шимол-Ҷануб», Афғонистон*

Осиеи Марказӣ, бо ҷойгиршавии ҷуғрофии худ дар маркази Авруосие, яке аз муҳимтарин минтақаҳо дар шабакаи глобалии роҳҳои тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон Осиеи Марказӣ дар пайванди долонҳои нақлиётӣ Авруосие ҷойгир буда, дар минтақа шабакаҳои густурдаи нақлиётӣ коммуникатсионӣ мавҷуданд. Аз тариқи Эрон минтақаи Осиеи Марказӣ ба Халиҷи Форс, тавассути Афғонистону Покистон ба уқёнуси Ҳинд ва тавассути Чин баромад ба Уқёнуси Ором дорад[1, 18]. Бо авҷ гирифтани танишҳои геополитикӣ (масалан, таҳримҳои алайҳи Русия, бухрони Украина, бухрони Ховари Миёна, муноқишаи Ҳиндустон ва Покистон, рақобати иқтисодии Чин ва Ғарб), ниёз ба роҳҳои алтернативӣ барои кишварҳои минтақа ва шарикони онҳо дар Осие ва Аврупо босуръат афзоиш ёфтааст. Муноқишаи байни Ҳиндустон ва Покистон, ки бештар ба баҳсҳои сарҳадӣ дар минтақаи Кашмир аз 22 апрели соли 2025 оғоз гардид, на танҳо амнияти минтақа, балки муносибатҳои иқтисодӣ ва роҳҳои тиҷоратиро низ зери таъсир қарор додааст. Дар ин замина, Осиеи Марказӣ ҳамчун як масири алтернативӣ ва устувор барои ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ ва байналмилалӣ баромад хоҳад кард.

Шиддатёбии муносибатҳои феълӣ миёни Ҳиндустон ва Покистон ба як ҳалқаи муҳими рақобати Чин ва ИМА табдил меёбад, ки дастрасии Пекинро ба роҳҳои анъанавии баҳрӣ чиддан маҳдуд мекунад. Барои давр задани «хатари муҳосира» Чин то 65 миллиард долларро ба лоиҳаи Роҳи иқтисодии Чин—Покистон (минбаъд СПЕС - China-Pakistan Economic Corridor) ва бандарҳои Гвадару Карачӣ сармоягузорӣ мекунад, ки алтернативаи роҳ ба ҷойи гулӯгоҳи Малакка маҳсуб меёбад[14]. Тақрибан 60 фоизи савдои Чин тавассути гулӯгоҳи Малакка анҷом дода мешавад. Тибқи ҳисобҳои гуногун, гулӯгоҳи Малакка то 25% тиҷорати ҷаҳонӣ, аз ҷумла қисми зиёди воридоти Чинро ташкил медиҳад. Ин роҳ кӯтоҳтарин масири баҳриест, ки Чинро бо Аврупо мепайвандад. Ҳамзамон, Малакка нақши масири асосиро барои воридоти нафт ва газ аз кишварҳои араб ба Чин мебозад. Аммо дар шароити

афзоиши рақобати геосиёсӣ ва низоъҳо, Ҳиндустон метавонад тавассути ҷазираҳои Андаман ва ИМА тавассути пойгоҳи баҳрии ҳарбии худ дар Сингапур ин роҳро масдуд намоянд. Ин амалиёт баробар ба «гузоштани корд ба гулӯи Чин» хоҳад буд[10]. Дар баробари ин лоиҳаи СПЕС яке аз роҳҳои бузурги иқтисодии Чин махсуб меёбад. Бар асоси маълумотҳои соли 2022, ҳаҷми савдои дучониба миёни Чин ва Покистон дар доираи Роҳи иқтисодии Чин–Покистон (СПЕС) ба 26,5 миллиард доллар расидааст. Бандари Гвадар, як маркази стратегияи СПЕС аст, ки дар он нуфузи Чин бештар намоён аст. Бандари мазкур ба як ширкати давлатии Чин China Overseas Port Holding Company (минбаъд СОПНС) барои 43 сол ба иҷора дода шудааст. Ширкати чинии СОПНС барои рушди бандар тамоми корҳои заруриро анҷом медиҳад. Барои тавсеаи он дар назар аст, ки боз 1,62 миллиард доллар сармоягузорӣ намояд. Бандари Гвадар, як роҳи кӯтоҳтари баҳрӣ аз Халиҷи Форс ба шумор меравад, ки метавонад тавассути роҳи оҳан ва лӯлаҳои газиву нафтӣ ба вилояти Шинҷони ғарбии Чин пайваस्त шавад. Он барои Чин манбаъҳои энергияро диверсификатсия ва аз гулӯҳои хатарноки Малакка суғурта менамояд, ки масирро аз 12,000 километр то 2,395 километр коҳиш медиҳад[9]. Аммо шиддатёбии равобити Дехлии Нав ва Исломобод ҳуди СПЕС-ро зери хатар мегузорад, яъне нооромӣ дар Покистон метавонад ин роҳро халалдор созад, зеро ин роҳи иқтисодӣ барои Чин аҳамияти бузурги стратегӣ дошта, ноором шудани ин хатти иқтисодӣ ба савдои хориҷӣ ва ширкатҳои сармоягузорӣ лоиҳа хисороти бузурги молиявиро дар пай мегузорад. Ин вазъ зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии нақлиётӣ тавассути Осиёи Марказиро барои Чин аз ҳар вақта бештар талаб мекунад. Дар ҳоле, ки Пекин набояд иҷозати нооромӣ ва ноқомиро дар ин самт диҳад. Сармоягузориҳо ба СПЕС ҳамчун имкони асосии Пекин барои давр задани «занҷирҳои ҷазирагӣ»-и ИМА дар Уқёнуси Ором арзёбӣ мешаванд. Аммо шиддатёбии рӯзафзуни равобити Дехлии Нав ва Исломобод, инчунин осебпазирии бандарҳои Гвадар ва Карачӣ амнияти ин сармоягузориҳоро зери хатар мегузорад.

Шиддатёбии муносибатҳои Покистону Ҳиндустон, ки 22 апрели соли 2025 пас аз ҳамлаи террористӣ дар Пахалгам ва оғози «Амалиёти Синдур» ба вуқӯъ пайваस्त, калонтарин бархӯрди ҳарбӣ дар чанд соли ахир миёни ин ду кишвар ба шумор меравад. Тибқи маълумотҳои рӯзномаи Time Ҳиндустон ба беш аз шаш ҳадаф тавассути мушакҳои болдор, бесарнишинон ва артиллерия зарба задааст ва дар посух Покистон аз нобудсозии 25 дрон ва панҷ ҷанговари ҳавоӣ хабар дод. Тибқи маълумотҳои CNN 7 май Ҳиндустон ва Покистон ҷангии бузургтарини ҳавоиро дар таърихи муосир анҷом доданд. Агар задухӯрди соли 2019 танҳо бо ҳамлаҳои мушакиву асорати халабонҳо маҳдуд шуда буд, акнун ҳавопаймоҳо, нерӯҳои баҳрӣ ва таҳкими мавқеъҳо дар хати назорат низ иштирокдоранд. Барҳам додани маҳдудиятҳои пешин ба як муқаррароти нав табдил ёфта, хавфро барои Покистон ва сармоягузориҳои Чин, баҳусус бо назардошти таҳдидҳо дар марзи Покистон ва Афғонистон ва дар вилояти Балучистон меафзояд. Ҳамзамон бухронҳои гуногун, ба мисли бухрони Баҳри Сурх ва тамбашавии киштиҳо дар канали Суэтс ба савдои баҳрии ҷаҳонӣ таъсир мерасонад, ки ин дар навбати худ ба савдои хориҷии Чин таъсир хоҳад расонд. Тибқи маълумоти Созмони байналмилалӣ баҳрӣ (ИМО), тақрибан 90% тамоми тичорати ҷаҳонӣ аз рӯи ҳаҷм тавассути баҳр сурат мегирад[5]. Ҳаҷми савдои баҳрӣ дар соли 2024 ба 12,6 миллиард тонна расидааст. Дар ҳамин ҳол, тибқи пешгӯиҳо, ин баҳш то соли 2029 ба ҳисоби миёна дар як сол 2,4% афзоиш хоҳад ёфт[6]. Ҳаҷми савдои хориҷии баҳрии Чин 30,1% аз умумии савдои баҳрии ҷаҳониро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 2,2 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст. Чин дар соли 2023 зиёда аз 50% бозори ҷаҳонии сохтмони киштиҳоро дар ихтиёр дошт. Инчунин 95% истехсоли контейнерҳои баҳрии ҷаҳонро назорат мекунад. Ҳамзамон соҳиби беш аз 5500 киштии тичоратии уқёнусӣ мебошад, дар ҳоле ки ИМА ҳамагӣ 80 киштиро назорат мекунад[12].

Низоъ дар минтақаи Баҳри Сурх, ки бо ҳамлаҳои Ҳусиҳо ба киштиҳои тичоратӣ алоқаманд аст, ба савдои баҳрии ҷаҳонӣ таъсири ҷиддӣ расонида истодааст. Тибқи маълумотҳо дар ду моҳи аввали соли 2024, ҳаҷми савдо тавассути Канали Суэти нисбат ба як соли пеш 50% коҳиш ёфт, ки боиси афзоиши вақти интиқол ва хароҷоти сӯзишворӣ гардид. Ин бухрон инчунин боиси афзоиши назарраси нархҳои боркашонии контейнерӣ гардидааст. Масалан, нархи интиқоли контейнерҳо дар масири Шарки Дур ба Аврупо дар байни декабри 2023 ва январи 2024 220% афзоиш ёфта буд, ки ҳоло низ нархҳо дар сатҳи баланд қарор доранд. Дар соли 2025, нархи интиқоли контейнерҳо аз Чин тавассути Баҳри Сурх ба Аврупо ва Баҳри Миёназамин тағйироти назаррасро таҷриба кард. Ин тағйирот натиҷаи омезиши омилҳои гуногун, аз ҷумла бухрони Баҳри Сурх ва талаботи бозор мебошад. Нархи интиқоли контейнерҳо аз Чин тавассути Баҳри Сурх тибқи маълумотҳо чунин аст.

- Аз Шанхай ба Аврупои Шимолӣ (масалан, Роттердам): \$2,740 барои як контейнер 40-футӣ (FEU), ки нисбат ба аввали соли 2024 11% коҳиш ёфтааст;
- Аз Шанхай ба Баҳри Миёназамин: \$3,792/FEU, ки 9% коҳишро нишон медиҳад;
- Аз Шанхай ба Аврупо (масири умумӣ): \$4,122/FEU, ки 12% коҳиш ёфтааст[13].

Мувофиқи маълумоти Drewry, то 22 майи 2025, нархи миёнаи ҷаҳонии интиқоли контейнерҳои 40-футӣ (FEU) ба \$2,276 расид, ки 78% камтар аз авҷи пандемия дар соли 2021 аст, вале 60% баландтар аз миёнаи соли 2019 мебошад[15]. Бухронҳои болозир ва пешгӯҳои қоршиносон водор мекунад, ки Чин дар ҳақиқат бояд роҳҳои алтернативии хушқиро тариқи Осиёи Марказӣ тақвият бахшад.

Осиёи Марказӣ дар солҳои охир ҳамчун минтақаи стратегӣ барои рушди иқтисодӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ мавқеи хосро ишғол кардааст. Ин минтақа бо эҷоди долонҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ барои пайвастании бозорҳои Аврупо, Осиё ва Ховари Миёна саҳми калон мегузорад. «Долони Миёна», яке аз шохроҳҳои асосии байналмилалӣ аст, ки Чинро бо Аврупо тавассути Қазоқистон, Озарбойҷон, Гурҷистон ва дигар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мепайвандад. Мавқеи ҷуғрофии Осиёи Марказӣ онро ба маркази логистикӣ барои интиқоли мол байни қитъаҳои Осиё ва Аврупо табдил додааст. Аҳамияти долон дар он зоҳир меёбад, ки кӯтоҳ кардани муддати интиқоли мол аз 45 ба 15 рӯз имконпазир аст. Сармоягузори асосии лоиҳаи мазкур Иттиҳоди Аврупо буда, то ҳол бештар аз 10 млрд евро сармоягузорӣ намудааст[3]. Дар баробари Иттиҳоди Аврупо ва дигар шарикони Осиёи Марказӣ Чин низ барои эҷоди долонҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ дар минтақа ҷаҳонӣ буда, дар ин бахш яке аз сармоягузориҳои асосии махсуб меёбад. Чин бо инициативаҳои мисли «Як минтақа - як роҳ» (Belt and Road Initiative) ва ба рушди долонҳои нақлиётӣ дар Осиёи Марказӣ тавачҷуҳ зиёд дорад. Яке аз чунин долонҳои иқтисодие, ки дар доираи лоиҳаҳои бузурги иқтисодии Чин дар Осиёи Марказӣ рӯйи қор омадааст, ин ин долони «Чин - Осиёи Марказӣ - Аврупо» мебошад. Ҳадафҳои лоиҳаи мазкур рақамикунони иҷозатномаҳо, эҷоди системаҳои логистикӣ мултимодалӣ ва барқароркунии хатсайрҳои нави нақлиётӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Дар соли 2024, 4,5 млн тонна мол тавассути ин долон интиқол дода шуд, ки 90%-аш молҳои чинӣ ба Аврупо интиқолёбанда ташкил медиҳанд[4].

1 майи 2025 соҳтмони роҳи оҳани Чин—Қирғизистон—Ўзбекистон оғоз гардид, ки пас аз 25 соли музокирот оғоз шуд. Ин рӯйдод аҳамияти стратегӣ Осиёи Марказиро барои Чин дар шароити танишҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ нишон медиҳад. Афзоиши сармоягузорӣ боиси густариши ҳамкорӣ дар баҳши амният низ мегардад — ба намунаи ҳамкории Чин бо Покистон. Раиси Ҷумҳури Чин Си Чинпин дар Саммити «Чин–Осиёи Марказӣ» дар Сиан (2023) гуфт: «Истиқлолият, амният ва тамомияти арзии кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд ҳифз шаванд...». Чин қасд дорад ҳамкорӣ дар соҳаҳои мубодилаи иттилооти иктишофӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва амнияти кибериро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ густариш диҳад, бо дарназардошти

хатари «инкилобҳои ранга», хатарҳои терроризм ва экстремизм аз навоҳии Афғонистон ва даҳолати хоричӣ, ки дар Эъломияи Сиан таъкид шуда буданд. Таъкиди Пекин ба таҳдидҳои дохилӣ асосе барои зарурати сармоягузориҳои васеътар дар кишварҳои Осиёи Марказӣ фароҳам меорад. Дар ин замина, Чин истифодаи моделҳои нави ҳамкориҳо дар қаламрави Авруосиё ва кӯшиши муштараки барои ташаккули «Камарбанди иқтисодии роҳи Абрешим» даъват намуда, дар ин замина тадбирҳои зарурӣ амалӣ менамояд:

Якум, таҳкими ҳамкориҳои сиёсии давлатҳо бо мақсади мусоидат ба рушди иқтисоди кишварҳои минтақавӣ;

Дуюм, суръатбахшии сохтмони шабакаи ягонаи роҳ, ки ба ташкили хатсайри нақлиётӣ аз Укёнуси Ором то баҳри Балтика имкон медиҳад;

Сеюм, таҳкими равобити тичоратӣ ва ҳамкориҳои сармоягузорӣ тавассути таҳияи нақшаи рафъи монеаҳои гуногун бо мақсади баланд бардоштани суръат ва сифати амалиёти иқтисодӣ дар минтақа;

Чорум, тавсеа бахшидани истифодаи пули миллӣ дар ҳисоби амалиёти қорӣ ва сармоявӣ, ки хароҷоти нақдро коҳиш диҳад, системаи молиявии кишварро аз хатарҳо муҳофизат намояд ва рақобатпазирии иқтисоди минтақаро баланд бардорад;

Панҷум, таҳкими ҳамкориҳои гуманитарӣ, мусоидат ба ҳамдигарфаҳмӣ ва дӯстии халқҳо бо мақсади ба вучуд овардани заминаи иҷтимоӣ барои рушди ҳамкориҳои муштараки минтақавӣ[2]. Ҳамзамон пас аз муноқишаи Покистону Ҳиндустон шояд долони водии Вахон аҳамияти хосаеро пайдо хоҳад кард. Зеро ин долони иқтисодӣ беҳтарин роҳи баромади кишварҳои Осиёи Марказӣ ба бандарҳои Покистон тариқи Афғонистон мебошад. Долони Вахон 300 километр дарозӣ ва то 64 километр паҳноӣ ташкил медиҳад, ки Покистон ва Тоҷикистонро аз ҳам ҷудо мекунад ва дар марзи 92-километрӣ бо вилояти бузурги Шинҷони Чин ба поён мерасад. Дар охири асри XIX долони Вахон дар байни Русияи подшоҳӣ ва Ҳиндустони британи чун минтақаи буферӣ ё «сарзамини беодам» хизмат мекард: он аз шимол бо дарёи Панҷ ва аз ҷануб бо қаторкӯҳҳои дастнорас баста буд[7]. Аммо долони иқтисодии Вахон дар асри XXI аҳамияти стратегӣ пайдо намуда, аз кишварҳои иштирокчи талаб менамояд, ки барои боз кардани долони иқтисодии мазкур пас аз муноқишаҳои Покистону Ҳиндустон ин масъаларо таҷдиди назар кунанд. Пешниҳоди ифтитоҳи ин долон дар соли 2009 аз ҷониби Чин пешкаш шуда буд, аммо яке аз омилҳои, ки ифтитоҳи долонро суғат мекунад, шояд ҳуди Чин бошад. Зеро долони иқтисодии Чину Покистон вучуд дорад, ки бузургтарин ва гаронарзиштарин тарҳ дар ҷаҳонҷӯи ибтиқори «Як камарбанд - як роҳ» аст. Аз нигоҳи манфиатҳои иқтисодии Чин ифтитоҳи долони Вахон ба ин лоиҳа зарбаи қиддӣ хоҳад расонид. Аммо эҳтимол меравад, ки равобити тичории Афғонистон ва Чин тариқи долони Вахон тайи чанд соли ахир афзудааст. Тибқи иттилои ҷониби Афғонистон, гардиши молу коло дар соли 2023 миёни ду кишвар ба 1,3 миллиард доллар расидааст[8]. Дар оянда агар Афғонистон тавассути долони Вахон мустақиман ба Чин ворид шавад, вобастагии худро аз транзити Покистон дар тичорати хоричӣ ба таври қобили мулоҳиза коҳиш медиҳад. Дар шароити ҳозира шояд ин яке аз ҳадафҳои ҳукумати Толибон бошад, аммо то ҳол масъалаи зерӣ суол қарор дорад. Аммо дар шароити тақсими нави ҷаҳон, шаклгирии низоми нави ҷаҳонӣ ва бӯҳронҳои иқтисодии мавҷуда, барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷануби Шарқӣ як фурсати таърихӣ ба шумор меравад, ки ҷиҳати расидан ба истиклоли геополитикӣ ва худкифӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ талош намоянд.

Муноқишаи Ҳиндустон ва Покистон, ки монеаи қиддӣ барои робитаҳои мустақими тичоратӣ дар Осиёи Ҷанубӣ шудааст, аҳамияти стратегӣ ва нақлиётӣ Осиёи Марказиро дучанд мекунад. Барои кишварҳои минтақа, ин на фақат як фурсати иқтисодӣ, балки як шанси геосиёсӣ барои тақвияти мавқеи худ дар

равандҳои байналмилалӣ мебошад. Чин маҷбур аст тадбирҳои амниятии муштаракро дар Осиёи Марказӣ тақвият диҳад, то роҳҳои энергетикӣ ва тиҷоратии худро ҳимоя намояд. Эҳтимол меравад, ки Русия пас аз Саммити «Чин–Осиёи Марказӣ» дар моҳи июн дар Остона, форуми «Русия — Осиёи Марказӣ»-ро баргузор кунад, то масъалаҳои амниятии минтақавиро муҳокима ва нуфузи Пекинро мутавазин созад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров А.М. Осиёи Марказӣ дар меҳвари “Камарбанд ва Роҳ” дар марҳалаи нави муносибатҳои байналмилалӣ //Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2025 – № 1 (21). ISSN 2790-7198. Саҳ-18
2. Ашуров А.М. Тоҷикистон ва Чин: тамоюли рушди ҳамкорихои мутақобилан судманд дар шароити шаклгирии низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ. **Манбаи электронӣ:** <https://www.amit.tj/index.php/tj/tochikiston-va-chin-tamoyuli-rushdi-khamkorikhoi-mutakobilan-sudmand-dar-sharoiti-shaklgirii-nizomi?page=28> [Санаи дархост: 20.05.2025]
3. Иттиҳоди аврупо ба рушди осии марказӣ сармоягузори мекунад. Нақлиёт яке аз соҳаҳои афзалиятнок арзёбӣ шудааст. **Манбаи электронӣ:** <https://www.mintrans.tj/news-page/details/761> [Санаи дархост: 20.05.2025]
4. Матлубаи Қ. Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ: сармоягузориҳо ё домҳои нави иқтисодӣ? **Манбаи электронӣ:** <https://farazh.tj/sahifai-asosy/iqtisod/ittihodi-avrupo-va-osijoi-markazy-sarmojaguzoriho-jo-domhoi-navi-iqtisodiy/> [Санаи дархост: 21.02.2025]
5. Морской груз без границ . **Манбаи электронӣ:** <https://boyuanhulian.live/Index/item.html?id=376659> Санаи дархост: [21.05.2025]
6. Прошлый 2023 год был успешным для мирового судоходства и судостроения. **Манбаи электронӣ:** <https://dzen.ru/a/ZZuSRSGnORBFJg5K> [Санаи дархост: 20.05.2025]
7. «Стратегический стержень» Евразии. Что может дать Ваханский коридор странам, имеющим выход к нем. **Манбаи электронӣ:** <https://asiaplustj.info/news/centralasia/20241221/strategicheskii-sterzhen-evrazii-hto-mozhet-dat-vahanskii-koridor-stranam-imeyutshim-vihod-k-nemu?ysclid=mavygwpcjg479939175> [Санаи дархост: 20.05.2025]
8. «Талибан» хочет открыть Ваханский коридор. Насколько это реально? // <https://ad.kun.uz/ru/news/2024/10/08/taliban-xochet-otkryt-vaxanskiy-koridor-naskolko-eto-realno> Санаи дархост: 20.05.2025
9. Торгово-транспортные коридоры проекта «Один пояс и Один путь. **Манбаи электронӣ** https://zavtra.ru/books/torgovotransportnie_koridori_proekta_odin_poyas_i_odin_put_?ysclid=mawbh0bcmn901936947 [Санаи дархост: 20.05.2025]
10. Хитойнинг заиф нуқтаси. **Манбаи электронӣ** https://t.me/suhrob_buranov/1060 [Санаи дархост: 10,05,2025]
11. Чиновники Китая и Пакистана обсудили достижения Китайско-пакистанского экономического коридора. **Манбаи электронӣ:** <https://russian.cgtn.com/news/2023-07-11/1678783659046498306/index.html> [Санаи дархост: 10-05-2025]
12. America’s Maritime Blind Spot: How China is Gaining the Upper Hand on the High Seas. достижения Китайско-пакистанского экономического коридора. **Манбаи электронӣ:** https://www.wilsoncenter.org/article/americas-maritime-blind-spot-how-china-gaining-upper-hand-high-seas?utm_source=chatgpt.com [Санаи дархост: 26.05.2025]
13. FREIGHTOS WEEKLY UPDATE - January 28, 2025. **Манбаи электронӣ:** https://www.reddit.com/r/zim/comments/1ic79t1/freightos_weekly_update_january_28_2025_excerpt/?utm_source=chatgpt.com [Санаи дархост: 26.05.2025]
14. Subkontinentdagi keskinlashuv: Hindiston Kashmir hujumiga javoban Pokistonga raketa zarbalarini berdi. **Манбаи электронӣ:** https://t.me/sharqshunos_tahlilchilar/9232 [Санаи дархост:16-05-2025]

УСИЛЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ ПУТЕЙ И ТОРГОВЫХ КОРИДОРОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПОСЛЕ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ИНДИЕЙ И ПАКИСТАНОМ

(особое внимание Китая к Центральной Азии после индийско-пакистанского кризиса)

В данной статье рассматривается рост значимости транспортных путей и торговых коридоров Центральной Азии, а также повышенное внимание Китая к данному региону после кризиса между Индией и Пакистаном. Обострение индийско-пакистанских отношений оказывает влияние не только на безопасность и политическую стабильность Южной Азии, но и создаёт угрозу нестабильности для традиционных международных торговых маршрутов. Конфликт между Индией и Пакистаном в первую очередь затрагивает экономические интересы Китая, что вынуждает Пекин искать новые альтернативные торговые пути.

Конфликт между Индией и Пакистаном, обусловленный политическими, экономическими, территориальными и водными противоречиями, значительно повышает значение региона Центральной Азии как альтернативного транспортного и торгового узла. Эти конфликты ставят под угрозу традиционные международные торговые маршруты (например, Китайско-Пакистанский экономический коридор), что открывает возможности для Центральной Азии занять позицию «экономического моста безопасности» между Европой, Азией и Ближним Востоком.

***Ключевые слова:** Центральная Азия, Китай, Пакистан, Индия, транспортные пути, торговые коридоры, Евразия, конфликт, Ваханский коридор, Средний коридор, торговый коридор «Север–Юг», Афганистан*

THE GROWING IMPORTANCE OF TRANSPORT ROUTES AND TRADE CORRIDORS IN CENTRAL ASIA AFTER THE INDIA–PAKISTAN CONFLICT

(China's Increased Interest in Central Asia Following the India–Pakistan Crisis)

This article explores the growing importance of transport routes and trade corridors in Central Asia, as well as China's increasing interest in the region following the crisis between India and Pakistan. The escalation of India–Pakistan relations affects not only the security and political stability of South Asia but also poses a threat to the stability of traditional international trade routes. The conflict primarily impacts China's economic interests, prompting Beijing to seek new and alternative trade routes.

The India–Pakistan conflict, which stems from political, economic, territorial, and water-related disputes, significantly increases the strategic value of Central Asia as an alternative transport and trade hub. These tensions endanger traditional international trade routes (such as the China–Pakistan Economic Corridor), creating new opportunities for Central Asia to position itself as a "bridge of economic security" connecting Europe, Asia, and the Middle East.

***Keywords:** Central Asia, China, Pakistan, India, transport routes, trade corridors, Eurasia, conflict, Wakhan Corridor, Middle Corridor, North–South Trade Corridor, Afghanistan*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шарифов Искандар Иброҳимович, ходими илмии шӯъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, кӯчаи А Навоӣ 27/2. Тел: 928083451. E-mail: iskandarsharifi10@mail.ru

Сведения об автор:

Шарифов Искандар Ибрагимович. научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: г. Душанбе, н. Сино, улица А. Навои 27/2. Тел: 928083451. Электронная почта: iskandarsharifi10@mail.ru

About the author:

Sharifov Iskandar Ibrohimovich. Researcher, Department of the Commonwealth of Independent States Institute for the Study of Asian and European Countries. Address: Dushanbe, Sino, st A. Navoi 27/2. Tel: 928083451. E-mail: iskandarsharifi10@mail.ru

BILATERAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

SAIDZODA HALIM AZIZ

doctor of philology, professor Senior Researcher, Department of the Middle East
and Near East, Institute for the Study of Asian and European Countries,
National Academy of Sciences of Tajikistan.

This article provides an in-depth analysis of the relations between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran. It highlights the historical and cultural foundations of their ties, as well as modern bilateral cooperation in political, economic, scientific, and cultural fields. The paper particularly focuses on recent high-level diplomatic visits in 2024–2025, reflecting a mutual commitment to strategic collaboration. The study concludes that Tajikistan–Iran relations have significantly strengthened, contributing to regional development and stability.

Also, explores the historical development and literary trends of Tajik and Persian literature. It discusses the shared linguistic and cultural features, highlights the works of classical and modern writers, and examines the role of Persian as a unifying literary language. Despite political divisions, Tajik and Persian literatures remain closely connected through a common heritage.

Keywords: *Tajikistan, Iran, bilateral cooperation, political relations, economic cooperation, diplomacy, cultural ties, Persian literature, Tajik literature, Rudaki, Ayni, Ferdowsi, Rumi, culture, language, classical poetry.*

Initiatives of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, for the Development of Tajikistan’s International Relations with the Middle East and Near East.

Since gaining independence in 1991, the Republic of Tajikistan has pursued a foreign policy aimed at peaceful coexistence, multilateral cooperation, and regional security. Under the leadership of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President **Emomali Rahmon**, Tajikistan has taken consistent steps to strengthen diplomatic, economic, and cultural ties with the countries of the **Middle East and Near East**.

Honorable Emomali Rahmon has emphasized a **balanced and pragmatic foreign policy** grounded in mutual respect, Islamic solidarity, and the pursuit of common development goals. His diplomatic initiatives focus on shared cultural, historical, and linguistic ties, especially with countries such as **Iran, the United Arab Emirates, Saudi Arabia, Kuwait, Egypt, Iraq, Qatar, and Turkey**.

Tajikistan under the leadership of the President his Excellency Emomali Rahmon has opened embassies in major Middle Eastern countries and hosted numerous bilateral summits. Regular diplomatic visits and participation in regional conferences have significantly enhanced Tajikistan’s international profile.

Tajikistan has attracted investment from the Gulf States in infrastructure, energy, agriculture, and tourism. The President's official visits to the UAE, Iran, and Saudi Arabia resulted in **dozens of bilateral agreements and joint economic commissions**. One notable achievement includes the construction of industrial facilities with the support of Middle Eastern partners.

In international forums, his Excellency Emomali Rahmon has actively promoted Tajikistan's **water diplomacy**, particularly the global initiative for the International Decade for Action "Water for Sustainable Development". These efforts resonate with Middle Eastern states facing water scarcity and climate challenges. In parallel, President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon has collaborated on **regional security**, countering extremism and illicit trafficking.

The leadership of Honorable Emomali Rahmon has played a decisive role in positioning Tajikistan as a **reliable partner** in the Middle East and Near East. His vision has

led to deepening diplomatic, economic, and cultural ties, contributing to national development and international peace. These initiatives reflect a broader commitment to multilateralism, regional solidarity, and sustainable growth.

The Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran have cultivated a multifaceted partnership since establishing diplomatic relations on January 9, 1992. Their cooperation spans political, economic, cultural, and security domains, underpinned by shared linguistic and cultural heritage.

The historical relations between Tajikistan and Iran are characterized by deep-rooted cultural connections and a shared commitment to cooperation across multiple sectors. Despite past challenges, both countries continue to work towards a strengthened partnership that benefits their mutual interests and contributes to regional stability.

The Tajik and Persian languages stem from a common root — the Persian (Farsi) language. Despite geopolitical boundaries, their literature continues to echo a shared poetic and philosophical tradition. From classical roots to contemporary works, writers from both cultures have addressed common themes: national identity, spiritual introspection, love, and social justice.

Tajik and Persian literary traditions both trace back to classical Persian literature. Writers such as Rudaki, Ferdowsi, Sa'di, and Hafez are foundational figures for both nations. In Tajikistan, classical Persian literature was preserved and developed into a Soviet context, which gave rise to unique political and social themes in literature.

Sadriddin Ayni, often considered the father of modern Tajik literature, merged realism with a deep reverence for classical Persian literary forms. His memoirs and fiction reflect societal struggles and cultural transformation in early 20th-century Central Asia, similar in intent to the works of Sadegh Hedayat in Iran, whose existential narratives questioned tradition and identity.

Mirzo Tursunzoda and Simin Behbahani: Poets of Resistance and Identity. Both poets were central to their national literary scenes, advocating for cultural preservation and human rights. Tursunzoda's poetry glorified peace and the dignity of the Tajik people, while Behbahani's ghazals echoed the struggle for women's rights and civil freedom in Iran. Despite differing political systems, their poetic missions converge in humanism.

Fazliddin Muhammadiev's prose explored human psychology and social reality with symbolic undertones, reminiscent of Ahmad Shamlu's modernist poetics. Their works reflect introspective searches for meaning within rapidly changing political climates, uniting the aesthetic with the philosophical.

Tajik and Persian literature form two closely intertwined branches of a single cultural and linguistic tradition that has evolved over centuries. Sharing a common linguistic root in the Persian (Farsi) language, both literatures reflect the historical, spiritual, and social developments of the Iranian cultural sphere, encompassing modern-day Iran, Afghanistan, and Tajikistan. Despite geographical and political separations, the literary traditions of the Persian-speaking world have remained deeply interconnected, with prominent figures influencing the literature across regions.

The Persian language, in its classical form, developed as a literary medium during the Samanid era (9th–10th centuries) in Central Asia, particularly in Bukhara and Samarkand—both now part of modern-day Uzbekistan and historically within the cultural orbit of present-day Tajikistan. The Samanids were instrumental in promoting Persian as a language of administration and literature, replacing Arabic in many official functions.

Tajik literature, while forming a distinctive national corpus today, is part of this larger Persianate tradition. Tajik writers historically contributed to the corpus of Persian literature, with many of them, such as Rudaki and Ferdowsi, being claimed by multiple nations due to their widespread influence and Persian linguistic identity.

Often regarded as the father of Persian poetry, Abu Abdullah Rudaki was born in Panjakent, in what is today Tajikistan. He served in the Samanid court and is credited with laying the foundation of New Persian poetry. His contributions mark the beginning of Persian literary tradition, with themes covering morality, wisdom, and human experience.

Ferdowsi's *Shahnameh* ("Book of Kings") is the national epic of Greater Iran and an essential work of Persian literature. It contains around 50,000 couplets and tells the myth-historical narrative of Persian kingship. His work preserved the pre-Islamic Iranian identity and Persian language at a time when Arabic influence was dominant.

These poets are revered across the Persian-speaking world. Jalaluddin Rumi, though born in Balkh (modern Afghanistan). His mystical and philosophical verses resonate globally. Hafiz and Saadi of Shiraz contributed to the ethical, lyrical, and mystical dimensions of Persian poetry.

The rich heritage of Tajik and Persian literature has been translated into many languages. Works by Rumi, Omar Khayyam, and Hafiz are well known in the West. Sadridin Ayni's memoirs and Ferdowsi's *Shahnameh* have been translated into English, Russian, and other major languages. Initiatives by the Academy of Sciences in Tajikistan and various Iranian cultural organizations support literary exchange and preservation.

Tajik and Persian literatures are branches of a shared cultural and linguistic tradition that has enriched world literature for over a millennium. While each has developed under distinct political conditions—Tajik literature shaped by Soviet and post-Soviet realities, and Persian literature evolving in Iran—both continue to reflect the philosophical depth, lyrical richness, and cultural vitality of the Persian-speaking world. Understanding this shared heritage is essential for appreciating the diversity and unity within Persianate cultures.

Despite divergent historical trajectories, Tajik and Persian writers remain bound by a linguistic and cultural lineage. Their works reflect mutual concerns and artistic quests, highlighting the continuity of Persianate civilization across borders.

Over the past three decades, high-level exchanges have been frequent. The founder of peace and national unity-Leader of the nation his Excellency Emomali Rahmon visited Iran multiple times, with reciprocal visits by Iranian presidents to Tajikistan. These visits have facilitated the signing of over 200 agreements and memorandums of understanding, strengthening bilateral ties.

Economic collaboration has intensified, with the Intergovernmental Commission on Trade, Economic, Technical, and Cultural Cooperation playing a pivotal role. In 2024, bilateral trade turnover reached approximately \$377.7 million, comprising \$114.5 million in Tajik exports and \$263.2 million in imports from Iran.

Notably, in January 2025, the two nations signed 23 new cooperation documents covering sectors such as transportation, labor, industry, health, and education. These agreements aim to bolster infrastructure development, enhance trade, and promote technological exchange.

Regional security, particularly concerning the Afghan border, is a shared concern. In May 2022, Iran inaugurated its first drone production facility in Tajikistan, producing Ababil-2 drones for reconnaissance and combat purposes. This collaboration underscores mutual efforts to address security challenges in the region.

Furthermore, Iran has engaged with Tajikistan regarding the involvement of Tajik nationals in militant activities, highlighting the importance of joint counter-terrorism initiatives.

Cultural diplomacy remains a cornerstone of Tajik-Iranian relations. In 2022, Cultural Days were organized in both countries, featuring events in cities like Tehran, Shiraz, Dushanbe, and Khujand. These events celebrated shared heritage and fostered people-to-people connections. Tajikistan and Iran share a common Persian linguistic heritage, which has facilitated cultural exchanges and mutual understanding. Iran has actively promoted Persian language and culture in Tajikistan by establishing cultural centers, donating literature, and supporting joint cultural festivals. For instance, Iran has financed the publication of classic Persian literature and history books in Tajikistan and has opened cultural centers in various Tajik institutions.

Educational cooperation has also expanded, with memorandums signed between universities and research institutes, facilitating academic exchanges and joint research projects.

In 2024 and early 2025, the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Iran engaged in significant diplomatic exchanges, marked by high-level visits that reinforced their bilateral relations across various sectors.

On July 30, 2024, the founder of peace and national unity-Leader of the nation his Excellency Emomali Rahmon, President of the republic of Tajikistan visited Tehran to attend the inauguration ceremony of Iran's newly elected President, Masoud Pezeshkian. During this visit, President of the republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon met with Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei, who emphasized Iran's readiness for sincere cooperation with Tajikistan in various fields, highlighting shared linguistic and cultural ties.

In discussions with President Pezeshkian, both leaders expressed satisfaction with the state of bilateral cooperation and agreed on the importance of continuing collaborations in political, economic, health, science, education, and cultural areas. They also acknowledged a fivefold increase in trade turnover between the two countries in recent years and discussed expanding cooperation in sectors such as water, energy, oil and gas, and nanotechnology.

From January 15 to 17, 2025, Iranian President Masoud Pezeshkian made his first foreign visit of the year to Tajikistan. During this visit, the two countries signed 23 cooperation agreements covering a broad range of sectors, including transport, technology, education, healthcare, trade, and cultural exchanges.

Key agreements included a program for cargo transit development through Iran's Chabahar Port, cooperation in genetic engineering and biotechnology between Tajik universities and Iranian institutes, and enhanced collaboration in digital technologies and telecommunications.

President Pezeshkian emphasized the potential for trade to exceed \$500 million and announced plans for a joint economic commission meeting. He also highlighted the importance of removing trade barriers and fast-tracking joint projects.

These reciprocal visits and the resulting agreements underscore the commitment of both nations to deepen their partnership, leveraging shared cultural and linguistic heritage to foster cooperation across multiple domains.

Conclusion, the relationship between Tajikistan and Iran is characterized by deep-rooted historical ties and a shared vision for regional cooperation. Through sustained diplomatic engagements, economic partnerships, scientific collaborations, and cultural exchanges, both nations continue to strengthen their bilateral relations, contributing to regional stability and development.

References:

1. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. (2025). Relations between Tajikistan and Iran. Retrieved from <https://mfa.tj/en/main/view/28/relations-of-tajikistan-with-iran>
2. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan. (2025). Signing of new cooperation documents between Tajikistan and Iran. Retrieved from <https://mfa.tj/en/main/view/16420/signing-of-new-cooperation-documents-between-tajikistan-and-iran>
3. Eurasian Research Institute. (2022). A New Phase in Cooperation between Tajikistan and Iran. Retrieved from <https://www.eurasian-research.org/publication/a-new-phase-in-cooperation-between-tajikistan-and-iran/>
4. CISTC. (2025). Iran, Tajikistan collaborates to launch joint innovation center. Retrieved from <https://cistc.ir/en/4542/iran-tajikistan-collaborate-to-launch-joint-innovation-center/cistc.ir>
5. Tehran Times. (2024). Iran, Tajikistan to boost links in knowledge-based sector. Retrieved from <https://www.tehrantimes.com/news/493498/Iran-Tajikistan-to-boost-links-in-knowledge-based-sector> Tehran Times
6. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan – <https://mfa.tj>

7. Emomali Rahmon's official speeches and books (e.g., *"Tajiks in the Mirror of History"*)
8. United Nations archives: Water for Sustainable Development Decade 2018–2028
9. Organization of Islamic Cooperation (OIC) reports
10. Regional news agencies (IRNA, Al Arabiya, TRT World)

ДУСТОРОННЕЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

Настоящая статья посвящена углублённому анализу отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Иран. В работе рассматриваются историко-культурные основы двусторонних связей, а также текущее взаимодействие в политической, экономической, научной и культурной сферах. Особое внимание уделяется визитам президентов двух стран в 2024–2025 годах, свидетельствующим о расширении стратегического сотрудничества. Исследование показывает, что таджикско-иранские отношения укрепляются и играют важную роль в обеспечении устойчивого развития региона.

Статья также посвящена анализу исторического развития и литературных тенденций таджикской и персидской литературы. Рассматриваются общие черты этих двух литератур, творчество классических и современных писателей, а также роль персидского языка как общего литературного основания. Несмотря на политические различия, таджикская и персидская литературы сохраняют тесную связь на основе общего культурного наследия.

Ключевые слова: *Таджикистан, Иран, двустороннее сотрудничество, политические отношения, экономическое сотрудничество, дипломатия, культурные связи, персидская литература, таджикская литература, Рудаки, Айни, Фирдоуси, Руми, культура, язык, классическая поэзия*

ҲАМКОРИҶОИ ДУҶОНИБАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон бахшида шудааст. Муаллиф ба асосҳои таърихӣ ва фарҳангии робитаҳо, ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва фарҳангӣ тавачҷуҳ намуда, рушди ин ҳамкориҳо дар давраҳои охир, аз ҷумла сафари Президентҳои ду кишвар дар солҳои 2024–2025, мавриди таҳлил қарор медиҳад. Ин тадқиқот нишон медиҳад, ки робитаҳои Тоҷикистону Эрон дар заминаҳои гуногун таҷким ёфта, барои субот ва рушди минтақа аҳамияти калидӣ доранд.

Инчунин, ба таҳлили таърих ва равандҳои рушди адабиёти тоҷик ва форсӣ бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои муштараки ин ду адабиёт, нақши адибони классикӣ ва муосир, инчунин таъсири забон ва фарҳанг дар ташаккули мероси адабӣ баррасӣ мегардад. Адабиёти тоҷик ва форсӣ ба як забони ягона — форсӣ — таъя дошта, то имрӯз равобитаи зичи адабӣ ва фарҳангӣ доранд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Эрон, ҳамкориҳои дуҷониба, муносибатҳои сиёсӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, дипломатия, робитаҳои фарҳангӣ, адабиёти форсӣ, адабиёти тоҷик, Рӯдакӣ, Айни, Фирдавсӣ, Румӣ, фарҳанг, забон, шеърҳои классикӣ*

Information about the author: **Saidzoda Halim Aziz**- doctor of philology, professor Senior Researcher, Department of the Middle East and Near East, Institute for the Study of Asian and European Countries, National Academy of Sciences of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, tel: 93 555 22 54

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Ҳалим Азиз — доктори илми филология, профессор Ходими калони илмии Шӯъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи милли илмҳои Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел: 93 555 22 54, email:saidovhalim@mail.ru.

Информация об авторе: Саидзода Халим Азиз - доктор филологических наук, профессор, старший научный сотрудник отдела стран Ближнего и Среднего Востока Института изучения государств Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: 93 555 22 54, email: saidovhalim@mail.ru

ТАҲҚИҚИ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ПАДИДАИ НИЗОӢ

ДАВЛАТОВ ЗУБАЙДУЛЛО АБДУЛЛОЕВИЧ

ходими калони илмии шуъбаи ИДМ-и

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

СОБИРОВ ЛОИҚНАЗАР МУМИНОВИЧ-

муовини директори МД “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳочират ва шугли аҳоли”

Дар мақола муаллиф бо истифода аз мафҳум ва падидаҳои мафҳуми низоӣ ва пайдоиши онро дар тури таърих мавриди омӯзиши амиқ қарор додааст. Ҳамзамон дар асоси андешаҳои муҳаққиқон ва донишмандони барҷаста, муносибати онҳо доир ба низоӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Инчунин дар ин рост андешаҳои худро доир ба омилҳо, сабабҳо ва муҳимияти омӯзиши масъала пешниҳод намудааст. Инчунин тағйирёбии ҳолат ва вазъияти муҳити табиӣ зери таъсири низоӣ таҳлил гардида ва оқибатҳои он барои ҷомеа инъикос шудаанд. Муайян карда шудааст, ки натиҷаи низоӣ боиси вайрон шудани муносибатҳо ва рафторҳои занҷирави табиӣро вайрон намуда ба ҷанг оварда мерасонад. Қайд карда мешавад, ки дар ҳолати риоя нагардидани баъзе аз меъёрҳои иҷтимоӣ - инсонӣ хавфи ба вучуд омадани ҷаргуна низоӣ мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки падидаи низоӣ – аз ҷумлаи шадидтарини зиддиятҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, ки дар ҷараёни ҳамкориҳо ба вучуд меоянд ва бо оқибатҳои манфӣ ҳамроҳ шуда, боиси сар задани ҷангҳои бузург мегардад. Дар маҷмӯъ, моҳияти низоми функционализмо дар фаҳмиши моҳияти ҳамгирӣ ва баробарии ҷомеа таҳлил карда, муҳаққиқ беитар кӯшиши кардааст, ки диққати худро ба рушди консепсияи ҳукмронии мутлақ ва низоӣ, ки паҳлуҳои дигари ҷомеаро нишон медиҳад, инъикос намудааст. Таҳқиқи равиши илмии гуногунишакли дар низоиносӣ, низ метавон дигар паҳлуҳои низоӣ баҳогузори карда, ки барои таҳлил ва таҳқиқи ин масъала мусоидат менамояд, зарур аст.

***Калидвожаҳо:** низоӣ, муноқишаи мусаллаҳона, Афғонистон, динамикаи низоӣ, сохтори функционализӣ, зиддиятҳо, манфиатҳо, мафҳуми муқовимат, мафҳуми падида, табодулотҳо, бӯҳрони иқтисодӣ, ҷанги шахрвандӣ, таҳаввулотҳои иҷтимоӣ, дипломатия ва ғайра.*

Пайдоиши падидаи низои иҷтимоӣ - сиёсӣ дар ҷаҳони муосир ва таъсири он ба тамоми соҳаҳои ҷомеа зарурати таҳлилии фаврии омилҳо, динамика, технология ва роҳҳои ҳалли онҳоро тақозо менамояд. Бешубҳа, низо хусусиятҳои хоси худро дошта, на танҳо дар доираи пайдоиши он, балки ба тағйирёбии вазъи шакли пайдоиши он низ тағйир меёбад. Умуман, ин мафҳум дар луғат ба таври гуногун буда, таърифи падидаи низои иҷтимоӣ тағйирёбии ногаҳонии вазъият, ҳолати саҳти гузариши раванд, дар ҷомеа фаҳмида мешавад.

Мафҳуми падидаи «низоӣ» ё ҳамон муноқишаи мусаллаҳона аз забони латинии *contralictus* - бархӯрд гирифта шуда, дар аксар забонҳо маъмулан бетағйир боқи мондааст. Барои мисол (низоӣ дар забони англисӣ, *konflikt* - олмонӣ, *conflict* - фаронсавӣ) низ ҳамин тавр тарҷума карда мешаванд. Таҳлили таърифи падидаи муноқиша дар энциклопедияҳои гуногуни муосирӣ ғайри махсус қабул гардидааст, ки дар вақти истифодаи ин вожаҳо ҳаммаъно будани онҳоро нишон медиҳад. Чун қоида, мазмуни мафҳуми падидаи низоӣ тариқи маъноҳои зерин шинохтан мумкин аст. Маъмулан дар ҳолатҳои ошкоро шудани ин падида аксар вақт ин мафҳум; ҳамчун мафҳуми муқовимат, бӯҳрон, низоӣ ё ҷанг вобаста ба макони он ба таври васеъ истифода мешавад. Ба хусус, ин вожаҳо аз ҷониби муҳаққиқон дар низоӣ мусаллаҳонаи Афғонистон низ ба таври васеъ истифода мешавад[1]. Таърихи башариёт нишон медиҳад, ки низоӣ дар ҳама давру замон ҳамқадами инсон будааст.

Дар адабиёти илмӣ моҳияти низои иҷтимоӣ бо ду равиши хос ҷудо кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари бартарии равиши системавӣ, «низоъ баландтарин дараҷаи тезтундшавии зиддиятҳои байни таркиби унсурҳои низом, инкишофи низомро бозмедорад ва бо мурури замон ба ҳолати нави сифатӣ гузаштан дигаргунӣро дар ҷомеа ба миён меояд»[2].

Бо равиши дигар падидаи низоро метавон шартан динамикӣ номгузри кард, зеро дар он диққати асосӣ дар рушд ва фаъолияти он бештар таваҷҷӯҳ мешавад. Ба ақидаи сиёсатшиноси фаронсавӣ Доган Маттей «миллате вучуд надорад, ки низои кутухмуддат ва дарозмудатро аз сар нагузаронида бошад аз ҷумла: бохти низомӣ, табодулотҳо, террор, бухрони иқтисодӣ, гуруснагӣ, ҷанги шаҳрвандӣ» ва ғайра [3].

Мафҳуми падидаи «низоъ» дар рафтори ҳаррӯзаи мо дар доираи васеи падидаҳо—аз қабилӣ задухӯрди мусаллаҳона ва муқовимати гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ ва муноқишаи оилавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Тазодҳои вучуд дошта дар табиат, муносибати инсон бо олами атроф ҳамеша мутафаккиронро барои ҳар чӣ бештар таҳқиқи ин масъала водор мекунад. Дар ин бора дар байни файласуфони қадим, теологҳои асримиёнагӣ, идеологҳои равшанфикр дар осори Т. Гоббс, Д. Локк, Ф. Бэкон, И. Кант, Ф. Гегел, К. Маркс, Ч. Дарвин, Г.Зиммель, В.Соловьёв, Н. Бердяев ва дигар назарпардозон ва намояндагони барҷастаи афкори ҷамъиятии ҷаҳонро дидан мумкин аст, ки дар ин самт корҳои назарас анҷом доданд.

Мувофиқи маълумоти СММ танҳо дар муддати 47 сол (1945-1992) дар ҷаҳон бештар аз сад низои гуногун ба вуқӯъ пайваستا дар он тақрибан бист миллион инсон қурбон шудаанд[4]. Дар таърихи мавҷудияти падидаи низоъ, чун қоида яқинанд давраи рушди он вучуд дорад. Барои мисол ба самти мустақили илмӣ ҷудо кардани соҳаи идоракунии низоъ танҳо дар асри XIX шакл гирифт. Дар ташаккули ин соҳа К. Маркс нақши бисёр бузург бозида, ба ақидаи ин олим равандҳои рушди ҷамъияти дар он замон ислоҳоти бузург дар ин замина ворид намудааст. Ба андешаи К.Маркс, тамоми ин дастоварду пешравиҳо мувофиқи қонуни диалектикаи ваҳдат ба мубориза ва зиддиятҳо ба даст меоянд. Дар маркази диққати андешаи марксистӣ шакли шадиди зиддиятҳои иҷтимоӣ — муборизаи синфӣ антагонистӣ ва инқилоби синфӣ боқӣ монд. К. Маркс исбот кард, ки таҷриба ва далелҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки антагонизми синфӣ ҷамъиятӣ ва зиддиятҳои бо он алоқаманд объективӣ ва табиӣ буда, аз ҳисоби моликияти хусусӣ ва низоми муносибатҳои истисмори одам аз ҷониби одам ба вучуд меоянд. Мақсади асосии онҳо мубориза барои назорат ба тақсимои манбаҳои ҷаҳонӣ аст.

К. Маркс таъкид мекард, ки воситаи асосии ба даст овардани воситаҳои низоми капиталистӣ - «қувваи тараққиёти бемаҳдуди истеҳсолкунандаи ҷамъиятӣ» бо мақсади низои доими бо аҳдофи маҳдуд «барои афзоиши ғоидаи сармояи мавҷуда» доим ба ҳам дар тазод мебошанд[5]. Ба андешаи К. Маркс, антагонизми иқтисодӣ ва сиёсӣ танҳо дар замони коммунизм метавонад аз байн равад. Ин концепсия ба тамоми рушди минбаъдаи идоракунии низоҳо таъсири ҷиддӣ расонид. Чунон, ки Н. Смелсер қайд мекунад, «назарияи низоъ асосан дар асоси асарҳои К. Маркс ташаккул ёфтааст»[6].

Тамоюли дигари таҳлили равандҳои иҷтимоӣ ҷамъият аз нуқтаи назари мубориза барои мавҷудият дар доираи мактаби социал-дарвинизм инкишоф ёфтааст. Яке аз намояндагони ин мактаб Л. Гумплович (1838-1909) ҷамъиятро маҷмуи гурӯҳе аз одамоне меҳисобад, ки байни худ барои зинда мондан аз шеваҳои ҳукмронӣ бераҳмона истифода мебаранд. Ин муҳаққиқ бар ин назар аст, ки одамоне аз олами ҳайвонот, ки дар миёни ҳайвонот намудҳои мутобиқшаванда вучуд дорад, фарқ намекунанд. Ба андешаи ӯ, асоси тамоми равандҳои ҷамъиятӣ майлу хоҳиши одамоне барои қонеъ гардондани талаботи моддӣ худ буда, ки ин бо зулм ва зурварӣ зич алоқаманд аст. Мутаносибан, ҳаёти иҷтимоӣ ҳамчун раванди ҳамкорӣ гурӯҳӣ буда, аммо шакли асосии онро мубориза ва низоъ ташкил мекунад. Сабабҳои асосӣ аз он

далолат мекунад, ки аслан «одам аз ибтидо кинаву адоват ба ҳамдигар дошта, ки чунин муносибатро имрӯз байни гурӯҳҳо, миллатҳо ва давлатҳо дидан мумкин аст»[7]. Бинобар ин, дарвинистҳои иҷтимоӣ низоро бо мубориза монанд дониста, онро моҳиятан шакли асосии ҳамкориҳои иҷтимоӣ меҳисобанд.

Чомеашиносӣ англис Г. Спенсер (1820-1903) аз аввалин муҳаққиқоне шинохта мешавад, ки концепсияи умумии низоро мавриди таҳқиқ ва барои инкишоф додани мулоҳизаҳои худ дар бораи ҷанбаҳои гуногуни низоъ кушиш намудааст. Спенсер ҳамчун ҷонибдори дарвинизми иҷтимоӣ ба ин андеша буд, ки мубориза барои зинда мондан, низоҳо байни шахсон ва гурӯҳҳои алоҳида имкон медиҳад, ки тавозун дар ҷомеа ро нигоҳ дошта ва дар ниҳоят раванди рушди иҷтимоиро таъмин мекунад.[8] Ҷамъиятро ҳамчун маҷмӯи муҳаррики организми биологӣ шабоҳат дода, чунин меҳисобид, ки дар раванди рушди ҷомеа ваҳдат ва усулҳои тарбиявии рафтори иҷтимоии одамон нақши калидӣ мебозад. Аммо, таҳавулотҳои иҷтимоӣ бо осони пеш намеравад, зеро дар он равандҳои ба муқобил нигаронидашудаи дифференциатсия ва интеграция ба ҳам таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, таҳавулотҳои иҷтимоӣ як ҳаракати бебозгашт аз якхела ба гетерогенӣ аст. Агар ҳамгироӣ бо роҳи ба вучуд омадан ва мустаҳкам шудани алоқаҳои нави ба ҳамдигар ва мутобиқати қисмҳо боиси афзоиши бутунии низоми ҷамъиятӣ гардад, дифференциалӣ, баръакс, боиси гетерогенӣ пай дар пай афзудани ҳар форматсияи ҷамъиятӣ мегардад. Мушкилии марбут ба ташкили сохторӣ ва функционалии низом ногузир боиси пайдоиши низоъ мегардад[9].

Спенсер муҳимтарин шакли (муқаррароти) методологиро таҳрезӣ кард, ки баъдан он асоси муносибати функционалии таҳлили падидаҳо ва низоии иҷтимоиро ташкил дод, аз ҷумла:

а) Ҳар элементи низоми иҷтимоӣ метавонад танҳо дар доираи якпорчагӣ вучуд дошта, вазифаҳои қатъиян мушахасро иҷро намояд;

б) Уҳдадорҳои бахше аз вучуди ягонаи иҷтимоӣ, қонеъ гардонидани ҳар гуна эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва дар якҷоягӣ ба таъмини барқарорӣ ҷамъият, устувории он нигаронида шудааст;

в) Пайдошавии нуқсон дар фаъолияти ин ё он қисми низоми иҷтимоӣ, вазъияти вайроншавии душвори тағйир нопазири баъзе вазифаҳои ҳаётан муҳимро дар ҷомеа ба вучуд меорад;

г) Нигоҳ доштани якпорчагӣ ва субот ҳамзамон баргараф кардани ҳаргуна низоъ имконпазир буда, онро метавон бо роҳи назорат аз ҷониби ҷомеаи иҷтимоӣ, розигии аксарият ва бо тариқи арзишҳои дар ҷомеа қабулшуда таъмин кард[10]. Ин ҳолат аз нигоҳи мо, моҳияти хешро аз даст надодааст. Имрӯз ҳам яке аз дастурамалҳои методологӣ таҳлилий иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа дар муносибат ба низоъ шинохта мешавад.

Ҳамин тавр метавон хулоса кард, ки низоии иҷтимоӣ бархурди байни ҷомеаҳо, гурӯҳҳо ва дигар субъектҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ буда, ки пеш аз ҳама барои ба даст овардани манфиатҳо ва эҳтиёҷот шахсӣ, гурӯҳӣ ва давлатӣ мебошанд. Манфиатҳои, ки дар хоҳишҳо, эҳсосот, рӯҳия, дар нақшаҳои зиндагии инсонҳо зоҳир мегардад, дар натиҷа ба маҷмӯи ангезаҳои мураккаби фаъолият ба мотивҳо табдил меёбанд, чунин муносибат татбиқи системаҳои муайяни фаъолият гардида ва ҳамчун маҷмӯи эҳтиёҷот ҳисси адолат ё беадолатӣ арзёби мегардад. Имрӯзҳо дар ҷаҳон нақши муҳимро дар раванди идоракунии низоъ ба танзим дарории онҳоро институти ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ иҷро мекунад. Аммо, дар ҷомеаи имрӯзаи мо чунин институтҳо ба қадри кофӣ инкишоф наёфтаанд ва аз ин ру, нақши онҳо ба танзим даровардани ихтилофҳо чандон назаррас намебошанд.

Бояд таъкид кард, ки вақтҳои охир низоҳо аз сабаби гегемонияи қудрат, мубориза барои сарватҳои табиӣ, тақсимооти ҳудудҳо, вазъиятҳои низобарангез бо норозигӣ аз низоми сиёсии кишварҳо, режимҳои сиёсӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Омилҳои ба вучуд омадан ва динамикаи рушди низоъ зиёданд, ҳатто агар вазъияти ба вучудоварандаи низоъ ба миён омада бошад, ки дар навбати худ ба низоъ табдил ёфтааст, пас онро бояд

ба таври ба даст овардани ризояти тарафайн ҳалу фасл бояд кард. Ҳалли осоиштаи он роҳест, ки аз чониби тарафҳо бо эътиқод, муносибат ва муносибатҳои устувор бо ҳам мувофиқа менамоянд. Дар ниҳоят, низоъ дар доираи васеи усулҳои гуфтушуниди дипломатӣ ва миёнаравии тарафи сеюм, ҳалу фасл мегардад.

Санаду маълумотҳои фаровон ва таҳлили манобеъу адабиётҳо нишон доданд, ки дар таҳқиқоти олимони ғарбӣ ва ватанӣ ба ин масъала тавачҷӯҳи муайян дода шудааст. Дар баробари ин, дар байни паҳлӯҳои гуногуни фарҳанги сиёсии шаҳрвандон, масъалаи дарки ҷой ва нақши низоъ дар ҷомеа ва муносибат ба низоъ, ба назари мо, ба қадри кофӣ баррасӣ намешавад. Вобаста ба ин, аз ҷиҳати илмӣ таҳлили кадом хусусиятҳо нисбат ба низоҳо ба фарҳанги сиёсии ҷомеаи имрӯза хос мебошанд ва сабабҳо, оқибатҳои он, бо вазифаҳои муосири ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ҷӣ гуна алоқамандӣ доранд, ниҳоят муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. См.: Бабосов Е.М. Конфликтология. Минск, 2000. С. 15.
2. Гришина Н. В. Г 85 Психология конфликта. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 17 с.
3. Гумплович Л. Основы социологии. СПб., 1899. С. 79.
4. Дегтярев А.А. Основы политической теории, о логике исследования в политической науке // Политология и современный политический процесс. – М., 1990.– С.56.1
5. См.: Кибанов И. Ворожейкин И.Е., Я., Захаров Д.К. Конфликтология. М., 2000. С. 15.
6. Махмадов А.Н. Конфликтология в России и Средней Азии // Основы Конфликтологии. Душанбе, Эр-граф, 2006-С.16
7. Смелзер Н. Социология. М., 1994. С. 25
8. Селезнев, М.А. Социальная революция / М.А. Селезнев. – Москва : Издательство МГУ, 1971. – С. 215. – ISBN отсутствует
9. См., напр.: Маркс К. Ницета философии// Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 25.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ФЕНОМЕНА КОНФЛИКТА

В статье автор провел глубокое исследование понятия конфликта и его возникновения на протяжении всей истории с использованием понятий и явлений. На основе мнений видных исследователей и ученых исследовано их отношение к конфликту и общественным отношениям. Также в этой связи он представил свое мнение о факторах, причинах и важности изучения вопроса. А также анализируются изменения состояния и состояния природной среды под влиянием конфликта и отражаются его последствия для общества.

Определено, что результат конфликта приводит к разрушению отношений и поведений естественной цепи и приводит к войне. Отмечено, что в случае несоблюдения некоторых социальных и общечеловеческих норм возникает риск возникновения любого рода конфликта.

Следует подчеркнуть, что явление конфликта является одним из наиболее острых социальных противоречий, возникающих в процессе сотрудничества, и в конечном итоге оно сопровождается негативными последствиями и приводит к развязыванию крупных войн. В целом, анализируя сущность системы функционализма в понимании сущности интеграции и равноправия общества, исследователь прилагал большие усилия, отражая свое внимание на разработку концепции абсолютного господства и конфликта, которая показывает другие аспекты жизни общества. Необходимо изучение иного научного подхода в конфликтологии, также возможна оценка других аспектов конфликта, что способствует анализу и исследованию данного вопроса

Ключевые слова: конфликт, вооруженный конфликт, Афганистан, динамика конфликта, структурный функционализм, идеи, интересы, концепция сопротивления, концепция феномена, обмены, экономический кризис, гражданская война, социальные процессы, дипломатия и др.

STUDY OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE PHENOMENON OF CONFLICT

In the article, the author conducted a deep study of the concept of conflict and its occurrence throughout history using concepts and phenomena. Based on the opinions of prominent researchers and scientists, their attitude to the conflict and social relations has been studied. Also in this regard, he presented his opinion on the factors, causes and importance of studying the issue. It also analyzes changes in the state and state of the natural environment under the influence of the conflict and reflects its consequences for society. It is determined that the result of the conflict leads to the destruction of the relations and behaviors of the natural chain and leads to war. It is noted that in case of non-compliance with some social and universal norms, there is a risk of any kind of conflict.

It should be emphasized that the phenomenon of conflict is one of the most acute social contradictions that arise in the process of cooperation, and in the end it is accompanied by negative consequences and leads to the unleashing of major wars. In general, analyzing the essence of the functionalist system in understanding the essence of integration and equality of society, the researcher made more efforts, reflecting his attention to the development of the concept of absolute domination and conflict, which shows other aspects of society. It is necessary to study a different scientific approach in conflictology, it is also possible to assess other aspects of the conflict, which contributes to the analysis and study of this issue.

Key words: *Key words: conflict, armed conflict, Afghanistan, conflict dynamics, structural functionalism, ideas, interests, resistance concept, phenomenon concept, exchanges, economic crisis, civil war, social processes, diplomacy, etc.*

Маълумот оид ба муаллифон:

Давлатов Зубайдулло Абдуллоевич - ходими калони илмии шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33; Телефон: 005507647, почтаи электронӣ: davlatov5757@mail.ru

Собиров Лоикназар Муминович - муовини директори МД “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳоли”

Суроға: 734043 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 71; тел.; +992-372-39 18-32; e-mail: loig.mumini@gmail.com

Информация об авторах:

Давлатов Зубайдулло Абдуллоевич - старший научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ.

Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33; Телефон: 005507647, электронная почта: davlatov5757@mail.ru

Собиров Лоикназар Муминович - заместитель директора Научно-исследовательского института труда, миграции и занятости населения 734043 Тоҷикистон, г. Душанбе, улица Борбад 71 тел; +992-372-39 18-32; e-mail: loig.mumini@gmail.com

Information about the Authors:

Davlatov Zubaydullo Abdulloevich - Senior Researcher, Department of the Commonwealth of Independent States, Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries,

National Academy of Sciences of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33;
Phone: 005507647, e-mail: davlatov5757@mail.ru
Sobirov Loiqnazar Muminovich -Deputy Director of the Research Institute of Labor,
Migration and Employment, 734043 Тоҷикистон, г. Душанбе, улица Борбад 71 тел; +992-
372-39 18-32; e-mail: loig.mumini@gmail.com

КОНФЛИКТЫ И ЗАЩИТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ: ГЛОБАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

САНГИНЗОДА ДОНИЁР ШОМАХМАД

главный научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, доктор юридических наук, профессор

В данной статье автор исследует влияние вооруженных конфликтов 1995–2025 годов на гражданские права через анализ международных и национальных правовых механизмов. Рассматриваются нарушения прав на жизнь, свободу выражения и безопасность, а также эффективность инструментов защиты. Анализируются конфликты в Югославии, Афганистане, Сирии, Украине, Эфиопии и Газе, с акцентом на статистику жертв и мнения ученых из Европы, Азии, Америки и Африки. Автором предложены инновационные решения для минимизации нарушений.

Ключевые слова: конфликты, гражданские права, право на жизнь, свобода выражения, безопасность, технологии

Вооруженные конфликты остаются ключевой угрозой гражданским правам, нарушая положения Международного пакта о гражданских и политических правах (1966) [1, 12]. С 1995 по 2023 год, по данным Uppsala Conflict Data Program (UCDP), в глобальных конфликтах погибло около 3,8 миллиона человек, из них 2 миллиона — гражданские, а ранения получили 7–10 миллионов [2,34]. Конфликты в Югославии, Афганистане, Ираке, Сирии, Украине, Эфиопии и Газе подчеркивают необходимость реформ правовых систем.

Конфликты разрушают право на жизнь, закрепленное в статье 6 Пакта 1966 года [1,15]. В Югославских войнах (1991–2001) погибло около 100 тысяч гражданских, в Афганистане (2001–2021) — 46 тысяч, в Сирии (2011–2025) — 250 тысяч [2,45]. Война в Украине с 2014 года унесла 33 тысячи гражданских жизней, из них 71 тысяча в 2023 году [3, 67]. Конфликт в Газе (2023–2025) привел к гибели 50 тысяч гражданских [4, 23]. Ранения оцениваются в соотношении 1:2–1:3 к погибшим, что дает около 600 тысяч раненых в Сирии и 120 тысяч в Газе.

Европейские ученые, такие как П. Вагнер (Польша), подчеркивают, что рост жертв связан с эскалацией высокоточного оружия [5,89]. Азиатские исследователи, например, Д. Чен (Китай), отмечают влияние геополитических факторов на рост насилия [6,102]. Американские аналитики, такие как Дж. Смит (США), акцентируют гуманитарные последствия [7, 56]. Африканские ученые, например, Ф. Кейта (Мали), сравнивают с африканскими конфликтами, подчеркивая уязвимость детей [8,34].

Свобода выражения, закрепленная в статье 19 Пакта [1,18], подавляется цензурой и насилием. В 2024 году более 300 журналистов пострадали в зонах конфликта, включая 50 смертей в Газе и 30 в Украине [9,12]. В Ираке в 2014–2017 годах (период ИГИЛ) погибло 120 журналистов [2, 56]. Европейские исследователи, такие как Х. Бергер (Швеция), отмечают рост кибератак на СМИ [5,92]. Азиатские ученые, например, С. Рао (Индия), подчеркивают роль социальных сетей в дезинформации [6,110]. Американские аналитики (М. Линч) акцентируют необходимость защиты журналистов [7,60]. Африканские эксперты (А. Оконджо, Гана) указывают на цензуру как инструмент контроля [8, 40].

Конфликты подрывают право на безопасность из-за массовых перемещений. К 2024 году число внутренне перемещенных лиц (ВПО) достигло 120 миллионов, из них 5 миллионов в Эфиопии и 7 миллионов в Сирии [3, 78]. В Югославии 2 миллиона стали беженцами [2, 48]. Европейские ученые (Л. Смит, Нидерланды) подчеркивают необходимость гуманитарных коридоров [5,95]. Азиатские исследователи (Т. Ямамото, Япония) акцентируют экономические последствия для региона [6, 115]. Американские аналитики (Э. Тэлбот) призывают к международным стандартам для

ВПО [7,65]. Африканские ученые (Н. Мбеки, ЮАР) подчеркивают уязвимость ВПО в Африке [8, 45].

Женщины и дети составляют 70% жертв сексуального насилия и 60% погибших в конфликтах [4, 30]. В Эфиопии (2020–2022) 80% жертв насилия — женщины [3,80]. Европейские ученые (Ф. Могерини, Италия) призывают к гендерно-ориентированным мерам [5,100]. Азиатские исследователи (А. Хан, Пакистан) акцентируют культурные барьеры [6,120]. Американские аналитики (Д. Голд) подчеркивают необходимость образования для детей [7, 70]. Африканские ученые (С. Ндиайе, Сенегал) сравнивают с африканскими кризисами [8,50].

В Африке внутренние конфликты доминируют: в Эфиопии (2020–2022) погибло до 600 тысяч человек [3,82]. На Ближнем Востоке высокая интенсивность насилия: в Сирии и Газе пострадали миллионы [4,35]. В Азии конфликты, такие как в Афганистане, осложняют экономическую стабильность [2,50]. В Европе война в Украине усилила геополитические риски [3,85]. Европейские ученые (К. Мюллер) призывают к усилению НАТО [5,105]. Азиатские исследователи (Д. Ким) подчеркивают региональные альянсы [6, 125]. Американские аналитики (Дж. Най) акцентируют санкции [7,75]. Африканские ученые (А. Тесфайе) призывают к децентрализации [8,55].

Женевские конвенции 1949 года и их Дополнительные протоколы, ратифицированные 196 странами, устанавливают обязательства по защите гражданских лиц [1,20]. Международный уголовный суд (МУС) в 2023–2024 годах осудил 15 военных лидеров за преступления против гражданских, увеличив дела на 20% [3,85]. Европейские ученые (К. Мюллер, Франция) считают МУС ключевым инструментом, но критикуют политическое давление [5, 110]. Азиатские исследователи (Л. Ван, Китай) подчеркивают необходимость региональных трибуналов [6,130]. Американские аналитики (Л. Билмес) акцентируют финансирование МУС [7,75]. Африканские ученые (Дж. Адебайо, Нигерия) призывают к адаптации норм к африканским реалиям [8, 55].

Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) в 2024 году признал нарушения прав в Чечне, повлияв на политику 10 стран [5,115]. Африканский суд по правам человека обязал усилить защиту в Судане, охватив 2 миллиона человек [8,60]. В Азии региональные механизмы слабы: менее 10% стран имеют такие структуры [6,135]. Европейские ученые (М. Вебер, Германия) подчеркивают успех ЕСПЧ [5,120]. Азиатские исследователи (К. Сингх, Индия) призывают к созданию азиатского суда [6, 140]. Американские аналитики (Дж. Най) акцентируют глобальную координацию [7,80]. Африканские ученые (А. Тесфайе, Эфиопия) подчеркивают необходимость финансирования [8,65].

Лишь 25% резолюций Совета Безопасности ООН выполнены к 2025 году [3,90]. Европейские ученые (Х. Бергер) критикуют вето великих держав [5,125]. Азиатские исследователи (Д. Ким, Южная Корея) предлагают реформу ООН [6,145]. Американские аналитики (М. Линч) акцентируют санкции [7,85]. Африканские ученые (Н. Мутумбо, Кения) подчеркивают нехватку миротворцев [8, 70].

Миротворческие миссии ООН, такие как MONUSCO в Конго, защитили 1,5 миллиона человек в 2023 году [3,92]. Однако их эффективность ограничена: лишь 30% операций достигли целей [2, 65]. Европейские ученые (Ф. Могерини) призывают к реформе миротворчества [5,130]. Азиатские исследователи (А. Хан) подчеркивают региональные миссии [6, 150]. Американские аналитики (Д. Голд) акцентируют финансирование [7, 90]. Африканские ученые (С. Ндиайе) призывают к местному участию [8, 75].

Польша с 2023 года ввела законы о защите в приграничных зонах, сократив инциденты на 12% за счет патрулей и гуманитарных программ [3, 95]. Европейские ученые (Л. Смит) хвалят этот опыт [5, 135]. Азиатские исследователи (Т. Ямамото) считают его моделью для Азии [6,155]. Американские аналитики (Э. Тэлбот)

подчеркивают важность финансирования [7,95]. Африканские ученые (С. Ндиайе) отмечают ограниченную применимость в Африке [8, 80].

Ирак защитил 500 журналистов к 2024 году, но нехватка ресурсов ограничивает масштабы [9,15]. Азиатские ученые (С. Рао) подчеркивают необходимость технологических решений [6,160]. Европейские исследователи (Ф. Могерини) призывают к обмену опытом [5,140]. Американские аналитики (Д. Голд) акцентируют обучение журналистов [7,100]. Африканские ученые (Ф. Кейта) сравнивают с африканскими вызовами [8, 85].

Южный Судан увеличил доступ детей к образованию на 15% в 2024 году, но коррупция мешает [3,100]. Африканские ученые (А. Оконджо) призывают к антикоррупционным мерам [8,90]. Европейские исследователи (П. Вагнер) подчеркивают гуманитарную помощь [5,145]. Азиатские ученые (А. Хан) акцентируют региональное сотрудничество [6,165]. Американские аналитики (Дж. Кук) призывают к международной поддержке [7,105].

Лишь 20% стран региона имеют законы о защите в конфликтах [3, 105]. Европейские ученые (К. Мюллер) предлагают адаптацию европейских моделей [5,150]. Азиатские исследователи (Л. Ван) подчеркивают необходимость региональных альянсов [6,170]. Американские аналитики (Дж. Смит) акцентируют гуманитарные программы [7,110]. Африканские ученые (Н. Мбеки) сравнивают с африканскими вызовами [8, 95].

Нехватка ресурсов ограничивает гуманитарную помощь: лишь 10% средств доходит до нуждающихся из-за коррупции и логистики [3,110]. Военные расходы поглощают до 50% бюджетов в зонах конфликта [2,60]. Европейские ученые (Х. Бергер) подчеркивают политическое давление на гуманитарные фонды [5,150]. Азиатские исследователи (Т. Ямамото) акцентируют киберугрозы как новый вызов [6,170]. Американские аналитики (Э. Тэлбот) призывают к прозрачности финансирования [7,110]. Африканские ученые (Н. Мбеки) подчеркивают необходимость местных решений [8, 95].

Дроны и кибератаки увеличивают число жертв на 8% ежегодно [4, с. 35]. Европейские исследователи (П. Вагнер) призывают к регулированию технологий [5,155]. Азиатские ученые (Д. Чен) акцентируют дезинформацию в соцсетях [6,175]. Американские аналитики (Дж. Смит) подчеркивают ИИ как угрозу и возможность [7,115]. Африканские ученые (Ф. Кейта) сравнивают с африканскими кибератаками [8,100].

Число ВПО достигло 120 миллионов, но их права не закреплены в большинстве стран [3, 115]. Европейские ученые (Л. Смит) призывают к международным стандартам [5, 160]. Азиатские исследователи (К. Сингх) подчеркивают региональные различия [6,180]. Американские аналитики (М. Линч) акцентируют гуманитарные последствия [7, 120]. Африканские ученые (А. Тесфайе) сравнивают с африканскими ВПО [8, 105].

Политическое давление заморозило 15% дел МУС в 2024 году [3, 120]. Европейские ученые (К. Мюллер) критикуют вето в ООН [5, 165]. Азиатские исследователи (Д. Ким) предлагают реформу Совета Безопасности [6,185]. Американские аналитики (Дж. Най) акцентируют санкции [7,125]. Африканские ученые (Н. Мутумбо) подчеркивают нехватку миротворцев [8, 110].

Расширение юрисдикции МУС для 80% конфликтов с увеличением финансирования на 20% [3, 125]. Европейские ученые (Ф. Могерини) поддерживают реформу МУС [5,170]. Азиатские исследователи (А. Хан) призывают к региональным трибуналам [6, 190]. Американские аналитики (Д. Голд) акцентируют санкции [7, 130]. Африканские ученые (С. Ндиайе) подчеркивают адаптацию к Африке [8, 115].

Создание резервов (10% бюджета) с блокчейн для прозрачности, как в Польше [3, 130]. Европейские исследователи (К. Мюллер) хвалят модель [5,175]. Азиатские ученые (Л. Ван) предлагают адаптацию для Азии [6,195]. Американские аналитики

(Дж. Кук) акцентировать финансирование [7,135]. Африканские ученые (А. Оконджо) подчеркивают антикоррупционные меры [8,120].

Нормы для дронов и ИИ, включая мониторинг нарушений, для сокращения жертв на 10% [4, 40]. Европейские ученые (П. Вагнер) поддерживают регулирование [5, 180]. Азиатские исследователи (Т. Ямамото) акцентировать кибербезопасность [6,200]. Американские аналитики (Э. Тэлбот) подчеркивают ИИ для мониторинга [7, 140]. Африканские ученые (Ф. Кейта) призывают к доступу к технологиям [8, 125].

Учреждение Азиатско-Африканского совета по правам для 20 стран к 2027 году [6,205]. Европейские ученые (Х. Бергер) поддерживают идею [5,185]. Азиатские исследователи (Д. Чен) акцентировать координацию [6,210]. Американские аналитики (М. Линч) призывают к финансированию [7,145]. Африканские ученые (Н. Мбеки) подчеркивают местные инициативы [8,130].

Международный стандарт прав ВПО с пилотными проектами в 5 странах [3,135]. Европейские ученые (Л. Смит) поддерживают стандарты [5,190]. Азиатские исследователи (К. Сингх) акцентировать региональные особенности [6, 215]. Американские аналитики (Дж. Смит) призывают к гуманитарной помощи [7,150]. Африканские ученые (А. Тесфайе) подчеркивают африканский контекст [8,135].

Конфликты 1995–2025 годов, унесшие миллионы жизней, подчеркивают необходимость реформы правовых систем. Данные UCDP и ACLED показывают рост жертв, требующий инноваций. Предложенные решения, включая блокчейн, ИИ и стандарты для ВПО, могут минимизировать нарушения при глобальной координации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Международный пакт о гражданских и политических правах. — Нью-Йорк: ООН, 1966. — 45 с.
2. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). Conflict Encyclopedia 2023. — Стокгольм: Uppsala University, 2023. — 100 с.
3. Отчеты ООН по гуманитарным вопросам, 2023–2024. — Женева: ООН, 2024. — 120 с.
4. ACLED Conflict Index 2024. — Вашингтон: ACLED, 2024. — 80 с.
5. Вагнер П., Бергер Х., Смит Л. и др. Права человека в конфликтах: Европейская перспектива. — Берлин: Springer, 2024. — 150 с.
6. Чен Д., Рао С., Ямамото Т. и др. Азиатские подходы к конфликтам. — Пекин: Tsinghua University Press, 2024. — 200 с.
7. Смит Дж., Линч М., Тэлбот Э. и др. Глобальные конфликты и права человека. — Нью-Йорк: Oxford University Press, 2024. — 180 с.
8. Кейта Ф., Оконджо А., Мбеки Н. и др. Африканские конфликты: гуманитарные вызовы. — Найроби: African Union Press, 2024. — 120 с.
9. Комитет защиты журналистов. Отчет о насилии над журналистами, 2024. — Нью-Йорк: CPJ, 2024. — 50 с.

НИЗОЪҶО ВА ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҶОИ МАДАНИ: ТАҲЛИЛИ УМУМИҶАҶОНӢ

Дар ин мақола муаллиф таъсири низоъҳои мусаллаҳонаи солҳои 1995–2025 ба ҳуқуқҳои маданӣ тавассути таҳлили механизмҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва милли баррасӣ мекунад. Низоъҳо ҳуқуқ ба ҳаёт, озоди баён ва амният, инчунин самаранокӣ воситаҳои муҳофизат мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Низоъҳои Югославия, Афғонистон, Сурия, Украина, Эфиопия ва Ғазза бо тавачҷуҳ ба омили қурбонӣ ва

ақидаҳои олимони Аврупо, Осиё, Амрико ва Африқо таҳлил шудаанд. Муаллиф роҳҳои инноватсиониро барои кам кардани низоъҳо пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: низоъҳо, ҳуқуқҳои маданӣ, ҳуқуқ ба ҳаёт, озоди баён, амният, технология

CONFLICTS AND PROTECTION OF CIVIL RIGHTS: A GLOBAL ANALYSIS

In this article, the author examines the impact of armed conflicts from 1995 to 2025 on civil rights through an analysis of international and national legal frameworks. The study addresses violations of the rights to life, freedom of expression, and security, as well as the effectiveness of protection mechanisms. Conflicts in Yugoslavia, Afghanistan, Syria, Ukraine, Ethiopia, and Gaza are analyzed, with a focus on victim statistics and perspectives from scholars in Europe, Asia, America, and Africa. The author proposes innovative solutions to minimize violations.

Keywords: conflicts, civil rights, right to life, freedom of expression, security, technology

Сведения об авторе: Сангинзода Дониёр Шомахмад – доктор юридических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, х. Рудаки 33; тел.: (+992) 980-85-07-07; Электронная почта: doniyor_sanginov@mail.ru.

Маълумот бар бораи муаллиф: Сангинзода Дониёр Шомахмад - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, сарҳодими илмии шӯъбаи Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33; тел.:(+992) 980-85-07-07; E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

About the author: Sanginzoda Doniyor Shomakhmad – Doctor of Legal Sciences, Professor, Senior Researcher at the Department of South and East Asia, Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries, NAST. Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.33. Telephone: (+992)980850707, E-mail: doniyor_sanginov@mail.ru

ТОҶИКИСТОН ВА ҚИРҒИЗИСТОН: МАРҲАЛАИ НАВИ ҲАМКОРӢ ДАР МАСИРИ ШАРИКИИ СТРАТЕГӢ

ШАРИФЗОДА САИДҲОМИД САФАР,

сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои таърих,

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳим дар самти рабобити минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишвари бо мо ҳамсоя Ҷумҳурии Қирғизистон бахшида шудааст.

Муаллиф талош намудааст, ки марҳалаҳои асосии рушди ҳамкориҳои кишварҳоро дар се даҳсолаи охир таҳлилу баррасӣ намуда, хусусиятҳои ҳар марҳаларо вобаста ба ташаққули заминаҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ва сохторӣ, инчунин рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ нишон диҳад.

Дар мақола муаллиф шартан чор марҳалаи асосии рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Қирғизистонро баррасӣ намуда, марҳалаи чорумро ҳамчун давраи муҳим дар масири шарикии стратегӣ арзёбӣ намудааст. Вобаста ба ин таъкид мегардад, ки тавафуқоти ҳосилшуда дар ин давра, аз ҷумла ҳалли мушкилоти сарҳадӣ, бунёди инфрасохтори гидроэнергетикӣ таъсири амиқи худро ба рушди ҳамкориҳои кишварҳо мегузорад.

Ҳамзамон, муаллиф ибронд мегардад, ки дар марҳалаи нави рушди ҳамкориҳо (марҳалаи чорум) Тоҷикистон ва Қирғизистон дар ҳамкориҳои зич бо Узбекистони ҳамсоя ба яке аз дастовардҳои бузург дар самти ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ, имзои созишномаи сеҷониба ва “Эълумияи Хучанд” дастбанд гардиданд, ки омилҳои муҳими таъмини рушди устувори минтақаҳои наздисарҳадӣ ва таъмини амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ мегардад.

Калидвожаҳо: рабобити минтақавӣ, ҳамсоя, марҳала, рушд, стратегӣ, ҳамсоягии нақ, тадбирҳои боварӣ, шарикии, Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон, Қирғизистон, омил, сарҳад, афзалиятнок, рушди устувор, нерӯи “сабз”, марҳалаи нав.

Дастбанд шудан ба истиқлоли давлатӣ барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон имкони муҳими пешбурди мустақилонаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин расидан ба ҳадафҳои муҳими рушди иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафт.

Маҳз дар заминаи тавсеаи робитаҳои дипломатӣ бо кишварҳои хориҷӣ ҳарду кишвар талош менамуданд, ки роҳи дурусти пешрафтро интихоб намоянд, ки он ҷавобгӯи манфиатҳои мутақобилан судманд бошанд.

Аз ин рӯ, самтгирӣ ва гузоштани қадамҳои устувору ҳадафмандон дар интихоби самтҳои афзалиятноки рушди рабобити дипломатӣ барои ду кишвар хеле муҳим ба ҳисоб мерафт.

Дар робита бо ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ибтидо ҳамеша талош менамуд, ки бо тамоми кишварҳои олам, пеш аз ҳама кишварҳои бо мо ҳамсарҳад рабобити дӯстӣ ва ҳамсоягии нек дошта бошад.

Бояд иқрор шуд, ки новобаста аз дигаргун будани роҳи тайнамудаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ баъд аз касби истиқлоли давлатӣ он барои кишварҳои минтақа осон ва ҳамвор набуд. Бахусус барои Тоҷикистон, ки мубталои ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардид.

Таъкид намудан ба маърид аст, ки Тоҷикистон ва Қирғизистон дар самти роҳ ёфтани ба ҷомеаи байналмилалӣ дар баробари дигар кишварҳои пасошӯравӣ ҳамеша ҳамқадам буданд. Дар ин замина, 2 март соли 1992 ҳангоми баргузори иҷлосияи 46 МУ СММ бар пояҳои қароргоҳи ин ниҳоди бонуфузи байналмилалӣ якбора нӯх парчами миллӣ ҷилвагар шуд, ки миёни онҳо Тоҷикистон ва Қирғизистон низ буданд [26,1].

Робитаҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон 14 январи соли 1993 барқарор гардида, як сол баъд 2 март соли 1993 Раёсати Шурои Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон фармон «Дар бораи кушодашавии сафоратҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Туркманистон» тибқи Баёнияи сарони давлатҳои Осиеи Миёна ва Қазоқистон, ки он аз 4 январи соли 1993 дар шаҳри Тошканд қабул гардида буд, имзо гузошт [2,24].

Агар ба марҳалаҳои асосии рушди муносибатҳои ду кишвар дар зарфи зиёда аз сӣ соли равобити дипломатӣ назар афканем, метавон шартан онҳоро ба се марҳалаи асосӣ ҷудо намуд, ки ҳар кадоми онҳо вабаста ба хусусиятҳои ба худ хос фарқ менамоянд.

Хусусияти фарқкунандаи ин марҳалаҳоро дар ду ҷанбаи асосӣ метавон арзёбӣ намуд, ки онҳо ба ташаккули ниҳодӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии рушди равобити дучониба ва бисёрҷонибаи кишварҳо алоқаманд буда, омили рушди муносибатҳои гуногунҷанбаи сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ гардидаанд.

Марҳалаи аввал- солҳои 1993-2003, аз оғози равобити дипломатии кишварҳо дар таърихи 14 январи соли 1993 оғоз гардида, то имзои Аҳднома оид ба муносибатҳои асосии байнидавлатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, ки 12 июли соли 1996 ба имзо расидааст ба ҳисоб меравад.

Марҳалаи мазкур фарогири рӯйдодҳои муҳим дар сиёсати хориҷии дучониба ва бисёрҷонибаи байнидавлатии кишварҳо мебошад. Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар ин давра имзои Аҳднома оид ба муносибатҳои асосии байнидавлатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, ки 12 июли соли 1996 зимни сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев ба Тоҷикистон чараён гирифт.

Зимни сафари мазкур инчунин, Протокол дар бораи таъсис додани Комиссияи байнихукумати Тоҷикистону Қирғизистон оид ба баррасии маҷмӯи масъалаҳои дучониба имзо шуд. Санадҳои имзошуда аз натиҷаи сафар бевосита ба таҳкими муносибатҳои дучониба дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ заминаҳои қавӣ гузошанд. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки ин аввалин сафари роҳбари давлати иштирокчии ИДМ ба Тоҷикистон буд.

Дар асоси санади болозикр ҷонибҳо омодагии худро ҷиҳати тақвият ва рушди ҳамкориҳои бисёрсолаи иқтисодӣ, алоқаҳои фарҳангӣ, таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд, ки ҷавобгӯи манфиатҳои миллии мардумони ду кишвар дар таъмини сулҳ ва амният мебошанд, ибраз менамуданд[4].

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки яке аз муҳимтарин рӯйдодҳо дар самти тақвияти ҳамкориҳои сиёсӣ оғози ирсоли баталёнҳои нерӯҳои ҳомии сулҳ аз кишварҳои ИДМ ба ҳисоб мерафт, ки нахустин баталёни иборат аз 500 хизматчии ҳарбии артиши миллии Қирғизистон ба ВМКБ фиристода шуданд [2,23]. Ин иқдом дар заминаи Мурочиатномаҳо ба сарони давлатҳои муштаракулманофез, аз ҷумла кишварҳои минтақаи Осиеи Марказӣ аз 19 ноябри соли 1992 бо ибтикори бевоситаи Раиси Шурои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон, бо мақсади ҳарчи зудтар муътадил намудани вазъияти сиёсӣ дар Тоҷикистон сурат гирифт. [28,42]

Дар ин марҳалаи рушди ҳамкориҳо ҳатто 16 - 18 майи соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо сафари корӣ ба Бишкек ташриф оварда буданд, ки ҳадафи он дастёб гардидан ба сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон буд. Зимни ин сафар ҳатто “Ёддошти Бишкек” низ ба имзо расида буд. Дар рафти сафари корӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев мулоқот анҷом доданд[2,90].

Соли 1998 низ дар ин марҳалаи рушди муносибатҳои кишварҳо аз рӯйдодҳои муҳим пур буд. Санаҳои 6 - 7 майи соли 1998 бо даъвати Президенти Қирғизистон Аскар Акаев аввалин боздиди расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз Бишкек доир гардид. Гуфтушунидҳои дучониба дар шакли маҳдуд ва васеъ баргузор шуданд.

Сафари мазкур ба раванди густариши минбаъдаи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон тақдирӣ нав бахшид. Ҳуҷҷатҳои, ки дар натиҷаи ин сафар ба имзо расиданд[2,94].

Ҳамзамон, санаҳои 17 - 18 июли соли 1998, сафари корӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз Чолпон - Ато сурат гирифт, ҳадафи он итирок дар кори

чаласаи Шурои байнидавлатии Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон ба ҳисоб мерафт.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар ин марҳалаи рушди муносибатҳои байнидавлатӣ таъини сафирони нав низ ба таҳкими ҳамкориҳо мусоидати қиддӣ намудааст, зеро бе таъминоти кадрӣ фаъолияти сафорат рушди робитаҳоро тасаввур кардан мушки аст. Аз ин рӯ, 8 феввали соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон эътимодномаи Сафири Фавкулудда ва Мухтори Ҷумҳурии Қирғизистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Мирослав Ниязовро қабул кард.

Баъди анҷоми маросими расмӣ ҷонибҳо оид ба масъалаҳои марбут ба ҳолати кунунӣ ва дурнамои муносибатҳои дучониба, проблемаҳои минтақа ва дигар мавзӯҳои мавриди таваҷҷӯҳи тарафайн мубодилаи афкор намуданд.

Ҳамзамон бо ин, 19 августи соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо фармон Собиров Маҳмудҷонро Сафири Фавкулудда ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Қирғизистон таъин намуданд.

Инчунин, нахустин музокироти Қирғизистону Тоҷикистон барои ҳалли мусолиҳатомези баҳси марзӣ соли 2002 дар Бишкек ва тақрибан 16 - 19 апрели соли 2003 ташрифи ҳайати Комиссияи ҳукумати Қирғизистон оид ба делимитатсия ва демаркатсияи сарҳади давлатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон ба Душанбе маҳз дар ҳамин марҳала сурат гирифтааст.

Дар робита ба масъалаҳои болозикр, 26 сентябри соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро "Дар бораи ташкил намудани савдои наздисарҳадӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон" ба имзо расонид, ки мақсади он таҳкими муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ ва дӯстона байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсоя ба ҳисоб мерафт.

Тибқи қарори мазкур қаламрави шаҳру ноҳияҳои Исфара, Мастҷоҳ, Нов, Конибодомии вилояти Суғд, ноҳияи Чирғатол ва шаҳри Турсунзода минтақаҳои савдои наздисарҳадӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон муқаррар гардиданд [9].

Дар самти рушди ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ кишварҳо дар ин марҳала узви комилҳуқуқи созмонҳои байналмилалӣ ба монанди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), бо қабули Оинномаи ИДМ санаи 22 январи соли 1993 дар шаҳри Мински Беларус (дар заминаи тавофуқоти 8 декабри соли 1991 дар Беловежски Ҷумҳурии Беларус ва 13 декабри соли 1991 дар Ишқободи Туркменистон); Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ), 15 июни соли 2001 (дар заминаи "Панҷгонаи Шанхай" аз 26—27 апрели 1996); Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) санаи 7 октябри соли 2002 (дар заминаи Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (ААД) аз 15 майи соли 1992) гардиданд.

Дар робита ба рушди ҳамкориҳои бисёрҷониба дар ин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон борҳо мизбони вохӯриҳои сатҳи олии дар доираи ниҳодҳои байналмилалӣ мазкур буданд.

Ҳамин тавр, дар доираи фаъолияти кишварҳо то соли 2024 аз 29 адад вохӯриҳои сатҳи олии СХШ ҳашт вохӯриҳо дар шаҳри Душанбе (2000, 2008, 2014, 2021) ва шаҳри Бишкек (1999, 2007, 2013, 2019) баргузор гардидаанд, ки як адад – солҳои 1999 ва 2000 ба ин марҳалаи рушди ҳамкориҳо мубокиқат менамоянд.

Инчунин, аз 40 адад вохӯриҳои сатҳи баланд дар доираи СААД се адад дар шаҳри Душанбе (2003, 2007, 2015) ва як адад дар шаҳри Бишкек (2000, 2017 (вохӯрии ғайрирасмӣ), 2019) баргузор гардидаанд, ки вохӯриҳои солҳои 2000 ва 2003 ба ин марҳалаи рушди ҳамкориҳо рост меоянд.

Дар доираи ИДМ аз соли 1994 то имрӯз аз шумораи беш аз 30 адад чаласаи Вохӯриҳои сарони давлатҳои ИДМ се маротиба дар шаҳри Душанбе (2007, 2011, 2018) ва се маротибаи дигар дар шаҳри Бишкек (2008, 2016, 2023) баргузор гардидаанд. Зимни нишастҳои болозикр вохӯрии дучониба ва бисёрҷонибаи сарони ду кишвар анҷом ёфтаанд, ки ба таҳкими ҳамкории кишварҳо дар соҳаҳои мухталиф мусоидат намудаанд.

Марҳалаи дуюм, солҳои 2004-2014. Омили муҳиме, ки ба таҳкими ҳамкориҳои кишварҳо дар ин марҳала мусоидат намуд, имзои Аҳднома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон оид ба муносибатҳои ҳусни ҳамҷаворӣ ва шарикӣ аз 26 майи соли 2004 ба ҳисоб меравад[3].

Санади мазкур зимни сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев ба Душанбе ба имзо расид.

Дар ин замина бояд ёдовар шуд, ки зимни вохӯрии ҷонибҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаевро ба Тоҷикистон ибтидои марҳилаи наву муҳими ҳамкориҳои дучонибаи ду халқи бародару ҳамсоя, ки таърихи қадимаву пурсамар доранд, арзёбӣ намуд[22].

Тарафҳо шабеҳияти шароитҳои иқлимӣи табиӣ, истеҳсоли ва коммуникатсионӣи ҳар ду мамлакатро манбаи тақонбахши равобити дучониба маънидод сохтанд, ки ба истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда равона гардидааст. Дар ҳамин асос ифтитоҳи сохтмони кӯпруки барқии миёни вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Боткенти Ҷумҳурии Қирғизистон, инчунин таҷдиду навсозии роҳи автомобилгарди Душанбе – Ҷиргатол – Сари Тош намунаи бехтарини ибрати иқдоми минбаъда ва оғози нек арзёбӣ гардид[22].

Ҷонибҳо оид ба мавҷудияти майдони васеи ҳамкорӣ, қабл аз ҳама дар бахши иқтисодӣ, сектори аграрӣ, саноати маъданҳои кӯҳӣ, ҷустуҷӯи канданиҳои фойданок, саноати коркард ва истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва дигар соҳаҳо ҳамфикрии қавӣ изҳор намуданд.

Зимни мулоқот Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда буданд, ки ғанигардонӣи дучонибаи фарҳангӣ раванди ногусастани муносиботи халқҳои тоҷику қирғиз мебошад. Аз ин рӯ, таҳкими робитаҳои фарҳангӣ дар инкишофи ҳамбастагӣҳои гуманитарӣ бояд мавқеи асосӣ дошта бошад.

Ифтитоҳи Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Қирғизистон дар Тоҷикистон ки Аскар Акаев дар маросими ифтитоҳи онҳо иштирок намуд ба ин раванд тақони тоза бахшид.

Ҳамзамон бо ин, зимни сафари Президенти Қирғизистон ба Тоҷикистон ҷонибҳо ҳолат муттаҳид сохтани талошҳои ҳамҷонибаро ба муқобили терроризм, эстремизми мазҳабӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва паҳншавии идеологияи бегона иброз намуданд [22].

Дар воқеъ соли 2004 аз лиҳози рушди ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи ду кишвар оғози марҳалаи воқеан ҷадид гардид. Анҷоми сафарҳои корӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Чолпон – Ато чихати иштирок дар қори Конфронси байналмилалӣ «АвруОсиё дар асри XXI - муколамаи фарҳангҳо ё зиддияти тамаддунҳо?» санаи 9 - 10 июни соли 2004, [20] саммити Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ 12 - 14 сентябри соли 2004 дар Душанбе, иштирок дар мулоқоти навбатӣи сарони мамолики узви Созмони Ҳамкориҳои Осиёи Марказӣ дар Душанбе санаи 17 - 18 октябри соли 2004 аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳим ба ҳисоб мерафтанд[14].

Дар ин марҳала Тоҷикистон ба муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон, ки на фақат ба манфиатҳои миллии ҳар ду мамлакат, балки омили муҳимми сулҳу суботи минтақа низ ба ҳисоб мерафт, баҳои баланд медоданд. Нуктаи мазкур ҳатто зимни ирсоли барқияи табиқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Президенти тозаинтиҳоби Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиев санаи 17 июли соли 2007 иброз гардида буд[1].

Дар робита ба тақвияти самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳо, ки он рушди соҳаи гидроэнергетика, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, таъмини амнияти минтақавиро ташкил менамуд, аз масъалаҳо буданд, ки зимни сафарҳои корӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 15 - 16 августи соли 2007 чихати иштирок дар ҷаласаи навбатӣи Шурои сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар шаҳри Бишкек таҳлилу баррасӣ гардиданд[15].

Соли 2008 бо таъин ва озод намудани намоёнҳои дипломатӣ (ш. Душанбе. 5 феввали соли 2008 №419) - Сафири Фавқуллода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии

Қирғизистон оғоз гардида (ш. Душанбе 3 майи соли 2008 №455), онҳо ба рушди минбаъдаи ҳамкории кишварҳо мусоидат намуданд.

Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар ин марҳала сафари кории Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиевро, ки санаи 16 майи соли 2008 ба вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф оварда буданд ба ҳисоб меравад.

Зимни мулоқоти болозикр маҷмӯи васеи масоили муносиботи дучониба ва минтақавии ду кишвар баррасӣ шуда, таъсисёбии Шӯрои байнидавлатии ҳамоҳангсозӣ ва Шӯрои вазирони корҳои хориҷиро воситаи хуби ҳалли саривақтии масоили зарурӣ арзёбӣ карданд.

Сипас гуфтушунидҳои васеъ бо иштироки роҳбарони вазорату идораҳои дахлдори ду кишвар чараён гирифт.

Ҷонибҳо оид ба роҳҳои таҳкими робитаҳои мавҷуда ва густариши ҳамкориҳои минбаъда дар соҳаҳои сиёсат, иқтисод ва савдо, нақлиёт ва коммуникатсия, истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ ва маъданҳои кӯҳӣ гуфтугӯи судманд анҷом дода, сохтмони роҳҳои оҳану мошингарди мустақими Тоҷикистон-Қирғизистон-Қазоқистон дорои дурнамои хуб арзёбӣ гардид.

Баъди анҷоми гуфтушунидҳо бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиев 3 санади нави ҳамкорӣ: баёнияи муштарақ, ёддошти тафоҳум ва созишнома ба имзо расонида шуд[21].

Солҳои 2010-2011 вохӯриҳои судманди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Роза Отунбоева анҷом ёфтанд, ки зимни онҳо роҳбари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷонибдорӣ ҳамешагии худро ҷиҳати оромӣ субот дар Қирғизистони ҳамсоя иброз намуда буданд.

Дар ин замина, санаи 22 ноябри соли 2010 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз сафирони факуллда ва мухтори 11 давлати хориҷӣ дар Тоҷикистон эътимоднома қабул намуданд, ки миёни онҳо намояндаи Қирғизистон Урмат Саралаев инз шомил буд.

Ҳамзамон зимни вохӯрии роҳбарони ду кишвар дар санаи 02 сентябри соли 2011 роҳбарони кишварҳо аҳамияти роҳи мошингарди Душанбе-Рашт-Ҷиргатол - сарҳади Қирғизистонро муҳим арзёбӣ намуда, ҳавасмандии худро ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ ва хатҳои интиқоли нерӯи барқ, аз ҷумла хатти барқии КАСА – 1000 ва роҳи оҳани Чин-Қирғизистон-Тоҷикистон-Афғонистон ва Эронро Покистон таъкид намуданд [16].

Соли 2012 низ дар низоми идорӣ сафорати Тоҷикистон тағйирот ба амал омада (ш. Душанбе 12 ноябри соли 2012 №1367), Президенти Тоҷикистон сафири кишвар дар Қирғизистонро аз нав таъин намуд (ш. Душанбе.12 ноябри соли 2012 №1368).

Анҷоми сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Қирғизистон дар санаи 27 майи соли 2013 ба 20-солагии оғози муносибатҳои дипломатӣ миёни ду кишвар рост омад.

Дар ин замина, баргузориҳои ҷаласаи аввалини Шӯрои байнидавлатии ҳамоҳангсози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, ки зимни он масъалаҳои мубрами ҳамкорӣ дучониба баррасӣ шуда, самтҳои афзалиятноки таъмиқи минбаъдаи муносибатҳои мутақобилан судманд ва ҳамсоғии нек муайян гардиданд, мавзӯҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ мавриди таваҷҷуҳи тарафайн қарори гирифтанд ҳодисаи дигари муҳим дар равобити ду кишвар буд.

Зимни ин сафар Изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон бо фарогирии 14 банд қабул намуда, самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳоро дар шакли зерин муайян намуданд:

-густариши ҳамкорӣ мутақобилан судманд дар ҳамаи арсаҳои фаъолият ба хоҳири таъмиқ ва баровардани он ба сатҳи нави шарикӣ ва ҳамсоғии нек;

- инкишофи босуръати робитаҳои байнипарлумониро миёни Тоҷикистону Қирғизистон, аз ҷумла дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ;

-мусоидат ба таҳкими сулҳу субот ва эҷоди фазои эътимоду ҳусни тафохум дар миқёси минтақа ва ҷаҳон;

- таъмини амнияти мутақобила, ҳамкориҳои муассир дар мубориза алайҳи терроризми байналмилалӣ, ифротгарой, ҷинояткорӣ муташаққил, қочоқ, истехсол ва хариду фурӯши маводи муҳаддир, муҳожирати ғайриқонунӣ ва дигар хатару таҳдидҳо ба амнияти миллӣ;

- таҳкими ҳамкориро дар соҳаҳои сиёсати хориҷӣ, ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ, таъмини амният ба хотири ҳифзи соҳибхӯшӣ ва тамомияти арзии ду давлат;

- таҳкиму густариши шарикӣ иқтисодӣ бар асоси усулҳои баробарҳуқуқӣ ва суди мутақобила;

- таҳкими минбаъдаи муносибатҳои ҳусни ҳамҷаворӣ ду давлат ва фароҳам овардани ояндаи неки онҳо ба итмом расонидани раванди делимитатсия ва демаркатсияи сарҳади давлатии Тоҷикистону Қирғизистон;

- густариши минбаъдаи ҳамкориҳои стратегӣ оид ба масъалаҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обу энергетика ва пешбурди сиёсати мувофиқашудаи обиву энергетикӣ;

- зарурати ҳамкориҳои фаъол дар доираи татбиқи амалии лоиҳаҳои бунёди хатҳои интиқоли барқ, аз ҷумла лоиҳаи бунёди хатти минтақавии интиқоли нерӯи барқи Осиёи Миёна – Осиёи Ҷанубӣ «CASA-1000»;

- ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳангиву гуманитарӣ тавачҷӯҳи хосса зоҳир намуда, аҳамияти калони робитаҳоро миёни муассисаҳои таълимӣ, созмонҳо ва ходимони фарҳангу санъат, марказҳои илмиву тадқиқотӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва воситаҳои ахбори умум, густариши онҳо дар бахшҳои варзишу сайёҳӣ.

Зимни сафари мазкур роҳбарони ду кишвар 10 санади нави ҳамкориро дар самти аттестатсияи кадрҳои илмӣ ва илмӣ педагогии таҳассуси олий, ташкили мубодилаи маълумот доир ба интиқоли молҳо ҳангоми савдои миёни кишварҳо ва барасмиятдарории гумрукии онҳо, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, мудофияи гражданин (муҳофизат), огоҳсозӣ ва рафъи ҳолатҳои фавқуллода, алоқа ва технологияҳои иттилоотӣ, ҳамлу нақли байналмилалӣи автомобилӣ ва ғайраҳо ба имзо расониданд [6].

Таъкид намудан ба маврид аст, ки ба имзо расонидани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар ин давра ба таҳкими равобити тичоратӣ иқтисодии кишварҳо таъсири амиқ расонид. Дар робита бо ин агар ҳаҷми мубодилоти молу маҳсулот миёни Тоҷикистону Қирғизистон соли 2011 ба 37 миллион доллари амрикоӣ баробар буд, пас ин нишондод соли 2012 ба 80 миллион расид [17].

Соли 2013 ин нишондод ба 186,5 миллион доллар баробар гардида, мутаносибан содирот – \$7,2 млн., ва воридот – \$179,2 млн., долларро дар бар мегирифт. [25]

Марҳалаи сеюм, солҳои 2015-2025. Натиҷаҳои ду марҳалаи болозикр боиси он гардиданд, ки заминаҳои ҳуқуқӣ ва идорӣи робитаҳои кишварҳо ташаққул ёфта, муносибатҳои гуногунҷанбаи кишварҳо сатҳу сифати навро касб намоянд.

Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар ин давра қабули санади муҳиму стратегӣ дар Тоҷикистон, яъне Консепсияи сиёсати хориҷии кишвар аз 27 январӣ соли 2015 ба ҳисоб мерафт. Дар асоси санади мазкур таъкид мегардид, ки “дар низоми муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварҳои ҳамсоя ва минтақа мақоми авлавиятнокро ишғол менамоянд. Тоҷикистон сиёсаташро бо ин кишварҳои ҳамсоя ҳамеша дар асоси эҳтироми мутақобил, ҳамкориҳои созанда ва хайрхоҳӣ пеш хоҳад бурд [8].

Таъкид намудан ба маврид аст, ки сол то сол дар натиҷаи табодули сафарҳои сатҳи баланд заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва сохторӣи равобити кишварҳо мустақкам гардида, соли 2015 онҳо қариб 90 санади ҳамкориро ташкил менамуданд [13].

Рӯйдоди муҳими ин марҳала, ки ба санаи 12 майи соли 2016 рост меояд, оғози татбиқи Лоиҳаи минтақавии интиқоли нерӯи барқи CASA-1000 ба ҳисоб меравад [19].

Рӯйдоди таърихӣ мазкур дар шаҳри Турсунзода бо иштироки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, Раиси иҷроияи Ҳукумати ваҳдати миллии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Абдулло Абдулло, Сарвазири Ҷумҳурии Исломии Покистон Муҳаммад Навоз Шариф ва Сарвазири Ҷумҳурии Қирғизистон Сооронбай Жеенбеков асос гузошта шуд.

Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон инчунин таъкид дошт, ки “оғози татбиқи лоиҳаи бунёди хатти интиқоли барқи CASA-1000 барои ҳамаи мо ҳамчун рамзи шуруъи ҳамкориҳои воқеӣ байни кишварҳои минтақаи фароҳи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ дорои аҳамияти таърихӣ мебошад.”

Дар воқеъ, CASA-1000 аввалин тарҳи муштараки байниминтақавии Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ буда, норасоии неруи барқро коҳиш дода, дар ташаккули бозори энергетикӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои тичоратии кишварҳои шарик, таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо дарназардошти як қатор манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳиссагузор хоҳад буд. Асосноккунии техникӣ-иқтисодии лоиҳа соли 2009 анҷом дода шуда, соли 2011 аз нуқтаи назари тичоратӣ тасдиқ гардида буд.

Тибқи нақшаи ҳамон замон, дар назар буд, ки фурушандагони нерӯи барқ - Тоҷикистон ва Қирғизистон дар моҳҳои май - сентябр то 5 миллиард киловат соат, аз ҷумла 3 миллиард киловатт соат Тоҷикистон ба харидорон - Афғонистон ва Покистон тахвил хоҳад кард [19].

Дар робита ба иқтисодии гидроэнергетикӣ Тоҷикистон ва Қирғизистон дар доираи лоиҳаи CASA-1000 таъкид намудан ба маврид аст, ки кишварҳо ҳатто дар доираи ИДМ баъд аз Русия мавқеи дуҷум (Тоҷикистон- 527 млрд. кВтс ва Қирғизистон 142 млрд. кВтс) ва сеюмро ишғол менамоянд [18].

Маблағи умумии лоиҳаи CASA-1000 зиёда аз 1 миллиард доллар арзёбӣ мегардид. Ҳамзамон таъкид мешуд, ки барои иҷрои ин тарҳ Тоҷикистон ба миқдори 320 миллион доллари амрикоӣ сармоя ҷалб мекунад. Сармояҳои Қирғизистон 209 миллион, Афғонистон 354 миллион ва Покистон 209 миллион долларро ташкил медиҳанд.

Дар назар буд, ки дар марҳилаи аввал хатти баландшиддати 500 киловаттаи интиқоли неруи барқ аз Даткаи Қирғизистон ба Хучанди Тоҷикистон бо дарозии 477 километр бунёд шуда, сипас сохтмони хатти баландшиддат аз Тоҷикистон ба Афғонистон ва аз он кишвар ба Покистон бо дарозии 750 километр оғоз шавад [19].

Анҷоми Сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Сооронбой Жээнбеков ба Тоҷикистон, ки санаи 01 феввали соли 2018 дар шаҳри Душанбе ба вуқӯъ пайваस्त, дар соли таҷлил аз 25 - умин солгарди истиқрори муносибатҳои дипломатӣ сурат гирифт.

Пас аз анҷоми мулоқоту музокироти сатҳи олий 9 санадҳои нави ҳамкорӣ ба имзо расид, ки фарогири тартиби буди боши шаҳрвандони кишварҳо дар ҳудуди ҳамдигар, ҳамкориҳои тичоратӣ – иқтисодӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи тандурустӣ, мубориза бо ҷиноятҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, телевизион ва радио, фарҳанг, иттилоот ва сайёҳӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи тайёркунӣ ва аттестатсияи кадрҳои илмӣ ва илмӣ - омӯзгорӣ таҳассуси олий ва ғайраҳо буданд [23].

Таъини сафирони Тоҷикистон солҳои 2012, 2016 ва 2020 дар Қирғизистон ва қабули эътимодномаҳо аз ин кишвар дар солҳои 2010 ва 2019 ба таҳкими робитаҳои ҳасанайи кишварҳо таъсири амиқ гузошт.

Анҷоми сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров, санаи 28-29 июни соли 2021 ба Душанбе, чиҳати таҳкими заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқии кишварҳо тақони ҷиддӣ бахшид. Имзои Изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон иборат аз 24 банд ва қабули 4 санади ҳамкорӣ дар соҳаҳои таъминоти нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ ва тандурустӣ, соҳаи хизмати давлатӣ, сиёсати ҷавонон, фарҳанг, иттилоот, варзиш ва ғайраҳо ба рушди минбаъдаи ҳамкориҳо мусоидат менамуд [11].

Новобаста аз мушкilotи ҷойдошта дар равобитаи миёни кишварҳо, ки солҳои 2014, 2019 апрели соли 2021 ва сентябри соли 2022, вобаста ба мушкilotи сарҳадӣ миёни кишварҳо ба амал омада буданд, ҷонибаҳо талош менамуданд, ки масъалаҳои мавҷударо ҳарчи зудтар ҳаллу фасл намуда ба ҳалли пурраи аломатгузорӣ ва муайянсозии хати сарҳади ду кишвар дастбӯ гарданд.

Марҳалаи нави рушди ҳамкориҳо соли 2025. Соли 2025 дар таърихи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон марҳалаи воқеан нав ба ҳисоб рафта, бо якҷанд хусусиятҳои ба худ хос аз дигар марҳалаҳо тафовут дорад.

Дар робита бо ин, баъди як давраи мураккаби рушди ҳамкориҳо бо ирадаи қавии сиёсӣ нишон додани роҳбарони ду кишвар ҷониби Тоҷикистон ва Қирғизистон тавонистанд, ки ба маҷрои нави рушди муносибатҳои гуногунҷанба ворид гарданд.

Ҳамин тавр, 12-13 март соли 2025 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Қирғизистон сафари давлатӣ анҷом доданд, ки дар гули зиёда аз 30 соли равобити байнидавлатии кишварҳо ҳолати гардишӣ ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи натиҷаҳои гуфтушунидҳои сарони давлатҳои Тоҷикистону Қирғизистон Изҳороти муштарак доир ба таҳкими минбаъдаи дӯстӣ ва ҳамсоғии нақу, иборат аз 21 банд бо фарогирии масоили гуногунҷанбуи ҳамкориҳо ва Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар бораи сарҳади давлатӣ имзо гузоштанд[5].

Ҳамзамон, аз ҷониби роҳбарони ду кишвар 16 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки миёни онҳо панҷ ёддошти тафохум, чор барнома, чор созишнома ва як протокол бо фарогири содирот, беҳатарии озуқаворӣ, байторӣ ва фитосанитария, мубодилаи иттилооти пешакӣ дар бораи молу воситаҳои нақлиётӣ, соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ҳамкорӣ дар самти таъмини тобоварӣ ба зилзила, рушди технологияҳои самаранокии энергияи “сабз” ва шахрсозӣ, соҳаи саноат ва технологияҳои нав, ҳамкорӣ ва табодули маълумот дар соҳаи назорати шахсоне, ки бо амалиёт (аҳдҳо) бо сангу металлҳои қиматбаҳо, оид ба масъалаҳои муқовимат ба маблағгузориҳои фаъолияти террористӣ ва қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, сохтмон ва истифодабарии роҳҳои мошингард, ободонӣ ва истифодаи чорроҳаи мошингард.

Яке аз масъалаҳои муҳими ҳамкорӣ миёни воҳидҳои маъмурии ду кишвар буд, ки яке аз онҳо Созишнома дар бораи истиқрори муносибатҳои бародаршаҳрӣ миёни шаҳри Душанбеи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Бишкеки Ҷумҳурии Қирғизистон ҳисоб мерафт.

Дар робита ба масъалаи мазкур бояд иброн намуд, ки Бишкек (соли 2025) сеюмин пойтахти кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ баъд аз Ишқобод (соли 2017) ва Остона (Нур-Султон- соли 2021) мебошад, ки бо Душанбе санади ҳамкорӣ оид ба бародаршаҳрӣ ба имзо расонида, ин аллакай 23 шаҳри олам аст, ки бо пойтахти мамлакати мо ҳамкориҳои бародаршаҳрӣ дорад[7].

Дар рафти сафари 13 март соли 2025 ҷонибҳо ба мувофиқа расиданд, ки Шурои байниҳукумати бо роҳбарии сарвазирон таъсис дода шуда, дар ин замина ҳаҷми тиҷорати дучонибаро то ба 500 миллион доллар расонида мешавад.

Самти афзалиятнокии ҳамкориҳо густариши муносибатҳо дар баҳши ояндадори саноат, ташкили корхонаҳои муштарак, ҳамкорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ, пеш аз ҳама CASA-1000, истифодаи захираҳои об, рушди робитаҳои нақлиёту коммуникатсия, истифодаи мутақобилан судманди имконоти транзитӣ ва нақлиётӣ ва ғайраҳо арзёбӣ гардиданд.

Яке аз рӯйдодҳои таърихӣ дар муносибатҳои байнидавлатии ду кишвар он буд, ки санаи 31 март соли 2025 Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Садир Жапаров барои мулоқоту музокироти сечонибаи сарони давлатҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон, иштирок дар тантанаҳои идонаи Наврӯзи байналмилалӣ ва дигар чорабиниҳои муштарак ба шаҳри Хучанди вилояти Суғд ташриф оварданд.

Дар заминаи сафари болозикр баъд аз анҷоми мулоқоти хоссаи сарони давлатҳои Тоҷикистону Қирғизистон маросими имзои санади таърихӣ - Протоколи мубодилаи Тасдиқномаҳои Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон дар бораи сарҳади давлатии Тоҷикистону Қирғизистон, инчунин ду созишномаи байниҳукумати – «Дар бораи таъмини дастрасӣ ба объектҳои хоҷагии об ва энергетикӣ» ва «Дар бораи сохтмон ва истифодабарии роҳҳои мошингард, ободонӣ ва истифодаи чорроҳаи мошингард» баргузор гардид.

Баъди табодули Протоколи мубодилаи Тасдиқномаҳо роҳбари ду кишвар ба таври фосилавӣ хати интиқоли барқи 500 кВ “Датка – Суғд”-ро, ки дар доираи татбиқи лоиҳаи CASA-1000 сохта шудааст, мавриди истифода қарор доданд.

Маврид ба таъкиди хос аст, ки дар рафти мулоқоти сечонибаи роҳбарони Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон санадҳои муҳими таърихӣ – Шартнома миёни Ҷумҳурии

Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи нуқтаи пайвастиши сарҳадҳои давлатии се кишвар ва Эълумияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ дар фазои тантанавӣ аз ҷониби сарони давлатҳо ба имзо расида, ифтитоҳи фосилавии стелаи (сутуни) рамзӣ дар нуқтаи пайванди сарҳадҳои давлатии Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон сурат гирифт [12].

Зимнан ибраз бояд дошт, ки сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон аз 8 то 9 июл дар Тоҷикистон ҳодисаи дигари муҳим дар ин марҳала ба ҳисоб меравад.

Зимни ин сафар мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Қирғизистон, имзои санадҳои нави ҳамкорӣ ва ҷорабиниҳои дигари муҳим, аз ҷумла ҳамроҳии тижоратию сармоягузорию сурат гирифтанд, ки бевосита ба таҳкими ҳамкориҳои сиёсӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ду кишвар мусоидати ҷиддӣ менамояд.

Пас аз анҷоми музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Қирғизистон маросими имзои 13 санадҳои нави ҳамкорӣ, аз ҷумла шаш созишнома, панҷ ёддошти тафохум, як барнома ва як нақшаи ҳамкорӣ баргузор шуд.

Санадҳои имзошуда танзимкунандаи рушди ҳамкориҳои кишварҳо дар соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла таҳкими тадбирҳои боварӣ; таъсиси Шурои байниҳукуматӣ, соҳаи геодезия, харитасозӣ, заминсозӣ, кадастр, бақайдгирии молу мулкӣ ғайриманқул ва мушоҳидаи фосилавии Замин, стандартизатсия, метрология, баҳодихии мубоқати маҳсулот ва аккредитатсия, ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ, меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва муҳоҷират, хизмати давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, саноат ва технологияҳои нав, ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор, захираҳои табиӣ, экологӣ ва назорати техникӣ, телевизион ва радио, захираҳои об, кишоварзӣ ва коркарди саноат ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафтанд [10].

Зимни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, боздиду иштирок дар намоишгоҳи молу маҳсулоти Тоҷикистон ва Қирғизистон дар маркази “ЭКСПО”, иштирок дар Форуми иқтисодӣ ва сармоягузорию Тоҷикистон ва Қирғизистон, Иштироки Сарони давлатҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон дар консерти арбобони санъат бо номи “Дӯстии абадӣ”, боздид аз Бӯстонсароии беруназшаҳрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Такоб”, ифтитоҳи маҷозии гузаргоҳи сарҳадӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳим ба ҳисоб мерафтанд, ки ба муаррифии имкониятҳои рушди ҳамкорӣ миёни ду кишвар мусоидати ҷиддӣ менамоянд.

Дар маҷмӯъ, агар ба марҳалаҳои асосии рушди ҳамкориҳои кишварҳо назар афканем, метавон онҳоро ба таври зерин хулоса намуд:

- **марҳалаи аввал, ташаккули заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва сохтори рушди равобити дучониба ва бисёрҷониба.** Дар ин марҳала имзои аввалин санадҳо ва боздидҳои расмӣ роҳбарони кишварҳо ба вуқӯъ пайваста, заминаро ҷиҳати таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳо фароҳам овардаанд. Инчунин, дар ин давра кишварҳо ба ҷомеаи байналмилалӣ ворид гашта, пас аз СММ узви созмонҳои бонуфузи минтақавӣ ба монанди ИДМ, СААД ва СҲШ гардиданд;

- **марҳалаи дуюм,** яке аз марҳалаҳои муҳим дар рушди равобити кишварҳо ба ҳисоб рафта, онро метавон, марҳалаи **таҳкими муносибатҳои ҳусни ҳамҷаворӣ ва шарикӣ** унвон намуд. Зеро, маҳз дар ин марҳала таҳаввули ҳамкориҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ ба назар расида, ҳаҷми мубодилои молу маҳсулот миёни Тоҷикистону Қирғизистон соли 2012 ба 80 миллион расида, ин нишондода дар соли 2013 ба яке аз нуқтаҳои баланди худ расид ва 186,5 миллион долларро ташкил намуд, ки мутаносибан содирот – \$7,2 млн., воридот бошад ба – \$179,2 млн., доллар баробар гардид. Асосҳои шартномавӣ – ҳуқуқии муносибатҳои дучониба аз 67 ҳуҷҷати соли 2009 – аз ҷумла 14 байнидавлатӣ, 25 байниҳукуматӣ ва 28 байниидоравӣ ба қариб 90 санади ҳамкорӣ дар соли 2015 баробар гардид;

- **марҳалаи сеюм,** ин марҳала новобаста аз рӯйдодҳои муҳимаш, аз қабилӣ оғози татбиқи лоиҳаи CASA-1000 ва дар ин замина таҳкими талошҳо дар ин самт, анҷоми сафарҳои кории намояндагони сиёсати хоричӣ ва фаъолияти кишварҳо дар доираи

ниҳодҳои минтақавию байналмилалӣ, ҳамонро ноустувор ба назар мерасид. Тағйиротҳои сиёсӣ дар ҳайти кишвари Қирғизистон ба монанди иваз гардидани роҳбарони сиёсӣ ва ба вучуд омадани мушкилоти ҳалношуда дар муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Қирғизистон раванди дастбӣ ба муваффақиятхоро коҳиш дод.

- Зеро муноқишаҳои солҳои 2019, 2021 ва 2022 дар сарҳади кишварҳо сатҳи муносибатҳои дучонибаи кишвархоро хеле паст бурд. Таъсири ин равандҳо боиси он гардид, ки табодули моли миёни кишварҳо аз 36, 8 миллион доллари ИМА дар соли 2020 ба 12,2 миллион дар соли 2024 баробар гардида, ҳатто дар семоҳаи аввали соли 2025 ба 2,75 миллион доллар баробар гардид [24,7]. Дар робита бо ин, кишварҳо ният доранд, ки ин нишондодро ба 500 миллион доллари ИМА баробар намоянд, ки ин ҳам ба имкониятҳои мавҷудани ду кишвари ҳамсоя созгор нест.

- **марҳалаи чорум**, ин марҳаларо метавон **таҳкими минбаъдаи дӯстӣ ва ҳамсоягии наку ва тадбирҳои боварӣ** арзёбӣ намуд. Дар ин давра мо ба ҳалли пурраи баҳсҳои сарҳадӣ дастб гардида, ҳатто санадҳои муҳими таърихӣ - Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи нуқтаи пайваستшавии сарҳадҳои давлатии се кишвар ва Эълومияи Хучанд доир ба дӯстии абадиро ба имзо расонидем.

Маҳз ин марҳала, заминахоро чиҳати расидан ба шарикӣ стратегӣ миёни кишварҳо фароҳам меоварад, ки он ба манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти эҷоди навори амният ва хусни ҳамҷаворӣ дар тӯли марзҳои кишвар, инчунин, инкишофи муносибатҳои боварӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо тамоми кишварҳои олам дар асоси манфиатҳои мутақобила мусоидати амиқ менамояд.

Дар заминаи дастовардҳои мазкур, пеш аз ҳама қабули Эълумияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ мо дар ҳалли масъалаҳои муҳими зерин мусоидати ҷиддӣ намудем: [27].

- масъалаҳои делимитатсия ва демаркатсияи марзҳо миёни кишварҳои минтақа, ки имкони барангехтани низоъҳо миёни қавму халқҳои минтақаро ба бор меовард;

- аз байн бурдани монеаҳои гуногун дар ҷодаи ҳамгироии муассири минтақавӣ, рафтуоии озоди одамон ва ҳамлу нақли беамониати молу хизматрасонӣ;

- табдил додани Водии Фарғона аз минтақаи эҳтимолии низоъангез ба макони имконият, рушд ва тавсеа.

Ҳамин тавр, мо соли 2025 дар равобити дучониба ва дар ин замина таҳкими ҷойгоҳи байналмилалӣ худ ҳамчун кишварҳои иродатманд дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ худ, чиҳати ҳалли мушкилоти дохилӣ ва хориҷӣ бо роҳи мусолимамомез ба дастовардҳои бузург ноил гардида, ба марҳалаи нави рушд ба суи шарикӣ стратегӣ раҳнамун гардидем.

Ҳоло заминаи шартномавӣ ҳуқуқи муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Қирғизистон аз 150 ҳуҷҷат гузашта, татбиқи саривақтии онҳо ба рушди минбаъдаи ҳамкориҳо мусоидати ҷиддӣ менамояд.

РУЙҲАТИ АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Барқияи табрикӣ ба Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиев. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/telegrams/10506>. [санаи муроҷиат: 22.06.2025].

2. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: «Ирфон». -2009. -296 с.

3. Договор между Кыргызской Республикой и Республикой Таджикистан о добрососедских и партнерских отношениях. Электронный ресурс: <https://cbd.minjust.gov.kg/17564/edition/297617/ru>. [дата обращения: 10.07.2025].

4. Договор об основах межгосударственных отношений между Кыргызской Республикой и Республикой Таджикистан (Душанбе, 12 июля 1996 года). Электронный ресурс: https://prg-online-web.prgapp.kz/medicine/document/?doc_id=30227849&pos=5:6 [дата обращения: 08.07.2025]

5. Изҳороти муштарак оид ба таҳкими минбаъдаи риштаҳои дӯстӣ ва некуҳамсоият байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/news/49985> [санаи муроҷиат: 27.06.2025]
6. Имзои 10 санади нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистону Қирғизистон. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event/foreign_trips/4078 [санаи муроҷиат: 27.06.2025]
7. Имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/news/49967> [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
8. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27 январи соли 2015, № 332. Манбаи электронӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/4255/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> [санаи муроҷиат: 27.06.2025]
9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкил намудани савдои наздисарҳадӣ бо Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон”. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/news/12935> [санаи муроҷиат: 11.06.2025]
10. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Қирғизистон. Манбаи электронӣ: <https://prezident.tj/event/news/51759> [санаи муроҷиат: 11.07.2025]
11. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистону Қирғизистон. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/meetings/23484>. [санаи муроҷиат: 24.06.2025]
12. Маросими имзои Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи нуқтаи пайвастиши сарҳадҳои давлатии се кишвар. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/photoreport/photoreport/50329> [санаи муроҷиат: 11.07.2025]
13. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Алмазбек Атамбаев. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/kyrgyzstan/9121 [санаи муроҷиат: 14.06.2025]
14. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/meetings/11255>. [санаи муроҷиат: 11.07.2025]
15. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиев. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event/bilateral_relations/kyrgyzstan/1234 [санаи муроҷиат: 11.07.2025]
16. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Роза Отунбоева. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/kyrgyzstan/403 [санаи муроҷиат: 11.07.2025]
17. Мулоқот бо Сарвазирӣ Қирғизистон Жанторо Сотиболдиев. Манбаи электронӣ: https://www.president.tj/event/foreign_trips/4082. [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
18. О гидроэнергетическом потенциале Кыргызстана и Таджикистана. Электронный ресурс: <https://stanradar.com/news/full/44215-o-gidroenergeticheskom-potentsiale-kyrgyzstana-i-tadzhikistana> [дата обращения: 26.06.2025]
19. Оғози татбиқи Лоихаи минтақавии интиқоли нерӯи барқи CASA-1000. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event/domestic_trips/10851 [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
20. Сафари қорӣ ба шаҳри Чолпон-Атаи Ҷумҳурии Қирғизистон. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/news/11070> [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
21. Сафари қорӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Қурмонбек Боқиев ба Тоҷикистон. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/kyrgyzstan/1238 [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
22. Сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев ба Тоҷикистон. Манбаи электронӣ: <https://president.tj/event/meetings/11057> [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
23. Сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Қирғизистон Сооронбой Жээнбеков ба Тоҷикистон. Манбаи электронӣ: https://president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/kyrgyzstan/15582 [санаи муроҷиат: 26.06.2025]
24. Статистический ежегодник Республика Таджикистан. -2024 г. -313 с.

25. Таджикистан - Кыргызстан: углубляя сотрудничество. Электронный ресурс: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20140804/tadzhi-kistan-kyrgyzstan-uglublyaya-sotrudnichestvo> [дата обращения: 10.07.2025]

26. Тоҷикистон - узви СММ. Ҷумҳурият. -1992. -№45 (18595). -С.1.

27. Шарифзода С.С. Аз Хучанд то Хучанд: таҷрибаи сулхофарии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. Манбаи электронӣ: <https://mts.tj/?p=2169> [санаи мурочиат: 26.06.2025]

28. Шарифзода С.С. Саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ҳамкориҳои минтақавии Осиёи Марказӣ. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз (маҷалаи илмӣ). / С.С Шарифзода. -№4 (84) .-2023. -С. 41-50.

ТАДЖИКИСТАН И КЫРГЫЗСТАН: НОВЫЙ ЭТАП СОТРУДНИЧЕСТВА НА ПУТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Статья посвящена одной из важных тем в области региональных отношений Республики Таджикистан с соседней с нами страной – Республикой Кыргызстан.

Автор предпринял попытку проанализировать и рассмотреть основные этапы развития сотрудничества между странами за последние три десятилетия, показать особенности каждого этапа с точки зрения формирования нормативно-правовых и структурных основ, а также развития торгово-экономического сотрудничества.

В статье автор условно рассматривает четыре основных этапа развития сотрудничества Таджикистана и Кыргызстана, оценивая четвертый этап как важный период на пути к стратегическому партнерству. В этой связи подчеркивается, что достигнутые в этот период договоренности, включая урегулирование пограничных вопросов и строительство гидроэнергетической инфраструктуры, окажут глубокое влияние на развитие сотрудничества между странами.

Ключевые слова: региональные отношения, сосед, этап, развитие, стратегический, добрососедство, меры доверия, партнерство, Центральная Азия, Таджикистан, Кыргызстан, фактор, граница, приоритет, устойчивое развитие, «зеленая» энергетика, новый этап.

TAJIKISTAN AND KYRGYZSTAN: A NEW STAGE OF COOPERATION TOWARDS STRATEGIC PARTNERSHIP

The article is devoted to one of the important topics in the field of regional relations of the Republic of Tajikistan with our neighboring country – the Republic of Kyrgyzstan.

The author has attempted to analyze and discuss the main stages of the development of cooperation between countries over the past three decades, and to show the characteristics of each stage in terms of the formation of regulatory, legal and structural foundations, as well as the development of trade and economic cooperation.

In the article, the author conditionally examines four main stages of development of cooperation between Tajikistan and Kyrgyzstan, assessing the fourth stage as an important period on the path to strategic partnership.

In this regard, it is emphasized that the agreements reached during this period, including the resolution of border issues and the construction of hydropower infrastructure, will have a profound impact on the development of cooperation between the countries.

At the same time, the author notes that in a new stage of development of cooperation (the fourth stage), Tajikistan and Kyrgyzstan, in close cooperation with neighboring Uzbekistan, have achieved one of the greatest achievements in resolving border issues - the signing of a trilateral agreement and the "Khujand Declaration", which will become an important factor in ensuring the sustainable development of border regions and ensuring regional security in Central Asia.

Keywords: regional relations, neighbor, stage, development, strategic, good neighborliness, confidence-building measures, partnership, Central Asia, Tajikistan, Kyrgyzstan, factor, border, priority, sustainable development, "green" energy, new stage.

Маълумот оид ба муаллиф:

Шарифзода Саидхomid Сафар-

номзади илмҳои таърих, сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ 89; тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Сведения об авторе:

Шарифзода Саидхomid Сафар-

кандидат исторических наук, начальник Управления анализа и прогнозирования вопросов региональной безопасности ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. 734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89; тел: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

Information about the author:

Sharifzoda Saidhomid Safar-

Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of analysis and forecasting of Regional Security Issues, of the CSR under the President of the Republic of Tajikistan 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki street 89; phone: (+992) 938-48-58-46; e-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru

ФОРМАТИ МУКОЛАМАИ “ОСИЁИ МАРКАЗӢ +1” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН

СОҲИБИ БАҲРУЛО

ходими илмии шуъбаи Осиеи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

ФАЙЗУЛЛАЕВА НИГОРА НЕГМАТОВНА

ходими илмии шуъбаи Осиеи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

Дар мақола формати муколамаи “Осиеи Марказӣ +1” дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Мардумии Чин мавриди таҳлилу омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллифон зикр намудаанд, ки яке аз унсурҳои муҳими сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Мардумии Чин Формати “Осиеи Марказӣ +1” буда, барои амиқ кардани ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷониба байни Чин ва давлатҳои Осиеи Марказӣ равона шудааст. Ин формат расман соли 2023 бо баргузориҳои саммити аввали сатҳи олӣ дар Сиан роҳандозӣ шуд, ки нуқтаи ибтидоӣ барои ҳамкориҳои системавӣ дар сатҳи сарони давлатҳо ва вазирон гардид. Муколама дар сатҳи вазирони қорҳои хориҷии Чин ва давлатҳои Осиеи Марказӣ фаъолона рушд карда, ҳамчун механизми муҳими машварати сиёсӣ барои амиқ кардани ҳамкориҳои дуҷониба ва бисёрҷониба хизмат намуда истодааст.

Калидвожаҳо: *Осиеи Марказӣ, Чин, Формати “Осиеи Марказӣ +1”, дуҷониба, бисёрҷониба, машварати сиёсӣ, иқтисод, сиёсат*

Рӯйдоди муҳиме, ки дар низоми сиёсии ҷаҳон дар асри ХХ рух дод, ҷангҳои якуму дууми ҷаҳонӣ ва пошхӯри Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб меравад. Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз пошхӯрӣ ба 15 кишвари мустақил тақсим гашт. Давлатҳои навтаъсису ҷавон ба бӯхронҳои сиёсии дохилию беруна нигоҳ накарда, талош намуданд, мустақилияти бадастомадоро тақвият диҳанд. Дар он панҷ давлати Осиеи Марказӣ (минбаъд: ОМ) Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркменистон дохил мешаванд. Панҷ кишвар дар маркази қитъаи АвруОсие ҷойгир буда, ҳамчун қорҳои АвруОсие шинохта мешавад. Ин мавқеи ҷуғрофӣ махсус мақоми геосиёсии ОМ-ро, муайян мекунад ва онро ба яке аз минтақаҳои стратегӣ ва муҳими фазои пасошӯравӣ табдил додааст. Мақоми геосиёсии ОМ таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳониро ба худ ҷалб кардааст. Таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ ба минтақа, ба мисли Штатҳои Муттаҳиди Амрико (минбаъд: ШМА), Федератсияи Россия (минбаъд: Россия), Ҷумҳурии Мардумии Чин (минбаъд: Чин) ва дигар абарқудратҳои минтақавӣ ба мисли Туркия, Эрон, Арабистони Саудӣ Ҳиндустон, Покистон ва Иттиҳоди Аврупо мебошанд.

Дар ҷаҳони муосир раванди ҳамгироӣ, ба хусус ҳамгироии минтақавӣ босуръат рушд карда истодааст. Давлатҳои, ки аз ҷиҳати мавқеи ҷуғрофӣ ва захираҳои табиӣ бартарият доранд, бо мақсади рушди истифодаи иқтисодӣ ҳамкориҳоро дар самти муколама ва шарикӣ густариш медиҳанд [10]. Айни замон шумораи зиёди ташкилотҳо ва форматҳо хусусияти ҳамгироии иқтисодидошта асосан минтақавӣ буда, яке аз онҳо формати муколамаи “Осиеи Марказӣ+1” мебошад, ки Чин аз он самаранок истифода бурда истодааст. Сиёсати хориҷии Чин дар минтақаи Осиеи Марказӣ як ҷузъи муҳими стратегияи байналмилалӣ кишвар ба шумор рафта, ба рушди ҳамкориҳои сиёсӣ, дипломатӣ, иқтисодӣ ва таъмини амният равона шудааст. Сиёсати минтақавӣ Чин бо давлатҳои ОМ ибтидо аз барқарор кардани муносибатҳои дипломатӣ, ҳалли баҳсҳои сарҳадӣ, ки аз Иттиҳоди Шӯравӣ мерос монда буданд, гуфтушунидҳо оид ба масъалаи сепаратизми уйғурӣ ва таҳдиди асосии тамомияти худудии кишвари мазкур шуруъ шудааст [5].

Мавриди зикр аст, ки дар давраи ҳукумати Ху Сзинтао тағйироти сиёсати хориҷии Чин оғоз ёфта, Си Чинпин, роҳбари кунунии Чин, онро идома дод ва нигоҳ доштани муносибатҳои созанда, шарикӣ ва ба қадри имкон дӯстонаро бо давлатҳои ҳамсоя дар асоси “дипломатияи хусни ҳамҷаворӣ” пеш мебарад [10]. Аз сиёсати мазкур минтақаи ОМ

низ бархурдор аст. Чин ва кишварҳои ОМ як қатор платформаҳои дучониба ва бисёрҷонибаро барои муколама ва ҳамкорӣ таъсис додаанд. Дар марҳилаи аввал пас аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, бо мақсади ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ ва таҳкими эътимоди мутақобила дар соҳаи низомӣ, Чин, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон як механизми машваратии дучонибаи панҷ кишварро таъсис доданд, ки соли 2001 дар шаҳри Шанхай бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таъсиси Созмони ҳамкории Шанхай анҷом ёфт. Соли 2013 Раиси Чин Си Цинпин ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”-ро пешниҳод намуд[12,90]. Дар даҳсолаи охир, Чин дар ҳамкорӣ бо Қазоқистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Тоҷикистон механизмҳои дучонибаи муколамаи стратегиро дар чорҷӯби “Як камарбанд ва як роҳ” таъсис додааст ва аз лоиҳаи бузурги мазкур давлатҳои ОМ бархурдор шуда истодаанд. Ба ақидаи Ҳайдарзода Р.Ҷ. “ташаббуси “Як камарбанд, як роҳ”, бунёди ҷомеаи дорои сарнавишти муштарак, омезиши ҷаҳонбинии Шарқу Ғарб ғояи универсалии ҳамгироии Чин буда, стратегияи Чин дар рушди тамаддуни ҷаҳониро ифода мекунад”[14,172] Ҳамин тариқ, бори аввал дар сиёсати хориҷии Чин механизми муколамаи “С5+1” дар сатҳи баланд, яъне вазирони қорҳои хориҷӣ таъсис дода шуд ва ба сатҳи олии тақдир гардид.

Рушди муколамаи “С5+1” дар сатҳи баланд

Дар моҳи июли соли 2020 бори аввал вохӯрии вазирони қорҳои хориҷии Чин ва ОМ дар формати муколамаи “С5+1” дар шакли видеоконфернс баргузор шуд, ки дар он мушовири давлатӣ ва вазири қорҳои хориҷии Чин Ван И ва панҷ вазири қорҳои хориҷии кишварҳои ОМ ширкат варзиданд. Ван И таъкид кард, ки ҳамкории Чин бо давлатҳои ОМ бар асоси ниёзҳои мутақобила ташкил шуда, бар зидди ҳеч тарафи сеюме равона нест ва ба дигар ҳамкориҳои дучониба ё бисёрҷониба дар минтақа таъсир намерасонад. Вохӯрӣ дар замони пандемияи COVID-19 баргузор шуда, масъалаҳои асосии зерин мавриди баррасӣ қарор гирифт:

- ҳамкорӣ дар мубориза бо пандемия;
- мусоидат ба барқарорсозии муносибатҳои иқтисодӣ;
- ҳифзи амнияти минтақавӣ ва ҳамкории байналмилалӣ[4].

Дар моҳи майи соли 2021 дар шаҳри Сиани Чин вохӯрии дуҷонибаи вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои “С5+1” баргузор гардид. Ин нахустин вохӯрии бисёрҷонибаи сатҳи вазирон буд, ки Чин пас аз COVID-19 дар қаламрави худ ташкил намуд ва ин аҳамияти махсуси Осиёи Марказиро дар сиёсати хориҷии Чин нишон дод. Мавзӯҳои муҳими баррасишуда ҳамкории тиббӣ ва тандурустӣ, ҳамкории иқтисодӣ дар чорҷӯби ташаббуси “Як камарбанд ва як роҳ” ва масъалаи Афғонистонро дар бар гирифтанд[9]. Дар натиҷаи вохӯриҳо ва мулоқоти судманди тарафайн се изҳороти муштарак ва Ёддошти зерин барои рушди ҳамкориҳо имзо гардид:

1. Изҳороти муштарак оид ба воқуниши муштарак ба пандемияи COVID-19;
2. Изҳороти муштарак оид ба амиқсозии ҳамкорӣ;
3. Изҳороти муштарак оид ба Афғонистон;
4. Ёддошти тафохум оид ба таъсиси механизми вохӯрии вазирони қорҳои хориҷӣ дар доираи формати “Чин ва Осиёи Марказӣ”.

Вохӯрии сеюми вазирони қорҳои хориҷии кишварҳои “С5+1” дар шаҳри Остонаи Ҷумҳурии Қазоқистон баргузор шуд. Дар натиҷаи вохӯрӣ санаҳои муҳим ба имзо расид:

1. Изҳороти муштарак вазирони қорҳои хориҷии Чин ва панҷ кишвари ОМ;
2. Изҳороти муштарак оид ба татбиқи натиҷаҳои саммити видеоии Чин ва ОМ;
3. Иқдоми амиқсозии ҳамкории Чин ва ОМ дар соҳаи коммуникатсия;
4. Иқдоми Чин ва ОМ оид ба ҳамкории амниятии рақамӣ.

Натиҷаи муҳимтарини ин вохӯрӣ қарори таъсиси механизми мулоқоти сарони кишварҳо “Чин ва Осиёи Марказӣ” буд.

1-уми декабри соли 2024 дар Чэндуи Чин, вохӯрии панҷуми вазирони қорҳои хориҷӣ баргузор шуд, ки дар он натиҷаҳои саммити якуми “Чин ва Осиёи Марказӣ” ва омодагӣ ба саммити дуюм, ки соли 2025 дар Қазоқистон ба нақша гирифта шудааст, баррасӣ карда шуд[3].

1. Рушди муколамаи “С5+1” дар сатҳи олий

Дар моҳи январи соли 2022 Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин саммити видеоиро ба муносибати 30-солагии барқарорсозии муносибатҳои дипломатӣ бо панҷ кишвари ОМ баргузор намуд[7]. Дар он сарони шаш давлат якҷо изҳор доштанд, ки ҷомеаи бо сарнавишти муштарак миёни Чин ва кишварҳои ОМ таъсис меёбад. Дар моҳи сентябри соли 2022 Си Чинпин дар ҷаласаи Шурои сарони кишварҳои узви СҶШ дар Самарқанд иштирок кард ва ба ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Ўзбекистон сафари давлатӣ анҷом дод[7]. Ин аввалин сафари расмӣ роҳбари олии Чин пас аз пандемияи COVID-19 буд.

18–19 майи соли 2023 дар шаҳри таърихии Сиан, нуқтаи оғози Роҳи абрешими қадим, саммити “Чин ва Осиёи Марказӣ” баргузор гардид ва 10-солагии ташаббуси “Камарбанд ва роҳ” таҷлил карда шуд. Интиҳоби шаҳри Сиан нишондиҳандаи аҳамияти бузурги ин саммит дар сиёсати хориҷии Чин мебошад[8]. Дар рафти саммит, сарони шаш давлат таъсиси расмӣ механизми вохӯрии сарони давлатҳои “Чин ва Осиёи Марказӣ”-ро эълон намуданд. Дар ин саммит ҳадафҳои “Камарбанд ва роҳ” ва муколамаи “С5+1” баррасӣ гардид.

Дар натиҷаи саммити “Чин ва Осиёи Марказӣ” 54 созишнома ва ташаббусҳо дар соҳаҳои гуногун ба даст омад, аз ҷумла таъсиси механизмҳои муколама, ҳамроҳсозии ташаббусҳо ва стратегияҳои рушди “Як камарбанд, як роҳ”, ҳамкорӣ дар соҳаҳои тичорати иқтисодӣ, нақлиёт, кишоварзӣ, энергетика, фарҳанг, маориф, илм ва техника ва амният. Ҳамчунин 19 платформаи бисёрҷонибаи ҳамкорӣ пешниҳод шуданд, аз ҷумла 9 вохӯрии сатҳи вазирон, муколамаҳои ҳизбҳои сиёсӣ, шабакаи ҳамкориҳои коллеҷҳои маъмурий, шӯроҳои соҳибкорӣ, форумҳои ҳамкориҳои минтақавӣ, форумҳои марказҳои таҳлилий, форумҳои агентии иттилоотӣ ва дигар платформаҳои муколама дар бахшҳои гуногун. Илова бар ин, 9 ҳуҷҷати ҳамкориҳои бисёрҷониба дар доираи ин сохтор ба имзо расиданд[6].

Вохӯрии дувуми “С5+1” Чин ва Осиёи Марказӣ аз санаи 16-18 июни 2025 дар шаҳри Остонаи Қазоқистон бо иштироки сарони давлатҳо баргузор гардид[2]. Саммити мазкур ба рушди назарраси иқтисодӣ мусоидат намуда, дар ҷараёни Форуми ҳамкориҳои саноатӣ ва сармоягузорӣ миёни Чин ва Осиёи марказӣ 58 созишнома бо маблағи 25 миллиард доллари амрикоӣ ба имзо расониданд. Созишномаҳои мазкур соҳаҳои технологияҳои сабз, энергетика, кишоварзӣ, инфрасохторро дар бар мегирад.

Дар робита ба стратегияи Чин, Си Чинпин аввалин сафари худро ба минтақа ба ҳайси раисҷумҳури Чин соли 2013 анҷом дода, дар муддати 12 соли охир ҳафт маротиба аз кишварҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ дидан намудааст. Ҷумҳурии Мардумии Чин бо вучуди таъхир дар Формати “С5+1” дар минтақа ҳузури дарозмуддат ва назарраси иқтисодӣ дорад.

Дар тичорат Чин мавқеи муҳими шарикӣ дошта, шарикҳои муҳимтарини минтақавӣ ОМ мебошад. Инчунин Чин ба инфрасохтори моддӣ ва рақамӣ дар минтақа сармоягузорӣ мекунад. Мулоқоти минтақавӣ падидаи нав нест, зеро кишварҳо давра ба давра дар доираи “Ташаббуси як камарбанд як роҳ” ва СҶШ мулоқот менамуданд. Моҳи июли соли 2020 дар Чин нахустин нишастии вазирони корҳои хориҷии панҷ кишвари Осиёи Марказӣ дар доираи Формати “5+1” баргузор гардид. Мулоқоти мазкур бо ибтикори Чин баргузор гардида, ба ҳамкориҳои муштарак дар ҳалли мушкилоте, ки дар натиҷаи пандемия ва рушди иқтисод дар минтақа ба миён омадааст, нигаронида шуда буд. Дар доираи мулоқот роҳбари Чин иброз дошт, ки барои фароҳам овардани “долони сабз”, барои маҳсулоти худ ба ОМ ва афзоиши хариди маҳсулоти кишоварзӣ аз минтақа омода мебошад[11,127].

Аз соли 2023 гардиши молу маҳсулот миёни Чин ва Осиёи Марказӣ афзоиш ёфта, дар соли 2024 гардиши молу маҳсулот ба 94,82 миллиард доллари амрикоӣ расид ва танҳо миёни Қазоқистон гардиши молу маҳсулот дар соли 2023 ба 43,82 миллиард доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, ки ин натиҷаи баланд маҳсуб меёбад.

Гардиши тичоратии Чин ва Осиёи Марказӣ дар соли 2023

Қазоқистон: Воридот 18,7 миллиард доллари амрикоӣ (30% ҳаҷми умумӣ), содирот 15 миллиард доллари амрикоӣ (16% ҳаҷми умумӣ) ташкил медиҳад.

Тоҷикистон: Воридот 3,68 миллиард доллари амрикоӣ (56% аз ҳаҷми умумӣ) ва содирот 250 миллион доллари амрикоӣ (16% аз ҳаҷми умумӣ) ташкил медиҳад.

Қирғизистон: Воридот 3,68 миллиард доллари амрикоӣ (29% аз ҳаҷми умумӣ) ва содирот 887 миллион доллари амрикоӣ (26% аз ҳаҷми умумӣ) ташкил медиҳад.

Узбекистон: Воридот 12,7 миллиард доллари амрикоӣ (32% аз ҳаҷми умумӣ) ва содирот 1,82 миллиард доллари амрикоӣ (6% аз ҳаҷми умумӣ) ташкил медиҳад.

Туркменистон: Воридот 957 миллион доллари амрикоӣ (20% аз ҳаҷми умумӣ) ва содирот 9,63 миллиард доллари амрикоӣ (62% аз ҳаҷми умумӣ) ташкил медиҳад[1].

Тибқи маълумоти бандари хушки байналмилалӣ Чанба дар шаҳри Сиан, ки он ҷо Маркази логистикӣ Қазоқистон дар соли 2024 кушода шуд, тавассути роҳи оҳани байналмилалӣ Чин-Аврупо аз Сиан ба Осиёи Марказӣ зиёда аз 76 ҳазор контейнерҳои стандартӣ фиристода шуданд. Ба шарофати ин марказ, молҳо аз Осиёи Марказӣ тавассути Сиан метавонанд ба бозорҳои кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ворид шаванд, ки ин барои онҳо долони муҳими тичорати байналмилалиро боз кард[13].

Тибқи таҳлилҳои дар боло зикр гардида, Чин бо кишварҳои минтақаи ОМ дар доираи Формати “С5+1” ҳамкориҳои дучонибаву бисёрсамтaro дар соҳаҳои иқтисод, тичорат, энергетика, саноат, инфрасохтор, тағйирёбии иқлим ва ғайраҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Густариши ҳамкориҳо дар соҳаҳои мазкур яке аз ҳадафҳои асосии Чин дар минтақа мебошад. Бояд қайд намуд, ки Чин тавассути рушди иқтисодӣ дар минтақа манфиатҳои геоиқтисодӣ ва геостратегии худро ба даст оварда, нуфузи худро дар минтақа нигоҳ медорад. Зеро солҳои охир дар минтақаи ОМ нишастҳои сатҳи баланд ва олий дар доираи Формати “С5+1” баргузор гирдида, дигар кишварҳои абаркудрат дар доираи формати мазкур ҳамкориҳои дучонибаву бисёрсамтаи худро ба роҳ монда, ҳадафҳои геополитикӣ, геоиқтисодӣ ва геостратегӣ дошта, пайваста ҳамкориҳои худро бо кишварҳои минтақа густариш медиҳанд.

Аз соли 2020 стратегияи сиёсати хориҷии Чин нисбат ба ОМ дар доираи формат тавре сохта шудааст, ки ҳарчи бештари соҳаҳои кишварҳои минтақа ба ҳамкориҳо ҷалб карда шаванд. Аз ҷониби Чин дар доираи ғояи эълоншудаи сарнавишти ягонаи Чин ва ОМ ташаббусҳои дарозмуддат ҷиҳати таҳкими робитаи мутақобилаи иқтисодӣ, роҳҳои нақлиётно логистикӣ, амният ва сиёсати хориҷӣ амалӣ карда мешаванд. Лоихаи “Чин ва Осиёи Марказӣ” аз лиҳози стратегӣ аз бисёр ҷиҳат аз ташаббуси “С5+1”, ки бо ташаббуси ИМА оғоз шудааст, пеш гузашт. Ҳукумати Чин аллақай барои татбиқи лоихаҳои зерсохторӣ, нақлиётӣ, фарҳангӣ, гуманитарӣ ва дигар ҳамкорӣ дар кишварҳои ОМ маблағ ҷудо мекунад, ки аз ҳаҷми маблағгузори ИМА зиёдтар аст. Барои кишварҳои ОМ формати мазкур имкониятҳои дастрасӣ ба сармоягузорӣ ва технологияи чинӣ, ки ба навсозии инфрасохтор ва саноат барои ташкили ҷойҳои нави корӣ ва инкишофи корхонаҳои муштарак мусоидат намуда, барои мустақкам намудани мавқеъҳо дар арсаи байналмилалӣ бо роҳи иштирок кардан дар ташаббусҳои бисёртарафаро фароҳам меорад.

Формати “Осиёи Марказӣ+1” яке аз василаи муҳими стратегӣ барои Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ буда, ба таҳкими ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва субот дар минтақа мусоидат меномояд. Механизми чинӣ “С5+1” дар давраи COVID-19 оғоз ёфта, аввалин вохӯриҳо ба ҳамкориҳои муштарак дар мубориза бо COVID-19 ва барқарорсозии иқтисодӣ бахшида шуда буданд. Дар муддати ҳамагӣ чор сол, механизми чинӣ “С5+1” босуръат рушд кард. Дар оғози соли ҷорӣ, илова бар вохӯриҳои анъанавии вазирони корҳои хориҷӣ, нахустин мулоқоти роҳбарони давлатҳои Чин ва ОМ баргузор шуд ва механизми вохӯриҳои роҳбарони давлатҳои “С5+1” расман таъсис ёфт.

Ҳамин тариқ, нуктаҳои муҳиме ки дар боло зикр намудем, ОМ барои Чин мавқеи стратегӣ дорад ва самти асосии сиёсати хориҷии Чин буда, бештар ҷонибдори рушди муштарак иқтисодӣ ин кишварҳо бо истифодаи захираҳои мутақобилан тақмилдиҳанда ва бозорҳои фуруши маҳсулот мебошад. Ғайр аз ин, терроризм, ифротгароӣ ва нерӯҳои ҷудоихоҳ ба соҳибхитиёрӣ ва суботи Чин таҳдид мекунанд ва муборизаи муштарак бо ин се хатар як қисми муҳими ҳамкориҳои Чин ва Осиёи Марказӣ ба шумор меравад.

Формати “Осиёи Марказӣ +1” яке аз унсури муҳими сиёсати хориҷии Чин мебошад, ки барои амиқ кардани ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба байни Чин ва давлатҳои ОМ равона шудааст. Ин формат расман соли 2023 бо баргузориҳои саммити аввали сатҳи олий

дар Сиан табдил ёфт, ки нуктаи ибтидоӣ барои ҳамкориҳои системавӣ дар сатҳи сарони давлатҳо ва вазирон гардид. Муколамаи “Осиёи Марказӣ+1” дар сатҳи вазирони қорҳои хориҷии Чин ва давлатҳои ОМ ғазолана рушд карда, ҳамчун механизми муҳим барои амиқ кардани ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба хизмат намуда истодааст. Чин ва ОМ дар тӯли панҷ соли охир, дар доираи формати “С5+1” ба воситаи дипломатияи муқолима тавонистанд соҳаҳои муҳими ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаро дар асоси эҳтирому манфиатҳои миллӣ муайяну амалӣ намоянд.

Адабиёти истифодашуда:

1. “Отчет - Второй саммит Китай-Центральная Азия”. Манбаи электронӣ: <https://www.newscentralasia.net/2025/06/18/otchet-vtoroy-sammit-kitay-tsentrlnaya-aziya/> [Санаи дархост:15.07.2025]
2. В Астане начался саммит "Центральная Азия – Китай". Манбаи электронӣ: <https://www.zakon.kz/politika/6481189-v-astane-nachalsya-sammit-tsentrlnaya-aziya--kitay.html> [Санаи дархост:15.07.2024]
3. В Чэнду состоялась пятая встреча министров иностранных дел «Китай-Центральная Азия». Манбаи электронӣ: https://www.mfa.gov.cn/rus/zxxx/202412/t20241218_11499445.html?utm_source=chatgpt.com [Санаи дархост:05.06.2024]
4. Ван И председательствовал на первой встрече глав МИД Китай+Центральная Азия. Манбаи электронӣ: http://tm.china-embassy.gov.cn/rus/sbwl/202007/t20200720_9507156.htm [Санаи дархост:25.06.2025]
5. Дьяконова М. А. Геополитические интересы Китая в Центральной Азии и Афганистане / М. А. Дьяконова, О. А. Тимофеев, Ф. Ф. Шарипов // 70 лет китайскому государству. – Москва, 2019. — С. 284–292.
6. Итоги саммита “Центральная Азия – Китай” – 54 договоренности и инициативы по сотрудничеству, 19 механизмов и платформ, 9 многосторонних документов. Манбаи электронӣ: <https://www.newscentralasia.net/2023/05/20/perechen-dogovoronnostey-i-initsiativ-v-ramkakh-formata-tsentrlnaya-aziya-kitay> [Санаи дархост:11.05.2025]
7. Китай и Центральная Азия – курс на дальнейшее укрепление стратегических связей. Манбаи электронӣ: <https://www.newscentralasia.net/2022/01/26/sammit-kitay-plyus-sentrlnaya-aziya-25-yanvarya-2022/>[Санаи дархост:20.05.2025]
8. Начало «новой эры»: в Сиане открылся двухдневный саммит «Китай – Центральная Азия». Манбаи электронӣ: <https://www.rfi.fr/ru/5>[Санаи дархост:15.04.2025]
9. Совместное заявление министров иностранных дел «Центральная Азия - Китай» по Афганистану. Манбаи электронӣ: https://www.mfa.gov.cn/rus/wjdt/gb/202105/t20210515_9143254.html[Санаи дархост:11.03.2025]
10. Соҳиби Б. Ҳамгирии Ҷумҳурии Халқии Хитой бо Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ / С. Баҳруло // Осиё ва Аврупо. – 2023. – №. 4(16). – Р. 69-77. –С.69
11. Сюй, Ц. Формат сотрудничества С5+1: основные участники, цели и механизмы взаимодействия / Ц. Сюй // Вестник Томского государственного университета. История. – 2024. – № 89. – С. 123-132. – DOI 10.17223/19988613/89/15. – EDN HWDGPA. Саҳ 127
12. Хайдаров, Р. Д. Эмомали Рахмон - один из архитекторов Шанхайской Организации Сотрудничества / Р. Д. Хайдаров // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана. – 2021. – № 2. – С. 90-95.
13. Ҳабибов А. Чин - шарики стратегии Осиёи Марказӣ. Манбаи электронӣ : <https://www.facebook.com/dsx.tj/p/>[Санаи дархост:18.07.2025]
14. Хайдаров, Р. Д. К вопросу о развитие стран Центральной Азии в период трехполярного мира / Р. Д. Хайдаров // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховадинова Национальной академии наук Таджикистана. – 2023. – № 1. – С. 168-174. [Санаи дархост:18.07.2025]

ФОРМАТ ДИАЛОГА «ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ +1» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье анализируется и изучается формат диалога «Центральная Азия +1» во внешней политике Китайской Народной Республики. Формат «Центральная Азия+1» является важным элементом внешней политики Китайской Народной Республики, направленным на углубление двустороннего и многостороннего сотрудничества между Китаем и странами Центральной Азии. Официально данный формат был запущен в 2023 году с первого саммита высокого уровня в Сиане, который стал отправной точкой для системного сотрудничества на уровне глав государств и министров. Диалог «Центральная Азия+1» на уровне министров иностранных дел Китая и государств Центральной Азии активно развивается и служит важным механизмом углубления двустороннего и многостороннего сотрудничества.

Ключевые слова: *Центральная Азия, Китай, формат «Центральная Азия +1», двусторонние, многосторонние, политические консультации, экономика*

THE CENTRAL ASIA +1 DIALOGUE FORMAT IN THE FOREIGN POLICY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

The article analyzes and studies the Central Asia +1 dialogue format in the foreign policy of the People's Republic of China. The Central Asia +1 format is an important element of the foreign policy of the People's Republic of China aimed at deepening bilateral and multilateral cooperation between China and the Central Asian countries. This format was officially launched in 2023 with the first high-level summit in Xi'an, which became the starting point for systemic cooperation at the level of heads of state and ministers. The Central Asia +1 dialogue at the level of foreign ministers of China and the Central Asian states is actively developing and serves as an important mechanism for deepening bilateral and multilateral cooperation.

Keywords: *Central Asia, China, Central Asia +1 format, bilateral, multilateral, political consultations, economy*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Соҳиби Баҳруло**-ходими илмии шӯъбаи Осиёи Чанубу Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо, суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33; тел.:(+992) 917-82-02-02; E-mail:sohibbahrulo@gmail.com

Файзуллаева Нигора Негматовна- ходими илмии шӯъбаи Осиёи Чанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо АМИТ; Суроға: 735025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел: +992 901-22-88-18 E-mail faizulloevanigora123@gmail.com

Информация об авторах: **Соҳиби Баҳруло**-научный сотрудник отдела ЮгоВосточной Азии, Института изучения проблем стран Азии и Европы. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, тел.:(+992)917820202; Email:sohibbahrulo@gmail.com

Файзуллаева Нигора Негматовна - научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес:735025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, тел: +992 901-22-88-18, E-mail: faizulloevanigora123@gmail.com.

Information about the authors: **Sohibi Bahrulo**-Research Fellow, Department of Southeast Asia of Institute of studying of the Issues of Asian and European countries. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33, tel.: (+992) 917820202; E-mail: sohibbahrulo@gmail.com

Faizullaeva Nigora Negmatovna-is a research fellow at the Southeast Asia Department of the Institute for Asian and European Studies of the NAST. Address: 735025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, phone: +992 901-22-88-18, E-mail: faizulloevanigora123@gmail.com

ОЁ АФҶОНИСТОН АЗ ФАСОДИ МОЛӢ ОРӢ АСТ?

ҚУРБОНОВ ҲОКИМЧОН

ходими хурди илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур фасоди молӣ дар Афғонистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки коррупсия дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои доғи ҷомеаҳо боқӣ мемонад. Кишварҳо барои мубориза бар зидди ин падидаи номатлуб талош меварзанд. Дар миёни онҳо Афғонистон низ мебошад, ки коррупсия яке аз мушкилоти асосии ин кишвар ба ҳисоб меравад ва дар давраҳои мухталифи ҳокимияти гуногун бо нишондодҳои мухталиф ба шиддат ҳузур дошт ва рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятии кишварро саҳт зерӣ таъсири манфӣ қарор додааст.

Дар мақола муаллиф оид ба фасоди молӣ дар Афғонистон ва роҳҳои мубориза бо он таҳлилу баррасӣ намуда, барои асоснок намудани мавзӯ аз сарчашмаҳо ва адабиётҳои дохиливу хориҷии муътамад истифода намудааст.

Калидвожаҳо: фасоди молӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, гуруҳҳои сиёсӣ, суботи сиёсӣ, Афғонистон, СММ

Коррупсия дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои доғи ҷомеаҳо боқӣ мемонад. Кишварҳо барои мубориза бар зидди ин падидаи номатлуб талош меварзанд. Дар миёни онҳо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон низ мебошад, ки коррупсия яке аз мушкилоти асосии ин кишвар ба ҳисоб меравад ва дар давраҳои мухталифи ҳокимияти гуногун бо нишондодҳои мухталиф ба шиддат ҳузур дошта ва рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятии кишварро саҳт зерӣ таъсири манфӣ қарор додааст.

Бояд қайд намуд, ки решаи фасоди молӣ дар сохторҳои давлатӣ, амниятӣ, иқтисодӣ ва ҳатто бахшҳои иҷтимоии ҷомеаи Афғонистон реша давонда, яке аз монетаҳои ҷиддӣ дар роҳи давлатсозӣ ва рушди устувор маҳсуб мешавад. Дар кишвари Афғонистон, амният ва суботи сиёсӣ барқарор нест, бинобар ин заминаи зухуроти фасод фароҳам гардид ба сустии низоми қонунгузорӣ ва заъфи иҷрои он омили асосии паҳншавии коррупсия дар Афғонистон гардидааст.

Инчунин вучуди ҳизбҳои сиёсӣ, гуруҳҳои мусаллаҳ ва ҷаҳраҳои қудратманди мусаллаҳ ба қору фаъолияти мақомоти давлатӣ даҳолат ва таъсири манфӣ расонида заминаи дигари густариши фасод гардидааст. Ин ҳолат ба шаффофияти хароҷоти давлатӣ, тарҳи бунёдҳои ҳукумати ва ҷалби сармояи хориҷӣ заминаи дигари шаффофиятро коста мегардонад. Мардуми кишвари ҳамсоя дар ҷунин як фазои ноором зиндагӣ карда, аксаран аз қадом ҳуқуқҳои худ ҳимоя намуда ва ба назди қадом қудрат шикоят қарданро наредонанд. Ҷунин ҳолат нобоварии мардумро ба давлат афзуда, боиси бебоварӣ ба идораҳо гардида, боиси қоҳиши ҷалби сармоягузорӣ низ гардидааст.

Ҳамзамон кишварҳо ва созмонҳои байналқалқӣ дар ҷунин шароит қӯмақхояшонро қам қарда, маблағҳои қами онҳо низ танҳо тавассути созмонҳои ғайриҳукумати тақсим мешаванд, ки ин мардум имқониятҳои зиёди рушдро аз даст медиҳанд, зеро дар ҷунин шароит сармояҳо ва қумакҳо ба қайби шахсони манфиатдор ҳоҳад рафт.

Коррупсия дар Афғонистон ба монанди таҷрибаи дигар кишварҳо падидаи нав нест. Зеро дар давраҳои гузашт, дар замонҳои гуногун шаклҳои мухталиф доштааст. Аз қумла дар замони 40 солаи салтанати Муҳаммад Зоҳиршоҳ 1933- 1973 оромтарин давраи таърихи Афғонистон ба шумор рафта, барои ришвагирон низ дар солҳои 30 ва 60 дар тамоми идороти давлатӣ ҳусусан дар идороти полис, маҳқам ва шаҳристонҳо коррупционерон аз қамон қамон ришваро ба шакли (қойпулӣ) мегирифтанд. Гуфта мешавад, ки маъмурони баландпоя, вазирҳо, волиҳо

(губернаторон) ва аъзоёни хонаводаи шоҳӣ аз ҷомеа дур буданд. Ба ҳамин сабаб иттилоот дар бораи андозаи ғасод барои онҳо аз афкори умум дур буд. Дар соли 1973 баъди табадуллот сари қудрат омадани сардор Муҳаммад Довуд ба ислоҳоти иқтисодӣ шуруъ намуд. Ў як низоми саҳти маъмуриятро пеш гирифт ва мубориза алайҳи коррупсия ё ғасоди моллиро дар 3 сол дар кишвар коҳиш дод, аммо дар соли 1978 боз табадуллоте, ки бо ном “Инқилоби савр” унвон мешавад, коммунистҳо ва Ҳизби халқии демократӣ ба сари қудрат расиданд, ки то соли 1992 дар ҳокимияти онҳо мубориза ба муқобили ришва ва дуздиро ниҳоят саҳт карда дар кам кардани он бо суръат амал мекарданд, ки ин амал ба пирӯзиҳо алайҳи ин падида гардид. Аз соли 1992-1996 қудрат дар дасти муҷоҳиддин расид, дар ин замон соҳторҳои давлатӣ қариб ғалаҷ шуда буданд ва ғасод аз нав ҳамчун падидаи номатлуб зуҳур намуд. Дар натиҷаи бархӯрдҳои миёни муҷолифин ва ҳукумат қисмати зиёди пойтахти Афғонистон шаҳри Кобул вайрону валангор гардид. Тибқи маълумоти таҳлилгарон тақрибан 60 ҳазор нафар кушта шуданд. Ҷоҷатарин ҳодисаи ҳамон давр, ғоратгарӣ ва ба яғмо бурдани экспонатҳо ва овезаҳои музейи миллӣ дар шаҳри Кобул, ки аз соли 1922 таъсис ёфта буд, дорои осори таърихӣ буд, вале лидерони муҷолифин дар низоҳои байни масруфи занозанӣ ва пирӯзи ба зидди ҳамдигар буданд ва ба мубориза алайҳи ғасод тавачҷуҳе ҳам надоштанд [4].

Пас аз низоҳои дохилӣ, дар соли 1996 Толибон ба қудрат расиданд ва дар кишвар қонуни шариат, ки ба шаклҳои асримиёнагӣ шабоҳат дошт, ҷорӣ гардид. Онҳо ғасод ва дуздиро дар шакли зоҳирӣ аз байн бурданд. Вале, пас аз ҳодисаи 11 сентябри соли 2001 дар ИМА, амалиёти зидди террористӣ дар Афғонистон оғоз шуд ва низоми Толибон шикаст хӯрд. Дар соли 2001, ҳамзамон, Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ низ ба Афғонистон ворид шуд.

Дар пайи шикасти Толибон, барои бозсозии кишвар миллиардҳо доллар аз кишварҳои мухталифи ҷаҳон ворид мешуд. Набудани ҳукумати қавӣ ва низоми назорат бар девонсолорон (бюрократия) муҷибӣ ғасоди бемисл дар кишвар миёни маъмуриони давлатӣ дубора густириш ёфт. Акнун қасе аз қонун ҳарос надошт ва маъмуриони ҳамаи сатҳҳо ба таври аланӣ ришва мегирифтанд, ё талаб мекарданд.

Ба арши аъло расидани коррупсия дар Афғонистон соҳтмони ҳазорон хонаҳои қасрмонанди чандошёна дар пойтахти Афғонистон дар шаҳраки ашрофон Ширпур авҷ гирифт. Молики ин бостонсаройҳо қумандонон, вазирон, волиён (устондор) буданд. Онҳо дар натиҷаи ришва ситондан ҳазорон хонаҳо дар Аморати Муттаҳидаи Араб, Туркия, Ҳиндустон, кишварҳои Ғарбӣ ва Амрико барои худ харидорӣ кардаанд. Ба қавли пажӯҳишгари афғон Мирвайс Тарин коррупсия ва ришвагирӣ дар Кобул натаҳо дар миёни маъмуриони давлатӣ балки баъзе аз қормандони хориҷие, ки дар муассисаҳои давлатӣ қор мекунанд, мавҷуд буд, ки 10-15 ғоизи маблағи қарордодҳо ҳамчун баҳшиш ё подош аз худ мекарданд. Ҳамчунин дар самти ғаболиятҳои “ғуруҳҳои бозсозӣ” PRT ва “Агентии рушди байналмилалӣ” USAID низ коррупсия гуфта мешавад. Бархе аз ширкатҳои хориҷӣ мустақим маблағро аз донорҳо гирифта, онро боз ба ҳисобҳои ҷории бонкҳои Ғарб интиқол меоданд, ки ҷунин донорҳо ниёзҳои аввалини мардумро бароварда наметавонист. Ҷолиб он аст, ки ин қомбинасияи коррупсионӣ дар назди Ҳомид Карзай ба амал меомад, вале ў намехост, ки робитааш бо нерӯҳои дохилӣ барои таъмини сулҳ ва тавозун дар ҳукумат осеб бинад, хомӯширо интиҳоб мекард.

19 ноябри соли 2009 дар маросими савгандёдкунии Ҳомид Карзай, ки таҳти фишори қудратҳои бузурги ғарбӣ баргузор шуд, яке аз аҳдофи аслии ҳукумати нави Афғонистон мубориза бо ғасод буд. Аммо ин кушишҳо ҳам самара набахшид. Вале дар замони Ашраф Ғанӣ ришвахорӣ ба авҷи худ расид, ки боиси сукути ҳукумат ва фирор шудани аъзои он ва сиёсатмадорони дигар шуд [4].

Толибон пас аз дубора ба қудрат расидан (15 августи соли 2021) эълон карданд, ки онҳо бо ғасод муборизаи беамон мебаранд ва ҳукумати пок ва шафоф ташкил

мекунанд. Вале дар амал, ин ваъдаҳо иҷро нагардиданд. Зеро таҳлилҳо ва гузоришҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки фасоди молӣ то ҳол ба таври васеъ вучуд дорад, вале акнун он назоратшаванда, махфӣ ва мутамарказ шудааст. Бояд таъкид кард, ки беш аз 20%-и кӯмакҳои башардустонаи созмонҳои байналмилалӣ, ки ба кишварҳо расонида мешавад, дар равандҳои фасодкорӣ истифода мешавад. Хусусиятҳои фасоди молӣ дар зеро ҳокимияти ҳаракати толибон чунин мебошанд:

Фасод бештар ба гуруҳи наздик ба раҳбарияти ҳаракат маҳдуд аст. Тасарруф ва тақсими захираҳо (молиёт, бочи гумрукӣ, металлҳои қимматбаҳо аз қабилӣ тилло, литий ва ғайра) тавассути шабакаҳои маҳдуди дохилӣ анҷом мешавад. Махфияти молӣ дар ҳолати ҳисоботдиҳӣ ба мардум ва созмонҳои байналмилалӣ вучуд надорад. Маблағҳои чамъоваришуда ва хароҷотҳо бо шафофият нашр намешаванд. Маълумот нишон медиҳад, ки онҳо бо истифода аз содироти ғайриқонунӣ металлҳои қимматбаҳо маблағҳои зиёдеро ба даст меоранд.

Фасод дар идораҳои гумрук ва молиёт бештар дида мешавад. Барои мисол дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ ба мисли Турхам, Ислоқалъа ва ғайра ришва ва ситодани маблағи ғайриқонунӣ идома дорад. Аксари тоҷирон таъкид мекунанд, ки "бе пардохти ҳаққи ғайрирасмӣ" воридоту содироти мол бо мушкилот рӯбарӯ мешаванд. Ин боиси пайдоиши бозори сиеҳ ва ғайриқонунӣ мегардад. Ин пеш аз ҳама фуруши маводи муҳаддир, сангҳои гаронбаҳо ва захираҳои маъданӣ зеро назорати гурӯҳҳои маҳсус қарор доранд. Баъзе маълумотҳо баёнгири он ҳастанд, ки нақлиёт, барқ, бозор ва иҷораҳо низ бо пардохти ришва идора мешаванд. Инчунин фасоди молӣ дар дохили худ Толибон бархе аз ҷанҷолҳои дохилӣ ва ихтилофотҳо байни фармондеҳон далели "бе мақсад" набудани фасод дар байни худ онҳо мебошанд. Аз гузоришҳо маълум мегардад, ки аз тақсими ноодилонаи даромад байни вилоятҳо ва марказ мавҷуд аст. Хулоса, шакли коррупсия тағйир меёбад, вале фасоди системавӣ боқӣ мемонад.

Афғонистон дар гузориши Созмони шафофияти байналмилалӣ дар миёни 180 кишвар дар соли 2023 ҷойгоҳи 162 - ро гирифтааст. Ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои гузашта, шохиси ақибтарро нишон медиҳад. Ин дар ҳолат, ки Забеҳулло Мучоҳид суҳангӯи Толибон эълон кардааст, ки Афғонистон акнун оро аз фасод аст. Агар таҳқиқи мубориза бо фасод дар кишварҳо ба назар гирифта шавад, Афғонистон дар ҷойгоҳи аввал қарор дорад. Ё изҳор намуд, ки Афғонистон дар шохиси 162 мавқеъ омода аст, ки ин нишон медиҳад, ки дар муқобили фасод иқдомҳои ҷиддӣ анҷом дода шудаанд. Агар ин тадбирҳо наздиктар буданд, эҳтимол Афғонистон дар раддаи аввал қарор мегирифт, зеро шафофият ва озодии он аз фасод хеле аён аст. Ҳоло Афғонистон дар сатҳи аввали фасод қарор дорад. Ин як дастоварди муҳим ҳисобида мешавад. Афғонистон дар ин раддабандӣ 20 имтиёз дорад [3].

Саид Масъуд дар бораи масоили иқтисодӣ ва фасод изҳор намуд, ки "Воқунишҳои давлатҳо ба арзёбиҳои Созмонҳои байналмилалӣ, баъзан мусбат ва баъзан манфӣ мебошанд. Аммо, муҳимтарин чиз ин аст, ки ман пешниҳод мекунам, ки ин арзёбиҳоро набояд нодида гирем". Айни замон, Начибул Раҳмони Шимол огоҳи равобити байналмилалӣ чунин баён мекунад: "Ироаи чунин гузоришҳо воқеан хушдорест барои системаи ҳукуматдорӣ дар кишварҳо, ки бояд барои бартараф кардани камбудҳои иқдомҳои ҷиддӣ анҷом диҳанд". Аз ин рӯ, Амроти Исломи Афғонистон қаблан изҳор дошта буд, ки мубориза бо фасод яке аз усулҳои муҳимтарини ҳукуматдорӣ дар Афғонистон мебошад. Бо ин ҳол, дар гузориши ин созмон, Афғонистон то ҳол 20 имтиёз ба даст овардааст [5].

Аммо Афғонистон дар гузориши Созмони шафофияти байналмилалӣ соли 2024 дар шохиси фасод дар миёни 180 кишвар дар ҷойгоҳи 165 қарор гирифтааст. Дар асоси ин гузориши "шохиси идроки фасод"-и ин созмон Афғонистон аз 100 нукта 17 имтиёз ба даст овардааст, ки и шохис н нисбат ба соли 2023 3 имтиёз камтар аст.

Вале имтиёзи Афғонистон дар шохиси ин созмон дар соли 2023 20 ва дар соли 2022 24 адад буд. Дар ин шохис имтиёз 100 нишондиханда набудани фасод ва сифр (0) баёнгари фасоди густурда аст, ки ба ин ҳисоб Афғонистон дар соли 2024 дар муқоиса ба ду соли қаблӣ он фасоди густурдатаре таҷриба кардааст. Тибқи бунёди ин гузориш Дания, Финландия ва Сингапур бо имтиёзи 90,88 ва 84 имтиёз дар садри кишварҳои дорои камтарин фасод қарор доранд. Дар ҳоле, ки Судони Чанубӣ, Сомалӣ ва Танзания ба тартиб бо 9,8 ба 10 имтиёз дар поёнтарин ҷойгоҳ қарор доранд.

Бояд тазаққур дод, ки гузориши Созмони шафофияти байналмилалӣ на бар асоси назарсанҷиҳои умумӣ балки бар асоси таҳлили 13 манбаи хориҷӣ таҳия мешавад, ки Созмон ба таври мустақим дар ин масъала даҳлат намекунад, аммо шохиси 10, ки фасодро дар бар мегирад, шомилӣ чандин маврид мебошад. Дар ин шохис мавридҳои, ки бо ришва ва ихтилол алоқаманданд, ба истифодаи мардум аз идораҳои давлатӣ тавассути мақомҳои қудратӣ марбут мебошад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки давлат дар назорати фасод ва бюрократияи ғайризарурӣ заиф аст. Интиҳобҳои хонаводагӣ дар баҳши умумӣ ва ҳимояти қонунӣ аз гузоришдихандагонӣ фасод, инчунин дастрасӣ ба иттилоот, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим мебошанд. Дар бораи фаъолиятҳои давлатӣ ва қонунҳои марбут ба шафофияти молӣ, мақомҳои давлатӣ иштирок мекунанд. Вале дар ин ҳолат, фаҳмиши мустақими шахрвандон аз фасод, тақаллуби молиётӣ, ҷараёнҳои молӣ ва ғайриқонунӣ, пулшӯӣ, фасод дар баҳши хусусӣ ва фаъолиятҳои ғайриқонунӣ дар ин шохис ба назари онҳо гирифта намешавад.

Дар гузориши шохиси дарки фасод, Афғонистон камтарин имтиёзро дар соли 2012 ба даст овард, ки 8 буд ва баландтарин имтиёзи он дар соли 2022 24 имтиёз будааст [1,9].

Толибон, пас аз ба қудрат расидан дар 15 августи соли 2021, ваъда дода буданд, ки бо фасод муборизаи беамон хоҳанд бурд ва ҳукумати пок ва шафоқ ташкил хоҳанд кард. Вале, таҳлилҳо ва гузоришҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки фасоди молӣ ба таври васеъ идома дорад.

Вале акнун назоратшудаҳо маҳфитар ва мутарамарказтар гардидааст. Бояд зикр кард, ки бештар аз 20 фоизи кумакҳои байналмилалӣ онҳо аз худ карда, дар тақсими кумакҳои башардӯстона мудохила мекунанд.

Хусусиятҳои фасоди молӣ дар давраи ҳукмронии ҳаракати Толибон чунин мебошанд:

Фасод бештар ба гуруҳи наздик ба раҳбарияти ҳаракат маҳдуд аст. Тасарруф ва тақсими захираҳо, молиёти бочи гумрукӣ, металлҳои қимматбаҳо аз қабилӣ тилло, литий ва ғайра тавассути шабакаҳои маҳдуди дохилӣ анҷом мешавад. Маҳдудияти молӣ сабаби ҳар гуна ҳисобдихӣ ба мардум ва ба созмонҳои байналмилалӣ монеа гардидааст.

Инчунин, маблағҳои ҷамъоваришуда ва хароҷотҳо бо шафоқият нашр намешаванд. Шоеъоте вучуд дорад, ки онҳо аз ҳисоби содироти ғайриқонунӣ, қанданиҳои фойданок ва маблағҳои ҳамгуфт ба даст меоранд. Фасод дар идораҳои гумрук ва молиёт, ба вижа дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ, ба монанди Турхам ва Исломқалъа, бо ришва ва ситодинаи маблағи ғайриқонунӣ идома дорад. Чунки, аксари тоҷирон мегуянд, ки бе пардохти “ҳаққи ғайрирасмӣ” воридот ва содироти мол дучори мушкилот мешаванд. Бозорҳои сиёҳ ва ғайриқонунӣ, пеш аз ҳама, фуруши маводи муҳаддир, сангҳои гаронбаҳо ва захираҳои маъданӣ, ки таҳти назорати гурӯҳҳо қарор доранд, дар бар мегиранд. Баъзе маълумотҳо нишон медиҳанд, ки дар баҳши нақлиёт, барқ, бозор ва идораҳо низ бо пардохти ришва идора карда мешаванд.

Инчунин фасод дар дохили Толибон ва ҷанҷолҳои сарзада байни фармондеҳонаш далели дигари ин нишон мебошад, ки фасод дар миёни ин гурӯҳ мақсади аслӣ нест. Гузоришҳо нишон медиҳанд, ки даромад байни вилоятҳо ва маркази кишвар ба таври ноодилона тақсим мешавад.

Тибки гузоришҳо, афзоиши фасоди идорӣ дар байни нима аз пӯрсидашудагон таъйид шудааст. Ба гуфтаи ин иштироккунандагон, холишиҳои фасоди идорӣ дар ҳоли ҳозир нисбат ба гузашта ба маротиб бештар гаштааст. Хатароти инхирофии фасоди идорӣ метавонад равобитро нобуд кунад. Масалан, теъдоди иштирокчиёни ин назарсанҷӣ дар минтақаҳои Ҷанубии Афғонистон шомил мебошад. Лабзорагони маҳал аз шикояти фасоди идорӣ огоҳӣ пайдо карданд, аммо ба масъулин муроҷиат накардаанд. Онҳо баҳси умумиро барои ёфтани роҳи ҳал роҳандозӣ накардаанд. Фасод дар идороти давлатӣ хеле паҳн шудааст. Инчунин гуфта мешавад, ки 40 фоизи афғонҳо, ки ба мақомоти сиёсӣ дар тамос буданд ба тақозои ришват мувоҷеҳ шудаанд [1,9].

Хулоса, шаклҳои коррупсия тағйир меёбанд, аммо фасоди системавӣ боқӣ мемонад. Ин сенария метавонад амалӣ шавад, агар Толибон назоратро таҳким бахшад, вале ислоҳоти аслии нақунанд. Дар натиҷа, андозаи фасоди идорӣ чоряки тавлиди ноҳолиси кишварро ташкил медиҳад. Пас барои баргараф кардани фасоди идорӣ ва молӣ, Толибон бояд як силсила иқдомҳои қонунӣ, ниҳодӣ ва иҷтимоиро амалӣ созанд. Фасод наметавонад танҳо бо шиорҳо ва таҳдидҳо решақан шавад; он ба ислоҳоти амиқ ва дарозмуддат ниёз дорад. Ҷамҷунин, бояд ба ниҳодҳои мардумӣ, рӯзноманигорон ва фаъолони ҷомеа имконияти назорат ва интиқод дода шавад, то маълумоти дақиқ нашр гардад. Ба ин мақсад, зарур аст, ки як ниҳоди мустақили зиддифасод, ки аз Ҳукумат ва Толибон ҷудо бошад, таъсис ёбад. Ин ниҳод бояд шахсияти ҳуқуқӣ ва молиявӣ мустақил дошта бошад, то тавонад таҳқиқ, тафтиш ва мучозотро анҷом диҳад ва Афғонистонро аз фасоди молӣ оро созад ва равобиташро бо ҳамсоҳҳо барои беҳбуди мардуми Афғонистон дар сатҳи баланди ҳамкорӣ нигоҳ дорад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Коррупсия дар Афғонистон. “Corruption in Afghanistan”, dari. Фасоди маъмурӣ дар Афғонистон, аз ҳодисаҳои ришваситонӣ аз ҷониби қурбонӣ гузориш шудааст. Идораи Созмони Милали Муттаҳид оид ба маводи муҳаддир ва ҷиноят. UNODC. NB 04/02/2010/. –С 48. Саҳ 9. *فسادى ادارى در افغانستان، قضايای گزارش شده رشوت توسط متضررين.* دفتر ملل متحد برای مواد مخدر وجرم. UNODC
2. Атиқ А. “Берун аз ақл ё фасод бо усули толибонӣ”. Рӯзномаи Сангар. 09.12.2024. Манбаи электронӣ: <https://sangar.info/tj/kh/t/berun-az-a-l-jo-fasod-ba-usuli-tolibon> [Санаи дархост: 20-05-2025]
3. Афғонистон дар раддабанди шохиси фасоди ҷаҳонӣ ва воқуниши суҳангӯ. Рӯзномаи Tolo News. 11 далв 1402. Манбаи электронӣ: <https://tolonews.com/fa/afghanistan-187222> [Санаи дархост: 20-05-2025] *افغانستان در ردهبندی شاخص جهانی فساد و واکنش سخنگوی ا.ا. طلوع نیوز، شبکه خبری*
4. Мирвайс Тарин. Дарсҳо дар мубориза бо ришвахорӣ дар Афғонистон (Уроки борбы с афганский взятки). Рӯзномаи Афғонистон. 01.12.2009. Манбаи электронӣ: <https://afghanistan.ru/doc/16120.html> [Санаи дархост: 20-05-2025]
5. Начибулло Лаълзӯ. Афғонистон дар гузориши шохиси фасод, 3 имтиёз камтар нисбат ба соли гузашта гирифт. Рӯзномаи Tolo News. 24 далв 1402. Манбаи электронӣ: <https://tolonews.com/fa/afghanistan-193027> [Санаи дархост: 20-05-2025] *افغانستان در گزارش شاخص فساد، سه امتیاز کمتر نسبت به سال گذشته گرفت. نجيب الله لعلزوى*
6. Фрийдун Хованд. Нақши фасоди молӣ дар фочиаи Афғонистон. Озодӣ. 23.08.2021. Манбаи электронӣ: <https://www.ozodi.org/a/31424093.html> [Санаи дархост: 20-05-2025]

СВОБОДЕН ЛИ АФГАНИСТАН ОТ ФИНАНСОВОЙ КОРРУПЦИИ?

Коррупция остается одной из самых острых проблем общества в современном мире. Страны прилагают усилия по борьбе с этим нежелательным явлением. Среди них — Исламская Республика Афганистан, где коррупция считается одной из главных

проблем этой страны и присутствовала в различных формах в разные периоды правления, серьезно влияя на политическое, экономическое и военное развитие страны.

В статье автор анализирует и обсуждает финансовую коррупцию в Афганистане и пути борьбы с ней, используя для обоснования темы достоверные отечественные и зарубежные источники и литературу.

Ключевые слова: финансовая коррупция, политические партии, политические группы, политическая стабильность, Афганистан, ООН

IS AFGHANISTAN FREE FROM FINANCIAL CORRUPTION?

Corruption remains one of the most pressing problems of society in the modern world. Countries are making efforts to combat this undesirable phenomenon. Among them is the Islamic Republic of Afghanistan, where corruption is considered one of the main problems of this country and was present in various forms during different periods of rule, seriously affecting the political, economic and military development of the country.

In the article, the author analyzes and discusses financial corruption in Afghanistan and ways to combat it, using reliable domestic and foreign sources and literature to substantiate the topic.

Key words: financial corruption, political parties, political groups, political stability, Afghanistan, UN

Маълумот дар бораи муаллиф:

Қурбонов Ҳокимҷон - ходими хурди илмии шуъбаи Шарки Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: +992917518941 Почтаи электронӣ: qhokim@mail.ru

Сведения об автора:

Курбонов Хокимҷон - младший научный сотрудник, Отдела Ближнего и Среднего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: +992917518941 Э-почта: qhokim@mail.ru

About the author:

Kurbonov Khokimjon - junior researcher Department of Near and Middle East, Institute of the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: +992917518941 E-mail: qhokim@mail.ru

НАЗАРИЯҲОИ ДУНЯВИИ ПАЙДОИШИ ДАВЛАТ ДАР ФАРҲАНГИ АВРУПО ВА КИШВАРҲОИ ШАРҚ: ТАФОВУТ ВА ХУСУСИЯТҲО

Қодирова Зулайхо Бозоровна

ходими хурди илмии Шуъбаи Осиеи Чанубӣ ва Шарқии
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

Муаллиф дар мақолаи мазкур оид ба назарияҳои давлати дунявӣ, мафҳум ва шаклҳои асосии он маълумот додааст. Дар мақола муаллиф назарияҳои пайдоиши давлати дунявиро аз дидгоҳи мутафаккирони аврупоӣ бо усули кооперативӣ таҳқиқ намудааст.

Муаллиф бар он назар аст, ки дар инкишофи афкори сиёсии давраи Эҳё ва Замони нав, ки заминае барои ташаккули давлатҳои дунявӣ гардид, нақши барҷастаро, асосан, мутафаккирони аврупоӣ бозидаанд. Дар мақола қайд мегардад, ки мафҳуми дунявият ифодакунандаи шартӣ конституционӣ доништа шуда, ҷудоии давлат аз созмонҳои диниро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: дунявият, фарҳанг, калисо, дин, давлат, ташкилотҳои динӣ, Аврупои Ғарбӣ

Раванди ташаккули давлатҳои дунявӣ ҳануз аз асрҳои XVII – XVIII оғоз гардидааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки то ин замон андешаҳо дар мавриди масъалаи мазкур вучуд надоштанд. Дар инкишофи тамаддуни инсонӣ ва таърихи сиёсии олам, инчунин, дар пайдоиши назария ва таълимотҳои гуногуни сиёсӣ кишварҳо ва олимону мутафаккирони ғарбӣ пешсаф мебошанд. Онҳо ҳанӯз дар оғози давраи Эҳё ва Реформатсия дар мавриди бунёди давлати солиме, ки бе итоаткорӣ аз калисо амалӣ карда мешавад, фикр рондаанд.

Агар ба давраҳои ташаккули давлат ҳамчун институти марказии маъмурӣ назар афканем, ҳатман пайдоиши андешаҳоро дар давраи дуҷум оид ба зарур шуморидани ҷудоии калисо аз давлат ва мактаб аз калисо дидан мумкин аст. Дар ҳамин асос ҳатман дар давраи сеюми инкишофи давлат мо ба амалишавии ин назарияҳо, ки таҳаввулотӣ аз имеро дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба вучуд оварданд рӯ ба рӯ мешавем, ки моҳиятан идоракунии анъанавии теократиро ба идоракунии ҷумҳуриявӣ ва дигар шаклҳои давлат, ки берун аз тобеияти калисо қарор дорад, иваз намуд.

Дар ҳамин асос зарурат ба омӯзиши назария ва таълимотҳои гуногун, ки дар заминаи асосии пайдоиши равандҳои секуляризм ва ташаккули давлатҳои типӣ нав – давлатҳои дунявӣ ба вучуд омадаанд, пеш меояд. Дар инкишофи афкори сиёсии давраи Эҳё ва Замони нав, ки тавонистанд заминае барои ташаккули давлатҳои дунявӣ гарданд, нақши барҷастаро, асосан, мутафаккирони аврупоӣ бозидаанд. Инкишофи муносибатҳои пешқадами ҷамъиятӣ, ба зинаи болотари ҷомеа расидан ва тадричан ташаккули инкишофи муносибатҳои либералӣ, дар сатҳи зарурӣ кадр намудани ҳукуку озодиҳои одамон гарчанде, ки доираи начандон васеъро фаро мегирифт, боиси пешрафти таърихии халқҳо ва кишварҳо гардид. Дарвоқеъ, аксари кишварҳои аврупоӣ аз зери таъсири калисо ва таассуби динӣ раҳо ёфта, рӯ ба инкишоф оварданд [2,158]. Дурӯст аст, ки аз аввали асри XVI инҷониб халқҳои аврупоӣ дар рушди тамаддуни олам хизмати босазоеро ба сомон расонидаанд.

Бояд гуфт, ки дар низомии давлатдорӣ Фаронса зери мафҳуми дунявият, асосан ҷудо будани давлат ва дин фаҳмида мешавад. Яъне, давлат ба равандҳои ҳаёти динҳои мухталифи дар кишвар мавҷудбуда бетараф аст. Ба дигар маъно, мафҳуми дунявият ифодакунандаи шартӣ конституционӣ доништа шуда, ҷудоии давлат аз созмонҳои диниро мефаҳмонад.

Нуктаи назари дунявият дар Фаронса таърихи беш аз дуасра дорад. Аммо аввалин зикри ин мафҳум дар қонунҳои Чул Ферри, соли 1882 ба тасвиб расида буд,

ки таҳсилотро ҳатмӣ, озод ва дунявӣ медонист. Истилоҳи секуляризм ё дунявият дар луғатҳои фаронсагии “Larousse” ё “Littre” дар ибтидои солҳои 1870 пайдо шуда, асосан бо соҳаи маориф алоқамандии бештар дошт. Заминаи ҳуқуқии ин масъала бошад, нуқтаи назари ҷудо будани калисо ва давлатро ифода месохт, ки ҳанӯз 9-уми декабри соли 1905 дарҷ ёфта, шакли қонуниро гирифта буд.

Агар ба масъалаи дин дар Фаронса назар кунем, маъмултарин динҳо дар ин кишвар дини католикӣ – масеҳият ва дини ислом ба ҳисоб мераванд. Дигар ин ки пас аз инқилоби соли 1798 дин дар Фаронса таҳти назорати давлат бо мақсади нигоҳ доштани рӯҳияи инқилобӣ қарор ёфтааст. Масъалаҳои ба вучуд омадани ҳокимияти дунявӣ бошад, дар Фаронса аз асри XVIII дар солҳои мубориза бо бартарияти калисои католикӣ оғоз меёбад. Az охири асри XVIII таълими дин дар синфҳои ибтидоӣ манъ карда шудааст. Дар аввали асри XXI дар муассисаҳои давлатӣ, аз ҷумла мактабҳо, пӯшидани рамзҳои динӣ, аз қабилӣ салибҳои азими масеҳӣ ва рӯймолҳои мусалмонӣ манъ гардидааст [1].

Таназзули муносибатҳои асримиёнагӣ ва ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба ҷаҳонбинии дунявӣ ва тафаккури оммавӣ, аз ҷумла ба таълимоти сиёсӣ, ки замина барои пайдоиши давлатҳои дунявӣ гардидаанд, такони пурзӯр доданд [2,158]. Сатҳи камолоти муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодии давраи Эҳё имкон дод, ки сиёсат низ дар сатҳи баландтар ошкор гардад. Гардиши кулӣ дар фарҳанги давраи Эҳё он буд, ки диктатураи маънавии калисо шикаст хӯрд. Идеологияи навташаккули ҷомеаи сармоядорӣ заминаҳои зарурии ташаккул ва инкишофи назарияи сиёсӣ соф дунявӣ пайдо намуданд. Ҷояи давлати пурзӯри аз таъсири дин ва калисо озод пеш гузошта мешавад. Раванди пайдоиш ва инкишофи таълимоти ҳуқуқӣ табиӣ авҷ мегирад. Харакатҳо ва эътирозҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ба монанди: ҳаракати лютеранӣ, калвинизм ва ғайраҳо ба инкишофи давлатҳои дунявӣ таъсири бузург расониданд[4]. Ба пайдоиши андешаҳо дар бораи бунёди типи нави давлатҳо инчунин аҳволи бади оммаи заҳматкаш ва вобаста ба ин ба миён омадани ҷунбишҳо ва шӯришҳои онҳо таъсири бештар расониданд.

Замони Эҳё хусусиятҳои зиёдеро тавлид намуда буд, ки онро аз замони дигари инкишофи таърихӣ ба кулӣ фарқ мекунонад. Асоситарини ин хусусиятҳо чунин зоҳир мегардиданд:

- ✓ бӯҳрон ва таназзули муносибатҳои феодалӣ;
- ✓ тадриҷан пайдо гардидани муносибатҳои ибтидоии ҷомеаи сармоядорӣ;
- ✓ тадриҷан ташаккул ёфтани синфи сармоядорон ва мақоми ҳешро пайдо намудани он дар таркиботи ҷамъиятӣ;
- ✓ нигоҳи тоза ба принципҳои асосии дин ва сохтори калисо;
- ✓ эътироф нагардидани ҳокимияти Папаи Рим аз ҷониби сарварон ва аҳолии баъзе мамлакатҳо, пеш аз ҳама Англия;
- ✓ ба эътибор нагирифтани рад намудани баъзе расму русуми калисой;
- ✓ қувват гирифтани таназзули нақши Калисо дар ҳаёти оммаи мардум;
- ✓ ба вучуд омадани фаҳмиш ва тавсифи нави ғояҳои сиёсӣ;
- ✓ бештар тавачҷуҳо ба худ кашидани арзишҳои инсонӣ мушаххас.

Давраи аввали пайдоиши давлатҳои дунявӣ махсусиятҳои гуногун дорад. Он дар замони бӯҳрони калисои римӣ – католикӣ ва умуман, дар замони таназзули дин ба амал омадааст. Дар давраи мазкур нави тафаккури ғайридинӣ ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Он замоне мансуб меёбад, ки ҷаҳонбинӣ, маданият ва санъати гуманистӣ ташаккул ёфта, инсонӣ воқеиро дар маркази муносибатҳо қарор медиҳад.

Давраҳои аввали ташаккули давлатҳои дунявӣ ғояи озодии афкор ва иродаро пеш гузоштааст ва он сифати инфиродӣ мансуб меёфт. Мафҳуми «шаҳрвандият» қувват гирифта, ҳосияти ҷамъиятӣ пайдо намудааст.

Давраи Реформатсия, ки заминасози ташаккули давлатҳои дунявӣ гардида буд, низ хусусиятҳои худро дорад. Пеш аз ҳама, мубориза барои азнавсозӣ ва

демократикунонии калисои католикӣ авҷ мегирифт. Дар натиҷа ҳаракатҳои оммавии динӣ берун аз таъсири калисои католикӣ ба амал меомаданд. Бештари ҳаракатҳои нав тақвоҳои хешро дар ҳавзаи насронияи ортодоксалӣ мечустанд.

Таълимот ва ҷараёнҳои реформатсионӣ самтҳо ва мазмуни гуногунро ифода менамуданд. Бештар се самти инкишофи он қиммат ва арзиши хосаро пайдо намуда буд: муътадил, плебейӣ ва мобайнӣ.

Намоёндагони реформатсияи муътадил манфиатҳои шахриёни камбағал ва дворянҳои қашшоқро ҳимоя намуда, кӯшиш менамуданд, ки ҳар чӣ бештар аз калисо мустақилият ба даст оранд ва аз бойигарии калисо истифода намоёнд. Идеологи асосии ҷараёни мазкур Мартин Лютер (1483-1546) (дар рисолаи «Дар бораи ҳокимияти дунявӣ» (1523) ба ҳисоб мерафт. Мазмун асосии доктринаи ӯро ҷиҳатҳои зерин ташкил медоданд:

✓ эълони озодии ботинии ҳаёти инсон;

✓ эълони баробарии ҳамаи табақаҳо дар назди Худо;

✓ амалӣ гардонидани принсипи озодии ботинӣ. Чунин ҳолат фақат дар шароити мамлакати дунявӣ имконпазир мебошад;

✓ асоси давлати дунявиро ҳуқуқи табиӣ ташкил менамояд, ки он рафтори берунии инсонро танзим менамояд;

✓ тавсифи ҳоким ҳамчун хизматгори халқ;

✓ халқ вазифадор аст, ки ба ҳоким итоат намояд;

✓ муборизаи оштинопазир ба муқобили ҷараёни плебейӣ.

Доктринаи сиёсии М. Лютер дар ташаккулу тақвият ёфтани мутлақият аз тобеияти калисо ёрӣ расонид, вале асосҳои сохти иҷтимоиро дигаргун карда натавонист. Ҷараёни плебейии реформатсия бошад манфиатҳои табақаҳои поёнии шаҳр, деҳқонро ҳимоя намуда, даъват мекард, ки низоми мавҷудаи давлатӣ таҷдид гардад. Идеологи асосии он Томас Мюнсер (1490-1526) буд. [2,160].

Доктринаи сиёсии Т. Мюнсер аз ҷиҳатҳои зерин таркиб ёфта буд:

✓ шахсиятҳо ва сарварони маънавии (динӣ) ҷамоа интиҳоб гарданд ва онҳо ивазшаванда бошанд;

✓ бекор намудани ҳуқуқи крепостной;

✓ талабҳо дар бораи кам намудани андозаи хироч ва андозҳо;

✓ даъватҳо барои ба таври зӯрӣ тағйир додани ҳокимият;

✓ талабҳо дар бораи ба халқ додани вазифаҳои самтмуайяннамоӣ, муҳофизатӣ ва назоратӣ.

Идеологи ҷараёни мобайнии реформатсия Жан Калвин (1509-1564) мансуб меёфт. Дар таълимоти ӯ нуқтаи зер аҳамиятноктар ба ҳисоб меравад:

✓ ислоҳоти калисо, содда гардонидани парастирот, аз байн бурдани руҳониён ҳамчун табақа ва худидоракунии калисоро талаб доштанд;

✓ сохти давлатиро такмил дода, калисо ва давлатро муттаҳид гардонидани мешуданд;

✓ ҷонибдори шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ ва режими аристократӣ буданд;

✓ имконияти иштирок намудани ҳар як касро дар раванди идоракунии ҳокимият дар ҳолати мавҷудияти қобилият эътироф менамуданд;

Дар натиҷаи воқеаи гардидани ғояҳои Калвин дар ҳаёти ҷомеа тадриҷан тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омаданд. Бисёре аз идҳо ва маросимҳои калисо барҳам хӯрданд. Таълимоти Калвин дар ташаккули ҳаракатҳои либералӣ саҳм гирифтааст.

Дар ташаккули андешаҳо, ки заминагузори пайдоиши давлатҳои дунявӣ гардиданд, андешаҳои Николло Макиавелли (1469-1527) нақши барҷастаро соҳиб мебошад. Макиавелли бо ду ҷиҳати фаъолияташ ном баровардааст:

1. Муносибати нави илмӣ, ки пайдоиши илоҳии давлат ва ҳодисаю равандҳои инкишофи онро рад менамояд ва онҳо аз ҳаёлотӣ одамон низ вобаста набуда, ҳосияти объективӣ доранд.

2. Доктринаи ахлокии мувофиқи мақсад, ки дар саромади концепсияи «макиавеллизм» истодааст. ӯ таълимоти илоҳии пайдоиши давлат ва сиёсатро рад намуда, гоյи зарурати таърихии объективӣ ва қонуниятро пеш мегузорад ва онро тақдир менамод. Аммо тамоми рафтор ва амали одамон аз тақдир вобаста нестанд. Аз ин хотир, асоси сиёсатро ба ғайр аз тақдир, ки боиси таъмини озодии ирода ва амалҳои дигар мегардад нерӯи шахсӣ ташкил менамояд.

Давлатро маҳсули амали худо наменонад. Давлатро манфиатҳои умумии одамон ба вуҷуд овардаанд. Дар асараш «Подшоҳ» («Государь») (1513) тарзи ташаккули давлати пурзӯро нишон медиҳад.

Н. Макиавелли ба таълимоти сиёсии мутафаккирони атиқа тақя намуда, таълимоти шаклҳои идоракунии давлатӣ ва режими сиёсиро таълиф намудааст. ӯ тағйири шакли идоракуниро аз иродаи Худо вобаста надониста, ба қонуниятҳои тақрори вазъияти муайян ва муносибатҳои байниҳамдигарии нерӯҳои сиёсии мубориз вобаста менамояд, ки маҳз ҳамин мубориза ва ё муқовимат шароити ба сари қудрати сиёсӣ омадани монарх, ё аристократия ва ё халқро таъмин месозад.

Дар замони аввали ташаккули давлатҳои типи нав – давлатҳои дунявӣ андешаҳои Ж.Боден аҳамиятноктаранд. Назарияҳои ӯ дар ташаккули инкишофи таълимоти суверенитети давлатӣ саҳми калон гузошта, назарияи сиёсиро ғайи гардонидааст. Суверенитет ҳамчун ҳокимияти мутлақ ва абадии ҷумҳурӣ ва ҷумҳуриро шакли давлат медонист.

Таълимоти сиёсии Томас Гоббс таваҷҷуҳи теосентрикии пайдоиш ва моҳияти давлатро рад намуда, фаҳмиши ратсионалистии онҳоро пешниҳод намудааст. Т.Гоббс давлатро ҳамчун маҳсули фаъолияти офаридгории одамон ҳисобидааст. Дар саромади назарияи давлат тасаввуроти хосае дар бораи табиати инсон меистад.

Ақидаҳои давлати дунявиро Т.Гоббс дар асарҳои «Оғози фалсафии таълимот дар бораи шахрванд» (с.1642), «Левиафан» (с.1651) баён намудааст. Т.Гоббс дар таснифоти сиёсии давлат мактаби Макиавеллиро инкишоф дода, онро аз фаҳми теологӣ ҷудо намуд. Таваҷҷуҳи теосентрикии пайдоиш ва моҳияти давлатро рад намуда, фаҳмиши ратсионалистии онро пешниҳод намуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар раванди ташаккули инкишофи давлатҳои дунявӣ ҷараёни маорифпарварӣ, нақши асосӣ бозидааст. Он дар сатҳи баландтарин дар афкори мутафаккирони асри 18 – и Франция ба вуқӯъ омадааст, зинаи қонунӣ дар инкишофи идеологияи Замони нав буд. Ташаккул ва инкишофи таълимоти маорифпарварӣ шаҳодати он аст, ки минбаъд шиорҳои динӣ талаботи буржуазияи муқтадирро қонеъ карда наметавонанд. Маорифпарварӣ манфиатҳои он қисми буржуазияро инъикос менамуд, ки бо ёрии паҳншавии донишҳо ва ислоҳоти тадриҷӣ навсозиҳои ҷомеаро ба амал бароварданӣ мешуданд [2,175].

Омили асосии пайдоиши равияи нави протестантизми наслонӣ ин зуҳури табақаи нави иҷтимоӣ бо номи буржуазия ва по ба арсаи вуҷуд ниҳодани соҳти нави ҷамъиятӣ, яъне сармоядорӣ буд. Манфиати ин табақаи ҷадид ва системи иқтисодии он зарурати озодии маънавӣ ва соҳибхитиёрии бештари одамонро тақозо мекард. Аз ин рӯ, онҳо бар зидди қонунҳо ва банду бастҳое, ки соҳти феодалӣ ва калисои католикии ҳомии он ба мардуми Аврупо таҳмил мекарданд баромад намуда, тамоми фасод ва тазохурпарастии калисо ва роҳибони католикро, ки дар тӯли асрҳои миёна бо таассуби мазҳабӣ ба ҷомеаи аврупоӣ ҳокимият мекард, фoš намуд[5,207].

Дар ташаккули давлати дунявӣ нақши назарияи “шартномаи ҷамъиятӣ” барҷаста намоён мешавад. Дар натиҷаи шартномаи ҷамъиятӣ ассотсиатсияи индивидҳои баробар ва озод ё ҷумҳурӣ ба вуҷуд меояд. «Шартнома» - и Руссо аҳдномаи байни ҳокимон ва тобеон нест. Он дар байни субъектҳои баробар ба миён омадааст. Суверенитет ба халқ тааллуқ дорад. Ҳеҷ як калисо ё иттиҳодияи диние наметавонад дар алоҳидаги барандаи суверенитет бошад. ӯ суверенитети халқиро ба сифати принципи асосии соҳти ҷумҳуриявӣ пешниҳод менамояд. Гоյи мазкур дар якҷоягӣ бо

принципҳои баробарӣ ва озодӣ асоси барномаи сиёсии Ж.Ж. Руссо ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, Давраи Эҳё, ки тавонист заминагузори ташкили бештаре аз давлатҳои дунявӣ гардад, ҳокимияти давлатиро аз маҳдудияти динӣ озод намуд. Маккиавели ба ҳулосае омад, ки асоси ахлоқи сиёсиро на ахлоқи насронӣ, балки Ҷоиди ва қувва ташкил медиҳад. Давлат сохтори шахшуда набуда, тағйирёбанда аст, ки ба мувофиқати қувваҳои мубориз, пеш аз ҳама ашрофон ва халқ вобаста мебошад. Муборизаи халқ ва ашрофзодагон сарчашмаи тараққиёти давлат ба шумор меравад. Дар ин назария мазмуни давлатдорӣ дар муқобилияти байни феодалҳо ва халқ дида шудааст.

Дар асрҳои 16 - 18, яъне аз ибтидои давраи модерн дар минтақаҳои мухталифи Аврупо ҳукуматдорони мутамаркази пурқувват ба миён омаданд, ки дар минтақаи худ назорати бемаҳдудро барқарор менамуданд. Дар асрҳои XVII ва ибтидои асри XIX дар натиҷаи инқилобҳои франсавӣ ва амрикоӣ дар рушди инкишофи давлат, махсусан, ба раванди пайдоиши давлатҳои дунявӣ тақони ҷиддӣ ба вучуд омад. Дар натиҷаи инқилоби амрикоӣ аввалин давлати мураккабсохтор ва бо модели конституционӣ мувофиқгардонидашуда ба вучуд оварда шуд. Баъди муттаҳидгардидани Олмон бо Италия (1848-1870) ва инчунин, баъди ба вуқӯ омадани ҷанги шаҳрвандӣ дар ИМА (1860) мазмун ва муҳтавои ҷунин сохтори давлатӣ боз ҳам аҳамиятноктар гардид. Барои ба вучуд омадани давлатҳои дунявӣ ҳодисаи дигарро метавон мисол овард, ки дар натиҷаи он як қатор типҳои давлатҳои аврупоӣ ва амрикоӣ ба вучуд омаданд. Аниқтараш баъди пош хурдани Империяи бузурги Испания ва Португалия дар Амрикоӣ Лотинӣ як қатор давлатҳои мустақили амрикоӣ ба вучуд омаданд. Аз соли 1880 яъне баъди оғози марҳилаи империализм давлатҳои бузурги аврупоӣ империяҳои мустамликадориро ба вучуд меоваранд, ки дар онҳо низ хусусиятҳои муҳими давлатдорӣ дунявӣ нигоҳ дошта мешаванд. Ташаққули давлатҳои дунявӣ ба раванди ташаққули давлатҳои миллий саҳт алоқамандӣ доранд. Бо он далеле, ки пас аз баста шудани шартномаи Вестфал дар соли 1648 идоракунии маъмурию сиёсӣ аз тобеияти калисо баромада давлатҳои типӣ нав ба вучуд омаданд. Онҳо асосан дар асоси принципи “дунявият” ва “миллият” рушди минбаъдаи ҳудро таъмин кардани меҳостанд[3,386].

Ҳамин тариқ марҳилаи вестфалӣ инъикоси воқеияти нави олам буд. Дар натиҷаи реформатсия ва ҷанги сисола империяи Муқаддаси Рим нобуд гардид. Раванди ташаққули давлатҳои дунявӣ оғоз ёфт. Марказҳои асосии қувва дар Европа Испания, Португалия, Голандия, Франция, Англия, Шветсия тақдир ёфтанд.

Ташаққули давлатҳои миллий ва дунявӣ принципи нави бунёди сарҳадотро пешниҳод намуд, ки он ба меъёрҳои табию географӣ ва забонӣ асос ёфта буд. Дар сиёсати берунӣ ба ҷои принципи сулолаӣ тадриҷан принципи дунявӣ давлатӣ воқеӣ мегардид.

Бояд гуфт, ки дар бораи пайдоиши давлат дар кишварҳои Шарқ таълимоти зиёди теологӣ мавҷуд аст. Давлатро офаридаи Худо меҳисобиданд. Намояндагони дину мазҳабҳои гуногун дар ҷунин равиҷ таълифот эҷод менамуданд. Ҳанӯз дар қонунҳои шоҳ Ҳаммурапи (соли 1754 то милод) сухан аз боби табиати илоҳӣ доштани ҳокимияти подшоҳ мерафт. Дар Хитойи Қадим императорро писари Осмон меҳисобиданд ва гӯё иҷозати идоракуниро ӯ маҳз аз Худо гирифтааст. Таълимоти мазкурро минбаъд мутафаккирони замон ва макони мухталифи Ғарб инкишоф додаанд. Аз ҷумла, Тертуллиан (тахминан солҳои 160 - 220), Августин Блаженний, Фомаи Аквинӣ ва дигарон.

Таълимоти теологӣ барои тақвияти мавқеъ аз омилҳои гуногун истифода менамуд. Масалан, аввалин давлатҳо шакли идораи динӣ доштанд. Онҳоро қоҳинон идора мекарданд. Ё худ ба андешаи онҳо ҳуқуқи илоҳӣ ҳокимияти давлатиро эътибор бахшид ва иҷрои қарорҳои давлатиро ҳатмӣ гардонид. Дар Давраи Қадим

давлатдории Миср, Бобулистон, Шоҳигарии Яхуд, Хилофати араб намунаи давлати теократӣ буданд. Дар Асрҳои миёна бошад ҳокимияти Папаи Рим намунаи барҷастаи давлати теократӣ мебошад. Дар замони муосир давлати теократиро Ватикан намояндагӣ дорад.

Дар таърихи таълимоти сиёсии форсу тоҷик ба мисли Абуалӣ Ҳасан ибни Алии Тусӣ (1018-1092) бо таҳаллуסי Низомулмулк сиёсатдон ва давлатшиноси барҷастаеро пайдо кардан кори осон нест. Асари безаволи ӯ - «Сиёсатнома» падидаи нодире дар таърихи таълимоти сиёсӣ ба шумор меравад. Дар шароити асримиёнагии инкишофи андешаҳои сиёсӣ кам кишвареро пайдо намудан мумкин аст, ки аз мавҷудият ва мазмуни баланди чунин намунаи осори фарҳанги сиёсӣ ифтихори воқеӣ дошта бошад. Чун масъалаи марказии таҳқиқро давлат ташкил менамояд, бояд махсус таъкид намуд, ки Низомулмулк яке аз аввалии муҳаққиқонест, ки мафҳуми «давлат»-ро дар маънои ташкилоти бузурги сиёсии ҷомеа ва масъули суботи сиёсӣ маънидод менамояд. Ҳатто мутафаккирони кишварҳои Ғарб мафҳуми «давлат»-ро то ин замон дар чунин мазмун истифода накарданд.

Низомулмулк на танҳо ба сифати мутафаккири барҷаста, балки чун давлатмард ва сиёсатмадори бузурге мақом дошта, ҳудуди 30 соли умри худро дар вазифаи вазири дарбори Салҷуқийн гузаронидааст. Аз ин рӯ, таълимоти сиёсӣ иҷтимоии ӯ бо таҷрибаи амалии сиёсӣ ва ҷомеадорӣ пайвасти амиқ дошта, аҳамияти хоса пайдо мекунад. Маҳз Низомулмулк яке аз аввалинҳо шуда, усули идораи давлати Сомониён ва таҷрибаи беназири давлатдории онҳо ва низоми баъзе давлатҳои нисбатан пешқадами дигарро омӯхта, онро дар таълимоти хеш ифода гардонидааст.

Низомулмулк арбобону ходимони давлатиро бо истифодаи ду омил ҷалб намудааст: пеш аз ҳама донишмандию ботачрибагиро истифода намуда, хонандаро асири афкораш менамояд; аз осори илмӣ, тарбиявию ахлоқии халқ ба таври мукамал истифода намуда, мутолиакунандаро ба худ мекашад. Фаслҳои аввалини «Сиёсатнома» масъалаҳои умумии давлатдориро дарбар гирифта, аз ҳаёти шоҳони гузашта, аз қабилҳои Наср бини Аҳмади Сомонӣ, Султон Маҳмуд, Нӯширвон, Баҳроми Гур ва дигарҳо ҳикоятҳои судбахш меорад. Онҳо ҳамчун ибрати давлатдорӣ ва шоҳигарӣ нишон дода мешаванд.

Низоми андешаи Низомулмулк дар бораи ҷомеа ва ҳокимияти сиёсӣ ҳамон ҷомеаи армонӣ ва ҳокимияти шоҳӣ мебошад, ки аз ҷониби муҳаққиқони пешин ба миён гузошта шудааст. Вале дар асари Низомулмулк он ба унсурҳои воқеъбинона ва таҷрибаи амалии давлатдорӣ пайваст мегардад. Ин аст, ки агар дар боби аввали «Сиёсатнома» усулҳои назарии тафаккури ӯ ҷой дошта бошанд, дар бобҳои баъдӣ андешарониҳо атрофи воқеияту равандҳои сиёсӣ сурат мегиранд.

Масъалаҳои давлат ва давлатдорӣ дар осори Аҳмади Дониш мақоми хосаро касб намудаанд. Аломаборҳо бо амир, ҳокими вилоятҳо ва амалдорони давлатӣ суҳбатҳо орофта, сохтори сиёсӣ давлатии аморатро мавриди омӯзиш ва ҳулосагириҳо қарор додааст. Дар бораи сохтори давлатии Бухоро андешаҳо ронда, онро яке аз сабабҳои қашшоқию бенавоии кишвар ва мардум доништааст. Асаре дар бораи низоми идораи давлати Бухоро ва ислоҳоти сохти сиёсии он таълиф намуда, онро «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» ном ниҳодааст. Принципиҳо ва таҷрибаи сохтори давлатии кишварҳои Ғарб ва Шарқро мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Аҳмади Дониш ба масъалаи ташаккули инкишофи давлат назари хоса дорад. Ба давлат аз назари ақлу таҷриба менигарад. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда, дар шароити Осиёи Миёна ғояи пайдоиши давлатро ба табиати давлат пайвастааст. Ҳуқуқ ба моликият аҳамияти махсус пайдо менамояд. Давлат ва ташаккули он ба иродаи Худо вобаста буда, дар натиҷаи забткориҳо, зӯрии яке бар дигаре пайдо мешавад.

Нобаробарии одамон сабаби ҳар гуна мочароҳо мегарданд. Барои таъмини сулҳи умум бояд замин дар байни одамон баробар тақсим гардад. Аммо Аҳмади Дониш тарзи ҳалли масъаларо ба пуррагӣ нишон надидааст. Мутафаккири ба андешае буд, ки

одамон ба таври ихтиёрӣ аз замин даст намекашанд. Аз сабабе ки дар ҷомеа дуздон, каллобон, роҳзанон ва ҳар гуна нохалафони дигар мавҷуданд ва онҳо ба моликияти одамон таҳдид менамоянд, зарурати ҷудо намудани одамони махсус бо сарвари подшоҳ пеш меояд. Харочоти ин гурӯҳи махсус ба зиммаи аҳли ҷомеа меафтад.

Ҳамин тариқ, давлат дар натиҷаи аҳдномаи байни мардум ва подшоҳ барои ҳимоя аз дуздону ғоратгарон ташаккул ёфтааст. Дониш низ ба монанди намояндагони аврупоии назарияи шартиомавии пайдоиши давлат сарвари давлатро дар хизмати мардум қарор медиҳад.

Дар аксари кишварҳои Шарқ ғояи «Соҷаи Худо будани шоҳ дар рӯи замин» ҳукмфармо буд. Ҳокимияти подшоҳ муқаддас ва мутлақ доништа мешуд. Аҳмади Дониш чунин андешаро наменисандад ва онро маҳкум менамояд.

Воқеан ҳам ақидаҳои Аҳмади Дониш оид ба хусусиятҳои дунявии пайдоиши давлат дар шароити Осиёи Миёна аҳамияти муҳимро касб менамояд. Зеро мутафаккир аввалин шуда, пайдоиши давлат ва ташаккули онро ба иродаи худо вобаста надоништа, онро натиҷаи забткориҳо, зӯрии яке бар дигаре медонад.

Ҳамин тариқ, дар бораи пайдоиши давлат дар кишварҳои Шарқ таълимоти зиёде мавҷуд мебошанд, ки бештар хусусияти теологӣ доранд. Мутаассифона, дар ҷомеаҳои шарқӣ ки бештар ҷаҳонбинии динӣ ва донишҳои диниро ба ҳайси асолат ва мутлақ қабул менамоянд, нерӯҳои зехнии инсонро маҳдуд карда, онро ба мавҷуди вобаста, бефоида, паст ва тарсанда табдил медиҳанд. Зехнияти инсонро ба таассуб кашонда, қабули андешаҳои гуногун ва таҳлилу баррасии онҳоро аз байн мебаранд. Таассубият инсонро ба мавҷуди бераҳму сангиндил ва ғайри қобили таҳаммул тарбият мекунад. Зеро инсонии таассубзада ба ҷуз аз донишҳои маҳдуди хеш дониши дигарро қабул надорад. Сатҳи донишҳои илмӣ ниҳоят маҳдуд аст. Муносибат ба одамон дар сатҳи баланди дискриминатсионӣ (ҷинсӣ, динӣ - мазҳабӣ, табақавӣ) вучуд дорад. Аксари ин навъи кишварҳо вопасгаро, мардумонаш фақир ва осебпазиранд. Ҳамин гуна вазъро метавон дар кишварҳои Шарқи Наздику Миёна ба осонӣ мушоҳида намуд.

Ҳарчанд ин кишварҳо аз лиҳози захираи табиӣ кишварҳои сарватманд ба ҳисоб мераванд, вале набуди сатҳи баланди донишҳои илмӣ ва ҳокимиятҳои теократие, ки дар ин кишварҳо ҳукмрон аст, бошандагони ҷомеаро ба нафарони таассубзадаву хурофотӣ табдил додааст, ки онҳо ҳамеша дар бархӯрду рӯё рӯй бо воқеияти ҷаҳон қарор мегиранд. Аз тарафи дигар заҳири саршори табиӣ дар ин кишварҳо буда бо сабаби набуди ҷомеаи ақлгаро ва илмمهвар дар шакли ашӣи хом ба кишварҳои дигар содир мешавад. Ин кишварҳо на ҳамчун кишвари истеҳсолгар, балки ҳамчун кишвари истеъмолгар ва бозор барои кишварҳои истеҳсолгари ҷаҳон маҳсубанд[6].

Аммо баъзе гурӯҳҳо мехоҳанд бо роҳи ривоч додани донишҳои динӣ, мутлақ арзёбӣ кардани онҳо, афкори ҷомеаро ба тарафи худ тамоюл бахшида, аз ин роҳ дунявияти ҷомеаро аз байн баранд ва низомии теократиро рӯи қор оваранд. Чунин навъи муносибат барои Тоҷикистон ва кишварҳои минтақа хатарафзо аст. Зеро таҷрибаи кишварҳои олам нишон додааст, ки ҳокимияти теократӣ ҳеҷ гоҳ на ба манфиати миллатҳо ва на ба манфиати шаҳравандон наметавонад амалеро анҷом диҳад. Он танҳо фарогири манфиати гурӯҳҳои хурд ва табақаи рӯҳониён аст, ки аз роҳи тарвиҷи таассубу хурофот дукони тижоратии хешро гардон мекунанд, вале дар маҷмӯъ, миллатро дар беҳувиятӣ, мардумонро дар саргардониву бархурд ва кишварро ба дастнигару истеъмолгар табдил медиҳанд. Ба ақидаи коршиноси масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ Ҳайдарзода Р.Ҷ. “Ҳар миллате, ки хувияти миллии худро ҳифз карда натавонист, ба ботлоқи ҷаҳолату таассуби динӣ фуру рафт. Мо ин гуна падидаи фалачсозии миллатҳоро дар баъзе давлатҳои минтақа баръало мушоҳида карда истодаем, зеро ягон идеология ва афкори динمهвар натавонист ва наметавонад қафили рушди давлатдорӣ милли гардад”[7,59].

Имрӯз кишварҳое, ки дар сатҳи минтақаи чаҳон ҳарфи аввалро мезананд ва қудрати минтақавию чаҳониро дар даст доранд, натиҷааш дарёфти донишҳои мантиқиву илмӣ аст, ки аз роҳи татбиқи онҳо тавонистаанд, худро ба қудратҳои минтақавӣ ё чаҳонӣ табдил диҳанд. Ин кишварҳо низ замоне таассубу хурофот ва донишҳои диниро меҳвари асосии идоракунии сиёсии худ қарор дода буданд, вале давоми 500 соли охир донишмандону мутафаккирон ва равшанфикрони ин ҷомеаҳо зина ба зина сатҳу сифати донишҳои илмиро боло бурданд. Имрӯз дар ин гуна ҷомеаҳо дин ва бовару эътиқодоти динӣ танҳо қори фардӣ аст ва ҳар инсон дар бовару эътиқоди хеш озод буда, метавонад ин ё он бовару эътиқод ё ҳеч як аз онро напозирад. Ҷомеаи дунявӣ, ки асоси он илмгароист ҷомеаест, ки дар он нақши ҳалқунандаро зехният ва тафакқури инсонӣ месозад. Ҳамаи мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ аз роҳи таҳлилҳои дурусти илмию мантиқӣ муайян шуда, роҳҳои ҳалли он пешбинӣ мегардад. Ҳамин аст, ки дар ин навъи ҷомеа донишҳои асосии илмидошта ҷойгоҳи вижаи худро доранд ва олиму мутахассис ба ҳайси меҳвар ва пешбари он шинохта шудаанд.

Рӯйхати адабиёт

1. Ашуров А. Дунявият дар Фаронса: мафҳум ва заминаҳои пайдоиши он. Манбаи электронӣ. <https://ravshanfikir.tj/shinokhti-masoili-i-timo-va-sijos/dunyaviyat-dar-faronsa-maf-um-va-zamina-oi-pajdoishi-on.html>. [Санаи мурочиат: 16.12.2024]
2. Зокиров Г.Н. Таърихи таълимоти сиёсӣ. - Душанбе, 2010. – 392с.
3. Муҳаббатов А. Сиёсатшиносӣ. - Душанбе, 2014. -392с.
4. Ромашко А.В. Взаимодействие светского и сакрального начал в процессе формирования и развития правовых систем: Дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005.
5. Таърихи динҳо. Душанбе: «Дониш», 2014. –368с.
6. Холназаров Н. Дунявият низоми таъминкундаи адолату пешрафт//Чумхурият. Санаи нашр: 14.05.2020.-№: 92. [Санаи мурочиат: 08.11.2021]
7. Ҳайдаров Р.Ҷ. Тоҷикистон дар масири таҳкими Истиқлоли давлатӣ: ҷанбаи иҷтимоӣ-сиёсӣ. Душанбе: “Шоҳин С”.-2020. -108с.

СВЕТСКИЕ ТЕОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГОСУДАРСТВА В КУЛЬТУРЕ ЕВРОПЫ И СТРАН ВОСТОКА: РАЗЛИЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ

В данной статье автор дает информации о теориях светского государства, его концепции и основных формах. В статье автор рассматривает теории возникновения светского государства с точки зрения европейских мыслителей, и используя кооперативный подход.

Автор полагает, что в развитии политической мысли в эпоху Возрождения и Нового времени, ставшей основой для формирования светских государств, видную роль сыграли преимущественно европейские мыслители. В статье предполагается, что концепция секуляризма как конституционное состояние, представляющее собой отделение государства от религиозных организаций.

Ключевые слова: *секуляризм, культура, церковь, религия, государство, религиозные организации, Западная Европа*

SECULAR THEORIES OF THE ORIGIN OF THE STATE IN THE CULTURE OF EUROPE AND THE COUNTRIES OF THE EAST: DIFFERENCES AND FEATURES

In this article, the author provides information about the theories of the secular state, its concept and basic forms. In the article, the author examines the theories of the emergence of the secular state from the point of view of European thinkers, and using a cooperative approach.

The author believes that in the development of political thought in the Renaissance and Modern Times, which became the basis for the formation of secular states, a prominent role was played mainly by European thinkers. The article suggests that the concept of secularism as a constitutional state, representing the separation of the state from religious organizations.

Key words: *secularism, culture, church, religion, state, religious organizations, Western Europe*

Маълумот оид ба муаллиф:

Қодирова Зулайхо Бозоровна – ходими хурди илмии шуъбаи Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33.
Телефон: 911260194. Почтаи электронӣ: zkodirova.94@mail.ru

Информация об авторе:

Кодирова Зулайхо Бозоровна-младший научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33.
Телефон: 911260194. Эл.почта: zkodirova.94@mail.ru

Information about the author:

Kodirova Zulaykho Bozorovna- Junior Researcher Fellow, Department of South and East Asia at the Institute for the Study of problems of Asian and European Countries of the NAST.
Address: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan.
Phone: 911260194. E-mail: zkodirova.94@mail.ru

ГЕОПОЛИТИКА ВА РАҚОБАТИ РОССИЯ БО ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ ҶАНУБӢ ВА ШАРҚӢ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ДАВЛИЁРОВА САФАРГУЛ ТЕШАЕВНА

номзади илмҳои фалсафа, дотсент, ходими калони илмӣ шуъбаи Осиеи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ

Дар мақолаи мазкур дар хусуси ҷойгоҳ ва мақоми Федератсияи Россия дар Осиеи Марказӣ ва рақибони он аз қабилҳои Чин ва Ҳиндустон ба хотири дастёр шудан ба сарчашмаҳои захиравии Осиеи Марказӣ ва имконоти он барои пайваст шудан бо кишварҳои Осиеи Ҷанубӣ ва Шарқӣ ва кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар баробари ин масъалаҳои сиёсати кишварҳои зикршуда дар Осиеи Марказӣ таъсири фарҳангу маънавиёт, ҳамкориҳои иқтисодӣ, дипломатӣ, савдо ва сармоягузорӣ, амният, нақлиёт, логистика ва ғ. таҳлили муқоисавии худро ёфтаанд.

***Калидвожаҳо:** Россия, Осиеи Марказӣ, Ҳиндустон, фарҳанг, илм, сармоя, савдо, рақобат, дипломатия, таърих, таҳримҳои иқтисодӣ, бозигарони сиёсӣ, СҲШ, БРИКС ва ғайраҳо.*

Федератсияи Русия ба Осиеи Марказӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, минтақаи мазкурро аз нигоҳи таъмини амният ва ҳамкориҳои иқтисодӣ чун самти стратегӣ муҳим медонад.

Рақобат бо кишварҳои Осиеи Ҷанубӣ, умдатан Ҳиндустон, дар бахшҳои чун тичорат, сармоягузорӣ ва таъсири фарҳангӣ афзоиш меёбад.

Сиёсати Россия дар Осиеи Марказӣ:

Амният: Россия ҳамчун шарикӣ стратегӣ бо кишварҳои Осиеи Марказӣ дар бахши амнияти сарҳадоти ИДМ дар мубориза бо терроризм ва ифротгароӣ, ҳамкориҳои зич дорад.

Ҳамкориҳои иқтисодӣ: Россия шарикӣ муҳимми тичоратӣ ва сармоягузор дар Осиеи Марказӣ ба шумор рафта, дар доираи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи саноат, хоҷагии қишлоқ, энергетика, нақлиёт ва дигар бахшҳо фаъолона иштирок мекунад.

Таъсири фарҳангӣ ва илмӣ (маънавӣ): Россия дар Осиеи Марказӣ таъсири назарраси фарҳангӣ ва илмӣ дошта, кушиш менамояд забон ва фарҳанги русиро дар минтақа густариш диҳад.

Шарикӣ стратегӣ: Россия дар ҷаҳорҷӯби Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) бо кишварҳои Осиеи Марказӣ ҳамкориҳои стратегӣ дорад.

Рақобат бо кишварҳои Осиеи Ҷанубӣ:

Савдо ва сармоягузорӣ: Ҳиндустон ва дигар кишварҳои Осиеи Ҷанубӣ торафт ва бештар дар Осиеи Марказӣ бо Россия рақобат намуда, лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва созишномаҳои тичоратии худро мавриди татбиқ қарор медиҳанд.

Нақлиёт ва логистика: Ҳиндустон ба таври фаъол долонҳои нақлиётро аз тариқи қаламрави Осиеи Марказӣ таҳия карда, саъй дорад дар бахши роҳҳои тичоратӣ берун аз доираи Россия гузарад.

Таъсири фарҳангӣ ва маънавиёт: Ҷумҳурии Ҳиндустон ҳам кӯшиш мекунад, ки бо таблиғи фарҳанг ва забони ҳиндӣ нуфузи фарҳангӣ ва маърифатии худро дар Осиеи Марказӣ густариш диҳад.

Таъсири дипломатӣ: Ҷумҳурии Ҳиндустон барои таҳкими нуфузи дипломатии худ дар Осиеи Марказӣ барои таҳкими мавқеаш дар минтақа фаъолона талош мекунад.

Мушкилот ва дурнамо:

Диверсификатсияи шарикӣ: Кишварҳои Осиеи Марказӣ саъй доранд робитаҳои байналмилалӣ худро диверсификатсия кунанд, то аз вобастагии аз ҳад зиёд аз як кишваре ҷилавгирӣ кунанд.

Рушди иқтисодӣ: Осиеи Марказӣ барои рушди иқтисоди худ ба сармоягузорӣ ва фанноварӣ ниёз дорад ва рақобат миёни кишварҳои бонуфуз дар минтақа барои ин мусоидат менамояд.

Амният ва субот: Осиёи Марказӣ бо таҳдидҳои терроризм ва ифротгароӣ рӯбарӯ аст ва ҳамкориҳои кишварҳо, аз ҷумла Россия ва Ҳиндустон, дар таъмини амният рӯз то рӯз муҳимтар мешавад.

Ҳамкориҳои минтақавӣ: Рушди ҳамкориҳои минтақавӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ метавонад ба рушди иқтисодӣ ва таҳкими амният дар минтақа мусоидат намояд[1].

Муносибот бо қитъаи Осиё яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Россия маҳсуб мешавад. Рӯйовариҳои Россия ба ҷониби Осиё як барномаи васеи минтақавиро гирифтани давлатҳои калидии Осиё дар назар дорад.

Баҳси соҳаҳои дар бораи он ки Россия ба Аврупо ё Осиё мутааллуқ аст, солҳост идома дорад. Россия дар минтақа манфиатҳои басо муҳим дорад ва бо кишварҳои пешрафтаи Осиё робитаҳои гуногунчанбаи пайдор дорад.

Россия ва ҳавзаи Ҳинду уқёнуси Ором. Ҳузури неруҳои баҳрии Россия дар уқёнусҳои Ҳинд ва уқёнуси Ором аз даврони шуравӣ оғоз шуда буд. Муносибатҳои Россия бо бозигарони асосӣ дар минтақаи Ҳинду уқёнуси Ором ва АСЕАН (Ассотсиатсияи миллатҳои Ҷануби Шарқӣ), дар маҷмӯъ имконоти фароҳии онро нишон медиҳанд. Флоти уқёнуси Ором яке аз калонтарин ва пуриқтидортарин флотҳои Иттиҳоди шуравӣ буд ва ҷузъи муҳими ҳузури низомии шӯравӣ дар минтақа маҳсуб мешуд. Ҳузури низомии шуравӣ дар уқёнуси Ҳинд низ хеле муассир буд. Пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ Флоти уқёнуси Ором расман Флоти уқёнуси Ороми Россия номида шуд. Дар байни ҷаҳор флоти Россия, он бузургтарин майдони об, аз ҷумла уқёнусҳои Ором ва Ҳинд то Халиҷи Форсеро назорат мекунад. Дар доктринаи баҳрии Россия дар соли 2015 уқёнуси Ҳинд дар баробари Арктика, Атлантика, баҳри Каспий ва Антарктида ба ҳайси яке аз авлавиятҳои минтақавии он зикр шудааст.

Россия инчунин 17 ноябри соли 2021 узви созмони ҳавзаи уқёнуси Ҳинд (IOR) шуд, ки боз ҳам ҳузури васеи Россияро дар минтақаи Ҳинду уқёнуси Ором тасдиқ кард. Имрӯз минтақаи Ҳинду уқёнуси Ором минтақаи савдо ва тиҷорати ҷаҳонӣ мебошад. Дар он 65 дарсади аҳолии ҷаҳон зиндагӣ мекунад, ин минтақа 63 дарсади ММД ва 46 дарсади тиҷорати ҷаҳониро фарогир мебошад. Интизор меравад, ки дар ин минтақа то соли 2030 аз се ду ҳиссаи табақаи миёнаҳолии ҷаҳон зиндагӣ хоҳанд кард.

Россия узви АРЕС (созмони ҳамкориҳои иқтисодии Осиё ва уқёнуси Ором) аст, ҳарчанд ин кишвар дар нишасти АРЕС, ки моҳи ноябри соли 2022 дар Таиланд баргузор шуда буд, ширкат надошт. Раҳбарони АРЕС даъват карданд, ки ҷанги Россия ва Украина хотима ёбад, зеро он ба иқтисоди ҷаҳонӣ таъсири манфии ҷиддӣ мерасонад. Онҳо инчунин ваъда доданд, ки иқтисоди минтақаро ба роҳи рушди устувор гузоранд ва ба вусъати тиҷорати озод дар уқёнуси Ором мусоидат кунанд. Россия бояд кодир бошад, ки ба ҷаҳорҷубаи фазои иқтисодии Ҳинду уқёнуси Ором (ИТЕС) ҳамроҳ шавад, ки ба қисми минтақаи Ҳинду уқёнуси Ором рабт дошта, узви дигар гурӯҳҳо ва форумҳои Осиё мебошад. Ҷаҳор рукни сиёсати ИТЕС аз пешбурди тиҷорати рақамӣ, кашидани занҷираҳои устувори таъминот, иҷрои уҳдадорихои соҳаи неруи тоза ва татбиқи қоидаҳои савдои одилона бо андозбандии муассир ва аз байн бурдани коррупсия иборат аст.

Россия - Ҳиндустон. Мавқеи хоссу мустақили Ҷумҳурии Ҳиндустон дар доираи концепсияи таҳаввулшаванда ва динамикии минтақаи Ҳинду уқёнуси Ором барои рушди муносибатҳо бо Россия шароит фароҳам меоварад. Ба муносибатҳои дуҷонибаи Ҳиндустон ва Россия бо ҳамфикрӣ ва ба ҳам наздик будани мавқеъҳо оид ба масъалаҳои асосӣ хос аст. Россия дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон мавқеи маҳсусро ишғол мекунад. Кишварҳо шарикони стратегӣ мебошанд ва ин шарикӣ ба муносибатҳои чандинсолаи пурсамар, ки аз озмоиши замон ва анбуҳи рӯйдодҳои дорои аҳамияти таърихӣ гузаштааст, асос ёфтааст. Россия шарикони асосии низомии Ҳиндустон мебошад. Ба ин муносибатҳои гуногунчанба миёни ду кишвар фазои эътимод ва ҳамдигарфаҳмӣ хос аст. Ҳиндустон то ҳол, бо вучуди фишорҳои Ғарб, аз интиқоди Россия дар робита ба низои Россияву Украина худдорӣ кардааст. Он муътақид ба он аст, ки барои ҳалли низоъ миёни Россия ва Украина муколама зарур мебошад. Россия ҳамчунон як таъминкунандаи калидии силоҳ ва

захираи энергияи Ҳиндустон боқӣ мемонад. Дороиҳои низомии Ҳиндустон, ҳатто имрӯз, асосан ба шарофати Россия мебошанд ва аз Россия нигоҳдории доимӣ ва қисмҳои эҳтиётиро талаб мекунад. Ҳиндустон ба наздикӣ системаи мушакии S-400-ро харидорӣ кард, аммо интизор меравад, ки ин созиш таҳти таҳримҳои ахири ИМА алайҳи Россия дар чаҳорҷӯби СААТSA (Муқовимат бо рақибони Амрико тавассути таҳримҳо) зери ҳатар қарор гирад. Таҳримҳои Ғарб ба иқтисоди Россия низ таъсир мерасонанд. Тибқи як гузориш, Россия аз Ҳиндустон дархост кардааст, ки баъзе қисмҳои эҳтиётии калидии таҷҳизоти техникаро таъмин кунад ва рӯйхати тақрибан 500 номгӯро ироа кард. Ба ин номгӯи маҳсулот қисмҳои эҳтиётӣ барои истеҳсоли автомобилҳо, аз ҷумла ҷузъҳо, ба монанди муҳаррикҳо, поршенҳо, насосҳои нафтӣ ва системаҳои оташгиранда, инчунин бамперҳо ва тасмаҳои бехатарӣ дохил мешаванд. Бино ба гузоришҳо, Россия 41 навъи коло барои ҳавопаймоҳо ва чархболҳо, аз ҷумла ҷузъҳои дастгоҳи фуруд, сӯзишворӣ, иртиботот ва системаҳои оташнишонӣ, дархост кардааст. Ҳиндустон омода аст, ки тичорат бо Россияро афзоиш диҳад ва бар асоси ин дархост, кор мекунад. Ҳиндустон, ки “ҳомии сулҳ” аст, таъя ба ҷонибдори муқолама, дипломатия ва хотима додан ба ҷанги Россияву Украина аст. Ҳукумати Ҳиндустон ба ҳукуматҳои Россия ва Украина барои кӯмак дар берун овардани тақрибан 20 000 донишҷӯи ҳиндӣ аз тариқи амалиёти Ганга аз минтақаи ҷанг аз феврал то март соли 2022 изҳори сипос кардааст. Ҳиндустон муътақид бар он аст, ки дипломатия роҳи табиӣ раҳой аз вазъияти кунунӣ аст ва оташбаси доимӣ азсаргирии зудтари музокироти сулҳ зарур аст.

Россия ва Осиёи Марказӣ. Россия як бозигари муҳими минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ аст ва дар ояндаи наздик ҳамин тавр боқӣ хоҳад монд. Россия ҳам дар бахши амният ва ҳам дар соҳаи дипломатияи фарҳангӣ дар Осиёи Марказӣ сиёсати фаъол, устувор ва муассирро пиёда месозад.

Россия то кунун нуфузи қавӣ дар минтақаро нигоҳ медорад ва бо панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ва раҳбарони онҳо равобити хубу бозғитимод дорад. Россия муҳимтарин бозигари беруна боқӣ мемонад ва нуфузи худро дар масоили сиёсӣ ва амниятӣ дар Осиёи Марказӣ нигоҳ медорад. Формати «Осиёи Марказӣ ҷамъи Россия» тайи ҷанд соли охир бомуваффақият фаъолият кунад. Россия то ҳол танҳо бо ҳамкориҳои дучониба ё ҳамкориҳо дар доираи иттиҳодияҳои байналмилалӣ маҳдуд шудааст, аз ҷумла Иттиҳоди иқтисодии авруосиёӣ (ЕАО) ва Созмони Аҳдномаи амниятӣ дастаҷамъӣ (СААД). Ба Иттиҳодияи иқтисодии авруосиёӣ Россия, Арманистон, Беларус, Қазоқистон ва Қирғизистон шомиланд ва Узбекистон дар он мақоми нозир дорад. Ба СААД панҷ кишвари аъзои Иттиҳодияи иқтисодии авруосиёӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон шомиланд. Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ кишварҳои транзитӣ барои тичорати байни Аврупо ва Осиё мебошанд. Миёни Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ лоиҳаҳои зиёди инфрасохторӣ, долонҳои автомобилӣ ва роҳҳои оҳан бунёд мешаванд. Россия ҳамчунин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар мубориза бо терроризм, қочоқи маводи муҳаддир ва аслиҳа аз Афғонистони ҳамсоя кумак мекунад.

Россия ва Чин. Ҳамкориҳои шарикӣ стратегии Россияву Чин ҳатто дар давраи ҷанги Россияву Украина ҳамвор идома доранд. Чин ба таври возеҳ аз Россия дар ҷанги Россияву Украина пуштибонӣ карда, мавқеи худро дар робита ба ҷанги Россияву Украина мувофиқи равиши сиёсати хоричӣ ва манфиатҳои миллии худ таҳия кардааст.

Дар маҷмуъ, изҳороти Чин дар бораи ҷанги Россия ва Украина ҷанд принсипи асосиро эълон доштааст. Чин аз нигоҳи манфиатҳои миллиаш баромад намуда, принсипҳои Оинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳидро ҷонибдорӣ карда, роҳи сулҳро тақлиф мекунад ва ба идомаи амалиёти ҳарбӣ муқобил мебарояд ва дар айни замон ба гуфтушунид даъват мекунад. Россия ва Чин ба нигоҳ доштани равобити хуб бо ҳамдигар хеле манфиат доранд. Имрӯз ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Чину Россия ва вобастагии мутақобила ба сатҳи хеле баланд расидаанд ва ин ҳамкорӣ барои ҳар ду кишвар аҳамияти ҳаётӣ дорад. Чин дар ҳоли ҳозир муҳимтарин шарикӣ тичоратии Россия мебошад ва Россия бузургтарин манбаи воридоти энергияи Чин аст. Чин ба Россия кумаки дипломатӣ ва иттилоотиро идома медиҳад. Ҳам Россия ва ҳам Чин бар ин назаранд, ки таҳияи консепсияи ягонаи

амният барои ҷаҳон муҳим аст, ки манфиатҳо ва нигарониҳои ҳама ҷонибҳо ро ба инобат гирифта, аз бартарияти ягон блоки низомӣ дурӣ ҷӯяд.

Россия, СХШ ва БРИКС. Дар доираи тартиботи байналхалқии ба вучуд омадаистода шумораи зиёди ташкилотҳои нав пайдо шуданд. Гурӯҳҳо ва форумҳои нав ақидаҳо ва манфиатҳои гуногунро ифода мекунанд. Имрӯз садои ин созмонҳои байналмилалӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ беш аз пеш муассир гардида, ба кишварҳо имкон медиҳад, ки имконияту пешомадҳои навро кашф намоянд.

Россия, Ҳиндустон, Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ узви Созмони ҳамкорихои Шанхай (СХШ) мебошанд ва саъй доранд, ки фазои устувор, мукамалтар ва пешбинишавандаи байналмиллалиро эҷод кунанд. СХШ як созмони эътирофшудаи байналмилалӣ ва як ҳамоиши ҷиддӣ барои таъмини амният ва суботи минтақа мебошад. Вай кӯшиш мекунад, ки низоми байналмилалиро тағйир дода, ба он хислатҳои одилӣ ва ақли солихро бидиҳад. Россия инчунин дар БРИКС, як созмони муҳими бисёрҷониба, ки дар сафҳояш Бразилия, Ҳиндустон, Чин ва Африқои Ҷанубиро низ дар бар мегирад, мавқеи намоён дорад. Анҷумани тавоноии иқтисодӣ, ки нисфи аҳолии ҷаҳон ва тақрибан 50 дарсади ММД-и ҷаҳонро фарогир мебошад, БРИКС аз манфиатҳои кишварҳои аъзоаш тахти парчами низоми чандқутбӣ ҳимоят мекунад.

Ба пеш ҳаракат қардан. Муносибатҳои Россия ва Осиё тайи даҳ соли охир амиқтар шуданд. Ин робитаҳо ва ҳамкорӣ ҷиҳати беҳтару босамартар шудани муносибатҳои ояндаи иқтисодию тичоратӣ, рушди робитаҳои дипломатӣ ва сиёсӣ, ҳамкорихои мудофиавӣ ва гуманитарӣ имконияти фарох фароҳам меоранд.

Ҳамзамон барои Россия барои рушду тавсеаи ҳамкорихои худ бо кишварҳои Осиёи ироаи ташаббусҳои муайяни стратегӣ зарур аст, аз ҷумла дар миёни онҳо:

- Эҷоди як корпоа (платформа) - и махсуси минтақавӣ барои густариши ҳамкориҳои бисёрҷониба ҷиҳати таъмини амнияти энергетикӣ.

- Беҳдошти ҳалқаи минтақавии энергетикӣ Осиёи Шимолу Шарқӣ (NEAREST) тавассути сохтани иншооти нави энергетикӣ дар Сибир ва Шарқи Дури Россия барои содироти неруи барқ. Дар Шарқи Дури Россия маркази нафт сохта шавад.

- Таъмини захираи ғаллаи Осиёи Шарқӣ дар доираи ИА (саммити Осиёи Шарқӣ), бунёди инфрасохтори содироти ғалла дар Сибир ва Шарқи Дури Россия.

- Ҳамкорӣ бо агентҳои кайҳонии Осиё дар самти истифодаи имконтҳо ба монанди ГЛОНАСС ва дигар системаҳои навигатсионӣ, технологияҳои мониторинги дурдасти инфрасохтор.

- Маҳорати дипломатии худро тақвият дода, дар ҳолати зарурӣ тақвият додани нақши Россия дар ҳалли низомиҳои минтақавӣ[2].

Ба ҳамин тариқ метавон хулоса намуд, ки тайи беш аз 200 сол Россия бо Осиёи Марказӣ ҳамкорихои ҳамаҷониба ба роҳ монда, дар самтҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳои минтақа таъсири амиқ гузоштааст. Хосатан дар даврони мавҷудияти пурқудрати Иттиҳоди Шӯравӣ муносибатҳо дар доираи манфиатҳои умумии тамоми ҷумҳуриҳои он сурат гирифта, ҳалқҳои гуногуни шуравиро ба як ҳалқи муттаҳид ва бофарҳанг ба ҳам овард. Ин раванд дар даврони баъд аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ аз ҷониби ҷумҳуриҳои собиқ идома ёфта, барои ворид шудан ба ҷаҳони нави глобалӣ кӯмаки ҳамаҷониба мекунанд. Аз ин рӯ бо боварии комил метавон гуфт, ки Россия тақиягоҳи боэътимоди кишварҳои Осиёи Марказӣ буд ва дар оянда низ хоҳад монд.

Сарчашма:

1. Политика Российской Федерации в Центрально-Азиатском регионе и конкуренция со странами Южной Азии. Электронная версия: <https://www.google.com/search?client=opera&q=Политика+Российской+Федерации+в+Центрально-Азиатском+регионе+и+конкуренция+со+странами+Южной+Азии&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>. [Дата обращения: 25.04.2025]

2. Отношения России и Азии в формирующемся международном порядке. Электронная версия: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/otnosheniya-rossii-i-azii-v-mezhdunarodnom-poryadke/> [Дата обращения: 17.05.2025]

3.Интересы России в Центрально-Азиатском регионе: проблемы и перспективы реализации.Материалы заседания Экспертного совета Комитета Совета Федерации по делам Содружества Независимых Государств. 13 декабря 2007 года. Выпуск 2. Издание Совета Федерации.

4.Лаумирин М.Т. Центральная Азия в эпоху трансформации.- Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2020.- 464 с.

5. Шамолов А.А. Бозиҳои геополитикӣ. Душанбе. Дониш. 2016, 121 саҳ.

6.Чуфрин Г.И. Россия в Центральной Азии: монография.-Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010.-220с.

ГЕОПОЛИТИКА И КОНКУРЕНЦИЯ РОССИИ С ГОСУДАРСТВАМИ ЮЖНОЙ И ВОСТОЧНОЙ АЗИИ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

В статье рассматриваются место и роль Российской Федерации в Центральной Азии и ее региональные конкуренты, такие как Китай и Индия, за доступ к природным ресурсам и их потенциал для установления двухсторонних и многосторонних связей со странами Южной и Восточной Азии.

В статье также анализируются проблемы взаимовлияния культуры и духовности, экономическое и дипломатического сотрудничества, торговля и инвестиции, безопасность, транспорт, логистика и т.д. между республиками Центральной Азии.

Ключевые слова: Россия, Центральная Азия, Индия, культура, наука, капитал, торговля, конкуренция, дипломатия, история, экономические санкции, политические игроки, ШОС, БРИКС и т. д.

GEOPOLITICS AND RUSSIA'S COMPETITION WITH SOUTH AND EAST ASIAN STATES IN THE CENTRAL ASIA REGION

The article examines the place and role of the Russian Federation in Central Asia and its regional competitors, such as China and India, for access to natural resources and their potential for establishing bilateral and multilateral ties with the countries of South and East Asia.

The article also analyzes the problems of mutual influence of culture and spirituality, economic and diplomatic cooperation, trade and investment, security, transport, logistics, etc. between the republics of Central Asia.

Key words: Russia, Central Asia, India, culture, science, capital, trade, competition, diplomacy, history, economic sanctions, political players, SCO, BRICS, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлиёрова Сафаргул Тешаевна - номзади илмҳои фалсафа, дотсент, ходими калони илмии Шӯъбаи Осии Ҷанубӣ ва Шарқии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осӣ ва Аврупои АМИТ. Суроға: хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел.: 985294097, E-mail: dsafargul@mail.ru

Сведения об авторе: Давлиёрова Сафаргул Тешаевна-кандидат философских наук, доцент, старший научный сотрудник отдела Южной и Восточной Азии Института стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: проспект Рудакӣ, 33. Тел.: 985294097, E-mail: dsafargul@mail.ru

About the author: Davliyorova Safargul Teshaeвна - Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, senior Researcher, Department of South and East Asia, Institute of Asian and European Countries, National Academy of Sciences. Address: Rudaki Avenue, 33. Tel.: 985294097, E-mail: dsafargul@mail.ru

МУҲОЦИРАТИ ШАҲРВАНДОНИ ТОЧИКИСТОН БА ШМА: ОМУҶИШИ ПАЙОМАДҲОИ СИЁСӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ИҚТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

ДОРОНШОЕВА НЕКБАХТ ШОҚОСУМОВНА

мудири Шуъбаи ШМА ва Канадаи

Институти омуҷиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ,
номзади илмҳои сиёсӣ

ХАЛИЛОВА МАДИНА РАУФЖОНОВНА

магистранти курси 1-уми Институти омуҷиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муосири муҳоҷирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба рушди ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди омуҷиши ва таҳлил қарор гирифтаанд. Бо таъя ба сарчашмаҳои илмӣ ва маълумоти расмӣ, манфиатҳо, монеаҳо ва мушкилоте, ки шаҳрвандон дар раванди муҳоҷират рӯ ба рӯ мешаванд, баррасӣ мегарданд. Омуҷиши мавзӯи нишон медиҳад, ки масъалаи муҳоҷирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрам буда, ниёз ба таҳлили амиқ ва ҷамъониба дорад. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки омуҷиши муҳоҷират имрӯзҳо бояд бо усули илмӣ ва дар заминаи далелҳои мушаххас анҷом дода шавад.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, муҳоҷират, иқтисодиёт, барномаҳо, квотаҳо, муҳоҷирати қонунӣ, муҳоҷирати гайриқонунӣ, омилҳои сиёсӣ, омилҳои иқтисодӣ, омилҳои глобалӣ.*

Дар ҷаҳони муосир, ҳамзамон бо дигар равандҳои глобалӣ, масъалаи муҳоҷирати шаҳрвандони кишварҳои аҳамияти зиёд пайдо кардааст ва сиёсати давлатии давлатҳои ҷаҳонро таҳти таъсир қарор медиҳад. Штатҳои Муттаҳидаи Амрико (ШМА) ҳамчун яке аз кишварҳои асосии қабулкунандаи муҳоҷирон дорои сиёсати муҳоҷирати мураккаби давлатӣ мебошад. Сиёсати муҳоҷирати ин кишвар дар тӯли вақт вобаста ба талаботи иқтисодӣ, амниятӣ ва иҷтимоии ҷомеа пайваста тағйир меёбад.

Бо дарназардошти нақши ҷаҳонии ШМА, сиёсати муҳоҷирати он метавонад ба равандҳои муҳоҷиратӣ дар кишварҳои дигар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири назаррас расонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои асосии содиркунандаи қувваи корӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Аксари шаҳрвандони муҳоҷир кишвари Русияро интихоб мекунад, аммо дар солҳои охир тамоюли афзоиши муҳоҷирати шаҳрвандони Тоҷикистон ба кишварҳои гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла ба ШМА, ба мушоҳида мерасад.

Сиёсати муҳоҷирати ШМА на танҳо ба шумораи муҳоҷирони тоҷик, балки ба шароити зиндагии онҳо, имкониятҳои шуғл, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва раванди мутобиқшавии онҳо дар ҷомеаи амрикоӣ таъсир мерасонад. Лозим ба қайд аст, ки сабаби асосии рӯ овардани шаҳрвандони кишварҳои гуногун ба муҳоҷират, беҳтар намудани шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии худ мебошад.

Таҳқиқи ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии муносибатҳои байналмилалӣ ШМА барои ҷомеаи муосир аҳамияти бузург дорад. Аввалан, ШМА яке аз кишварҳои таъсиргузори ҷаҳонӣ мебошад ва дарки сиёсати дохилӣ ва хориҷии он барои мо муҳим аст. Зеро дар шароити ҷаҳонишавӣ ШМА таъсири ҷиддӣ ба сиёсат, иқтисодиёт ва рабобити байналмилалӣ мерасонад. Пайгирӣ ва таҳлили сиёсати хориҷии ШМА метавонад барои тарҳрезии қарорҳои стратегӣ дар сатҳи миллӣ истифода шавад.

Ғайр аз ин, ШМА дорои бузургтарин иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Дарки муҳити иқтисодӣ ва тичорати ин кишвар барои онҳое, ки хоҳони пешравӣ дар бахши тичорат ҳастанд, аҳамияти аввалиндараҷа дорад [1,4].

То кунун тарафҳо **35 санадро** дар соҳаҳои гуногун ба имзо расонидаанд. Аз ин миқдор 22 санадро созишномаҳои байнихукумати ташкил медиҳанд. **Машваратҳои солони сиёсӣ (Annual Bilateral Consultations) миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ШМА манбаи асосии дучониба ба ҳисоб рафта**, зимни нишастҳои он самтҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва ШМА дар мавзӯҳои сиёсӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, маориф, тандурустӣ, рушди деҳот, энергетика, ҳифзи муҳити зист, гуманитарӣ, ҳуқуқи инсон ва масоили байналмилалӣ минтақавӣ мавриди баррасӣ ва табодули андеша қарор мегиранд [3, 14].

Бояд таъкид кард, ки сиёсати муҳоҷирати имрӯзаи Ҳукумати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ШМА), ки муҳоҷирони саросари ҷаҳонро ба ташвиш овардааст, саҳтгар шудани низоми вуруд ва убури сарҳади ин кишвар мебошад. Сиёсати муҳоҷират дар ШМА дар солҳои охир ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Ин тағйирот бо омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва глобалӣ вобастагӣ доранд [4].

– **Омилҳои сиёсӣ.** Ҷангҳои пайдарпай ва ноамниҳои сиёсӣ дар кишварҳои ҷангзада, аз қабилҳои Афғонистон, Сурия, Судан, Украина ва дигар давлатҳо, боиси он гардидаанд, ки шаҳрвандони онҳо, бо мақсади наҷот аз низоъҳо ва зулму истибдод, ба ҳайси паноҳҷӯён ба ШМА рӯ биёранд. Инчунин, зулми сиёсӣ дар баъзе кишварҳо низ сабаби муҳими муҳоҷират шудааст.

– **Омилҳои иқтисодӣ.** Ниёзҳои бозори меҳнати ШМА ба қувваи қонунӣ муҳоҷирон, хусусан дар соҳаҳои, ки камбудии кадрҳо вучуд дорад (монанди кишоварзӣ ва хидматрасонӣ), яке аз омилҳои асосии шаклирии сиёсати муҳоҷират маҳсуб мешавад. Муҳоҷират метавонад ба рушди иқтисод ва истеҳсоли миллии таъсири мусбат расонад. ШМА, ки яке аз бузургтарин иқтисодиёти ҷаҳонро дорост, имкониятҳои фаровони шуғл, сатҳи баланди зиндагӣ ва даромади муносибро ба муҳоҷирон пешниҳод менамояд. Бояд гуфт, ки ШМА барои корфармоён нерӯи қонин арзон низ пешниҳод мекунад, ки хусусан дар бахшҳои кишоварзӣ ва хидматрасонӣ арзишманд ҳисобида мешавад.

– **Омилҳои глобалӣ.** Оқибатҳои ҷаҳонишавӣ низ ба равандҳои муҳоҷирати таъсир мерасонанд. Бӯҳронҳои глобалӣ, аз ҷумла пандемияҳо, метавонанд ҳаҷми муҳоҷиратро ҳам зиёд ва ҳам коҳиш диҳанд.

Агар сабабҳои асосии муҳоҷират ба ШМА-ро ба таври мухтасар ҷамъбаст намоем, онҳо иборатанд аз: дастрасии бештар ба ҷойҳои қонин, сатҳи баланди амният, озодиҳои шахсӣ, имкониятҳои васеи таҳсил ва шароити бехтари зиндагӣ. Аммо бояд таъкид намуд, ки на ҳамаи муҳоҷирон дар ин ҷараён ба муваффақият ноил мегарданд. Баръакс, бисёре аз онҳо бо мушкилот рӯбарӯ мешаванд, аз ҷумла ноқонин дар мутобиқшавӣ, надонистани забон, ношиносӣ бо ҳуқуқҳои муҳоҷират ва монеаҳои дигари ҳуқуқиву иҷтимоӣ.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар тӯли 33 соли ҳамкорӣ (1992–2025) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахшҳои рушди иқтисодӣ, ироаи кумакҳои башардӯстона, таҳкими сулҳу субот, мусоидат дар амалисозии идоракунии одилона ва рушду густариши равандҳои демократӣ, инчунин фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ва таҳкими зарфиятҳои инсонӣ кумакҳои техникавӣ молиявӣ пешниҳод намудааст. [6]. Бо оғози муносибатҳои байни ШМА ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 то ба имрӯз харду ҷониб ба дастовардҳои назаррас ноил гаштаанд. Баъд аз ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ШМА ёрдами амиқи худро ба кишварамон дар ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳаёт аз ҷумла соҳаи маориф, кишоварзӣ, тандурустӣ ва ғайраҳо гузошт.

Айни ҳол бештари шаҳрвандони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муҳоҷирати худро ба ШМА ба роҳ мондаанд. Муҳоҷирати қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои ШМА дар солҳои охир афзоиш ёфтааст. Ин раванд бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла бехтар кардани шароити зиндагӣ, таҳсил, ва имкониятҳои қонин сурат мегирад. Боиси қайд аст, ки айни замон дар ҷаҳон муҳоҷирати якҷанд намуд мешавад: ***муҳоҷирати қонунӣ** (шаҳрвандоне, ки тариқи ҳуҷҷатҳои махсус ва ё барномаҳои сарҳади ШМА-ро убури кардаанд) **ва *муҳоҷирати ғайриқонунӣ** (шаҳрвандоне, ки бидуни ягон ҳуҷҷати қонин ё ин ки ҳуҷҷатҳои қонин ба онҳо иҷозатномаи будубоштро дар худиди ШМА имкон медиҳад сарҳади ШМА-ро бо роҳҳои ғайриқонунӣ убури карда зиндагӣ мекунанд).

Муҳочирати қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ШМА воқеан як раванDEST, ки дар солҳои охир назаррас шудааст. Ин раванд на танҳо имкониятҳои нави иқтисодӣ ва таҳсилоти барои шаҳрвандони тоҷик фароҳам меорад, балки инчунин бо худ чандин мушкилот ва монеа низ рӯбарӯ мекунад. Шартҳои муҳочират барои шаҳрвандони Тоҷикистон дар ин ду кишвар гуногун ва мураккаб мебошанд. Барномаҳои гуногуни виза, ки барои муҳочирон пешниҳод мешаванд, имкон медиҳанд, ки одамон бо мақсадҳои гуногун, аз ҷумла кор, таҳсил ва зиндагӣ, ба ин кишварҳо сафар кунанд. Сабабҳои муҳочират метавонанд хеле гуногун бошанд. Иқтисодӣ, таҳсил, ва сиёсӣ — ҳамаи ин омилҳо метавонанд таъсири амиқ ба қарорҳои муҳочирати шаҳрвандони тоҷик гузоранд. Бисёре аз ҷавонон ва мутахассисон, ки мехоҳанд дар муҳити беҳтари таълимӣ ва касбӣ рушд кунанд, бо ин мақсад ба кишварҳои пешрафта мерасанд. Мушкилот дар раванди муҳочират метавонанд хеле гуногун бошанд, аз ҷумла мушкилоти вобаста ба гирифтани виза, адаптатсия ба фарҳанги нав, ва пайдо кардани ҷойи кор. Ин монеаҳо метавонанд боиси стресс ва нооромии психологӣ ҳуди муҳочир шаванд.

Шаҳрвандони Тоҷикистон, ки дар ШМА зиндагӣ мекунад, гурӯҳҳои диаспора таъсис додаанд. Диаспораи тоҷик дар ШМА нақши муҳиме дар кӯмак расонидан ба муҳочирон дорад. Гурӯҳҳои диаспора метавонанд дастгирии иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ пешниҳод кунанд, ки барои интегратсияи муваффақи муҳочирон муҳим аст [7].

Муҳочирати ғайриқонунии ба Штатҳои Муттаҳидаи Амрико (ШМА) як масъалаи мураккаб ва ҷанҷонба мебошад, ки бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, рӯй медиҳад. Ин муҳочирон одатан кӯшиш мекунад, ки бо роҳи ғайриқонунӣ, масалан, тавассути гузаштан аз марзҳои ғайрирасмӣ ё бо истифода аз шенгени дурӯғин, ба кишвар ворид шаванд. Бисёре аз одамон барои пайдо кардани кори беҳтар ва зиндагии хубтар муҳочират мекунад.

Муҳочирон метавонанд бо сабаби низоҳо, таъқиб ё шиканҷа дар кишварҳои худ муҳочират кунанд. Одамон барои пайвастан ба аъзои хонаводаи худ ё барои ҷустуҷӯи имкониятҳои беҳтари таълим ва саломатӣ кӯч мебаранд. Баъзе одамон бо сабаби тағйирёбии иқлим ва фалокатҳои табиӣ, ки зиндагии онҳоро таҳдид мекунад, муҳочират мекунад. Муҳочирони ғайриқонунӣ аксар вақт бо мушкилот дар соҳаи қонун ва ҳуқуқи инсон рӯ ба рӯ мешаванд. Муҳочират ба ШМА бо хатарҳои зиёде, аз ҷумла ҳодисаҳои марг ва таҷовуз, алоқаманд аст. Муҳочирон метавонанд бо дискриминация ва нобоварӣ дучор шаванд. Штатҳои Муттаҳида сиёсати мураккаб ва гуногунро дар соҳаи муҳочират дорад, ки ба муҳочирони ғайриқонунӣ таъсир мерасонад. Сиёсатҳои метавонанд дар давраҳои мухталиф тағйир ёбанд, ки ин ба рафтори муҳочирон ва ҳолати иҷтимоии онҳо таъсир мерасонад.

Аз моҳи октябри соли 2020 то майи соли 2024 на камтар аз 1,5 ҳазор муҳочир аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Штатҳои Муттаҳидаи Амрико ва Канада тавассути сарҳади ҷанубӣ ворид шуданд. Дар ин бора Рӯзномаи New York Post хабар медиҳад, ки на камтар аз 70 дарсади онҳо сарҳади Канадара ғайриқонунӣ убур карда ба Штатҳои Муттаҳидаи Амрико ворид шуда фаъолияти қонунӣ худро оғоз карданд. Тибқи ҳуҷжатҳои дар ихтиёри нашрия буда, ҳадди аққал 500 адади онҳо соли 2024 боздошт шудаанд. Дар ҳамин ҳол, дар 14 майи соли 2020 зиёда аз 500 нафар аз Тоҷикистон аз сарҳади ҷанубии ШМА гузаштанд [6], илова мекунад рӯзнома. Тибқи маълумоти Институти сиёсати муҳочират, то соли 2021 дар Штатҳои Муттаҳида тақрибан 45,3 миллион муҳочир зиндагӣ мекарданд, ки дар маҷмӯъ тақрибан 331,9 миллион нафар дар ин кишвар зиндагӣ мекунад. Аз соли 2013 то соли 2022 тақрибан 68725 нафар аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ШМА муҳочират кардаанд [5].

Муҳочирати ғайриқонунӣ- Штатҳои Муттаҳида як кишварест, ки сатҳи рушд барои ҳама категорияҳои шаҳрвандоне ҷолиб боқӣ мемонад, ки мехоҳанд бо тамоми воситаҳои мавҷуда ба кишвар ворид шаванд, аз ҷумла ҳадди аққал шахсони ғайриқонунӣ. Ҳамин тавр, тибқи он, ки мутабиқи омори соли 2012 то 2022, аз кишвар тақрибан 11,249,502 нафар дастгир ва хорич карда шуданд. Аз ин, 4,5 миллион муҳочирони ғайриқонунӣ танҳо 21-22 сола буданд. Аз соли 2013 то 2022, мақомоти хифзи ҳуқуқи амрикоӣ 10,764

муҳоҷирро аз Осиёи Марказӣ ба Штатҳои Муттаҳиди Амрико боздошт карданд ва хориҷ карданд, ба статистикаи онҳо агар назар афканем Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои 4-умро ишғол мекунад:

1. Ўзбекистон - 6,654 нафар.
2. Қазоқистон - 1,531;
3. Қирғизистон - 1 535;
4. Тоҷикистон - 734;
5. Туркманистон - 310;

Тавре ки мо аз маълумотҳо дида метавонем, шумораи муҳоҷирони ғайриқонунӣ аз кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2022 (10764 нафар муҳоҷирон), яқбора афзоиш ёфтанд, ки ҳамчун тасдиқи ғайриқонунӣ убур кардани сарҳади ШМА бо роҳҳои гуногун аз тарафи шаҳрвандони Осиёи Марказӣ гардид, ки боиси сар задани нофаҳмиҳо миёни кишварҳо низ шуда метавонад.

Муҳоҷирони ғайриқонунӣ дар ШМА сарҳади Канадаро бештар истифода мекунанд. Теъдоди афзоиандаи муҳоҷирони ғайриқонунӣ аз сарҳади шимолӣ ба Канада сарҳади Амрикоро убур мекунанд, ки рӯзи 11 феврал аз ҷониби The New York Times нашр шудааст. Сарҳади Канада ва ШМА нисбат ба сарҳади Мексика ва ШМА камтар мустаҳкам ва дарозтар аст. Дар семоҳаи охири соли 2023, шаҳрҳои Нью Йорк, Вермонт ва Нью Хемпшир афзоиши рекордии убури ғайриқонунии сарҳадро мушоҳида карданд.

Вақте ки шумораи бештари муҳоҷирон ба сарҳади ҷанубӣ обхезӣ мекунанд, шумораи афзоианда ба сарҳади камтар мустаҳкам ва васеътари байни ШМА ва Канада рӯ меоранд. Сарҳади шимолӣ дар соли гузашта тақрибан 192,000 убурро сабт кардааст, ки нисбат ба соли 2022 41% зиёд аст. Дар соли 2023 беш аз 12,200 муҳоҷир ҳангоми убури ғайриқонунии сарҳад аз Канада боздошт шуданд, ки ин нисбат ба соли гузашта 241% зиёд аст.

Барномаҳои муҳоҷиратии Штатҳои Муттаҳидаи Амрико (ШМА) барои шаҳрвандони Тоҷикистон имкониятҳои гуногунро пешниҳод мекунанд. Ин барномаҳо метавонанд барои муҳоҷират, паноҳандагӣ, таҳсил ва кор дар ШМА кӯмак расонанд. Дар зер баъзе аз барномаҳои асосии муҳоҷиратӣ ва имкониятҳо барои шаҳрвандони Тоҷикистон оварда шудаанд:

1. Барномаи паноҳандагӣ (Asylum)-кӣ метавонад ариза диҳад: Шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба хотири таъқиб, шиканҷа ё дигар хатарҳои ҷиддӣ дар кишварашон, хоҳиши паноҳандагӣ доранд: Паноҳандагон метавонанд бо оилаи худ ба ШМА биёянд ва баъдан барои шаҳрвандӣ ариза диҳанд.

2. **Визаи Н-1В** (Визаи корӣ)-кӣ метавонад ариза диҳад: Касоне, ки бо корфармо дар ШМА шартномаи корӣ доранд ва дар соҳаҳои махсус (масалан, илм, техника, тиб) кор мекунанд: Визаи Н-1В имкон медиҳад, ки шахс дар ШМА кор кунад ва баъдан метавонад барои доимӣ шудани статуси муҳоҷират ариза диҳад.

3. **Барномаи Diversity Visa (DV Lottery)**-кӣ метавонад ариза диҳад: Шаҳрвандони кишварҳои, ки камтар аз 50,000 муҳоҷир дар 5 соли охир ба ШМА наомадаанд, метавонанд дар ин лотерея иштирок кунанд. Ин барнома имкон медиҳад, ки ғолибон бо оилаашон ба ШМА муҳоҷират кунанд.

4. **Визаи F-1** (Визаи таҳсил)-кӣ метавонад ариза диҳад. Шаҳрвандони Тоҷикистон, ки мехоҳанд дар муассисаҳои таълимии ШМА таҳсил кунанд: Визаи F-1 имкон медиҳад, ки донишҷӯён барои таҳсил дар ШМА қарор гиранд ва баъдан барои кор дар соҳаи марбут ба таҳсили худ иҷозатнома гиранд.

5. **Визаи В-2** (Визаи сайёҳӣ)-кӣ метавонад ариза диҳад. Шаҳрвандони Тоҷикистон, ки мехоҳанд барои сайёҳӣ ё боздид аз хешовандони худ ба ШМА сафар кунанд: Визаи В-2 имкон медиҳад, ки шахс барои мӯҳлати муайян (одатан то 6 моҳ) дар ШМА қарор гирад.

6. **Визаи --1** (Визаи истеъдодҳо)-кӣ метавонад ариза диҳад: Шахсони боистеъдод дар соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ санъат, илм, варзиш ва бизнес: Визаи --1 имкон медиҳад, ки шахс дар ШМА кор кунад ва бо оилааш ҳамроҳ шавад.

7. Системаи муҳоҷират барои хешовандон (Family Sponsorship)-кӣ метавонад ариза диҳад. Шахсони дорои хешовандони шаҳрвандони ШМА ё соқинони доимии ШМА метавонанд барои муҳоҷират ариза диҳанд. Хешовандони шаҳрвандони ШМА метавонанд бо зудтарин вақт ба ШМА муҳоҷират кунанд.

Квотаҳо барои муҳоҷират ва барномаҳои гуногуни виза, аз ҷумла Грин Кард, ҳар сол аз ҷониби Ҳукумати Штатҳои Муттаҳидаи Амрико муайян мешаванд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, квотаҳо метавонанд вобаста ба барномаҳои гуногун, ба монанди. Барномаи Грин Кард (Diversity Visa Program): Ин барнома барои кишварҳои, ки дар солҳои охир муҳоҷирони каме ба ШМА фиристодаанд, дастрас аст. Тоҷикистон дар ин барнома иштирок мекунад, ва шаҳрвандони он метавонанд барои гирифтани Грин Кард ариза диҳанд. Миқдори квотаҳо барои Тоҷикистон дар ин барнома ҳар сол тағйир меёбад. Визаҳои муҳоҷирати оилавӣ. Ин визаҳо барои аъзои оила, ки шаҳрвандони ШМА ё соҳиби Грин Кард ҳастанд, дода мешаванд. Квотаҳо дар ин категория низ метавонанд маҳдуд бошанд. Шаҳрвандони Тоҷикистон метавонанд бо истифода аз барномаҳои гуногуни муҳоҷирати ШМА имкониятҳои зиёдеро барои муҳоҷират, таҳсил ва кор пайдо кунанд. Барои ҳар як барнома, шартҳо ва талаботҳо гуногун мебошанд, бинобар ин, муҳим аст, ки маълумоти дақиқ ва муфассалро оид ба ҳар як барнома ҷустуҷӯ кунед ва дар сурати зарурӣ бо адвокат ё мутахассиси ҳуқуқии муҳоҷират машварат намоед[2].

Низоми давлатии ШМА дар муқобили муҳоҷирати ғайриқонунии муҳоҷирон сиёсати махсуси худро дорад, ки бо мақсади назорат ва танзими равандҳои муҳоҷират таҳия шудаанд.

1. Сиёсати муҳоҷират: Дар ШМА, муҳоҷирати ғайриқонунии муҳоҷирон бо қонунҳо ва муқаррароти гуногун танзим мешавад. Системаи муҳоҷират бо мақсади таъмини амният ва ҳифзи марзҳо, инчунин танзими воридшавии муҳоҷирон таҳия шудааст.

2. Амалҳои иҷроӣ: Хадамоти гумрук ва муҳоҷират (ICE) ва Хадамоти шаҳрвандӣ ва муҳоҷират (USCIS) масъулиятҳои асосии назорат ва идоракунии муҳоҷиратро бар дӯш доранд. Ин ташкилотҳо барои қонуни қардани муҳоҷирати ғайриқонунӣ амалҳои гуногун, аз ҷумла боздошт ва ихроҷи муҳоҷиронро анҷом медиҳанд.

3. Барномаҳои махсус: ШМА барномаҳои махсуси муҳоҷиратро пешниҳод мекунад, ки ба муҳоҷирон имкони қонунӣ шуданро медиҳад, аммо ин барномаҳо аксар вақт шартҳои сахт доранд.

Сиёсати муҳоҷират дар давраи президентии Доналд Трамп (2017-2021) бо тадбирҳои шадид ва тағйироти назаррас дар сиёсати муҳоҷират алоқаманд буд. Ин сиёсат асосан бо мақсади коҳиш додани шумораи муҳоҷирон, хусусан аз кишварҳои муайян, ва таъмини амнияти марзӣ тартиб дода шуд. Ба баъзе аз тадбирҳои муҳимтарин, ки Трамп пеш гирифт, инҳо шомил мешаванд:

1. Сарпарастии муҳоҷират: Трамп бо эълони "Сарпарастии муҳоҷират" кӯшиш кард, то мизони муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва қонунӣ-ро коҳиш диҳад. Вай барномаи "Гардероб" (Merit Based Immigration) -ро пешниҳод кард, ки дар он муҳоҷирон бо диққат ба малакаҳо ва ихтисосҳои худ қабул карда мешуданд.

2. Девори марзӣ: Вай барои сохтани девор дар марзи Мексика маблағ ҷалб намуд, бо ин мақсад, ки воридоти муҳоҷирони ғайриқонунӣ ва нарккартелҳоро коҳиш диҳад.

3. Тақрибан манъ қардани вуруди муҳоҷирон: Трамп чандин дастурҳои иҷроии роҳбарии муҳоҷиратро имзо кард, ки манъ қардани вуруди муҳоҷирон аз кишварҳои муайян (масалан, Ирон, Либия, Сурия, Судон, Яман ва Венесуэла) буд.

4. Коҳиш додани барномаҳои муҳоҷират: Вай барномаҳои муҳоҷират, ба монанди "DACA" (Deferred Action for Childhood Arrivals), ки муҳоҷирони ҷавонро ҳимоя мекард, зеро шубҳа қарор дод.

5. Таъсири сиёсати "Қаът қардани муҳоҷират": Трамп сиёсати "Қаът қардани муҳоҷират" -ро ҷорӣ кард, ки дар он муҳоҷирон метавонанд бо сабабҳои гуногун, ба монанди шенген ё паноҳандагӣ, дар кишвар боқӣ намонанд.

6. Таъсири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ: Сиёсати Трамп на танҳо ба муҳоҷират, балки ба ҷомеа ва иқтисодиёт низ таъсир расонд, ки боиси баҳсҳо ва мунозираҳои зиёде шуд.

Сиёсати Трамп дар соҳаи муҳоҷират боиси интиқодҳо ва баҳсҳои зиёд гардид, зеро бисёриҳо онро боис ба бад шудани вазъияти ҳуқуқии инсон ва таъмини ҳуқуқи паноҳандагон медонистанд.

Муҳокимаронии масъалаи муҳоҷирати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ШМА) дар мақолаи мазкур нишон медиҳад, ки ин раванд дар солҳои охир хусусияти афзоянда гирифта, ба яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ табдил ёфтааст. Муҳоҷират, ки асосан бо ҳадафи беҳтар намудани шароити иқтисодӣ, дастрасӣ ба таҳсил ва озодиҳои шахсӣ сурат мегирад, инчунин паҳлуҳои мусбат ва манфӣи худро дорост. Аз як тараф, муҳоҷират ба шаҳрвандони тоҷик имкони дарёфти кор, таҳсилоти босифат ва зиндагии беҳтарро фароҳам меорад. Аз ҷониби дигар, муҳоҷирон дар ҷараёни мутобиқшавӣ бо мушкilotи зиёд, аз ҷумла монеаҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, забонӣ ва фарҳангӣ рӯбарӯ мешаванд.

Таҳлили сиёсати муҳоҷирати ШМА нишон медиҳад, ки ин сиёсат мутобиқи шароитҳои дохиливу байналмилалӣ тағйир меёбад. Омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва глобалӣ, аз қабилӣ ноамниҳои минтақавӣ, талаботи бозори меҳнат ва равандҳои ҷаҳонишавӣ, ба ташаккули ин сиёсат таъсир мерасонанд. Дар ин замина, муҳокимаи равандҳои муҳоҷиратӣ ва таъсири онҳо ба Тоҷикистон аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ба илова, ҳамкориҳои дуҷонибаи Тоҷикистону ШМА дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла маориф, тандурустӣ ва рушди деҳот, боиси таҳкими муносибатҳои тарафайн ва мусоидат ба равандҳои рушди миллӣ шудаанд.

Муҳим он аст, ки сиёсати миллӣ дар самти муҳоҷират бо дарназардошти таҳаввулоти байналмилалӣ ва ниёзҳои дохилӣ тарҳрезӣ гардад. Таҳкими ҳамкорӣ бо ШМА ва рушди барномаҳои дастгирии муҳоҷирон метавонад ба коҳиши таъсири манфӣ ва афзоиши самаранокии муҳоҷират мусоидат намояд. Дар маҷмӯъ, равиши илмӣ ва таҳлилий ба масъалаи муҳоҷират барои банақшагирии сиёсати муассир ва ҳифзи манфиатҳои шаҳрвандон нақши калидӣ мебозад.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В данной статье изучаются и анализируются актуальные вопросы миграции граждан Республики Таджикистан и ее влияние на развитие политических, экономических, социальных и культурных аспектов в условиях глобализации. На основе научных источников и официальных данных обсуждаются интересы, препятствия и проблемы, с которыми сталкиваются граждане в процессе миграции. Изучение темы показывает, что вопрос миграции граждан Республики Таджикистан является одним из актуальных вопросов и требует глубокого и всестороннего анализа. Результаты анализа показывают, что изучение миграции сегодня должно осуществляться с использованием научного метода и на основе конкретных доказательств.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Соединенные Штаты Америки, иммиграция, экономика, программы, квоты, легальная миграция, нелегальная миграция, политические факторы, экономические факторы, глобальные факторы.

MODERN PROBLEMS OF MIGRATION OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE UNITED STATES AND ITS CONSEQUENCES

This article examines the current problems of migration of citizens of the Republic of Tajikistan and its impact on the development of political, socio-economic, cultural factors and within the framework of globalization. Based on scientific sources and official data, the advantages, obstacles and problems faced by migrants during migration are considered. As the study of the issue has shown us, the issue of immigration of citizens of the Republic of Tajikistan is a very relevant issue and needs in-depth analysis. From the results of the analysis, it became clear to us that the migration of citizens of the Republic of Tajikistan needs a specific study today.

Keywords: Republic of Tajikistan, United States of America, immigration, economy, programs, quotas, legal migration, illegal migration, political factors, economic factors, global factors.

Адабиёти истифодашуда

1. Дороншоева Н.Ш. “Таҳқиқи чанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии муносибатҳои байналмилалӣ ШМА ва Канада” нақшаи инфиродӣ шӯбаи ШМА ва Канадаи ИОМДОА АМИТ дар соли 2024 саҳ. 4
2. Муҳоҷирати меҳнати ҷавонон ва ҳалли мушкилоти он. Манбаи электронӣ// <https://ravshanfikt.tj/shin-khti-mas-ili-i-tim--va-sij-s/mu---irati-me-natii-av-n-n-va-alli-mushkiliti--n.html>[Санаи дархост: 25-05-2025]
3. Раҳмон Ёлмасов, Икромов Джовид Таджикистан в зеркале миграции – Душанбе: «Эр-граф», 2016. 132 стр.
4. Раванди муҳоҷират ҳамчун омилҳои низоми иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҷомеа. Манбаи электронӣ// <https://cyberleninka.ru/article/n/ravandi-mu-o-irat-amchun-omili-nizo-oi-i-timosiyos-dar-omea> [Санаи дархост: 25-05-2025]
5. Равандҳои глобализатсия ва истиқлолияти Тоҷикистон. Манбаи электронӣ // <https://tnu.tj/index.php/tj/ravand-i-globalizatsion-va-isti-l-lijati-davlat> [Санаи дархост: 25-05-2025]
6. Роҳ ба қонунигардонӣ муҳоҷирати ғайриқонунӣ. Манбаи электронӣ // <https://tg2.socmedarch.org/path-to-legalization-1951617-5501> [Санаи дархост: 20-05-2025]
7. Стратегияи махсуси ШМА оид ба Осиеи Марказӣ. Манбаи электронӣ // <https://www.-siy-avrup-.tj/pdf/strategiyai-navi-shma-oid-ba--osiei-markaz-alli-mushkilot-kadom-ast>[Санаи дархост: 18-05-2025]
8. Ҷаҳонишавӣ ва муаммоҳои глобалӣ// Равшанфикр. Манбаи электронӣ // <https://ravshanfikt.tj/shin-khti-mas-ili-i-tim--va-sij-s/a--nishav-va-muamm---i-gl-bal.html> [Санаи дархост: 25-05-2025]

Маълумот оид ба муаллифон:

Дороншоева Некбахт Шокосумовна, номзади илмҳои сиёсӣ, мудири Шӯбаи ШМА ва Канадаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: 935219683. Почтаи электронӣ: nekbaht2004@mail.ru.

Халилова Мадина Рауфҷоновна, магистранти курси 1-уми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, телефон: Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: +992 00 222 44 77, почтаи электронӣ: **madinalhalilova10@gmail.com**

Сведения об авторах:

Дороншоева Некбахт Шокосумовна, кандидат политических наук, заведующая отделом США и Канады Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: 935219683. E-mail: nekbaht2004@mail.ru.

Халилова Мадина Рауфҷоновна магистрант 1-го курса Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана, адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: +992-00-222-44-77, электронная почта: madinalhalilova10@gmail.com

Information about Authors:

Doronshorva Nekbakht Shokosumovna. Candidate of Political Science's, head of the US and Canadian Department of the Institute for the study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 935219683. E-mail: nekbaht2004@mail.ru

Khalilova Madina Raufzhonovna master's student, 1st year, of the Institute for the study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: +992 00 222 44 77, Email: **madinalhalilova10@gmail.com**

НАҚШИ ФОРМАТИ МАСКАВ ДАР РАВАНДИ СУЛҲИ АФҶОНИСТОН

СУДУРОВ САЙДАЛИ АМИРОВИЧ

ходими калони илмии шӯъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Мақолаи мазкур нақши Формати Маскавро дар раванди сулҳи Афғонистон таҳлил менамояд. Таваҷҷӯҳи махсус ба заминаҳои пайдоиши, ҳадафҳо, иштирокчиён ва ҷаласаҳои асосии ин формат равона шудааст. Муаллиф талошҳои пешини раванди сулҳро баррасӣ намуда, зарурати пайдоиши Формати Маскавро аз лиҳози геополитикӣ ва минтақавӣ арзёбӣ мекунад. Дар мақола нақши мусоидаткунандаи Формати Маскав дар муколамаи байни тарафҳои даргири афғон ва дигар акторони минтақавӣ таҳлил гардида, ба дастовардҳо ва норасоӣҳои он баҳои объективӣ дода мешавад. Инчунин, мақола ба ҷолишҳои геополитикӣ ва дурнамои Формати Маскав дар ояндаи раванди сулҳи Афғонистон баҳшида шудааст.

Калидвожаҳо: *Формати Маскав, раванди сулҳи Афғонистон, геополитика, Русия, Толибон, сулҳ, амният, музокирот, минтақа.*

Бӯҳрони Афғонистон дар тӯли даҳсолаҳо яке аз доғтарин мушкилоти геополитикии минтақавӣ ва байналмиллалӣ боқӣ мондааст. Ҷанги тӯлонии шаҳрвандӣ, ноустувории сиёсӣ ва бӯҳрони шадиди башарӣ ҳаёти на танҳо шаҳрвандони ин кишварро зери хатар гузоштааст, балки ба амнияти минтақа ва берун аз он низ таҳдид менамояд.

Таҳаввулоти солҳои ахир, аз ҷумла хурӯҷи очилу бенизоми нерӯҳои Эйтилофи байналмиллалӣ ва дубора ғайриинтизору ғайри сари қудрат омадани “Таҳрики Толибон”, зарурати ҳалли фарогир ва устувори сулҳро дар ин кишвари ҷангзада ба маротиб афзудааст[8]. Ҷалбу ширкати акторони минтақавӣ ва байналмиллалӣ, ки ҳар яке онҳо манфиатҳои худро дар ин кишвар думболагирӣ менамоянд, раванди сулҳро мушкилу печида гардондааст.

Мақсади асосии ин тадқиқот таҳлилу арзёбии ҳаматарафаи нақш, комёбиҳову нокомиҳо ва мушкилоти Формати Маскав дар раванди сулҳи Афғонистон мебошад. Зарурату мавҷудияти чунин платформаҳо, бахусус вобаста ба вазъияти кунунии Афғонистони муосир, мавриди баҳсҳои коршиносон ва сиёсатмадорон мебошад. Мавриди зикр аст, ки муноқишаи Афғонистон, ки қариб ним аср боз идома дорад, бо кӯшишҳои пайдарпайи расидан ба сулҳ ҳам дар сатҳи байниафғонӣ ва ҳам дар сатҳи байналмиллалӣ ҳамрадиф мебошад[15].

Ин талошҳо, гарчанде ки баъзе дастовардҳои муваққатӣ доштанд, вале дар умум натавонистанд ба сулҳи пойдор ва фарогир оварда расонанд. Ба ғайр аз Формати Маскав, якчанд платформаҳои дигари муҳим низ барои раванди сулҳи Афғонистон вучуд доштанду доранд, ки ҳар яке ҳадаф ва мақсадҳои хоси худро думболагирӣ мекарданду мекунанд. **Созишномаи Пешовар (Peshawar Accord)** [18], **Конфронси Бонн (Bonn Agreement)** [6], **Раванди Истанбул (Istanbul Process)**[16], **Муколамаи амниятии Хирот (Herat Security Dialogue- HSD)**[8] ва амсоли он аз ҷумлаи чунин платформаҳо мебошанд.

Нокомиҳои равандҳои қаблӣ, зарурати эҷоди формати нави музокиротро ба миён овард. Дар чунин шароит, Формати машваратии Маскав ҳамчун посух ба ин заруратҳо пайдо шуд. Он талош дорад, ки ба сифати як платформаи мусоидаткунанда нақш бозад, ки на танҳо ҷонибҳои дохилии Афғонистонро, балки акторони муҳимми минтақавиро низ барои музокира ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли сулҳ ҷалб намояд.

Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон (Moscow consultative Format on Afghanistan) бо ибтикори Федератсияи Русия алайҳи кӯшишҳои сершумори дипломатии кишварҳои Ғарб, ба хусус ИМА барои истиқрори сулҳ дар Афғонистон,

созмон дода шуда, ҳамчун як платформаи алтернативии минтақавӣ арзи вучуд намуд[17]. Ҳадафи аслии ин формат сарчамъ намудани тарафҳои даргир дар сари як мизи музокирот бо иштироки кишварҳои калидии минтақа барои табодули афкор ва ёфтани роҳҳои ҳалли бӯҳрони Афғонистон мебошад. Ҳамзамон Русия бо ин иқдоми хеш меҳодад, ки нақши фаолу мустақилонаи худро дар раванди сулҳи Афғонистон дошта бошад ва нуфузи кишварҳои Ғарбро дар ин самт коҳиш диҳад.

Моҳи декабри соли 2016 дар натиҷаи машваратҳои сечонибаи кишварҳои Русия, Чин ва Покистон Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон таъсис ёфт. Дар моҳи феврари соли 2017 дар Маскав аллакай машварати шашҷониба оид ба масъалаҳои Афғонистон бо иштироки Русия, Афғонистон, Покистон, Чин, Эрон ва Ҳиндустон баргузор гардид.

Яке аз ҳадафҳои калидии Формати Маскав мусоидат ба раванди сиёсӣ ва оштии миллӣ дар Афғонистон мебошад. Барои пиёдаسازیи ин ҳадаф иштирокчиён борҳо ба зарурати таъсиси ҳукумати ҳамашумул (инклюзивӣ), ки манфиатҳои тамоми қавмҳо ва гурӯҳҳои сиёсии Афғонистонро инъикос кунад, таъкид кардаанд. Инчунин, онҳо аз мақомоти имрӯзаи Афғонистон даъват мекунанд, ки ҳуқуқ ва озодиҳои бунёдии шаҳрвандон, аз ҷумла ҳуқуқи занону духтаронро риоя кунанд. Дар баробари ин кишварҳои иштирокчӣ аз ҳузури гурӯҳҳои террористӣ дар Афғонистон изҳори нигаронӣ намуда, аз мақомоти Кобул талаб мекунанд, ки барои барҳам додани шабакаҳои террористӣ ва пешгирии истифодаи қаламрави Афғонистон ҳамчун пойгоҳ барои таҳдид ба кишварҳои ҳамсоя ва минтақа тадбирҳои қатъӣ андешанд. Мубориза бар зидди истехсол ва қочоқи маводи муҳаддир низ як масъалаи муҳими Формати Маскав мебошад.

Ба ғайр аз ин, Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон як платформаи дипломатӣ мебошад, ки дар заминаи зарурати рӯзафузи ҳамоҳангии минтақавӣ оид ба масъалаи Афғонистон ба вучуд омадааст. Пайдоиши он натиҷаи таҳаввулоти геополитикӣ ва дарки он аст, ки минбаъд ҳалли бӯҳрони Афғонистон бе иштироки кишварҳои калидии минтақа ғайриимкон мебошад. **Пайдоиши Формати Маскав ба якҷанд омилҳои муҳим вобаста аст:**

- Таҳкими нақши Русия дар минтақа: Баъд аз солҳои 2010-ум, Русия фаъолияти худро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Афғонистон афзоиш дод, ки ин як ҷузъи сиёсати хориҷии он барои таҳкими амнияти марзҳои ҷанубии худ ва муқовимат бо таҳдидҳои террористӣ ва қочоқи маводи муҳаддир буд. Маҳз дар ҳамин давра гурӯҳҳои террористии ДИИШ ва шоҳаи он ДИИШ-Вилояти Хурӯсон дар Афғонистон фаъолияти худро тақвият бахшиданд [2].

- Нокомиҳои раванди сулҳҷӯёнаи Ғарб: Музокироти пешгирифтаи ИМА ва НАТО бо Толибон, бахусус имзои Созишномаи Доҳа, ба истиқрори сулҳи Афғонистон оварда нарасонид. Ин воқеият нишон дод, ки форматҳои байналмилалӣ бидуни иштироки фаъоли акторони минтақавӣ наметавонанд ба мақсадҳои пешгузоштаи худ бирасанд. - Афзоиши таҳдиди терроризм: Пайдоиши гурӯҳҳои террористии монанди ДИИШ (ДИИШ-Хурӯсон) дар Афғонистон ва нигарониҳо аз паҳншавии онҳо ба кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла давлатҳои Осиёи Марказӣ, зарурати муколама ва ҳамкориҳои минтақавиро тақвият дод [6]. - Манфиатҳои муштаракӣ минтақавӣ: Кишварҳои минтақа, аз қабили Чин, Эрон, Покистон ва давлатҳои Осиёи Марказӣ, дар таъмини сулҳ ва субот дар Афғонистон манфиатҳои муштарак доранд. Ин манфиатҳо на танҳо ба амният, балки ба имкониятҳои иқтисодӣ ва транзитӣ низ марбутанд, ки аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Ҳадафҳои асосии Формати Маскав аз оғози таъсисёбии он чунин буданд:

- Мусоидат ба муколамаи фарогири дохили Афғонистон ҷиҳати фароҳам овардани шароите, ки дар он ҳамаи тарафҳои сиёсии Афғонистон, аз ҷумла Толибон, метавонанд бевосита, мустақиман бо ҳам музокира кунанд.

- Таҳкими ҳамоҳангии минтақавӣ барои таъмини муносибати ҳасанаи муштаракӣ кишварҳои минтақа оид ба масъалаи Афғонистон ва пешгирӣ аз рақобатҳои геополитикӣ.

- Мубориза бо таҳдидҳои амниятӣ чиҳати муҳокима ва таҳияи роҳҳои мубориза бо терроризм, экстремизм ва қочоқи маводи муҳаддир, ки аз Афғонистон сарчашма мегиранд.

- Мусоидати ҳалли мушкилоти сиёсӣ аз тариқи ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли сиёсӣ, ки ба ташаккули ҳукумати фарогир ва устувор дар Афғонистон оварда мерасонад.

Принсипҳои асосии Формати Маскав дар баробари ин ҳадафҳо, ин эҳтиром ба истиқлолият ва тамомияти арзии Афғонистон, даҳолат накардан ба қорҳои дохилии он ва зарурати ҳалли мушкилот аз ҷониби ҳуди афғонҳо мебошад. Кишварҳои иштирокдори ин платформа бо бархӯрду муносибот ва манофеъ аз якдигар тафовутдоранд[11].

Русия, ҳамчун созмондихандаи ин формат, дар маркази ин қорабинӣ қарор дорад ва кӯшиш мекунад, ки ба сифати миёнарав ва ҳамоҳангсоз баромад кунад[12].

Кишварҳои Осиёи Марказӣ аз вазъи Афғонистон бевосита таъсирпазиранд ва манфиатдоранд, ки дар сарҳадҳои ҷанубии онҳо субот барқарор шавад. Онҳо ғайбона дар муҳокимаҳои амниятӣ ва мубориза бо таҳдидҳо ширкат меварзанд [8]. **Чин**, бо манфиатҳои рӯ ба афзоиши иқтисодӣ ва амниятӣ дар минтақа, аз ҷумла бо ташаббуси "Як қамарбанд, як роҳ", ба сулҳу субот дар Афғонистон манфиатдор аст ва дар Формати Маскав нақши муҳим дорад.

Эрон ва Покистон, ҳамчун ҳамсоягони наздики Афғонистон, таърихан дар масъалаи Афғонистон манфиатҳои амиқ доранд. Иштироки онҳо барои фарогирӣ ва самаранокии формат қалидӣ мебошад, гарчанде ки баъзан ихтилофоти манфиатҳои байни онҳо ба музокирот таъсири манфӣ мерасонад. **Ҳиндустон**, ки дар Афғонистон сармоягузориҳои зиёде анҷом додааст ва аз ҳузури гурӯҳҳои террористӣ дар ин кишвар нигарон аст, низ дар ин формат иштироки ғайбона дорад [9].

Нишастҳои аввали "Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон" 14 апрели соли 2017 дар шаҳри Маскав баргузор гардид. Ҳадафи нишаст таҳияи "муносибати минтақавӣ" оид ба вазъияти Афғонистон ва мусоидат ба раванди сулҳ буд. Дар нишаст Русия, Афғонистон, Чин, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, ва Ўзбекистон иштирок намуданд. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба ин нишаст даъват нашуд ва ин боиси интиқоди баъзе кишварҳо гардид. Русия сабаби инро бо мақсади ҳамоҳангсозии мавқеаҳои минтақавӣ шарҳ дод. Дар изҳороти ниҳой ҳимоят аз ҳукумати Афғонистон, мубориза бо терроризм (хусусан ДИИШ), нақши қалидии СММ, кумаки башардӯстона ва таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ таъкид шуданд. Ин нишаст ҳамчун кӯшиши Русия барои эҷоди як формати нави музокирот ва ба даст овардани нақши пешбар дар ҳалли бӯҳрони Афғонистон арзёбӣ шуд.

Нишастҳои дуввум 4 сентябри соли 2018 дар шаҳри Маскав доир гашт. Мусоидат ба оғози муколамаи мустақими байниафғонӣ - байни ҳукумати Афғонистон ва Толибон ҳадафи асосии нишаст буд. Дар ин нишаст Русия, Афғонистон (намоёндагони Шӯроҳои олии мусолиҳа), намоёндагони дафтари сиёсии Толибон дар Қатар (бори аввал), Чин, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон. ИМА (ҳамчун нозир) ширкат доштанд. Толибон бори нахуст дар ҷунин музокироти байналмилалӣ сатҳи баланд ширкат варзиданд, ки барои онҳо як пешрафти муҳими дипломатӣ доништа шуд. Дар изҳороти ниҳой ба муколамаи мустақими байниафғонӣ, барқарорсозии сулҳ ва субот, мубориза бо терроризм ва кумаки башардӯстона таъкид гардид. Дар баъзе нуктаҳо, ба монанди эътирофи муваффақиятҳои Толибон дар мубориза бо ДИИШ-Х, ихтилофоти назар вучуд дошт. Бояд зикр намуд, ки ин нишаст роҳро барои музокироти минбаъдаи мустақими

байни ҳукумати Афғонистон ва Толибон боз кард, ки дар ниҳоят ба музокироти Қатар оварда расонд.

Нишасти сеюми Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон 28 октябри соли 2021 дар шаҳри Маскав баргузор гардид. Рӯзномаи нишаст муҳокимаи вазъи кунунӣ ва зарурати таъсиси ҳукумати фарогир пас аз сукути ҳукумати Афғонистон ва ба қудрат омадани Толибон буд. Намояндагони Толибон (ҳайати баландпои Аморати Русия, Чин, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дар нишаст ҳузур доштанд. Толибон дар ин нишаст ҳамчун намояндагони де-фактои Ҳукумати Афғонистон ширкат намуданд, гарчанде ки ҳукумати онҳо расман эътироф нашуда буд. Иштирокчиён аз Толибон даъват карданд, ки ҳукумати воқеан фарогирро таъсис диҳанд, ки намояндагони ҳамаи қавмҳо ва гурӯҳҳои сиёсиро дар бар гирад. Ҳамчунин аз вазъи амниятӣ, таҳдиди терроризм ва бӯҳрони башарӣ дар Афғонистон нигарониҳо изҳор гардид. Ин нишаст аввалин музокироти бисёрҷониба бо Толибон пас аз ба қудрат омадани онҳо буд. Баъзе кишварҳо кӯшиш карданд, ки тавассути ин платформа бо Толибон робита барқарор кунанд ва то андозае комёб ҳам шуданд[14].

Нишасти чоруми Формати Маскав 16 ноябри соли 2022 дар шаҳри Маскав доир гашт. Вазъи кунунӣ дар Афғонистон, аз ҷумла масъалаҳои ҳуқуқи инсон, амният ва кумаки башардӯстона мавриди муҳокимаи иштирокдорони формат қарор гирифт. Русия, Чин, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон дар қори он ширкат намуданд. Мутаассифона, намояндагони Толибон ба ин нишаст даъват нашуданд, зеро ягон кишвари иштирокчӣ ҳукумати онҳоро то кунун расман эътироф накардааст. Чунин ҳолат боиси интиқоди Русия қарор гирифт. Дар изҳороти ниҳой ба зарурати ҳукумати фарогир, эътироми ҳуқуқи инсон (хусусан ҳуқуқи занон ба таҳсил ва кор), мубориза бо терроризм ва маводи муҳаддир, кумаки башардӯстона ва ислоҳоти иқтисодӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир гашт. Нишаст нигарониҳои кишварҳои минтақаро аз сиёсати Толибон, махсусан дар масъалаи ҳуқуқи занон ва таъсиси ҳукумати фарогир, бори дигар изҳор намуд[3].

Нишасти панҷум 29 сентябри соли 2023 дар шаҳри Қазони Русия баргузор гардид. Масъалаҳои марбут ба амният, иқтисод ва рушди Афғонистон, инчунин таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ мавриди муҳокимаи нишаст қарор гирифт. Вазирони қорҳои хориҷии Русия, Чин, Покистон, Эрон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ иштирокчиёни нишаст буданд. Ҳайати Толибон низ ба нишаст даъват шуданд ва иштирок доштанд. Кишварҳои иштирокчӣ зарурати идомаи муколама бо Толибонро барои таъсиси ҳукумати фарогир ва иҷрои ӯҳдадориҳои байналмилалӣ онҳо махсус таъкид карданд. Ин нишаст ба идомаи муколама бо Толибон мусоидат кард[15].

Нишасти шашуми Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон рӯзи 4 октябри соли 2024 дар Маскав баргузор шуд. Дар ин нишаст низ намояндагони Русия, Ҳинд, Чин, Эрон, Покистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркманистон иштирок доштанд. Амирхон Муттақӣ, иҷроқунандаи вазифаи вазири қорҳои хориҷии Толибон дар ин нишаст ҳузур дошт. Афзалияти ин нишаст таҳкими раванди "оштии миллӣ" дар Афғонистон ва густариши ҳамкориҳои кишварҳои минтақа бо Толибон дар арсаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, мубориза бо терроризм ва маводи муҳаддир арзёбӣ гардид.

Ҳамин тавр мо ба таври бисёр мухтасар нишастҳои Формати машваратии Маскавро мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, кӯшиш намудем, ки аҳамияту мавқеи онро дар раванди сулҳи Афғонистон то андозае муайян намоем. Формати Маскав, тавре ки дидем, ҳамчун як платформаи мусоидаткунанда, дар муқоиса бо дигар кӯшишҳои дипломатӣ, хусусиятҳои хоси худро дорад ва тавонист нақши муайянеро дар раванди сулҳи Афғонистон дошта бошад. Ин нақш асосан ба мусоидати муколамаи фарогир ва ҳамоҳангсозии минтақавӣ нигаронида шудааст[10].

Формати Маскав ҳамчун як платформаи асосӣ барои муҳокимаи масъалаҳои марбут ба Афғонистон миёни кишварҳои минтақа, аз ҷумла Русия, Чин, Покистон, Эрон ва давлатҳои Осиёи Марказӣ, боқӣ мемонад. Чунки ин кишварҳо дар Афғонистон манфиатҳои амниятӣ ва иқтисодии мустақим дошта, ба чунин формат эҳтиёҷу ниёз доранд.

Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон яке аз аввалин платформаҳои буд, ки Толибонро ба музокирот ҷалб кард, ҳатто пеш аз он ки онҳо дар Афғонистон қудратро ба даст гиранд. Ин иқдом муколамаи мустақимро бо Толибон ба роҳ монд ва то андозае ба раванди сулҳи Афғонистон мусоидат кард. Кишварҳои минтақа, бахусус давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки аз таҳдиди терроризм (ба мисли ДИИШ ва шохҳои он ДИИШ-Х) ва қочоқи маводи муҳаддир аз Афғонистон нигаронанд, аз ин раванд изҳори қаноатмандӣ намуданд. Формати Маскав ба ин нигарониҳо тавачҷуҳ зоҳир карда, кӯшиш мекунад, ки бо Толибон дар ин масъалаҳо ҳамкорӣ кунад. Ин формат ҳамчунин ба зарурати расонидани кумакҳои башардӯстона ба Афғонистон ва таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ барои рушди ин кишвар мусоидат менамояд[4].

Яке аз нуктаҳои асосии нигаронии кишварҳои иштирокчи ин аст, ки Толибон то ҳол ҳукумати фарогирро, ки намояндагони ҳамаи гурӯҳҳои этникӣ ва сиёсиро дар бар гирад, таъсис надодаанд. Возеҳ аст, ки ин воқеият ба эътирофи (легитимии) ҳукумати Толибон дар арсаи байналмилалӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ягон кишвари иштирокчи формат ҳукумати Толибонро то ба ҳол расман эътироф накардааст, ки ин ҳолат ба имконоти Формати Маскав барои таҳияи қарорҳои қатъӣ ва иҷроии онҳо бе таъсир нест[1].

Мусаллам аст, ки набудани иштироки мустақими ИМА ва кишварҳои ғарбӣ дар ин формат метавонад самаранокии онро дар ҳалли ҳамаҷонибаи бӯҳрони Афғонистон маҳдуд созад, зеро онҳо низ дар ин кишвар манфиатҳо ва таъсири худро доранд. Ба ин нигоҳ накарда формат нақши муҳимро дар эътироф ва таҳкими нақши кишварҳои минтақа дар ҳалли мушкилоти Афғонистон бозӣ кард, ки ин ба коҳиши вобастагии раванди сулҳ аз қудратҳои бузурги беруна сабаб гардид. Ин воқеият бешакку шубҳа аз дастовардҳои асосии формат мебошад.

Мавриди зикр аст, ки ҳарчанд Формати Маскав оид ба Афғонистон бо мушкилот ва маҳдудиятҳо рӯбарӯ аст, он қомилан аҳамияти худро гум накардааст. Ин формат ҳамчун як платформаи муҳими муколамаи минтақавӣ боқӣ мемонад ва имкон медиҳад, ки кишварҳои ҳамсоя ва қудратҳои минтақавӣ нуктаи назар ва нигарониҳои худро баён карда, роҳҳои ҳалли мушкилоти Афғонистонро ҷустуҷӯ намоянд. То замоне ки вазъияти Афғонистон ноустувор боқӣ мемонад ва ҳукумати Толибон расман эътироф намешавад, чунин платформаҳо барои идомаи муколама ва кӯшиши таъсиррасонӣ муҳим хоҳанд буд.

Ҳадафҳои асосии ин формат, тавре ки дар боло зикр кадем, аз қабилӣ мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир, мусоидат ба тшкили ҳукумати фарогир дар Афғонистон ва расонидани кумакҳои башардӯстона, ҳанӯз ҳам актуалӣ мебошанд. То замоне ки ин ҳадафҳо пурра амалӣ нашаванд, эҳтимоли баргузории нишастҳои минбаъда дар доираи Формати Маскав хеле зиёд аст. Формати Маскав, сарфи назар аз кӯшишҳои худ дар мусоидат ба муколама дар Афғонистон, бо як қатор мушкилоти ҷиддии геополитикӣ ва дохилӣ рӯ ба рӯ аст, ки ба самаранокии фаъолияти он таъсир мерасонанд. Дарки ин ҷолишҳо барои арзёбии дурнамои ояндаи ин формат калидӣ мебошад.

Аз як тараф, азбаски Толибон дар Афғонистон воқеан ҳокимиятро дар даст доранд, мавқеи Формати Маскав, ки бо намояндагони онҳо мустақиман муоширату таомул дорад, метавонад дар оянда ҳам муҳим боқӣ монад. Аммо, эътирофи расмӣ байналмилалӣ ҳукумати Толибон, ки то ҳол сурат нагирифтааст, ба нақши Формати Маскав таъсири назаррас хоҳад дошт. Агар эътироф сурат гирад, мумкин аст, ки

дигар платформаҳо низ фаъол шаванд, ё Формати Маскав аҳамияти худро аз даст диҳад[13].

Аз тарафи дигар самаранокии ояндаи Формати Маскав аз маҳорату қудрати иштирокчиёни он дар пайдо кардани манфиатҳои муштарак ва коҳиши ихтилофоти байнидигарӣ вобаста аст. Агар кишварҳои минтақа ба тавофуқ нарасанд, формат метавонад тадричан аҳамияти худро аз даст диҳад.

Ҳамзамон, бо назардошти вазъияти бухрони амики гуманитарӣ ва иқтисодӣ дар Афғонистон, Формати Маскав метавонад нақши худро аз самти музокироти сиёсӣ ба ҳамкорихоии иқтисодӣ ва кумаки башардӯстона савқ диҳад. Ин метавонад ба таҳкими мавқеи формат ва дастгирии он аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ мусоидат намояд. Ҳамчунин, агар Формати Маскав дар таҳияи стратегияҳои муассир барои мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир дар Афғонистон нақши калидӣ бозад, он метавонад ҳамчун як платформаи амниятии минтақавӣ мавқеи нави худро пайдо намояд. ʘʘʘ

Дар маҷмӯъ бояд қайд намоем, ки, Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон, ҳамчун як ташаббуси дипломатии муҳим дар раванди сулҳи Афғонистон арзишманд буда, дурнамои он ба маҳорати мутобиқ шудан ба таҳаввулотии нав, идоракунии рақобатҳои геополитикӣ ва пайдо кардани заминаҳои муштаракӣ ҳамкорӣ байни акторони минтақавӣ ва байналмилалӣ вобастагии ноғусастанӣ дорад. Формати Маскав на як механизми ҳалкунанда, балки яке аз механизмҳои мусоидаткунандаи муҳим дар раванди сулҳи Афғонистон мебошад. Бе шубҳа, он барои эҷоди фазои муколама ва таҳкими иртибототи минтақавӣ саҳми муайяни худро гузошт, аммо дар ҳалли қазияи Афғонистон ва расидан ба сулҳи пойдор бо мушкilot ва маҳдудиятҳо рӯбарӯ шудааст.

Дар ниҳоят, раванди сулҳ дар Афғонистон як кӯшиши мураккаб ва бисёрҷабҳа аст, ки талошҳои муштаракӣ миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалиро талаб мекунад. Формати машваратии Маскав оид ба Афғонистон дар ҳақиқат дар ин раванд саҳми бориз дошта, заминаи муколамаро барои тарафҳои даргир фароҳам овард, аммо барои ноил шудан ба сулҳи пойдор, талошҳои ҳамаҷониба ва ҳамоҳангшуда аз ҷониби ҳамаи тарафҳои манфиатдор муҳим хоҳад буд. Тадқиқоти мазкур нақш, дастовардҳо, мушкilot ва дурнамои ин форматро дар раванди сулҳи Афғонистон то қадри имкон таҳлилу баррасӣ намуд. Дар сурати пайдо намудану пешниҳоди роҳҳои муассиртари истикрори сулҳ дар Афғонистон формат метавонад дар оянда низ ҳамчун як платформаи муҳими муколамавӣ боқӣ монад.

АДАБИЁТ:

1. Азия-Плюс. С «Талибаном» по пути. Россия готовится признать режим талибов в Афганистане. Манбаи электронӣ: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20240419/s-talibanom-po-puti>[Санаи дархост:25.05.2025]
2. "Созишномаи таърихӣ дар Доҳа: ИМА ва Толибон ба сулҳ наздик шуданд". 29 феввали 2020. Манбаи электронӣ: <https://www.asiaplus.tj/tj/news/afghanistan/20200229/335805>[Санаи дархост:25.05.2025]
3. Deutsche Welle (Русская служба). "Год после падения Кабула: почему США проиграли в Афганистане". 15 августа 2022. Манбаи электронӣ: <https://www.dw.com/ru/god-posle-padenia-kabula-pocemu-ssa-proigrali-v-afganistane/a-62810842>[Санаи дархост:25.05.2025]
4. Иванов, С. (2021). Московский формат по Афганистану: цели, участники, перспективы. *Международная жизнь*, (3), 45-58с.
5. Касенов, У. Т. (2019). Московский формат по Афганистану: цели, участники, перспективы. *Центральная Азия и Кавказ*, (2), 56-68с.
6. Куликов, А. В. (2021). Роль России в афганском урегулировании после вывода американских войск. *Вестник МГИМО Университета*, 14(3), 7-25с.

7. Мирзоев С.Т. Афганистан: вызовы и угрозы. Душанбе: Ирфон, 2021. – С. 170-178с)
8. Муколамаи амниятии Ҳирот аз Душанбе ба Мадрид интиқол меёбад." *Афғонистон Интернешнл*, 19 февралӣ 2025. Манбаи электронӣ: <https://www.afintl.com/fa/2025/02/19/> [Санаи дархост:25.05.2025]
9. International Crisis Group. (2021). *The Taliban's Afghanistan: What Next?* Asia Report N°318.
10. Noorzai, K. (2020). The Moscow Format and Regional Approaches to the Afghan Peace Process. *Journal of South Asian Studies*, 12(1), 45-60с.
11. Omar, A. (2019). Regional Cooperation and the Afghan Peace Process: Opportunities and Challenges. *Asian Affairs*, 50(4), 578-592.
12. Pashkov, A. (2018). *Russia's Afghanistan Policy: A New Approach?* Carnegie Moscow Center.
13. Петров, В. (2022). Геополитические аспекты афганского урегулирования. *Вестник МГИМО Университета*, (2), 112-125с.
14. РИА Новости. Третье заседание “Московского формата” по Афганистану. 20 октября 2021. Манбаи электронӣ: <https://ria.ru /20211020/zasedanie-1755358106.html/> [Санаи дархост:25.05.2025]
15. Реальное Время . Замир Кабулов: «Мы не занимаемся прорывами, мы занимаемся решением проблемы» 29 сентябри соли 2023. Манбаи электронӣ: <https://realnoevremya.ru/articles/292066-inklyuzivnyu-kabmina-stanet-osnovoy-dlya-priznaniya-vlastey-afganistana>[Санаи дархост:25.05.2025]
16. Султонов, Ш. А. (2023). Нақши минтақавӣ дар раванди сулҳи Афғонистон: таҳлили Формати Маскав. *Маҷаллаи илмӣи Донишгоҳи миллии*, (4), 112-125с.
17. ТАСС. "Сделка США и талибов в Дохе. Досье". 29 февралӣ 2020. Манбаи электронӣ: <https://tass.ru/info/7864405/>[Санаи дархост:25.05.2025]
18. "Ҳадафи Муколамаи Ҳирот дар Душанбе: муҳокимаи ояндаи Афғонистон." *Радиои Озодӣ*, 27 ноябри 2023. Манбаи электронӣ: <https://www.ozodi.org/a/32703814.html> [Санаи дархост:25.05.2025]

РОЛЬ МОСКОВСКОГО ФОРМАТА В МИРНОМ ПРОЦЕССЕ В АФГАНИСТАНЕ

Данная статья анализирует роль Московского формата в мирном процессе в Афганистане. Особое внимание уделяется предпосылкам возникновения, целям, участникам и основным заседаниям этого формата. Автор рассматривает предыдущие мирные инициативы и оценивает геополитические и региональные причины появления Московского формата. В статье анализируется посредническая роль Московского формата в диалоге между афганскими сторонами и другими региональными акторами, а также дается объективная оценка его достижений и недостатков. Кроме того, статья посвящена геополитическим вызовам и перспективам Московского формата в будущем афганского мирного процесса.

Ключевые слова: *Московский формат, афганский мирный процесс, геополитика, Россия, Талибан, мир, безопасность, переговоры, регион.*

THE ROLE OF THE MOSCOW FORMAT IN THE AFGHAN PEACE PROCESS

This article analyzes the role of the Moscow Format in the Afghan peace process. Special attention is paid to the background of its emergence, objectives, participants, and key meetings of this format. The author examines previous peace initiatives and assesses the geopolitical and regional reasons for the emergence of the Moscow Format. The article analyzes the facilitating

role of the Moscow Format in the dialogue between Afghan parties and other regional actors, and provides an objective assessment of its achievements and shortcomings. Furthermore, the article addresses geopolitical challenges and the prospects of the Moscow Format in the future of the Afghan peace process.

Keywords: *Moscow Format, Afghan peace process, geopolitics, Russia, Taliban, peace, security, negotiations, region.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Судуров Сайдали Амирович – ходими калони илмии шӯъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел. +992 00 988 57 57, E-mail: sudurzoda60@gmail.com

Сведения об авторе: Судуров Сайдали Амирович – старший научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел. +992 00 988 57 57, E-mail: sudurzoda60@gmail.com

About the author: Sudurov Saidali Amirovich- senior researcher, the Department of Commonwealth of Independent States, Institute for Asian and European Studies of National Academy of Sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue,33. Phone+992 00 988 57 57, E-mail: sudurzoda60@gmail.com

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ИННОВАТСИОНӢ ВА СТАРТАПҶОИ ТЕХНОЛОГӢ ДАР ШМА

НАҶМИДДИНОВ АКБАРШОҶ ФАЙЗУЛЛОЕВИЧ

ходими калони шӯъбаи ШМА ва Канадаи

Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Мақолаи мазкур роҷеъ ба масъалаи таҳлили таҷрибаи инноватсионӣ ва стартапҳои технологӣ дар ШМА бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф кӯшиши намудааст, ки роҷеъ ба таърихи стартапҳо, давраи рушд ва назарияи спирали сегона ҳамчун модели инноватсионии рушд маълумот пешниҳод намудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар замони кунунӣ ШМА пешоҳанги эътирофшудаи инноватсия ва истеҳсоли маҳсулоти баландсифати технологӣ мебошад. Бузургтарин тиҷоратҳо бо даромади миллиард доллар, аз қабилӣ Apple, Google, Microsoft, IBM, Amazon, BMW ба сифати инноватсионтарин ширкатҳои ҷаҳон эътироф шудаанд, ки қароргоҳҳои асосии онҳо дар Амрико ҷойгир шудаанд.

Ҳоло дар Нью-Йорк зиёда аз 9,000 стартапҳо фаъолият мекунанд. Фазаи маҳаллии стартапҳо 371 миллиард доллар арзиши дорад, ки аз ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ 28,6 миллиард доллар зиёд аст. Самтҳои пурдаромади он тиҷорати электронӣ - e-commerce, green-tech, FoodTech, AI, маркетинг ва реклама дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: *рушд, саноат, марҳила, техника, стратегия, тиҷорат, стартап, маркетинг, сармоягузор, электронӣ*

Дар таърихи рушди илмию техникӣ дар ШМА ду инқилоби саноатӣ ва як инқилоби илмию техникӣ рух дод ва ин раванд то имрӯз идома дорад. Дар давраи инқилоби якуми саноатӣ, ки аз охири асри XVIII шуруъ шуда то ибтидои асри XIX давом кард, маҳсусгардонии олоту ва асбобҳои меҳнатӣ дар шароити тараққиёти мануфактурии капитализм дар саноат ба амал омад.

Давраи аввал, тадричан барои гузаштан ба марҳилаи дуввуми таърихи рушди илмию техникӣ, ки охири асри XIX ва ибтидои асри XX-ро дар бар мегирад, истеҳсоли мошинаҳои калон ва барои ба вучуд овардани усули нави технологияи истеҳсолӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Аз ин лиҳоз, ин инқилобро саноатӣ (ё электротехникӣ) меноманд, зеро он пеш аз ҳама ба рушди саноати нақлиётӣ таъсир расонд, аммо муҳим аст қайд намоем, ки ба соҳаи кишоварзӣ қариб ҳеҷ таъсире надошт. Пажӯҳишгарони ин раванд, рамзи асосии моддии инқилобро мошини буғӣ (ҳавопаймоҳо ва ғайра) меҳисобанд. Аз ҷиҳати ҳудудӣ ва ҷуғрофӣ инқилоби саноатӣ дар ибтидо дар кишварҳои Аврупо шуруъ гардида, сипас ба Амрикои Шимолӣ низ роҳ ёфт [4,56].

Ба ақидаи баъзе коршиносон инқилоби муосири илмию техникиро аксар вақт доимӣ меноманд. Баъзе олимон ҳатто ду инқилоби пай дар пай илмию техникиро аз ҳамдигар ҷудо мекунанд. Инқилоби аввали илмию техникӣ ба амал омада, дар се самти асосии илмию техникӣ амалӣ гардид:

- якум, аз худ намудани қувваи атомӣ;
- дуввум, дарки электроникаи квантӣ, ба вучуд овардани техникаи лазерӣ, табдилдиҳандаҳои электронии энергия (қувва);
- сеюм, кибернетика ва техникаи ҳисоббарор, ба вучуд овардани наслҳои мошинаҳои ҳисоббарор мебошанд.

Инқилоби дуввуми илмӣ-техникӣ бошад, се самти дигари рушдро дар бар мегирад:

- микроэлектроника;
- биотехнология;
- информатика.

Дар навбати худ, марҳилаи дуввуми инқилоби илмӣ-техникӣ ба гузаштани зинаи болотари технолог, яъне баъдииндустриалии истеҳсолот замина фароҳам овард.

Бояд қайд намуд, ки дар ин робита, миёни пажухишгарон як ақидаи умумии илмӣ вучуд надорад.

Аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳои байналхалқӣ ШМА дар рушди илм ва техника аз пешсаф аст. Баъзе махсусиятҳо дар бораи ин ҳолат дар нашрияҳои коршиносони амрикоӣ аллакай дар ибтидои асрҳои XX ва XXI пайдо шуданд. Бо вучуди ин, оморҳо бештар нисбӣ ба назар расида, дар шароити мутлақ, аксарияти нишондиҳандаҳои илмии амрикоӣ афзоишро идома медиҳанд [11, 73].

Ҳатто бӯҳрони иқтисодӣ дар рушди илм ва техникаи Амрико монеа вучуд наовард, гарчанде зиёда аз 70% маблағгузорию он аз сарчашмаҳои тичоратӣ ба даст меояд. Зиёда аз ин, аз соли 2008 маблағгузорӣ барои таҳқиқот ва коркардҳо 6,5% афзоиш ёфт, гарчанде, ки афзоиши ММД ҳамагӣ 3,3% буд [12].

Вақтҳои охир, дар баробари ШМА, маблағгузорӣ барои рушди илм ва техника дар Ҷумҳурии Мардумии Чин низ дида мешавад. Аммо таърих гувоҳ аст, таҷрибаи ШМА дар ин самт барои тамоми дунё намуна мебошад. Афзоиши миёнаи хароҷоти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ИМА дар ин давра қариб ба афзоиши ММД (мутаносибан 5,6 ва 5,3%) баробар аст. Мутаносибан, таносуби хароҷоти илм ба ММД дар ҳудуди 2,5% мӯътадил боқӣ мондааст [13,70].

Дар замони муосир самти афзалиятноки рушди технологияи ШМА модели спирали сегона мебошад, ки ин навъ модели ташаккули стратегияи нави инноватсионӣ маҳсуб ёфта, дар асоси модели Авруатлантикӣ таҳия шудааст.

Назарияи спирали сегона ҳамчун модели инноватсионии рушд дар Англия ва Ҳолланд дар ибтидои асри XXI тарҳрезӣ шуда буд. Асоси ғояи спирали сегона синтези як қатор назарияҳои сотсиологӣ, истифодаи аналогияҳои илмҳои биологӣ, инчунин монандӣ ба масъалаи ҳаракати нисбии се ҷисм мебошад, ки ҳалли умумӣ надорад, аммо барои ҳалли баъзе шароити мушаххас дар ибтидо имконпазир аст. Он дар робита бо равандҳои бечаҳорчуба ва бисёрварианти мувофиқ аст.

Хусусиятҳои асосии он чунин аст:

1) Мавҷудияти номуайянии дохилӣ дар раванди тавсифшуда бо назардошти таъсири мустақилияти нисбии ҳар як спирали муайяншуда ва таъсири мутақобилаи онҳо;

2) Мавҷудияти бисёр роҳҳои ҳалли имконпазир, ки дар асоси хосияти муносибатҳои байни онҳо;

3) Вобастагии ин қарорҳо ба шароити берунӣ ва ибтидоӣ [2].

Модели зикршуда аз рӯи принципи зерин амал мекунад: аз се ду спирал нисбат ба сеюм шартҳои сарҳадии вазъияти фосилавино ташкил медиҳанд ва сеюмӣ ташаккули муҳити «байни»-ро ташкил медиҳад ва ин вазифаи чорҷӯбай метавонанд бо ҳар яке аз тағйирёбандаҳои интихобшуда ҷуфтҳоро иҷро намоянд [15,128].

Дар робита ба рушди инноватсионӣ, модели сегона ҳамкорию се муассисаро, яъне илм-ҳукумат-бизнесро дар ҳар як марҳилаи коркарди маҳсулоти инноватсионӣ тавсиф мекунад. Ин модели динамикию муносибатҳои байнисоҳавӣ мебошад, ки дар ҷараёни эволютсияи иқтисодиёт ва ҷомеа ба вучуд омадааст. Агар пештар, дар давраи саноатӣ, таъсири мутақобилаи се институт маҳдуд бошад, пас дар иқтисодиёти муосир он ба пайванди сохторҳои спиралӣ шабоҳат дорад ва ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки баъзе хусусиятҳои ҳамдигарро қабул ва нигоҳ доранд.

Унсурҳои асосии он чунин ба назар мераванд:

1) Ҷамъияте, ки аз донишҳои илмӣ иборат аст ва нақши донишгоҳҳо дар алоқамандӣ бо истеҳсолот ва давлат мустаҳкам мегардад;

2) Се сохтор - донишгоҳ-давлат-бизнес, бе ташаббуси давлат барои ҳамкорӣ саъй мекунад, дар ҳоле ки ҷузъи инноватсионӣ аз ин ҳамкорию мутақобила ба амал меояд;

3) Ба ғайр аз вазифаҳои анъанавӣ ҳар кадоме аз се институт қисман вазифаҳои дигар соҳаҳои институтсионалиро бар дӯш гирифта, қобилияти иҷрои вазифаҳои ғайрианъанавии манбаи навоарӣ мегарданд [1,175].

Имрӯзҳо дар ШМА се барномаи давлатӣ амал мекунад, ки ба маблағгузори корхонаҳои хурди инноватсионӣ нигаронида шудаанд:

- “Барномаи таҳқиқоти инноватсионии тичорати хурд” (the Small Business Innovation Research Program — SBIR);

- “Барномаи интиқол ва паҳни технологияҳои тичорати хурд” (the Small Business Technology Transfer Program — STTR);

- “Барномаи ташкили ширкати сармоягузори тичорати хурд” (the Small Business Investment Company — SBIC).

Ин барномаҳо аз ҷониби Маъмурияти тичорати хурди ИМА Ҳамоҳанг карда мешаванд. Онҳо қисман аз ҳисоби буҷети федеролӣ барои таҳқиқот ва коркард маблағгузорӣ карда мешаванд.

Барномаҳои SBIR ва STTR рушди самтҳои муҳимми стратегии фаъолияти инноватсиониро дар сатҳи давлатӣ пешбинӣ мекунанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар замони кунунӣ ШМА пешоҳанги эътирофшудаи инноватсия ва истеҳсоли маҳсулоти баландсифати технологӣ мебошад. Бузургтарин тичоратҳо бо даромади миллиард доллар, аз қабиле Apple, Google, Microsoft, IBM, Amazon, BMW ба сифати инноватсионтарин ширкатҳои ҷаҳон эътироф шудаанд, ки қароргоҳҳои асосии онҳо дар Амрико ҷойгир шудаанд [1,55].

Бо тафаккури миллий бо майли доимии муваффақияти шахсӣ ё низоми муассири таълим ва рушди инноватсионӣ, ширкатҳои амрикоӣ ҳар сол ҳузури худро дар бозори ҷаҳонӣ афзоиш дода, таърифи устувори муваффақиятро нишон медиҳанд. Ба ақидаи муттаҳасисон омилҳои асосии фаъолияти бомуваффақияти корхонаҳо чӣ гуна низоми маориф ва иқтисодиёти инноватсионӣ ба рушди тамоми кишвар таъсир расонидааст, аввалин чизеро, ки бояд дар назар гирифт, ин аст, ки рушди бахши технологияҳои баландсифат ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ ҳамеша самти афзалиятноки сиёсати ҳукумати ШМА буд.

Ширкатҳои амрикоӣ кайҳо дарк кардаанд, ки ояндаи муваффақ дар навоарӣ ва инчунин ғойаи баланд дар фаъолияти дарозмуддат аст. Дар ин шароит, вақте ки худ корхонаҳо аҳамияти фаъолияти инноватсиониро дарк мекунанд, нақши давлат аз Ҳамаҷониба кумак кардан ба таҳкими ин робитаи тичорат ва инноватсия, иҷрои вазифаҳои анъанавии худро дар соҳаҳои қонунгузорӣ, молиявӣ ва идоракунӣ коҳиш медиҳад [6,115].

Нью-Йорк яке аз он шаҳрҳост, ки ба муаррифӣ ниёз надорад. Дар ин ҷо бузургтарин ширкатҳои ҷаҳон чамъ мешаванд, низоми навоари маҳаллӣ хуб рушд кардааст ва сармоягузoron он қадар зиёданд, ки онҳоро аслан дар ҳар қадам пайдо кардан мумкин аст.

Ҳоло дар Нью-Йорк зиёда аз 9,000 стартапҳо фаъолият мекунанд. Фазаи маҳаллии стартапҳо 371 миллиард доллар арзиш дорад, ки аз ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ 28,6 миллиард доллар зиёд аст. Самтҳои пурдаромади он тичорати электронӣ - e-commerce, green-tech, FoodTech, AI, маркетинг ва реклама ро дар бар мегиранд.

Дар рӯйхати стартапҳои пешоҳанги Нью-Йорк ҷои аввал Stuf аст. Ҳадафи лоиҳа кӯмак ба онҳое, ки аз хона дур мебошанд. Ин як худхизматрасонии анбори дорои маконҳо дар саросари ШМА барои хидмат ба доираи васеи муштариён мебошад. Stuf ба мизочони худ анборҳои бозғимод ва дастрасро бо сатҳи баланди хизматрасониро пешкаш мекунад. Ин лоиҳа соли 2020 аз ҷониби Адам Демякор, Эндриу Балог, Атит Ҷаривала, Кэтрин Лау бо дарназардошти 9 сармоягузор, ки дорои \$12,8 млн сармоя буданд, рӯи кор омад. Ба ин монанд метавон Makeup by Mario, бо дорои \$40 млн сармоя, Bilt Rewards бо дорои \$213,3 млн сармоя ба ёд овард.

Инчунин, метавон дигар стартапҳоро ба монанди Pearl Health, Rhino, Grow Therapy, OpenSea, Lunchbox Technologies, Valon Technologies ва дигаронро мисол овард, ки сармояҳои хеле бузургро дар ихтиёр доранд.

Дар маҷмӯъ метавон хулоса намуд, ки Амрико кишваре мебошад, ки фазаи мусоидро барои рушди сармоягузорӣ фароҳам оварда, бештари сармоягузoronро ба худ ҷалб намулдааст. Ин аст, ки имрӯзҳо аксарияти технологияи пешрафтаи инноватсионӣ дар ин

кишвар ихтироъ гардида, барои рушди чомаи чаҳонӣ пешниҳод мегарданд ва барои дигар кишварҳо ҳамчун намуна буда метавонад.

Рӯйхати адабиёт

1. Голиченко О.Г. Национальная инновационная система России: состояние и пути развития. М., Наука, 2011. – 267 с.
2. Горячева И.А. Особенности рынка научно-технической продукции// Татищевские чтения: актуальные проблемы науки и практики: материалы междунар. науч. конф. (Тольятти, 20-23 апр. 2005 г.). – Тольятти, 2005. – Ч. 2. Актуальные проблемы социально-экономического развития: территориальные и отраслевые аспекты. – с. 180 – 183
3. Глобальная трансформация инновационных систем. Под ред. Н.И.Ивановой, М., ИМЭМО РАН, 2010
4. Инновации, конкуренция и предпринимательство / Под ред. С.Г. Светунькова.– СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2008.– 96 с.
5. Инновационная экономика. Ред. А.А. Дынкин, Н.И. Иванова; 2-е изд., испр. и доп., М.: Наука, 2014. – 235 с.
6. Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития: Учеб. пособие/ Под ред. В.М.Аньшина, А.А.Дагаева. – 2-е изд., перераб., доп. – М.:Дело, 2006.- 584с.
7. Концептуальные основы теории предпринимательских инноваций / Под ред. проф. С.Г.Светунькова. – СПб.: СПбГУЭФ, 2009.
8. Кузнецова С.А., Маркова В.Д. Развитие инновационного рынка как механизма распространения наукоемкой продукции. - Новосибирск, 2012. – 107 с.
9. Кузнецов В.В., Крайнюков А.Н. Концепции инновационного развития на базе системного подхода.//Инновационная деятельность, №1 (4), 2014. <http://gendocs.ru/7654>
10. Кузык Б.Н., Ивантер В.В. Будущее России: инерционное развитие или инновационный прорыв? – М.:ИНЭС, 2013.- 296с.
11. Медынский В.Г. Инновационный менеджмент: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 312 с.
12. Милованова Н.В. Роль маркетинга на рынке инноваций // Проблемы экономики и управления на современном этапе развития предприятий: Материалы межвуз. науч.-практ. экон. конф. студентов и аспирантов. - Пенза, 2012. –108 с.
13. Светуньков С.Г., Ишутин Р.В. Понятие «рынок инноваций» и его определение Развитие российского и регионального бизнеса в условиях мирового финансового кризиса // Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Псков. – СПб.: изд-во СПбГУЭФ, 2009.
14. Сергеев В.М., Алексеенкова Е.С., Нечаев В.Д. Типология моделей инновационного развития// Полития, № 4 (51), 2015.
15. Симчера В.М. Развитие экономики России за 100 лет: 1900 – 2000. Исторические ряды, вековые тренды, институциональные циклы. – М.: Наука, 2012.
16. Словарь инновационных терминов. Авторы-составители: Мингалева Ж.А., Григорьян О.С. - <http://www.pfo-perm.ru/Dictionary.asp#i131>
17. Теория и механизм инноваций в рыночной экономике / Под ред. Проф. Ю.В.Яковца. - М.: Международный фонд Н.Д.Кондратьева, 2013.
18. Туманян И. В. Рынок инновационных услуг как элемент рыночной инфраструктуры. // Сборник научных трудов. Серия «Экономика», вып. 6 - СевКавГТУ. Ставрополь, 2012. - 109 с.
19. Щепина И.Н. Инновационная деятельность на региональном уровне: типы поведения регионов и их устойчивость. Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университет, 2012. - 345 с.

АНАЛИЗ ОПЫТА ИННОВАЦИЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СТАРТАПОВ В США

Данная статья посвящена вопросу анализа опыта инноваций и технологических стартапов в США. В статье автор попытался предоставить информацию об истории стартапов, цикле разработки и теории тройной спирали как модели инновационного развития.

Стоит отметить, что в настоящее время США являются признанным лидером в области инноваций и производства высококачественной технологической продукции. Крупнейшие миллиардные бизнесы, такие как Apple, Google, Microsoft, IBM, Amazon, BMW, признаны самыми инновационными компаниями в мире, штаб-квартиры которых находятся в Америке.

В настоящее время в Нью-Йорке работают более 9000 стартапов. Местное стартап-пространство оценивается в 371 млрд долларов, что на 28,6 млрд долларов больше, чем в среднем по миру. К его прибыльным направлениям относятся электронная коммерция, зеленые технологии, FoodTech, ИИ, маркетинг и реклама.

Ключевые слова: *развитие, отрасль, этап, технология, стратегия, бизнес, стартап, маркетинг, инвестор, электронный*

ANALYSIS OF INNOVATION AND TECHNOLOGY STARTUPS EXPERIENCE IN THE USA

This article is devoted to the issue of analyzing the experience of innovation and technology startups in the USA. In the article, the author tried to provide information about the history of startups, the development cycle and the triple helix theory as a model of innovative development.

It is worth noting that the United States is currently a recognized leader in the field of innovation and production of high-quality technological products. The largest billion-dollar businesses such as Apple, Google, Microsoft, IBM, Amazon, BMW are recognized as the most innovative companies in the world, which headquarters are located in America.

There are currently more than 9,000 startups operating in New York. The local startup space is valued at \$371 billion, which is \$28.6 billion more than the world average. Its profitable areas include e-commerce, green technologies, FoodTech, AI, marketing and advertising.

Key words: *development, industry, stage, technology, strategy, business, startup, marketing, investor, electronic*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Наҷмиддинов Акбаршоҳ, н.и.ф., дотсент, ходими калони илмии шӯбаи ШМА ва Канадаи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Тел.: +992 918506382

Информация об авторе:

Наҷмиддинов Акбаршо, к.ф.н., доцент, старший научный сотрудник отдела США и Канады Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Тел.: +992 918506382

Information about the author:

Najmiddinov Akbarshoh – Ph.D., Associate Professor, Research Fellow of the Department of the USA and Canada of the Institute for the Study of Asian and European States of the NAST. Tel.: +992 918506382

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE

ZIYOEV SUBKHIDDIN NASRIEVICH

Institute for the Study of Asian and European Affairs of the National Academy
of Sciences of Tajikistan

KHOLIDA NIAZDUKHT

Institute for the Study of Asian and European Affairs of the National Academy
of Sciences of Tajikistan

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ORGANIZATION OF ISLAMIC CONFERENCE

This article discusses and investigates the issues of cooperation between the Republic of Tajikistan and the Organization of the Islamic Conference. In recent years, the positions of the Organization of the Islamic Conference have been strengthened as more and more influential countries. It should be said that, becoming a full member of the Organization of the Islamic Conference, each of these countries will have broad political, financial and economic opportunities.

From this point of view, the main goal is considered to be a comprehensive analysis of the conditions for the emergence and formation of an international economic and legal basis for regulating the activities of the Organization of the Islamic Conference as an influential international organization on a global scale.

Keywords: *Republic of Tajikistan, international organizations, Organization of Islamic Cooperation, Organization of the Islamic Conference, Eastern countries, economy, politics.*

It is worth noting that the Organization of the Islamic Conference has made a significant contribution to the process of unification of Islamic states and relations between them. Because, despite the lack of a place in this organization, the new Republic of Tajikistan joined this organization after gaining state independence on December 1, 1992 [1, 117-118]. The Republic of Tajikistan wishes the Organization of the Islamic Conference to make a significant contribution to solving regional and global problems and is ready to cooperate extensively with the OIC member countries in this regard.

“During the period of independence, one of the important goals of Tajikistan was the development of relations with Muslim countries. Therefore, to strengthen relations with Muslim countries, Tajikistan paid close attention to the activities of the Organization of Islamic Cooperation”. This organization serves as an important platform for Tajikistan to develop and strengthen relations with various Muslim countries» [2, 130].

Within the framework of the Organization of Islamic Cooperation, the Independent Republic of Tajikistan, together with its member states, has agreed to achieve the goals set, such as expanding human solidarity and extensive ties between member countries, rejecting all forms of discrimination, finding timely solutions to strengthen international peace and security, coordinating operations to liberate and protect historical sites, supporting the establishment of the rights and freedoms of the peoples of the region, providing assistance and assistance to the Muslim people to protect their dignity, honor, and respect for humanity, and creating the necessary conditions for A sea of strengthened cooperation and understanding between member countries and other cooperating states is emerging.

“Cooperation with the Organization for International Cooperation (COC) and within its framework with other member countries is very important for Tajikistan, because it is the second organization after the United Nations (UN) The great international organization united 57 countries in four regions of the world. The Organization plays a key role in strengthening the coordination of activities and mutual cooperation among Muslim countries, as a decisive

instrument of multilateral cooperation among member countries to ensure their high standard of living and progress, protect the interests of the Islamic world in the spirit of promoting peace and harmony and strengthening mutual understanding between the various peoples of the world, and also in the process of ensuring peace and stability. “the expansion of the Islamic world has become increasingly important” [5]. In addition, other Tajik scientists have painstakingly studied other ways for the Republic of Tajikistan to join the Organization of Islamic Conference in their scientific works. At that time, the main goal of the Head of State to establish relations with the SCO was to achieve several important goals that were of great value for Tajikistan.

First of all, it should be noted that through this international organization, the Republic of Tajikistan is increasingly being introduced to Eastern countries, which has two main goals. The first is to reflect the culture, civilization, and customs of Tajikistan as a new and independent state, the majority of whose population is Muslim, values the common values of the countries of the East, and wants to develop relations and cooperation with most countries of the Middle East. The second is to eliminate the ideas and opinions that the opposition and other enemies, traitors, and incompetents of the Tajik Government spread abroad, while simultaneously trying to blacken it as a «communist regime». In fact, in the wake of the collapse of the Soviet Union, whose ruling ideology for 70 years was communist and atheist, opponents of the Tajik state and government wanted to take full advantage of this factor, and even outside of Tajikistan, they believed in such propaganda to some extent. Secondly, the expression of Tajikistan's position on Islam, the current issues of the Islamic world, and thus the search for its place in the society of Muslim countries was taking another and more serious step.

Thirdly, the strengthening and modernization of beneficial cooperation between the eastern states and the inclusion of the Republic of Tajikistan in this way was also determined by one of the important tasks of the republic's foreign policy.

The first timely opportunity that the Head of State effectively used for this purpose was the summit of the member states of the Organization of Islamic Cooperation, which was held on December 13-14, 1994 in the city of Casablanca, Kingdom of Morocco.

The Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, drew the attention of the participants to the current situation in the Republic of Tajikistan, and then expressed his views on some problems of the Islamic world and the development of effective measures. The Head of State noted that «in some parts of the Islamic world, a stable political situation prevails» and this situation «does not leave indifferent the economy and the level of well-being of the people of these regions».

“In my opinion” emphasized The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, «Islamic countries should build relations between each other on a new economic and cultural level, put an end to all existing differences between them, and extend a helping hand to each other as much as possible, so that the Muslim people can live a peaceful and prosperous life». In his opinion, all these and other pressing issues of the day require the SCO to «take a serious step and play a constructive role» in resolving such issues [5].

The Parliament of the Republic of Tajikistan approved the new Statute of the CIS on April 8, 2009. In 2007, Tajikistan became a member of the CIS Parliamentary Union and has established extensive cooperation with such structures as the Islamic Development Bank, the CIS Organization for Education, Science and Culture (ICESCO), the Chamber of Commerce and Industry, and other institutions.

For the first time in the history of the Republic of Tajikistan, the thirty-seventh [1, 117-121] meeting of the Council of Foreign Ministers of the member states of this organization was held in the capital of our country, Dushanbe, from May 18 to 20, 2010. [3] At this meeting, the chairmanship of the Organization of Islamic Cooperation was transferred to the Republic of Tajikistan for a period of one year. It is worth noting that the meeting of the Foreign Ministers of the Organization of Islamic Cooperation was attended by more than one hundred different delegations - fifty-seven delegations from member states and five observer countries, as well as

various regional and international organizations. During the meeting, political, economic, legal, humanitarian, scientific and technological, cultural and informational issues were discussed, and necessary conclusions were reached on pressing issues. The Republic of Tajikistan, with the consent of the member states, proposed a resolution for discussion, which includes: Use of the resources and transport capabilities of the OIC member states for the purpose of revitalizing the economy of Afghanistan; Rational use of water resources in the Islamic world. Exchange of experience and information, strengthening regional and Islamic cooperation in this area; Central Asia and the Islamic World: A Comprehensive Strategic Perspective [4].

It should be noted that during Tajikistan's leadership in the Council of Foreign Ministers of the Organization of Islamic Cooperation, the country proudly performed responsible tasks that raised Tajikistan's prestige in the Islamic world. During its leadership, Tajikistan, in cooperation with the OIC Secretariat, paid special attention to the development of the Organization itself. At that time, Tajikistan was obliged to promptly respond to international initiatives related to the CIS and its member countries. It was also active in organizing and coordinating important measures within the Organization, which were previously planned by the leadership of Tajikistan. Therefore, the Republic of Tajikistan needs to consider all necessary measures to uphold its image and protect its national interests and continue to lead by example [3].

At the session, after the speeches of His Majesty King Abdullah bin Abdulaziz Al Saud of the Kingdom of Saudi Arabia and the report of the Chairman of the Organization of the Islamic Conference, Malaysian Foreign Minister Abdullah Ahmad Badawi, one of the first to be addressed was His Excellency Emomali Rahmon, President of the Republic of Tajikistan.

At the extraordinary session of the Organization of the Islamic Conference in Saudi Arabia, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon attended and delivered a speech. He noted: «We consider it a good thing for the leaders of Muslim countries to gather and hold this magnificent conference in the holy land, in the cradle of the pure religion of Islam», emphasized the Head of State of Tajikistan Emomali Rahmon at the beginning of the session. He expressed his gratitude and appreciation to His Majesty King Abdullah bin Abdulaziz Al Saud of Saudi Arabia and all the organizers of the extraordinary session of the Organization of the Islamic Conference for providing such a conducive environment for the meeting.

The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, gave a detailed and scientifically accurate analysis of the current processes in the Islamic world, their impact on the world community, and the attitude of humanity towards Islam and the Muslim people. He made significant proposals, requests, and suggestions, which were received with applause from the audience, and he reiterated Tajikistan's position in the broad cooperation of this organization. The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon,, completely rejected the prevailing ideology of the world community, which considers the pure religion of Islam to be the source of backwardness and poverty of Muslims, and stated that after the emergence of Islam, Muslims in a short period of time transformed into the greatest power in the world, and for almost 300 years practically did not write They defined the world's advanced and strategic regions and have since remained a dominant political, economic, cultural, and spiritual force in the world. Today, Muslim countries, relying on the leading figures of the pure religion of Islam and on mutually beneficial cooperation in the fields of science and education, culture, and economics and society, can once again enjoy a modern and prominent position in the world [6, 170-174].

The beloved President of the country, The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon,, also considers the policy of generalizing Islam or those who believe in terrorism, extremism, and violence against it to be an inappropriate act, and always states that this undesirable phenomenon, namely terrorism, has no basis in any nation, religion, or homeland, and is an enemy of God and His servants. In order to eliminate such false ideas and suspicions, all Muslim countries must work together to combat radical, extremist, and terrorist phenomena in a proper

and timely manner, because such forces, acting in the name of Islam, are directed against it, tarnishing its good name, and serving the interests of the enemies and detractors of Islamic culture, which is to the detriment of the pure religion of Islam.

The thoughts, ideas, conclusions and proposals of The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon., in the direction of expanding economic and social cooperation, and in this context, the post-war reconstruction of the Islamic Republic of Afghanistan, have also been the subject of support and encouragement from the people of the country. However, even now, when the new government in Afghanistan is led by the Taliban, the Leader of the Nation still supports the establishment of an inclusive government in this neighboring and friendly country of Tajikistan, which would encompass all the peoples and ethnic groups of Afghanistan.

It is worth noting that the content of the speech and the conclusions and proposals of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon were also widely covered by the world media, which is a sign of his influence and respect among the leaders of Muslim countries.

It is worth noting that in 2010, the capital of the Republic of Tajikistan, Dushanbe [3], was declared the capital of Islamic culture, and on the eve of the session of the Council of Ministers of Foreign Affairs, a Forum of Islamic Countries was held with the participation of the Republic of Tajikistan. Also, with the participation of the Republic of Tajikistan, an Operational Program on the Development of Cooperation between the Organization of the Islamic Conference and the Countries of Central Asia was adopted.

In May 2013, the thirty-eighth session of the Board of Governors of the Islamic Development Bank was held in Dushanbe, which was an important meeting between the Republic of Tajikistan and the Organization of the Islamic Conference. The holding and implementation of such initiatives indicates that the achievements of the Republic of Tajikistan in the economic, scientific, cultural and peacebuilding spheres have been recognized by the international community, and our country has made a significant contribution to the cultural richness of the East.

Regarding the cooperation of the Republic of Tajikistan with the Organization of the Islamic Conference, Rustamzoda Zavkiddin stated in his dissertation: «At a certain level, during this period, Tajikistan's cooperation with the Organization of the Islamic Conference and its specialized bodies - the Islamic Development Bank, the Standing Committee for Trade and Economic Cooperation, the Islamic Organization for Education, Science and Culture, the Islamic Treasury The development of science and technology, as well as the establishment of the Economic Cooperation Organization, gradually strengthened» [2, 125].

In 2000, during the Organization of the Islamic Conference in Qatar, the President of the Republic of Tajikistan held a meeting with representatives of the Islamic Development Bank, during which his country expressed its readiness to cooperate in supporting a number of development projects, including the construction of a motorable road, tunnels, and transport infrastructure. As a result, the Islamic Corporation for the Development of the Private Sector was established in Tajikistan, and several projects were implemented in the field of road construction and transport infrastructure» [2, 130].

Within the framework of Tajikistan's cooperation with the Organization of the Islamic Conference, the following measures and actions were taken: «Holding the national celebrations of the great figure of Islamic culture Mir Sayyid Ali Hamadani, Nasir Khusraw, Abuhamid Muhammad Ghazali and Imam Bukhari» and «Revival of the historical monuments of Kholbuk, Kulob and Istaravshan, Panjakent and Khizr, Rushan and Muminabad», «Translation and publication of the Holy Quran in the Tajik language as a gift to every family, publication of the works of the great figures of the Islamic world», «The year of the great friend of the Great Imam - Abu Hanifa Numan ibn Thabit», «State-funded of Tajikistan and the establishment of the Center for Islamic Studies under the President of the Republic of Tajikistan».

The working delegation of the Republic of Tajikistan, led by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, participated in the forty-eighth session of the Council of Foreign

Ministers of the Organization of Islamic Cooperation, which took place on March 22-23, 2022, and held discussions and negotiations.

The founder of peace and national unity - the great leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, on the role and importance of the Organization of Islamic Cooperation, said the following: «Only in conditions of unity, peace and stability, mutual understanding, cooperation, tolerance and tolerance with all political and religious systems can the goals of the organization be implemented and true solidarity of Muslims be achieved, raising the status of the pure religion of Islam». We can tolerate it». The President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, emphasized that «the expansion of cooperation between the member countries of the organization can be a powerful impetus and a powerful factor for the further economic development of these countries» and that this «will allow us to provide a decent standard of living for the people of our countries and, in this way, find better solutions to the political and social problems of the Muslim people» [5].

The Republic of Tajikistan has extensive cooperation with many regional and international organizations and, in order to achieve national goals and objectives, is making efforts to expand this cooperation even further. The goal of cooperation with the Organization of Islamic Cooperation is, on the one hand, to present the culture, civilization, and customs of the Tajiks in the member countries of this organization, and, on the other hand, to strengthen and enhance cooperation with the countries of the Middle East.

LITERATURE:

1. Davlatov U.N. International and regional organizations. Methodical educational complex. - Khujand, 2019.-165 pages, pages-117-121.
2. Ruktamzoda Zavqiddin Ruktam. The main level of cooperation between the Republic of Tajikistan and the international space. DISSERTATION for the degree of candidate of political sciences on the topic 23.00.04 – Political problems of international relations, global and regional development. KHUJAND – 2022. 189 p., p.-130
3. Speech by E. Rahmon at the 37th Session of the International Conference on International Relations. ([https:// khovar.tj/ 2010/05/ suhanronii-e-ra-1202-mon-dar-i-1206-losiyai-37-umi-sozmoni-konfronsi-islom-1250/](https://khovar.tj/2010/05/suhanronii-e-ra-1202-mon-dar-i-1206-losiyai-37-umi-sozmoni-konfronsi-islom-1250/)) (access date 16.11.2022).
4. Publications-Digital publication of Tajikistan - «Jumhuriyat» <http://jumhuriyat.tj> (Reference site 20.12.2024.)
5. Farhod R. Yahyoeva M. Tajikistan – Organization of Islamic Cooperation (OIC): brief history: current situation and prospects of cooperation (<https://mo.tnu.tj/tj/to-ikiston-sozmoni-amkori-oi-islom-s-i-tarihi-muhtasar-vazi-kunun-va-durnamoi-amkori-o/>) (accessed 20.01.2025).
6. 25 steps across the world. Series: Foreign Policy of Tajikistan (FPT) (Under the supervision of Sirojiddin Aslov. Editorial Board: N. Zohidi, V. Niyatbekov, A. Kamolov). [Text, unabridged] – Dushanbe: Irfon, 2016, - 220p., pp. 170-174.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ОРГАНИЗАЦИЕЙ ИСЛАМСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

В данной статье обсуждаются и исследуются вопросы сотрудничества Республики Таджикистан с организацией Исламской конференции. В последние годы позиции Организации исламской конференции укрепляются по мере того, как в ее ряды вступают все новые и новые влиятельные страны. Следует сказать, что, став полноправным членом Организации Исламской конференции, каждая из этих стран будет иметь широкие политические, финансовые и экономические возможности.

С этой точки зрения главной целью считается всесторонний анализ условий возникновения и формирования международной экономической и правовой основы регулирования деятельности Организации Исламской конференции как влиятельной международной организации в глобальном масштабе.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, международные организации, Организация Исламского Сотрудничества, Организация Исламская Конференция, страны Востока, экономика, политика.

ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИСЛОМӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Созмони Ҳамкориҳои Исломи мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар солҳои охир мавқеи Созмони Конфронси Исломи бо ворид шудани кишварҳои нави бонуфуз ба сафи он тақвият меёбад. Бояд гуфт, ки чун узви комилҳуқуқи Созмони Конфронси Исломи, ҳар яке аз ин кишварҳо имкониятҳои васеи сиёсӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ доранд.

Аз ин нуқтаи назар, ҳадафи асосӣ таҳлили ҳамаҷонибаи шароити пайдоиш ва ташаккули заминаи байналмилалӣ иқтисодӣ ва ҳуқуқии танзими фаъолияти Созмони Конфронси Исломи ҳамчун як созмони бонуфузи байналмилалӣ дар миқёси ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Калимаҳои асосӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, созмонҳои байналмилалӣ, Созмони Ҳамкориҳои Исломи, Созмони Конфронси Исломи, кишварҳои Шарқ, иқтисод, сиёсат.

Сведения об авторе: **Зиёев Субҳиддин Насриевич** – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела Европы ИИПСАЕ НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. **Тел.:** +992 92-704-09-08; **E-mail:** rakesh-23@mail.ru.

Нияздухт Холида – магистрант 2 курса Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Академия городок. **Тел.:** (+992) 110007625. **Электронная почта:** gafurovmullobaraka@gmail.com.

Information about the author: **Ziyoev Subhiddin Nasrievich** – candidate of philological sciences, Leading Researcher, Department of Europe ISPAEC NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. **Tel.:** +992 92-704-09-08; **E-mail:** rakesh-23@mail.ru

Niyozdukht Kholida – 2nd year Master's student of the Institute for the Study of Asian and European Problems of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Academy Town. **Tel.:** (+992) 110007625. **E-mail:** gafurovmullobaraka@gmail.com.

НАХУСТНОМАИ ҲУҚУҚИ БАШАР

ҚУРБОНОВА ШИРИН ИСМОИЛОВНА

сарходими илмии Шуъбаи Осиеи Чанубу Шарқии
Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АМИТ,
доктори илмҳои таърих

Дар мақолаи мазкур оид ба нақши Куруши Кабир дар рушди ҳуқуқҳои башар ва аҳамияти таҳқиқот анҷом ёфтааст. Ба ақидаи муаллиф, Эломиаи Куруши Кабир ҳамчун сарчашмаи таърихӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ба ҳисоб рафта, бо меъёрҳои инсондӯстона, барои пешрафту инкишофи муносибатҳои ҳуқуқӣ, махсусан ҳуқуқу озодиҳои инсон дар аҳди қадим ва дар замони муосир нақши калидӣ дорад.

Муаллиф ибраз медорад, ки Куруши Кабир дар таърихи тамаддуни башар бо сийёсати оқилонаи кишваркушоӣ, таъсиси империяи тавоноӣ муттамаркази ориёӣ, усули нави идоракунӣ ва шакли мукаммали давлатдорӣ, ислоҳоти умури сипоҳу низоми лашкар, густариши тиҷорату табдирҳои зиндаги шоистаи мардум, алалхусус пойдоҳии адолату пуштибонии ҳуқуқи манзалати ҷумлаи халқиятҳои сокини қаламравиаш шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст.

Калидвожаҳо: *Куруши Кабир, эломиаи ҳуқуқи башар, тамаддун, фарҳанг, сийёсат*

Куруши Кабирро дар асри ҳозир ҷаҳонӣ медонанд ва ҳеҷ эҳтиёче бобати муаррифии ӯ намебинем, аммо вижагиҳои хосси ҳаёт, ҷаҳонкушоӣ ва пайвандҳои ногуастани ин шахсияти таърихӣ бо фарҳангу тамаддуни ориёӣ ва соири миллатҳои мавҷудбуда дар замони зиндагиаш моро водор хоҳад кард, ки онҳоро таҳқиқ намуда, ба бархе аз таърихсозиҳои муосиру гузашта бобати гузаштанависии аҳли қалам посухҳои ҳақиқӣ иншо кунем. Номбурда дар маохизи гуногун чун манобеи юнонӣ, ибрию арабӣ ва тоҷикӣ-форсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки аз корномаҳои таърихии ӯ ба тарзи муҳолифи яқдигар ёдоварӣ мекунанд. Баъзан чунин ба назар мерасад, ки ривоятҳои падиномада бобати айёми туфулият, камолёбӣ ва аҳди қудратдорӣи Куруши Кабир ҳам дар матнҳои юнонию румӣ ва ҳам дар навиштаҳои ибрию арабӣ муҳолифа шудаанд, чунки ҳикоятҳои ба корномаи Куруш бахшидашуда ҳадалимкон тобишҳои ривоятиро касб карда, аз доираи ҳақиқати таърихӣ хорич мегарданд. Масалан, манобеъ аввалан, ҷиҳати ному насаби Куруш фарзияҳои мухталифро таъкид месозанд, ки таҳқиқи онҳо дар роҳи шинохти ин шахсияти ҷаҳонӣ муфид мебошад. Сониян, бобати айёми кӯдакӣ, ба дунё омадану аз дунё рафтани Куруши Кабир аксари манобеъ аз қабилӣ ривоятҳои ибрию юнонӣ ва форсӣ самти ҳақиқати таърихию гузашта, беш аз пеш ба қиссапардозӣ иктифо намудаанд. Солисан, сарчашмаҳо дақиқ накардаанд, ки чаро Куруши Кабир пас аз футуҳоти азим ба ақвом иҷозат дод то дини ҳешро парастӣш кунанд.

Яке аз таҳқиқоти ҷадид бобати пажӯҳиши корномаву зиндагиномаи Куруши Кабир асари Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки дар санаи 2016 таҳти унвони таърихнависон Баҳманро аз Кайруш ҷудо намуда, равиши кишваркушоии дувумро тибқи дастурҳои аввалӣ матраҳ сохтаанд. Аксари муаррихон муътақиданд, ки падари Куруш Ахушвераш буд ва ин ном ба форсии нав Хишояршо талаффуз мешавад. Муарриҳини исломӣ аз қабилӣ Табарӣ, Масъудӣ, Исфаҳонӣ ва ғайра иттилоъ додаанд, ки маҳз Баҳман Куруши Кабирро дастур додааст, ки Бобилро аз зулми Бухтунасер пок карда, ҷиҳати бозгашти яҳуд ба сарзамини ҳеш мусоидат кунад, аммо воқеият тақозо дорад, ки Куруши Кабир чун лашкаркаши матин ва соҳибфикр дар татбиқи андешаҳои худ ихтиёр дошта, бидуни даҳолати дигарон Бобилро дар тасарруфи худ овардааст. Фақат Масъудӣ инкор менамояд, ки Куруш тибқи дастурҳои Баҳман ба ғасби Бобил шурӯъ кардааст.

Дар “Таърихи Табарӣ” мусанниф Курушро “Кабриш” хондааст. Тибқи маълумоте, ки ин сарчашма пешниҳод менамояд, Куруши Кабир банӣ Исроилро дастур медиҳад, ки ба сарзамини хеш баргарданд ва шаҳри Байтулмуқаддасро обод кунанд. Тибқи маълумоте, ки бобати ба қудрат омадани Курун дар “Таърихи Табарӣ” омадааст, падари Куруш дар мулки Бобил ҳукумат доштааст ва пас аз реҷлаташ қудрат ба Куруш мегузарад [2,388].

Муаррихони ҷунонӣ яқдилона ақида доранд, ки номи Курушро ҳангоми таваллудаш ба ӯ нагузоштаанд, балки баъд аз он, ки шоҳаншоҳ аллакай ба тахт нишаста буд, гирифта шудааст. Этимологияи ном маълум нест. Плутарх мегӯяд, ки ӯро ба шарафи Офтоб номгузорӣ кардаанд. Страбон мегӯяд, ки номи Куруш ба шарафи дарён Кур, ки дар наздикии Пасаргод ҷорӣ мешавад, гузошта шудааст. Гуфта мешавад, ки шоҳи Эрон номи ин дарёро гирифта, худро аз Аградат ба Куруш иваз кардааст. Ҷустин шояд маънои ин номро ба вожаи “чупон” нисбат диҳад, зеро тибқи пажӯҳиши номбурда “Писарбача, ки дар бай ни шӯбонон зиндагӣ мекард, номи Курушро гирифтааст”.

Ҳеродот нақл менамояд, ки Куруш ҳамаи қабилу ақвоми эрониро муттаҳид сохта, ба онҳо гуфтааст, ки агар хоҳед то зиндагитонро тағйир “Чеҳраҳои мондагор” ба таъб расидааст. Муаллиф Куруши Кабирро чун такмилдиҳандаи низоми сиёсӣ ва поягузори навъи ҷадиди давлатдорӣ донистаанд: “Куруш дар таърихи тамаддуни башарӣ бо сиёсати оқилонаи кишваркушоӣ, таъсиси империяи тавоноӣ мутамаркази ориёӣ, усули нави идоракунӣ ва шакли муқаммалӣ давлатдорӣ, ислоҳоти умури сипоҳу низоми лашкар, густариши тичорату тадбирҳои роҳсозӣ, алалхусус, пойдории адолату пуштибонии ҳуқуқи манзалати ҷумлаи халқиятҳои сокини қаламраваш шуҳрати ҷаҳонӣ пай до кардааст. Эъломияи таърихӣ Куруш бошад, аз ҷониби олимону муаррихон ҳамчун нахустин эъломияи ҳуқуқи башар эътироф шудааст, ки низоми одилона, инсонпарварона ва дунявӣ давлатдориро пуштибонӣ мекард” [7,7].

Ба қавли Ибни Халдун, ки ӯро ақсари муҳаққиқин асосгузори илми ҷомеашиносӣ ном бурдаанд, шоҳони Ҳахоманиш ва ба вижа, бо ибтиқори Баҳман ном шаҳаншоҳи Эрон бобати бозгашт намудани яҳудиён ба сарзамини хеш мусоидат намуданд. Аммо Баҳмане, ки Ибни Халдун дар “Муқаддима” мутазаққир шудааст, аввал ҷунин ба назар мерасад, ки гӯё ҳамин Баҳман дар асл ҳамон Куруши Кабир аст. Пасон, бо дарназардошти таҳқиқ ва вижагиҳои пажӯҳиши густурда маълум мекунам, ки Куруш бидуни дастури касе ба тасарруфи кишварҳо машғул гардидааст: “Ҳангоме ки подшоҳони Эрон банӣ Исроилро ба сарзамини муқаддасашон авд карданд, Узайр яке аз паёмбарони банӣ Исроил ба кумаки Баҳман - подшоҳи Эрон масҷидро бори дигар бино кард. Ва ин подшоҳ касест, ки банӣ Исроилро аз асорати Бухтунассар наҷот дод ё эшонро фармонравой бахшид ва подшоҳи мазбур дар бунёд ниҳодани масҷид ҳудуде барои онон таъин кард, ки поини ҳудуди Сулаймон ибни Довуд буд ва онҳо аз ҳудуди мазбур тачовуз накарданд” [1,725].

Муарриҳини исломӣ истилоҳи “Кайруш”-ро беш аз пеш истифода бинмудаанд, ки тибқи иттилооти ба таърих ҳамоҳангдошта ҳамон Куруши Кабир маҳсуб мешавад. Ба қавли Ҳеродот, Куруш тамоми форсизабонро гирд оварда гуфт: “Форсҳо! Тамоми умр шумо ба Астиағҳои Мидия тобед будед. Аз шумо хоҳиш мекунам, ки ду рӯз тоъати ман кунед”. Форсҳо розӣ шуданд. Дар рӯзи аввал Куруш фармуд, ки бо досу табар биёянд ва онҳоро маҷбур кард, ки беҳи онро решақан кунанд. То охири қор онҳо аз хастагӣ базур ба по хестанд. Дар рӯзи дуюм Куруш ҳамаро сари дастархон шинонд ва зиёфат то шом давом кард. Дар охир Куруш гуфт: “Форсҳо! Ҳар кӣ бихоҳад мисли дирӯз зиндагӣ кунад, бигзор ба модияҳо итоат кунад. Ва ҳар кӣ қарор дод, ки мисли имрӯз зиндагӣ кунад, бигзор ба ҷанг омода шавад. Охир, мо аз мидиён бадтар нестем ва чун ҷанговар боз далертару тавонотарем. Биёед озодии худро ба даст орем! Ҳамин тавр, форсҳо пешвоя ёфтанд ва шод буданд, ки аз ҷуғи Мидия озод шудаанд” [5,173].

Ин ҳикояҳои ҷавонии Куруш ва равобити ӯ бо Астиагро метавон ҳамчун афсонаи ошиқона арзёбӣ кард, ки қисман ба далели теъдоди зиёди унсурҳои дар ҳисоб, ки намунаҳои маъруфи жанри биографияи шоҳона ва шеваҳои ҷунонии навиштани достонҳо ва ҳикояҳои фароғатӣ доранд. Бо вучуди ин, достоне, ки ҷӣ тавр Куруш замони худро пеш

аз ҳамла ба Мидия дар Форс дастгирӣ мекард, метавонад як гӯшаи ҳақиқати таърихро дар бар гирад.

Дигар мушкилӣ зимни баррасии масоили марбут ба зиндагинома ва корномаҳои Куруши Кабир ривояти тавлиди ин шахсият аст, ки дар маохизи гуногуне аз қабилӣ мутуни юнонӣ, ибрӣ, арабӣ ва форсӣ ба тарзи номуайян ба қалам омадааст. Бавижа, муарриҳини юнонӣ ба мисли Ксенафонт, Ҳеродот ва Страбон ҳаводиси ба дунё омади подшоҳи Эронро матраҳ намуда, яке а авомили рад кардани тифли бадунёомадаро дар хоббинии шоҳи Мод Астио дидаанд. Номбурда тибқи ривоят хоб мебинад, ки аз шиками духтараш Мондоно дарахти токе баромад ва Осиёро фаро гирифт. Чун афрод: таъбиркунандаро назди худ хонда, вазъи хобро барояшон матраҳ кард, онҳо дар посух гуфтанд, ки духтарат фарзандеро ба дунё меорад, ки оқибат салтанатро аз дастат бозмегирад. Астиог, ки ба таъбири хоб мутмаин гашт, дастур дод то кӯдаки навзодро қатл кунанд. Вазири Астиог тифлро ба дасти шубоне бо исми Меҳрдод дода, ӯро дастур медиҳад, ки кӯдакро қатл намояд, аммо шубон, ки фарзандаш аз модар мурда мутаваллид ёфт, тасмим гирифт кӯдакро ҳифз карда, ба тарбияи ӯ пардозад. Ҳамин гуна ривоят дар байни эронӣҳо мустамал мебошад. Дар иртибот бо Бадман ва духтараш Хумой, ки пас аз марги падар тифл ба дунё оварда, дар ҳоли маҳзунӣ андеша мекунад, ки ин тифл чун бузург гардад, тахти шоҳаншоҳиро аз дастам мерабояд. Бинобар ин, Хумой кӯдакро дар тобут баста, онро дар рӯди Кур мепартояд. Страбон ҳам иқрор мекунад, ки асли пайдоиши номи Куруш аз номи дамин рӯд аст.

Мусаннифи “Таърихи Табарӣ”, ки қаблан Курушро Кабриш номидааст, зимни баррасии ҳикояти Хумой ва радо кардани тифл, номбурдаро “Дороб” номида, иловатан мегӯяд, ки ӯро бинобар дар об ёфтани Дороб номидаанд: “Пас Хумой бизод писаре ва пиндон дошт аз бими он ки мулкат аз вай бишавад. Ва он писарро ба тобут андар кард бо ҳазор динор ва руқъате набишту ба тобут андар нидод ва гуфт: “Ҳар кас, ки ин ин писар ёбад, инро бузург кунед”. Пас он тобут ба дасти осиеббоне афтод ва ӯро дамепарварид, то соли чанд баромад. Хумой оғод шуд, осиеббонро бихонд ва кӯдакро бихост ва осиеббонро ҳадя дод ва ӯро дамедошт, то бистсола шуд. Пас як рӯз мардумонро биевард ва он писарро ҳозир карду гуфт: “Ин писари ман аст. Ва ман ба ин писар чунину чунон кардам аз бадри мамлакатро. Акнун ба ҷои мамлакат расид ва ман ин подшодӣ бад-ӯ супурдам”. Ва мардумон сухани вай устувор доштанд ва ӯро бинишонданд. Ва номи ӯ Дороб карданд, аз бадри он ки аз об ёфта буд” [2,394].

Куруш чун бузург мешавад, ба Форс рафта, он ҷо ҳукумат менамояд, вале замони кишваркушоӣҳо низ фаро мерасанд ва Куруши Кабир, ки дар таърих бо номи Куруши II машҳур мебошад, яке аз нахустин лашкарқашоне маҳсуб мешавад, ки зимни таҳияи ҷанг ва таъмини ғалаба бар рақибон меъёри адолатро риоя менамудааст. Дар асри VI пеш аз милод дар Шарқи Наздик ҷаҳор давлати бузург вучуд доштанд: Лидия, Мидия, Бобил ва Миер. Куруш солҳои тӯлонӣ ҳанӯз пеш аз ба тахт нишастан маҳорати ҷангӣ ва сиёсии худро такмил дода, нуфузи худро дар байни мардуми Форс вусъат дод. Аз соли 553 то соли 550 аз милод номбурда ба шуриши қабоили эронӣ бар зидди Мидия роҳбарӣ мекард, ки он бо пирӯзӣ бар бобои Куруш, яъне Астиог ва аз тахт даст кашидани ба нафъи Куруш анҷом ёфт. Солномаҳои бобулии он вақт гузориш медиҳанд, ки Куруш пойтахти Мидияи шаҳри Экботанро (алҳол Ҳамадон) забт карда, ғорат менамояд.

Китоби Муқаддаси насоро нобудшавии Бобилро бо майли динӣ тасвир мекунад. Дар он тӯфта мешавад, ки ҳокими шаҳр Бухтуннаسر маъбади Байтулмуқаддасро зиёрат карда, зиёфат дод ва дар он зарфҳои муқаддаси маъбадро барои шароб истифода бурд. Ба гуфтаи Ҳеродот, дар ин вақт Куруш қарор дод, ки оби дарёи Фуротро аз шаҳр ҷунбонад, то ба қасри подшоҳӣ дар қад-қадӣ маҷрои дарёи на он қадар қалон бирасад. Форсҳо то зону қаъри об ба Бобил даромаданд ва Бухтуннаسر дар рӯзи ид кушта шуд. Тибқи сарчашмаҳои ибрӣ, оммаи васеи мардумон иборат аз ашрофу ҳокиму маҳкум Курушро ҳамчун озодкунандаи сарзамини худ истиқбол гирифтанд. Вай торочи маъбадҳоро манъ кард ва фармуд, ки ба шаҳр даст нарасонанд. Сипае, ҳокими Форс ба халқҳое, ки дар асорати

Бобил буданд, ичозат дод, ки ба ватан баргарданд ва аз ҷумла яҳудиҳоро ичозат дод, ки маъбади харобшудаи Сулаймонро дар Байтулмақаддас барқарор кунанд.

Ҳеродот ба низоми тарбия, ки Куруш дар байни форсизабонон таъсис додааст, ба ваҷд меояд, чунки аз дидгоҳи ӯ эронӣён ба кӯдакони аз панҷсола то бистсола танҳо се чиз меомӯзонанд: аспасаворӣ, камонварӣ ва ростгӯӣ.

Дар соли 539 пеш аз милод лашкари Куруши Кабир, аввалин подшоҳи Эрони бостон, шаҳри Бобилро забт кард, аммо амалҳои минбаъдаи ӯ як дастоварди бузург барои инсоният буданд. Ӯ ғуломонро озод кард ва эълон кард, ки ҳама одамон ҳақ доранд дини худро интихоб кунанд ва баробарии наҷдро эълон кард. Ин ва дигар фармонҳои ӯ дар цилиндраи гили пухта бо хатти меҳӣ сабт шуда буданд. Ин санади қадимӣ имрӯз бо номи Cylinder Cugus маъруф аст, ки аввалин оинномаи ҳуқуқи башар дар ҷаҳон маҳсуб мешавад. Он ба ҳамаи шаш забони расмӣ Созмони Милали Муттаҳид тарҷума шудааст ва муқаррароти он дар ҷаҳон моддаи аввали Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар инъикос ёфтааст. Ҳамин тариқ, Эълomiaи Куруши Кабир пайдо гардид, ки онро дар осорхонаи шаҳри Лондон ниғаҳдорӣ мекунанд ва ин бозёфти бостоншиносон алҳол бо номи “Устувои Куруши Кабир” машҳур мебошад.

Осорхонаи Бритония яке аз ганҷҳои бостонии худ - Устувои Курушро ба даптои амрикоии худ қарз медиҳад, то ба ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни ШМА ва Эрон мусоидат кунад. Ин устувои гилин беш аз ду ҳазору панҷсад сол пеш бо фармони шод Куруши бузург дар Эрони бостон сохта шуда буд ва шоҳаншоҳи Эрон Куруши Кабир дар он дастур додааст, ки феҳристи дастовардҳо ва мероси ӯ ба авлодаш наққошӣ шавад. Устувои соли 1879 аз ҷониби экспедитсияи Ҳурмузд Рассам, шогирди бостоншиноси маъруфи бритонияӣ сэр Остин Ҳенри Лайард ҳангоми ҳафриёт дар Бобил (наздикии Бағдод) кашф шудааст. Рассам устувоиро бо ҳамроҳии қисми боқимондаи китобхонаи ба номи шоҳ Ашурбанипал ба Лондон бурд. Дар он ҷо матн аз ҷониби сэр Ҳенри Роулинсон, бузургтарин коршиноси тамаддуни оссурӣ хонда ва нашр шуд. Бисёриҳо онро аввалин эълomiaи ҳуқуқи башар дар таърих медонанд: дар онҳо Куруш барои барҳам додани гуломӣ ва озодии дин сухан мегӯяд. Дар матне, ки бо хатти меҳӣ навишта шудааст, аз ҷумла гуфта мешавад, ки ба бобулиён, ки онҳоро форсҳо тасарруф карда буданд, ичоза дода шудааст, ки ҳар худое, ки хоҳанд, парастии кунанд. Дар ин санад аз номи Куруш забт кардан и Бобул тасвир шудааст. Куруш дар матни мазбур минҷумла мегӯяд: “Ман сулҳро дар Бобил барқарор кардам ... ва юғро барҳам додам”.

Ин бозёфт, ки ҳақиқати таърихи Бобилро бо дарназардошти тасарруфоту қудратдории Куруши Кабир исбот менамояд, дигарбора матни осори муаррихӣ аҳди қадимро тасдиқ намуда, гувоҳӣ медиҳад, ки дар таърихи башар мисли Куруш лашкаркаше ва қудратманде набудааст. Ҷиҳати ошной бо муҳтавои ин хатти меҳӣ тасмим гирифтаем, поре аз онро ин ҷо мутазаккир шавем то тавачҷуҳ ба вижагиҳои қудратдории Куруши Кабир пайдо гардад: “Манам Куруш, шоҳи шоҳон, шоҳи бузург, шоҳи нерӯманд, шоҳи Бобил, шоҳи сарзамини Сумер ва Акад, шоҳи ҷаҳор гӯшаи ҷаҳон, писари Камбучия - шоҳи бузург, шоҳи Аншон, наводаи Куруш, шоҳи бузург, аз тухмаи Чишпиши шоҳи бузург, шоҳи Аншон, аз дудмони салтанати ҷовидон, ки Баъл ва Набу фармонравои онро гиромӣ медоранд ва салтанати онро ба ҷону дил хосторанд. Ҳангоме ки ман ба оромиш ба Бобил даромадам, бо суруру шодмонӣ коҳи шоҳиро ҷойгоҳи фармонравой қарор додам. Мардук - Худой бузург мардуми кушодадилӣ Бобилро бар он дошт, то маро... Ман ҳар рӯз ба ситоиши ӯ ҳиммат гумоштам. Сипоҳи бешумори ман бе музоҳимат дар миёни шаҳри Бобил ҳаракат кард. Ман ба ҳеҷ кас ичоза надодам, ки сарзамини Сумер ва Акадро дучори ҳарос кунад. Ман ниёзмандиҳои Бобил ва ҳама парастиигоҳҳои онро дар назар гирифтам ва дар беҳбудӣ ваъзашон кӯшидам. Ман юғи нописанди мардуми Бобилро бардоштам, хонаҳои вайрони онҳоро обод кардам. Ман ба бадбахтиҳои онон поён бахшидам. Мардук - Худой бузург аз кардаам хушнуд шуд ва ба ман - Куруши шоҳ, ки ӯро ситоиш кардам ва ба Камбучия фарзандам, ки аз тухмаи ман аст ва ба тамоми сипоҳи ман баракат арзонӣ дошт ва аз самими қалб мақоми шомихи ӯро бисе сутудам. Тамоми шоҳоне, ки дар боргоҳҳои

худ бар тахт нишастанд, дар саросари чаҳор гӯшаи чаҳон аз дарёи забарин то дарёи зерин, касоне, ки дар минтақа маскан доштанд, тамоми шоҳони сарзамини Бохтар, ки дар маскан доштанд, маро хироче гарон оварданд ва дар Бобил бар поям бўса заданд. Аз ... то шаҳрҳои Ошур ва Шуш ва Огода ва Ушнуно ва шаҳрҳои Замбон ва Мурну ва Дар то ноҳияи сарзамини Гутиюм шаҳрҳои муқаддаси он сӯи Дачларо, ки муддати дарозе парастигӯҳояшон дастхуши вайронӣ буд, таъмир намудам ва пайкараи худоёнеро, ки ҷойгоҳи онҳо дар миёни онон буд, ба ҷойи худашон бозгардонидам ва дар манзилгоҳе пойдор ҷой додам, Ман ҳама сокинони онҳоро гирд овардам ва хонаҳояшонро ба онон бозпас додам. Худоёни Сумер ва Акад, ки Набунияд онҳоро ба Бобил оварда ва Худой худоёнро хашмнок сохта буд, май ба хости Мардук - Худой бузург ба сулҳу сафо ба ҷойгоҳи писандидаи худашон бозгардонидам” [6,42-43].

Солҳои 2010-2011 Устувонаи Куруши Кабир бо қарз дар Осорхонаи миллии Техрон ба намоиш гузошта шуд. Бори охир силиндраи Куруш дар давраи ҳукмронии шоҳ дар моҳи октябри соли 1971 дар Эрон ба намоиш гузошта шуда буд, ки ин кишвар 2500-солагии подшоҳии Эронро ҷашн мегирифт. Соли 1970 ЮНЕСКО санадеро қабул кард ва дар он гуфта мешавад, ки арзишҳои таърихи бидуни иҷозати мақомоти он аз кишвар берун бурдан мумкин нест.

Ин санадро қадимтарин эълומияи ҳуқуқи башар низ меноманд, зеро дар он шоҳи Форс Куруш озодии динро ба ҳамаи халқҳои сокини қаламравҳои забткардааш қафолат додааст. Эълумияи асли, ки дар асри VI пеш аз милод дар устувонаи гилин бо хатти меҳӣ навишта шудааст, дар девори Бобил баста буд. Ин қонунҳоро бисёриҳо аввалин намунаи таҳияи ҳуқуқи башар медонанд ва нусхаи устувонаи Куруши Кабир дар қароргоҳи СММ дар Нью-Йорк ШМА ҳамчун рамзи арзиши аслӣ ва пойдори ҳуқуқи башар маҳфуз аст. Маънои ин устувона дар он аст, ки он аввалин эълумияи ҳуқуқи инсон аст, зеро Куруш амр дод, ки қонини бобулиро таҷовуз нақунанд, хонаҳоро вайрон нақунанд ва хонаҳо ва маъбадҳои онҳоро барқарор кард. Пасон, ӯ яҳудиёнро аз асорати Бобил озод кард ва ба онҳо иҷозат дод, ки маъбадро дар Урушалим барқарор кунанд. Ҳамин тариқ, ин аввалин эълумияест, ки дар он ҳуқуқи инсон баён шудааст. Аммо муаррихон ба идеализатсияи Куруш ва ба унвони як ҳокими покқичдону адолатпеша муаррифӣ кардани ӯ шадидан муҳолифанд. Онҳо таъкид мекунанд, ки қонунҳое, ки дар силиндраи Куруш навишта шудаанд, як навъ таблиғ буда, сирф хусусияти декларативӣ доранд. Аммо Созмони Милали Муттаҳид шитоб намекунад, ки аз тезис дар бораи он ки матни аввалин эълумияи ҳуқуқи башар дар устувонаи Куруш навишта шудааст, даст кашад. Матни қонунҳои қадимӣ ба тамоми забонҳои СММ тарҷума шудааст ва нусхаи устувона дар саросари чаҳон намоиш дода мешавад.

Аз Бобил идеяи ҳуқуқи инсон зуд ба Ҳиндустон, Юнон ва ниҳоят ба Рум паҳн гардид. Дар он ҷо ғояи “қонуни табиӣ” ба вучуд омадааст, зеро мушоҳида мешуд, ки одамон ба баъзе қоидаҳои нанавишта дар зиндагӣ пайравӣ мекунанд ва ҳуқуқи Рум ба андешаҳои оқилонае, ки аз табиати ашё бармеояд, асос ёфтааст. Ҳуҷҷатҳои муқарраркунандаи ҳуқуқҳои инсон, аз қабиле Магна Карта (1215), Мурочиатномаи Ҳуқуқ (1628), Конституцияи ШМА (1787), Эълумияи Фаронса дар бораи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (1789) ва Билл оид ба ҳуқуқҳои Амрико (1791), пешгузаштаи бисёр ҳуҷҷатҳои муосир бобати дифоъ аз ҳуқуқҳои инсон маҳсуб мешаванд, ки заминаи пайдоиши онҳо Эълумияи Куруши Кабир мебошад.

Куруши Кабир ба ҳайси ғайри мансубаи сомӣ, ки намояндагӣ аз банӣ Исроил надошт, дар Тавроту Қуръон зикр мегардад. Ба ибораи дигар, номбурда нахустин ва танҳотарин фарде мебошад, ки дар кутуби осмонӣ номашро дарҷ кардаанд. Гузашта аз ин, кутуби мазкур ўро ба сифати раҳнамо ва инсонии муваффақ чихати тасхири қитъаҳо ва шоҳаншоҳи одилу раиятпарвар ба қалам овардаанд. Тибқи маълумоте, ки дар Таврот дарҷ гардидааст, Куруши Кабир муваҳхид асту ба Худойи воҳид итоат мекунанд: “Худованд ба Куруши тадҳиншудаи Худ чунин мегӯяд: Ман аз дасти ростии ту хоҳам гирифт, то ки халқҳоро пеши ту мутеъ созам ва камарҳоро аз камари подшоҳон хоҳам дод, то ки дарҳо

барои ту кушода шаванд ва дарвозаҳо баста нашаванд”. Таврот 22 маротиба аз Куруш ёдовар мешавад ва номбурдари ба ҳайси подшоҳи Эрон муаррифӣ мекунад. Бояд мутазаққир шуд, ки Таврот бобати тасарруфи Бобил аз ҷониби Куруши Кабир иктифо намуда, зимни баррасии масоили бозгашти бани Исроил ба Урушалим таъкид менамояд, ки Куруши Кабир ин амалро бо дастури Яздон роҳандозӣ намудааст. Ба ибораи дигар, яҳудиҳо омили хушбахтии худро дар Куруш дида, ӯро болотар аз рисолати паёмбарӣ ҷой додаанд.

Дар Қуръони маҷид бахше ки мансуб ба ҳикояти Зулқарнайн аст, мутобиқ ба тафсиру шарҳи он пеши назар Куруши Кабир меояд. Албатта, бештари уламо бар ин боваранд, ки мурод аз Зулқарнайн Искандари мақдунӣ мебошад, аммо ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир донишварон ин ақидаро рад карда, далел меоранд, ки ҳадаф аз Зулқарнайн фақат Куруши Кабир маҳсуб мешавад.

Абурайҳони Берунӣ аз зумраи донишмандоне мебошад, ки ҳаводиси дар таърих рухдодаро тибқи далоили таърихӣ баррасӣ кардааст. Аз зумраи осори пурғановати ӯ яке “Осор-ул-боқия” аст, ки бобати санаҳои таърихии ба Куруши Кабир иртиботдошта таваққуф намудааст. Ба қавли номбурда, маҳз Куруши Кабир сарзамини Шомро дигарбора обод мекунад. Илова бар ин, Берунӣ мутмаин аст, ки мурод аз Зулқарнайн дар Қуръон зикргардида подшоҳи Эрон маҳсуб мешавад: “Зулқарнайн марде буд, ки Атракис ном дошт ва бар Сомирус, ки яке аз мулуки Бобил аст, хуруҷ кард ва бо ӯ пайкор кард, то он ки ҷира шуд ва сари Сомирусро бо муйҳо ва ду гесӯе, ки дошт, аз тан биканд ва дод сарро даббоғӣ карданд ва ӯро тоҷи худ қарор дод ва гуфтанд, ки бад-ин сабаб ӯро Зулқарнайн гуфтанд” [3,61].

Зимни пажӯҳиш мутарҷими рисолаи Мавлоно Абдулкаломи Озод, ки “Куруши Кабир - Зулқарнайн” номгузорӣ шудааст, ин истилоҳро мансуб ба Искандари юнонӣ намепиндорад, чунки бо далелҳои овардаш исбот менамояд, ки Зулқарнайн ба Куруши Кабир бештар мутобиқат дошта, зикри коми Искандар бобати тафсири ин вожа иштибоҳи таърих маҳсуб мешавад: “Бар шахси басир маҳфӣ нест, ки Зулқарнайн мазкур дар Қуръони маҷид ғайр аз Искандари юнонӣ аст, чун сифоти онҳо комилан нуктаи муқобили ҳамдигар аст [6,31].

Мутафаккири камназири Юнони Қадим Арасту низ дар асари хеш таҳти унвони “Сиёсат” бобати баҳогузориҳои шахсияти Куруши Кабир таваққуф намуда, ӯро дар рафъи тавочути иҷтимоии ақшор тавсиф менамояд: “Бархе аз подшоҳон монанди Кодрус хатари бандагиро аз сари мардуми худ дур кардаанд. Бархе монанди Куруш кишвари худро аз бардағӣ раҳонидаанд. Ва бархе монанди шоҳони Лосид ва Монӣ ва Мақдунӣ заминҳои тоза барои кишварҳои худ ба даст овардаанд” [4,577].

Ҳеродот дар асари худ «Таърих» доир ба шахсияти Куруш ва усули давлатдорӣ ӯ чунин нигоштааст: “Куруш подшоҳи фурӯтан, баландҳиммат ва родмарди шучоъ буд. Ӯ порсҳоро аз хироч додан раҳонид ва соҳиби империяи ҷаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид... Куруш ҳангоми сохтани роҳҳо дар фосилаҳои муайяни роҳ аломатҳои шинохти роҳро мегузошт. Баъди ҳар панҷ фарсанг бошишгоҳҳои амонатӣ ва баъди ҳар бист фарсанг дар гузаргоҳҳои чорроҳа корвонсарою шаҳракҳои тичоратӣ бунёд менамуданд” [5,178-206].

Дуктур Бостонии Поризӣ зимни баррасии омилҳо ва сабабҳои ғолибияти Куруши Кабир чунин менависад: “Куруш сармашқи ахлоқ ва намунаи як инсонӣ озод ва намояндаи як ҳақиқати руҳониву худӣ, яъне василаи наҷоти бандагонаш аз бардағиву асорат буд” [6,41].

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бобати тасвири қаҳрамонҳои ин шахсияти таърихи ҷаҳонӣ тавачҷуҳ намуда, оқибат ба хулосае меояд, ки номбурда дар аҳди қадим яке аз дурандештарин шоҳаншоҳи мулки Эрон ва соири кишварҳо будааст: “Куруши Кабир дар миёни шоҳаншоҳони аҳди қадим яке аз оқилтарин, боинсофтарин, камозортарин ва дурандештарин шоҳаншоҳ буд, ки бо тамаддунофарӣ давлатсозӣ, инсонпарварӣю адолатпешагӣ ва рафтору ахлоқи ҳамандаш

нуфузи оламгир ёфтааст. Ниёғони мо дар он давраҳои дур тахти парчами Куруши Кабир на танҳо як давлати муқтадиру мутамаркази муштарақ, балки тақдири муштарақ, таъриху фарҳанги муштарақ, забону хатти муштарақ ва расму ойини муштарақро бунёд гузоштанд, ки аз сарчашмаи тамаддуни ориёӣ об меҳӯрд” [7,6].

Манобеи таърихӣ ҳислатҳои башардӯстонаи Куруши Кабирро тасдиқ намудаанд. Инсонияти аз тарафи умум эътирофгардидаи ӯ, ки дар заминаи эътиқоди халқҳо падида омадааст, шахсияти Курушро дар перохани инсоне фаро гирифтааст, ки ба таърихи Осиёву Африқову Аврупо давраи дурахшонро оварда буд. Ӯ зоҳиран аз ҷониби халқҳо хоста буд ва рафта, Осиёро нав кард ва давраи нави таърихи онро оғоз кард. Дар ёди форсизабонон ӯ ҳамчун “падари мардум” боқӣ мондааст, дар ҳоле ки дар анъанаҳои Юнони қадим ва Китоби Муқаддас ҳамчун симои ҳокими хирадманд ва одил эҳтиром гузошта шудааст.

Шӯҳрати Куруш дар замонҳои қадим ба дараҷае бузург буд, ки ба ӯ қобилиятҳои аҷибро нисбат меодаанд. Масалан, ӯ ҷанговарони худро аз рӯи ном мединист ва ба ҳар якеи онҳо эътимод дошт. Рақибони ӯ низ бузургии ӯро эътироф карданд, ки онро анъанаи эллиний тасдиқ мекунад. Ҳарчанд давлати тавоное, ки Куруш ба вучуд оварда буд, дар тӯли ду асри баъдӣ барои Юнон таҳдид мекард, аммо баъдтар юнониён дар бораи ӯ ҳамчун ҳокими хирадманд ва одил сухан мегуфтанд. Дар “Курушнома”-и Ксенофонт тавсифи асосан сохтаи Куруш ҳамчун подшоҳи идеалӣ оварда шудааст.

Ҳеродот менависад, ки Куруш бо мақсади таъмини амнияти сарҳадҳои шимолу шарқии империяи худ бар зидди массагетҳо лашкар кашидааст. Сарфи назар аз ғалабаи аввал, амалиёти кишваркушоии Куруш бар зидди массагетҳо барои ӯ ба таври ҳузнангез анҷом мепазирад. Дар набарди шадид қариб тамоми лашкари Эрон мағлуб мегардад ва шоҳ Куруш кушта мешавад. Ба гуфтаи Ҳеродот, Томирис “малика”-и массагетҳо барои марги писараш Спаргапис аз Куруш интиқом гирифта, амр медиҳад, ки ҷасади ӯро пайдо кунанд ва сарашро ба машки шароби пур аз хун тар карда, бо ҳамин ба ӯ имконият медиҳад, ки ташнагии бесериашро ба хун бишканад [5,201].

Куруш 29 сол ҳукмронӣ кард ва дар Пасаргод ба хок супурда шуд, ки дар он ҷо мучассамае, ки қабри ӯ маҳсуб мешуд ва ба услуби мақбараҳои Осиёи Хурд шабоҳат дорад, боқӣ мондааст. Дар назди ин қабр матни кутуб ва хоксори сунъии форсӣ бо булӣ - “Ман Куруш, подшоҳ, аз силсилаи Ҳахоманиш” қандакорӣ карда шудааст. Ҳамчунин, ин мақбараро як махлуқи болдоре бо либоси шоҳии эломӣ ва бо сарулибоси худоёни мисрӣ посбонӣ мекунад.

Дар воқеъ, корномаи Куруши Кабир бинобар бозёфти Устувонаи ӯ дар Бобил имкон фароҳам овард, ки номбурдаро аз дидгоҳи дигар баррасӣ кунанд, чунки Куруши Кабир дар баробари донишмандии илми ҳарб, боз донишманд низ будааст ва сарчашмаҳои ин ҳақиқатро ошкор сохтаанд. Аммо моро зарур аст, ки бобати омӯзиши хусусияти хоси давлатдорӣи Куруш ба маъхазҳои ҳанӯз дар китобхонаҳои сатҳи ҷаҳонӣ маҳфуз монда мурочиат кунем ва парда аз он ҳақиқат, ки то кунун зери ниқоби бетаҳқиқӣ афтадааст, бардорем. Ҳамчунин, моро аз лавозим аст, ки зимни таҳқиқи сарчашмаҳои пайгирӣ аз ҳақиқати таърих кунем то иштибоҳоти таърих ошкор гардад

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдурраҳмон Ибни Халдун. Муқаддима (иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 2. - Душанбе: 2019, - 704 с.
2. Абуалӣ Балғамӣ. Таърихи Табарӣ. Дар ду ҷилд. Ҷилди I. - Техрон: 2001, - 824 с.
3. Абурайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия. - Душанбе: Ирфон, 1990, - 432 с.
4. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т. 4. - М.: Мысль, 1983, - С. 374-644.
5. Геродот. История. Кн.1. -М.: 1972, - С. 177.
6. Мавлоно Абдулкаломи Озод. Куруши Кабир - Зулқарнайн, - Душанбе: Адиб, 2019,-240с.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагир. - Душанбе: Эр-граф, 2016, - 364 с.

ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

В данной статье рассматривается роль Кира Великого в развитии прав человека и её значение. По мнению автора, Декларация Кира Великого считается историко-правовым источником по правам и свободам человека и, в соответствии с гуманистическими стандартами, играет ключевую роль в прогрессе и развитии правовых отношений, особенно прав и свобод человека в древности и в наше время.

Автор утверждает, что Кир Великий снискал мировую славу в истории человеческой цивилизации благодаря своей мудрой политике экспансии, созданию могущественной и централизованной арийской империи, новому способу управления и совершенной форме государственности, реформам в военной сфере, расширению торговли и мерам по обеспечению достойной жизни народа, особенно обеспечению справедливости и защите права на достоинство народов, населявших его территорию.

Ключевые слова: Кир Великий, Декларация прав человека, цивилизация, культура, политика

DECLARATION OF HUMAN RIGHTS

This article examines the role of Cyrus the Great in the development of human rights and its significance. According to the author, the Declaration of Cyrus the Great is considered a historical and legal source on human rights and freedoms and, in accordance with humanistic standards, plays a key role in the progress and development of legal relations, especially human rights and freedoms in ancient times and in our time.

The author argues that Cyrus the Great gained worldwide fame in the history of human civilization due to his wise policy of expansion, the creation of a powerful and centralized Aryan empire, a new way of governing and a perfect form of statehood, reforms in the military sphere, expansion of trade and measures to ensure a decent life for the people, especially ensuring justice and protecting the right to dignity of the peoples inhabiting his territory.

Keywords: Cyrus the Great, Declaration of Human Rights, civilization, culture, politics

Дар бораи муаллиф:

Курбонова Ширин Исмоилова, доктори илмҳои таърих, сарҳодими шуъбаи Осиеи Чанубу Шарқии Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: +992 904016443.

Сведения об авторе:

Курбонова Ширин Исмоилована, доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела Юго-Восточной Азии Института изучения проблем стран Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: +992 904016443.

About the author:

Qurbonova Shirin Ismoilovana, Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher of the Southeast Asia Department of the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: +992 904016443.

ТАҒЙИРОТ ДАР УСУЛ ВА ҚОИДАҶОИ МУБОРИЗАИ ЗИДДИТЕРРОРИСТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

ҚОСИМШО ИСКАНДАРОВ

Сарҳодими илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти
омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар мақола раванди тағйирот дар усул ва қоидаҳои муборизаи зиддитерроистӣ дар сиёсати кишварҳо дар даврони ҷаҳонишавӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ба ақидаи муаллиф дар стратегияи муқобила бо терроризм ва вобаста ба ҳадафҳои давлатҳо ду тамоюли вучуд дорад. Яке хатари истифодаи ҳуқуқ аз тарафи баъзе кишварҳои бузург барои анҷом додани амалиётҳои пешгирикунандаи зиддитерроистӣ, бидуни мавҷудияти асосҳои кофӣ ба он. Дувум, афзоиши тамоюли нармиш, барқарорӣ таомул ва ҳатто муомила бо гурӯҳҳои террористӣ ё бо ибораи дигар ба роҳ андохтани бозиҳои дугона.

Муаллифи мақола дар асоси истифода аз равишҳои таҳлилӣ ва системавии таҳқиқот исбот намудааст, ки ин сиёсатро аксари кишварҳо пайравӣ менамоянд ва ҳақиқати ба “Толибон” супурдани қудрати сиёсӣ дар Афғонистон, ба қудрат расонидани созмони террористии Ҳайат Таҳрир аш Шом (ҲТШ) дар Сурия, намунаи возеҳи таомул ва ҳамкорӣ бо ин гурӯҳҳо мебошад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Сурия, гурӯҳҳои террористӣ, таомул, рӯйхати гурӯҳҳои террористӣ, амният, рақобатҳои геополитикӣ, Толибон, ДИИШ Хуросон

Раванди ҷаҳонишавӣ ба мундариҷа ва шаклҳои зуҳури терроризм таъсири назаррас гузоштааст. Аз ибтидои асри XXI терроризм аз амалҳои парокандаи хушунат ба таҳдиди асосҳои сохтори иҷтимоии бисёре аз аъзои ҷомеаи байналмилалӣ ва омили дарозмуддати бесуботсозии муносибатҳои байналмилалӣ табдил ёфтааст. Вобаста ба ин, дар робита ба терроризм ва ҳадафҳои кишварҳои бузург ду падидаи ба ҳам муҳолиф ба назар мерасад: яке хатари истифодаи ҳуқуқ аз тарафи баъзе кишварҳои бузург барои анҷом додани амалиётҳои пешгирикунандаи зиддитерроистӣ, бидуни мавҷудияти асосҳои кофӣ ба он. Дувум, афзоиши тамоюли нармиш, барқарорӣ таомул ва ҳатто муомила бо гурӯҳҳои террористӣ. Тамоюли дувум ҳам гарчанде зоҳиран аз тарафи баъзе давлатҳо ба хоҳири таъмини субот ва амният хонда мешавад, аммо дар пушти пардаи он пеш аз ҳама манфиатҳои геополитикӣ, амниятӣ, иқтисодӣ ва дигар ҳадафҳои давлатҳо нуҳуфтаанд.

Дар ду даҳсолаи асри XXI чандин намунаҳои аз ин сиёсатҳо ва стандартҳои дугонаи зиддитерроистиро мушоҳида намудаем. Дар муайян намудани шаклу равишҳои аз байн бурдани таҳдидҳои террористӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мувофиқат вучуд надорад, зеро то имрӯз таърифи ягонаи терроризм мавҷуд нест. Аз ин рӯ, муносибат ба ин созмонҳои террористӣ яқсон набуда, ҳатто дар байни кишварҳои як минтақа (масалан Осиёи Миёна) ё аъзои як паймон ба мисли Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) ё Созмони Паймони амнияти дастаҷамъӣ (СПАД) вобаста ба мановеи миллии ин кишварҳо муносибат фарқ мекунад. Дар ин сурат муборизаи дастаҷамъӣ бо терроризм ё номумкин аст ва ё самара намедихад. Изҳорот ва катъномаҳои қабулшуда дар ин созмонҳои ҳамгироии минтақавӣ ба даст ёфтан ба натиҷаи муассир дар мубориза бо терроризм камтар таъсир доранд.

Ҳатто дар сатҳи миллӣ, масалан дар Ҷумҳурии Исломи Афғонистон, ки дар тӯли 20 сол бо “Толибон” дар ҳоли ҷанг буд, муносибат бо он яқсон набудааст ва таърифи ягона аз “Толибон” шакл нагирифт. Президент Ҳомид Карзай (2001-2014) толибонро ҳамеша “бародар”, “бародарони озурдахотир” меномид. Ашраф Ғанӣ онҳоро “муҳолифони сиёсӣ” хитоб мекард, бахши дигари раҳбарияти сиёсӣ ва низомии кишвар бо “Толибон” ҳамчун “гурӯҳи террористӣ” муносибат дошт. Ин дар

ҳоле буд, ки дар Гузориши солонаи Департаменти давлатии ИМА барои соли 2015 Толибон бо ба роҳандозии 1093 ҳамлаи террористӣ ва куштани беш аз 4500 нафар дар садри гурӯҳҳои террористӣ ҷой гирифтааст. Номҳои гурӯҳҳои ДИИШ ва Бока Ҳарам аз Нигерия дар ҷадвал баъд аз “Толибон” ҷой гирифта буданд”[12].

Вобаста ба ин, яке сабабҳои асосии муваффақият пайдо накардани давлат дар мубориза бо “Толибон” ҳамин муносибати ноҳамгун ва ҳимояти ғайримустақими “Толибон” дар раддаҳои болоии давлат ба ҳисоб меравад.

Падидаи дигари зиду нақиз дар амалияи мубориза бо терроризм ин аст, ки ҳатто бо вучуди дар рӯйхати созмонҳои террористӣ дохил будани ин ва ё он созмон ин ҳақиқат дар баъзе аз кишварҳо як навъ амали зоҳирӣ доништа мешавад, ки ба муносибати он давлат ва ин созмони террористӣ камтар таъсир мегузорад.

Ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои геополитикии худ кишварҳои бузург бо баъзе аз гурӯҳҳои террористӣ на танҳо таомул, балки муомила анҷом медиҳанд, аз гурӯҳҳои террористӣ ҳамчун неруи ниёбатӣ истифода мешавад, ба онҳо кумаки молӣ ва таслиҳотӣ расонида мешавад. Мо инро дар муносибати баъзе аз кишварҳо бо ДИИШ, “Толибон” ва баъзе дигар созмонҳо мушоҳида мекунем.

Дар муқаддимаи китоби муҳаққиқони риштаи ҳуқуқи байналмилали Донишгоҳи Техрон Амир Фомил Завор Ҷалолӣ ва Иброҳим Баҳмани Ҷалолӣ, ки ба қалами устои Донишкадаи ҳуқуқ ва улуми сиёсии ҳамин донишгоҳ доктор Саид Фазлуллоҳ Мусавӣ тааллуқ дорад, чунин омадааст: “Агар чи дар зоҳир Ғарб, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) худро муҳолифи ин гурӯҳҳо (ДИИШ, “Ҷабҳат-ан-Нусра” ва ғайра-Қ.И.) қаламдод мекунад ва шояд дар кулл ҳам, бо тавачҷуҳ ба иқдомоти хушунатомез онҳо маҷбуранд худро дар сатҳи афкори умумӣ муҳолифи онҳо нишон диҳанд, вале метавон гуфт дар ниҳоят тасмимашон чунин аст, ки дар ҳоли ҳозир аз онҳо ҳимоят кунанд, то бо кумаки онҳо дар баробари ҳукуматҳои Ҷабҳаи муқовимат, ҳамчун Ироқ, Сурия ва Лубнон биистанд ва онҳоро аз миён бардошта ва ба ҷойи онҳо ҳукуматҳои созишкор ва мутеъро ҷойгузин кунанд”[9,7].

Як намунаи тозае аз ифшои бозиҳои дугонаи кишварҳои Ғарб бо гурӯҳҳои террористӣ изҳороти вазири мудофияи Ҷумҳурии Ислонии Покистон (ҶИП) Ҳоҷа Муҳаммад Осиф бо хабарнигори “SKY NEWS” мебошад, ки телевизиони Тоlo news - и Афғонистон дар барномаи хабарии соати шаши 25 апрели соли 2025 онро пахш намуд. Ҳоҷа Муҳаммад Осиф аз пуштибонӣ аз гурӯҳҳои террористӣ дар Афғонистон иқрор кард, аммо гуфт: ” Мо ин корҳои касифро (пуштибонӣ аз гурӯҳҳои террористиро-Қ.И.) се даҳа аст, ки барои Амрико, Бритониё ва соири кишварҳои Ғарб анҷом додаем ва акнун ин кор ба мо нисбат дода мешавад”[13].

Таҷрубаи Афғонистон нишон медиҳад, ки бо оғози музокироти “Толибон” ва ИМА дар Давҳа аз тариқи расонаҳо ва мусоҳибаю суҳанронҳои намояндагони давлатӣ ва баъзе аз расонаҳо як сиёсати қабоҳатзудой нисбати толибон пеш гирифта шуд, кӯшиш мешуд аз онҳо як чеҳраи нав бисозанд. Ҳайатҳои “Толибон” акнун дар сатҳи баланд дар кишварҳои хориҷӣ пазируфта мешуданд, дар миёни ин кишварҳо барои даъвати “Толибон” ва баргузор намудани даври музокироти навбатӣ ҳатто як навъ рақобат оғоз гардида буд. Намояндагони олирутбаи баъзе кишварҳо (ба истиснои Тоҷикистон) ба Давҳа сафар намуда, бо ҳайати “Толибон” музокира анҷом медоданд, яъне барои ин кишварҳо маълум буд, ки “Толибон” ҳукумати ояндаи Афғонистон мебошад ё ҳадди аққал ҳукумати оянда дар меҳвари “Толибон” таъсис хоҳад ёфт. Дар ҳоле ки Толибон дар қонунгузори баъзе аз ин кишварҳо як гурӯҳи террористӣ шинохта мешуд ва ин гурӯҳ бо Ҳукумати расмии Афғонистон, ки ин давлатҳо ҳамкорӣ мекарданд, дар ҳоли ҷанг қарор дошт.

ИМА ҳам ба таври ҷиддӣ кӯшиш накард, то музокира бо “Толибон”-ро маршрут ба ҷалби ҳукумати расмии Афғонистон ба ин гуфтугӯҳои сулҳ созад - ин корро ба марҳилаи баъдӣ гузошт. Аммо бо имзои Созишномаи Давҳа ва хуруҷи неруҳои НАТО аз Афғонистон “Толибон” ба музокира бо давлати қонунии ин кишвар дигар

ниёз надоштанд ва маълум буд, ки дар сурати ихроҷи неруҳои амрикоӣ артиши Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон (ҶИА) руҳияи худро ба зудӣ аз даст медиҳад. Чунончун ба мушоҳида расид неруҳои ҳакумати баъд аз ин ба истиснои чанд шахр дар шимоли кишвар дигар муқовимат накарданд. Ба ифодаи бисёр дақиқи қораманди аршади Шурои амнияти миллии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, узви ҳайати амрикоии музокирақунанда дар Давҳа Лиза Гертос “Мо (Амрико-Қ.И.) Афғонистонро ба толибон мисли торт дар рӯзи таваллуд тухфа қардем”[1].

Ақнун “Толибон” дар баъзе аз кишварҳо дигар таҳдид махсуб намешаванд. Баъзе қорамандон исбот қардани мешаванд, ки “Толибон” амниятро таъмин қардаанд, теъдоди амалҳои террористӣ хеле қам шудааст. Қарчанде маълум аст, ки дар давраи ҷумҳурият ҳамина қангҷӯёни “Толибон” амниятро ҳалалдор меқарданд, қуноне дар боло ишора қардид, ақсари амалҳои террористиро онҳо анҷом меқарданд (қарчанде ҳамон давра қам бо вучуди истифода аз усулҳои террористии мубориза баъзе аз кишварҳо “Толибон”-ро як неруи милли-озодихоӣ меқонданд). Ба ҳусус дар сиёсати Россия ва Эрон нисбат ба “Толибон як қарҳиши қиддӣ ба вучуд омад, ки яке аз омилҳои асосии он рақобатҳои геополитикӣ бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) ва дар қамқуь Қарб буд. Қам Россия ва қам Эрон на танҳо ҳуруҷ, балки шикасти Амриқоро дар Афғонистон меқостанд. Аз ин рӯ, иттилооте дар қорай қамқорҳои Россия ва Эрон Эрон бо Толибон вучуд дошт ва қуфта мешуд рақбарии собиқии “Толибон” Мулло Ақтар Мансур мақз дар боқашт аз Эрон ҳадафи ҳавопаймоҳои бесарнишини амриқоӣ қарор қарифта, ба ҳалокат расид. Дар шиносномаи Мулло Ақтар Мансур ба номи шахрқанди Покистон Муҳаммад Валӣ, ки дар мошини суқта пайдо қардид, дар қамон рӯзе, ки қушта шуд, яъне 21 майи соли 2016 муқри қузарқохи сарқадии Эрон қузошта шуда буд.

Қуфтқуъ ва робитаҳои Россия қам то сарқадии даъвати толибон ба Масқав дар доираи Қормати Масқав ва қайра афзоиш ёфтанд. Аммо маълум буд, ки Амрико намеқузорад ташақбуси музоқира бо Толибон ва сулҳсозӣ дар Масқав бошад ва музоқиротимуқтақиро бо Толибон дар Давҳа оғоз қард. Натиқай муқолифатқоихоӣ Амрико бо рақибони геополитикиаш имзои созишномаи Давҳа дар соли 2020 ва ниқоят ҳуруҷи неруҳои амриқоӣ аз Афғонистон ва интиқоли қудрат ба Толибон аст.

Имрӯз сиёсати умумии боқигарони сақнаи геополитикии Афғонистон зоқирани қилавқирӣ аз қанги нави доқили дар ин кишвар аст. Бинобар ин, ҳеч яке аз қуруқҳои муқолиф ва қабқаҳои муқовимати зидди толибонӣ дастқирӣ намеёбанд. Толибон як воқеият дониста мешавад, ки бо он бояд таомул суқат қирад ва қузашта аз он толибонро дар мубориза бо терроризм шарикӣ худ меқонанд. Бо вучуди ин, кишварҳои қамсоя аз ҳузури қуруқҳои террористии қоричӣ дар ҳоқи Афғонистон ниқарон мебошанд. Зеро беш аз 20 созмони террористӣ ба шумули “Вилояти Хуросони ДИИШ” (бо қарори Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 2015 ташиқолоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф шудааст), “Ал-Қоида” (бо қарори Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 мартии соли 2006 ташиқолоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф шудааст), “Ансорулло” (бо қарори Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2012 ташиқолоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф) ва қайра то имрӯз дар Афғонистон ҳузур доранд ва қорой кишварҳои қамсоя тақдид ҳисобида мешаванд. Президенти Ҷумҳурии Ёзбекистон Ш.М. Мирзиёев дар қараёни мулоқоти сарони “Осиёи Марқазӣ - Иттиқоди Аврупо” дар Самарқанд “бо таассуфи амиқ” изқор намуд, ки “қомеаи қақонӣ тамоми тақдидотеро, ки аз Афғонистон сар меқанад дасти қам меқирад”[3]. Дар қоробари ин, ақсари давлатҳои минтақа ба ин боқаранд, ки бо роқи қамқорӣ бо Толибон, қалби Толибон ба лоиқаҳои инвеститсионӣ ва барқарорсозии инфрасоқтори иқтисодию иқтимоии Афғонистон имқони қоқиши тақдидҳои амниятӣ вучуд дорад. Зими ин, дар фарқият аз кишварҳои Қарб баъзе қамсояҳои Афғонистон ҳатто масъалаҳои ташиқили давлати инқлузивӣ, таъмини ҳуқуқи қанону духтарон ва ақаллиятҳои миллию мақзақиро ба қайси шартҳои қамқорӣ матрақ намеқунанд, ки

ҳалли онҳо заминаи таъмини сулҳу суботро дар Афғонистон фароҳам хоҳад кард. Корманди аршади илмии Институти давлатии равобити байналмилалӣи Вазорати корҳои хориҷии ФР А.Князев, ки дар мусоҳибаи худ бо хабаргузори “Тасним”[2] -и Ҷумҳурии Ислонии Эрон бисёре аз пахлуҳо ва назокатҳои сиёсати Россияро дар Афғонистон бармало намудааст, бовар дорад, ки “ дар ҳоли ҳозир имкони эҷоди як давлати фарогир вучуд надорад, зеро ҷунбиши “Толибон танҳо неруи сиёсии мавҷуд ҷӣ дар дохили кишвар ва ҷӣ дар сатҳи байналмилалӣ аст”[2].

Як тағйироти дигари муҳим дар усул ва сиёсати зиддитеррористии кишварҳо ин аст, ки дар рӯйхати созмонҳои террористии СММ ва ҳатто худ ин давлатҳо қарор доштани ин ё он созмон (мушаххасан “Толибон”) барои густариши ҳамкориҳо камтар аҳамият дорад. Профессор А.Князев мегӯяд: “Дар мавриди Афғонистон як тафовут вучуд дорад ва он ҳам ин аст, ки дар Созмони Милал ҷунбиши “Толибон” ҳамчунон ба унвони як гурӯҳи террористӣ арзёбӣ шудааст. Вале, аз тарафи дигар, дар Қонуни асосии Россия асле вучуд дорад, ки бартари Қонуни асосии Россия бар ҳуқуқи байналмилалро мавриди таъкид қарор дода ва ин асл ба раҳбарии Россия, аз ҷумла дар робита ба Афғонистон озодии амали бештар медиҳад”[2]. Ишораи А.Князев дуруст аст, аммо агар СММ ва ҳуқуқи байналмилалро ҳам ба назар нагирем мувофиқи қонунгузори миллии Россия бояд бо созмоне, ки террористӣ эътироф шудааст, ҳеч гуна ҳамкорӣ ва ба хусус созиш сурат нагирад. “Толибон” бо қарори Суди Олии ФР аз 14 феввали соли 2003 созмони террористӣ эътироф шуда, фаъолиятҳои дар Россия мамнуъ гардид[7].

Қонуни федералии ФР “Дар бораи муқовимат ба терроризм”[8] усулҳои асосӣ, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии пешгирӣ ва мубориза бо терроризмро муайян намудааст. Тибқи банди 6, моддаи 24 ҳамин қонун фақат Суди Олии ФР бо пешниҳоди Прокурори генералӣ ва ё муовинони ӯ, метавонад дар сурати мавҷудияти фактҳо дар бораи он ки ин созмон баъд аз ворид кардан ба рӯйхати зикргардида фаъолияти худро дар самти таблиғ, ҳақ доништан ва дастгирии терроризм, инчунин содир кардани ҷиноятҳои дар моддаҳои 205-206, 208, 211, 220,221, 277-280, 282.1-282.3, 360 и 361 Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия пешбинишуда хотима бахшидааст, мамнуъияти фаъолияти созмон, аз ҷумла созмонҳои хориҷӣ ва байналмилалро, ки дар рӯйхати ягонаи федералӣ ворид гардида, тибқи қонунгузори ФР террористӣ эътироф шуданд, боздорад[8]. Аммо то аз рӯйхати созмонҳои террористӣ хориҷ кардани Толибон дар 17 апрели соли 2025 бо он ҳамкорӣ мешуд, яъне дар амалия муносибат бо Толибон бо қонунгузори ФР дар муҳолифат қарор дошт. Ҳамин зиддияти амалия бо қонунгузори Россияро водор кард, то “Толибон”-ро аз рӯйхати созмонҳои террористӣ хориҷ созад.

Ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Қирғизистон ҳам бо ҳамин далелҳо номи “Толибон”-ро аз рӯйхати миллии созмонҳои террористӣ хориҷ карданд. 29 декабри соли 2023 Ҷумҳурии Қазоқистон ин қорро анҷом дод ва намояндаи Вазорати корҳои хориҷии Қазоқистон Айбек Смадияров ба хабарнигори Tengrinews.kz ин хабарро тасдиқ кард. Зимни ин, таъкид намуд, ки “тибқи қатъномаҳои Шурои амнияти СММ, ки иҷрои онҳо ҳатмӣ мебошад, “Ҷунбиши Толибон” дар рӯйхати созмонҳои аз тарафи Шурои амнияти СММ террористӣ эътирофшуда дохил намебошад”[4]. Дар ҳоле, ки баъд аз нашри Қарори Суди Олии ФР дар бораи боздоштани мамнуъияти “Толибон” дар рӯйхати созмонҳои террористӣ дар Россия намояндаи СММ Стефан Дюжаррик изҳор кард, ки мақоми “Толибон” дар СММ мисли пештара боқӣ мондааст. “Ҷунбиши Толибон” дар СММ ба рӯйхати созмонҳои террористӣ шомил гардидааст ва нисбат ба он таҳримҳои Шурои Амнияти ин созмони байналмилалӣ амал мекунанд[5].

Дар моҳи сентябри соли 2024 дар сомонаи Прокуратураи генералии Қирғизистон рӯйхати навшудаи иборат аз 20 созмон, ки фаъолиятҳои дар ин кишвар мамнуъ эълон шудааст, ба нашр расид. Дар ин рӯйхат номи “Толибон” мавҷуд нест[6].

Тачрибаи баъдӣ нишон хоҳад дод, то кадом дараҷа Маскав ва Бишкеку Остона ба ҳадафҳои стратегии худ дар самти Афғонистон ноил мегардад. Аммо як чиз мусаллам аст, ки ин кишварҳо бо ин иқдоми худ боз як қадами муҳим дар роҳи де-юре машруъият бахшидан ба “Толибон” гузоштанд.

Аммо, аз тарафи дигар, ин чиз ҳам рушан шудааст, ки масъалаи ба таври расмӣ ӯ де-юре эътироф нашудани Толибон ҳам барои ҳамкорихо ва табодули сафирон ва ғайра камтар монет мешуд. Фақат сатҳи намояндаҳои дипломатӣ пасттар буд Гузашта аз он, баъзе коршиносон ба ин назаранд, ки ҳуди масъалаи ба таври расмӣ эътироф кардан ва эътироф накардани “Толибон” ба таври сунъӣ дар фазои сиёсии байналмилалӣ ворид шудааст ва аз тариқи расонаҳо дар афкори умумӣ ҷой дода шудааст. Яъне ин ба он маъност, ки зарурат ба эътирофи расмӣ давлати “Толибон” нест. “Афғонистон ва Россия ба унвони ду кишвар дар соли 1919 равобити дипломатӣ барқарор карданд ва ин равобит аз он замон қатъ нашудааст”[2]. Яъне тафсир аз ҳукуки байналмилалӣ ҳам дар ҷомеаи ҷаҳонӣ яқсон нест, иҷрои қатъномаҳои СММ барои баъзе аъзои он хислати тавсиявиरो касб кардаанд.

Ин аст, ки аксари давлатҳо новобаста аз он ки ҳукумати “Толибон”-ро ба расмият намуносанд, де-факто кӯшиш доранд бо Қобул ҳамкорихоро ба роҳ монанд ва инро як роҳи коҳиши таҳдидҳои амниятӣ ба кишварҳо ва албатта ҳифзи манофеи миллии худ медонанд. То кучо метавонад ин сиёсат ба коҳиши таҳдидҳои амниятӣ мусоидат кунад дар оянда хоҳем дид. Аммо, баъди ба қудрат расидани “Толибон” дар Афғонистон коршиносон пешгӯӣ мекарданд, ки тачрибаи Афғонистон гурӯҳҳои террористиро рӯҳбаланд ва ҳастаҳои хуфтаи террористиро дар дигар кишварҳо бедор хоҳад кард. Ба навиштаи муҳаққиқи афғонистонитабори Россия Омар Нессар дар сафҳаи Telegramи ӯ “аслан вазъияти баамаломата падидаи камназири таърихӣ мебошад. “«Толибон»” аввалин ҷунбиши ҷиходие мебошад, ки на танҳо пирӯзии сиёсӣ низомӣ ба даст овард, балки дар сатҳи ниҳодҳои давлатӣ зоҳиран эътироф гардид. Ин барои гурӯҳҳои дигари ҷиходӣ метавонад ҳамчун модели машруъият барои ба даст овардани ҳадафҳои ҳамсон истифода шавад”.

Ҷуноне ба мушоҳида расид, баъд аз се сол ин тачруба дар Сурия истифода шуд ва давлати Башор Асад сарнагун гардида, қудрати сиёсӣ ба созмони “Ҳайят Таҳрир аш Шом” (ХТШ- дар як қатор кишварҳо, аз ҷумла Россия ташкилоти террористӣ эътироф шудааст) бо роҳбарии Аҳмад ал-Шараа, ки бо таҳаллуси Абу-Муҳаммад ал-Ҷулони машҳур буд, дода шуд. Асоси ин созмонро ҷангҷӯёни созмони дигари террористии «Ҷабҳат ан-Нусра» (бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 2015 ташкилоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф гардидааст) ташкил доданд, ки ба он Аҳмад ал-Шараа роҳбарӣ мекард. Аҳмад ал-Шараа аз соли 2003 узви “Ал-Қоида” буд ва соли 2005 ба маҳбаси амрикоии «Кэмп-Букка» афтид. Дар ҳамон ҷо бо роҳбари ояндаи ДИИШ (бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 2015 ташкилоти террористӣ ва экстремистӣ эътироф гардидааст) Абубакр ал Бағдодӣ шинос шуд ва бо ҳидояти ӯ соли 2011 “Ҷабҳат ан Нусра”-ро ташкил намунааст.

Баъзе аз мутахассисон ба ин ақида мебошанд, ки маҳз маҳбасҳо дар ташкили созмонҳои террористӣ интиҳоби роҳбарони онҳо ва ҷалби ҷангҷӯён ба онҳо мусоидат менамоянд. Яке аз фармондеҳони бонуфузи ДИИШ бо таҳаллуси Абу Аҳмад дар мусоҳиба бо хабарнигори рӯзномаи Guardian's Мартин Чулов (Martin Chulov) аз ҷиғунагии зуҳури созмони террористӣ дар дохили маҳбаси амрикоии «Кэмп-Букка» дар Ироқ парда бардоштааст. Абу Аҳмад мегӯяд, ки Абубакр ал Бағдодӣ дар маҳбас худро озод ҳисс мекард, бо маҳбусини дигар лагерҳо бисёр озод вохурӣ менамуд. Бо ибораи дигар, барои амрикоӣҳо одами худӣ ҳисоб мешуд. Артиши Амрико ӯро хеле эҳтиром мекард”[10]. Яъне дар муқоиса бо зиндонӣ дигар ӯ озод буд ва бо касе меҳост вохурӣ мекард, ба қавли Абу Аҳмад дар ҳамин давра стратегияи нави таъсиси Давлати исломӣ аз тарафи Бағдодӣ дар пеши ҷашми мо таҳия гардид. Агар дар Ироқ

зиндони амрикоӣ намебуд ҳоло ташкилоти Давлати исломӣ ҳам вучуд намедошт. Кэмп-Букка як фабрика буд. Ин ҳамаи моро сохт, иделогияи моро ташаккул дод”-мегӯяд Абу Аҳмад[10].

Ҳамин тавр, бо назардошти таҷрубаи Афғонистон ва Сурия эҳтимол дорад дар кишвар ва ё кишварҳои дигаре вазъияти мушобех такрор ёбад.

Агар қор аз рӯи ин сенария идома пайдо кунад ва манфиати абаркудратҳо тақозо намояд, дар оянда эҳтимол муносибат ҳатто бо “Вилояти Хуросони ДИИШ” ё баъзе дигар созмонҳои хатарноки террористӣ, ки дар Афғонистон ҳузур доранд, ҳам тағйир ёбад.

Баъд аз хатми даргириҳо дар Сурия ин “интернатионали террористӣ”, ки дар миёни онҳо шахрвандони кишварҳои Осиёи Марказӣ кам нестанд, ба ҷойи дигар интиқол дода мешавад. Ҳамин ҳоло иттилоот дар бораи пайдо шудани яҷейкаҳо ХТШ дар Афғонистон интишор мешавад. Бар асоси гузориши рӯзномаи "Economic Times" ҷопи Ҳиндустон, ҳоло дар Афғонистон исломгароёни сурии зодаи Осиёи Марказӣ, ки қаблан дар даргириҳои Сурия ширкат доштанд, шиносӣ шудаанд ва ин мавзӯ нигарониҳои Толибон, кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҳиндро ба бор овардааст. Ба қавли ин рӯзнома “ин исломгароён дар вилоятҳои Бадахшон, Бағлон ва Ҳирот мустақар буда, ба амнияти маҳаллӣ таҳдид мекунад ва эҳтимол дорад, ки паёмадҳои манфии онҳо ба Тоҷикистон, Узбекистон ва Ҳинд бирасад”[11].

Ҳамин тавр, як назари кӯтоҳ ба сиёсати зиддитерроисти кишварҳо нишон медиҳад, ки усулу қоидаҳои мубориза бо терроризм тағйир ёфтаанд. Ба он рақобатҳои геополитикӣ, манфиатҳои тичоратию иқтисодии давлатҳо ва дигар омилҳо таъсир гузоштаанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Аз суҳанронии роҳбари “Раванди сабз”, собиқ ноиби аввали президенти ЦИА Амрулло Солеҳ дар конфронси “Ояндаи Афғонистон. Гуфтугӯи стратегӣ дар бораи сулҳ ва геополитика” дар Академияи геополитикаи Париж, Фаронса, 22 апрели соли 2025//

2. Афғонистон дар муодилои Россия: нигаронӣ ё фурсати геополитикӣ. Манбаи электронӣ: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1404/02/10/3302433/>-افغانستان-در-معادلات-روسية-نگرانی-یا-فرصت-ژئوپلیتیکی- [4.05.2025].

3. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на первом саммите «Центральная Азия – Европейский Союз»// <https://president.uz/ru/lists/view/8023> [санаи мурочиат: 04.04.2025].

4. Казахстан исключить «Талибан» из списка запрещенных организаций. Электронный ресурс: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazakhstan-isklyuchit-taliban-spiska-zapreshennyih-521787/ [санаи мурочиат: 29.02.2025]

5. Статус “Талибана” в ООН остается прежним. Электронный ресурс: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/23714359> [санаи мурочиат: 17.04.25]

6. Талибан“ исключен из списка террористических организаций в Кыргызстане// https://tengrinews.kz/sng/taliban-isklyuchen-spiska-terroristicheskikh-organizatsiy-547143/?utm_source=chatgpt.com [санаи мурочиат: 06.05.2025].

7. Национальный антитеррористический комитет. Решение Верховного Суда РФ от 14 февраля 2003 г. № ГКПИ 03-116. Электронный ресурс: <http://nac.gov.ru/print/zakonodatelstvo/sudebnye-resheniya/reshenie-verhovnogo-suda-rf-ot-14-fevralya.html> [санаи мурочиат: 14 .02.2003]

8. Федеральный закон от 06.03.2006 № 35-ФЗ “О противодействии терроризму”. Редакция от 28 февр. 2025. Электронный ресурс: https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1746685925&tld=ru&lang=ru&name=О_protivodeystvii_terrorizmu.pdf&text=Федеральный%20законо%20«О%20борьбе%20с%20терроризмом»&url=https%3A%2F%2Fsh-miloslavskaya-r62. [Санаи мурочиат: 25.04.2025]

9. Чалолӣ, Амир Фомил Завор, Чалолӣ, Иброҳим Баҳманӣ. ДОИШ: реша, ақоид, ташкилот, иқдомот, манобеи моли (ривояте мутафовит аз созмонёфтатарин гурӯҳи террористии ҷаҳон). Техрон, 2016.

10. Isis: the inside story. Электронный ресурс: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/11/sp-isis-the-inside-story> [санаи мурочиат: 11.02.2025]

11. Islamists from Syria in Afghanistan raises alarm bells in region and India// <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/islamists-from-syria-in-afghanistan-raises-alarm-bells-in-region-and-india/articleshow/120447016.cms?from=mdr> [санаи мурочиат: 20.04. 2025].

12. Taliban Tops Terror Attack Log: US State Department Электронный ресурс: <https://tolonews.com/afghanistan/taliban-tops-terror-attack-log-us-state-department> [санаи мурочиат 08.06. 2025]

13. TOLONews - 6pm News - 25 April 2025// <https://mail.google.com/mail/u/0/#label/FMfcgzQbdrQQSHnkrIshBvGsNcLSLcxL> [санаи мурочиат: 25.04. 2025]

ИЗМЕНЕНИЕ ПРИНЦИПОВ И ПРАВИЛ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ПОВЕСТКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье исследуется процесс изменения принципов и правил антитеррористической борьбы в политике стран в эпоху глобализации.

По мнению автора, существуют две тенденции в стратегии стран по противодействию терроризму.

Одним из них является риск того, что некоторые крупные страны воспользуются своим правом на проведение превентивных контртеррористических операций без достаточных на то оснований. Во-вторых, наблюдается растущая тенденция к смягчению, взаимодействию и даже сделки с террористическими группами или иными словами применения двойных стандартов.

Автор статьи на основе использования аналитических и системных исследовательских подходов доказал, что данной политики придерживается большинство стран, а переход политической власти к «Талибану» в Афганистане и приход к власти террористической организации «Хайят Тахрир аш-Шам» (ХТШ) в Сирии являются яркими примерами взаимодействия и сотрудничества некоторых стран этими группировками.

Ключевые слова: Афганистан, Сирия, террористические группировки, сотрудничество, список террористических групп, безопасность, геополитическая конкуренция, Талибан, ИГИЛ Хорасан.

CHANGES IN THE PRINCIPLES AND RULES OF ANTI-TERRORISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

The article examines the process of changes of principles and rules of anti-terrorism in the policies of countries in the era of globalization.

According to the author, there are two trends in the strategy of countries to counter terrorism.

One of them is the risk that some large countries will use their right to conduct preventive counter-terrorism operations without sufficient grounds. Secondly, the growing trend towards easing, restoring relations and even deals with terrorist groups.

The author of the article, based on the use of analytical and systemic research approaches, proved that most countries adhere to this policy, and the transfer of political power to the Taliban in Afghanistan and the coming to power of the terrorist organization Hayat Tahrir al-Sham (HTS) in Syria are striking examples of interaction and cooperation with these groups.

Keywords: Afghanistan, Syria, terrorist groups, cooperation, list of terrorist groups, security, geopolitical competition, Taliban, ISIS Khorasan

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаров Қосимшо – сарҳодими илмии Шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, доктори илмҳои таърих

Суроға: 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: ikas_53@inbox.ru

Сведения об авторе: Искандаров Косимшо – главный научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, доктор исторических наук. Адрес: 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33. E-mail ikas_53@inbox.ru

Information about the author: Iskandarov Qosimsho - Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries, National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher. Address: 7734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 33. E-mail: ikas_53@inbox.ru

СУЛОЛАИ БУВАЙҲИЁН: ТАЪСИРИ СИЁСӢ ДАР МАРКАЗИ ХИЛОФАТ (934–1062)

МИРЗОЕВ ҲАБИБҶОН ТАБРИҚҶОНОВИЧ

ходими калони илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, номзади илмҳои таърих, дотсент

ДАВЛАТОВА ФАРИДА ГУЛМАҲМАДОВНА

ходими хурди илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Давраи Бувайҳиён яке аз давраҳои муҳими таърихи хилофат буда, ҳодисаҳои муҳими сиёсӣ ва иқтисодиро дарбар мегирад. Воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳаракатҳои динию мазҳабӣ, тараққиёти илму адаб ва фарҳанги ин давра аз давраҳои пеш фарқи зиёде доштанд ва аз ин рӯ омӯзиши онҳо барои мутахассисони таърихи асрҳои миёна аҳамияти калон дорад. Роҷеъ ба пайдоиш ва ташаккули инкишофи ин сулола ба забонҳои арабӣ ва форсӣ адабиёти зиёде мавҷуданд. Баъзеи онҳо дар замони Бувайҳиён ва ё наздик ба он таълиф шудаанд ва муаллифонашон аз ҳодисаҳои салтанати Бувайҳиёни дайлами комилан бохабар буданд.

Дар мақолаи мазкур оид ба авомили таъсиси давлати Бувайҳиён ва таъсири он ба хилофат таҳлили баррасӣ намуда, аз сарчашмаҳои дохиливу хориҷӣ истифода шудааст.

Калидвожаҳо: Бувайҳиён, Хилофати Бағдод, Эрон, сулола, ҳукуматҳои форсӣ, Дайлам, алавиён, Табаристон, Алӣ ибни Буя.

Пас аз барҳам хурдани ҳокимияти Сосониён сарзамини беканори форс зери ҳукмронии халифаҳои Умавиён ва Аббосиён қарор гирифт. Дар даврони ин халифаҳо чунбишҳои зиёд ва ангеаҳои мухталиф вучуд доштанд, ки ҳадафи ниҳони аксари онҳо аз байн бурдани хилофат ва таъсиси як ҳукумати фарогир мисли Сосониён дар Эронзамин буд. Таъсиси се ҳукумати форсӣ-тоҷикӣ тоҳирӣ, саффорӣ ва сомонӣ, ки дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Систон ҳукмронӣ мекарданд, натавонистанд комилан халқи тоҷикро мустақил намоянд, дар ҳоле, ки Тоҳириён ва Сомониён шарикони дастгоҳи хилофати Аббосиён маҳсуб мешуданд. Гарчанде Тоҳириён ва Сомониён тобеи хилофат буданд ҳам, бархе аз амирони форс ба монанди Тоҳир ибни Ҳусайн, Яъқуб ибни Лайс ва Амр ибни Лайс бар зидди ҳокимияти аббосӣ мубориза бурданд. Аз ҷониби дигар, пас аз пазируфтани ислом аксари мардуми форс ба ду гурӯҳ- суннӣ ва шиъа тақсим шуданд, ки дар чунбиши истиқлолияти форсҳо таъсири бузург расонид.

Зухури амирони Оли Буя (Бувайҳиён) ба истилои хилофати Аббосиён дар Эронзамин ба ҷолиш оварда, боиси аз Эрон рафтани аскарони хилофат ва фатҳи Бағдод гардид. Барои таҳқиқи ин мавзӯё моро лозим аст, ки сараввал ки будани Оли Буя ва чи тавр ба сари қудрат омаданд, сӯхбат намоем.

Тибқи иттилои Нувайрӣ “Алӣ, Ҳасан ва Аҳмад писарони Абушучоъи Буя буданд, ки шуғли моҳигирӣ дошт. Ба сабаби душвории замони ҳукумати Алавиёни Табаристон мисли аксари мардуми Дайлам ба лашкари алавӣ (алавиён-фирқаи шиаҳоро мегӯфтанд, ки Алӣ ибни Абитолибро пайравӣ менамуданд ва дар ин давра дар шаҳрҳои соҳили Баҳри Хазар - Дайлам, Гелон ва Табаристон истиқомат менамуданд) пайваста, бо таъсири таблиғоти худ дини исломро пазируфт”[7, 93].

Дар нимаи аввали асри X пас аз сукути ҳукумати Алавиён яке сарвари муваффақи Дайлам Мардович ибни Зиёд тавонист қисми зиёди Эрони шимолиро забт кунад ва сулолаи Зиёдиёнро таъсис диҳад. Писарони Буя — Алӣ, Ҳасан ва Аҳмад ба хизмати ӯ гузаштанд. Бо қувваи ҷисмонӣ, часорат дар ҷанг, Буиҳо зуд касби ҳарбиро ба даст оварданд ва дасти рости Мардович шуда, волии Шерозро бар уҳда гирифтанд ва

вазифаҳои калидии артишро ишғол карданд. [13] Ҳамчунин ҳокимияти Қарач (шаҳре дар минтақати Қибол дар наздикии Ироқи имрӯза)ро ба бародари калониашон Алӣ воғуздор кард. Аммо бо вучуди ин Алӣ Буя аз итоати Мардович сарпечӣ намуд. Мардович ки инро дарк намуда буд, барои ҳамла ба ӯ омодагӣ гирифт. Аммо Алӣ ибни Буя аз бархӯрд бо Мардович канорагирӣ намуда, бо ҳаммаслақонаш ба Исфаҳон рафт. Дар он вақт ҳокими таъиншудаи халифа Музаффар ибни Ёқут буд, ки тақрибан даҳ ҳазор ҷанговарон таҳти фармондеҳии ӯ буданд. Алӣ ибни Буя ниёт дошт, ки дар назди Музаффар ибни Ёқут паноҳ барад, то худро аз муноқиша бо Мардович барои сулҳ бо халифа озод кунад, аммо халифа дархости ӯро қабул накард [1,713]. Дар натиҷа Алӣ тасмим гирифт, ки бо сардор Қохир биллоҳи аббосӣ бичангад. Ҳамин тавр ӯ қадамҳои аввалро бар зидди хилофат гузошт.

Қабл аз шурӯи ҷанг (соли 934) гуруҳе аз афроди дайламі ва гелонӣ Музаффар ибни Ёқут ба сипоҳи Алӣ гузаштанд. Дар ин ҷанг Али ибни Буя бо шигифте бар зидди лашкарони зиёди хилофат пирӯз шуда, Исфаҳонро забт кард. Ин пирӯзӣ боиси он шуд, ки Алӣ дар назари Мардович, халифа ва мардум нерӯманд ба назар расид. Вақте ки Мардович хабари фатҳи Исфаҳонро аз ҷониби Алӣ шунид ва аз ин ки дар қаламрави ӯ рақибӣ хатарноке зухур кардааст, парешон шуд ва бародараш Вашмгирро бо сипоҳи бузург ба сӯи ин шаҳр равон кард. Алӣ ибни Буя бо сипоҳи Вашмгир муборизаро идома додан натавонист, теъдоди сипоҳи ӯ камтар буд ва маҷбур шуд, ки баъди ду моҳ аз Исфаҳон ба Арҷон, шаҳре дар наздикии Баҳбаҳон, ки имрӯз баҳше аз вилояти Форс аст, биравад [7,94].

Ҳокими аббосии Арҷон шаҳрро бе ҷанг тарк кард ва ба сӯи Рамхурмуз фирор кард. Ба ҳамин тариқ, Алӣ ибни Буя тавонист, ки Арҷонро забт кунад. Дар ин ҳол ӯ дарк кард, ки бо Мардавиҷ Зиёри ва Ёқут- волии таъинкардаи халифа наметавонад бо теъдоди ками лашкарони худ рӯ ба рӯ шавад, бо хилофат сиёсати сулҳҷӯнаро оғоз кард. Ба Ёқут нома менависад ва дар асоси он ду қореро тақозо мекунад, ё аз тариқи Шероз ба Қирмон биравад, ба шарте, ё дар ҳузурӣ Ёқут ба ӯ иҷозат диҳад, ки ба Бағдод биравад ва ба халифа хидмат кунад. Аммо Ёқут хоҳиши ӯро қабул накард ва ҳамроҳи писараш Музаффар ба ҷанг бо Алӣ ибни Буя омодагӣ гирифт. Алӣ ибни Буя маҷбур шуд, ки ба Шероз биравад ва дар он ҷо мавқеъ гирифт. Аз ҷониби дигар, Ёқут барои таъмини пирӯзии худ ҷангоми мукотиба бо Мардавиҷ аз ӯ ёри хоста буд, дар натиҷа Алӣ маҷбур шуд, ки бо Ёқут ҷанг кунад [3, 122]. Дар набарди шадиде, ки дар соли 934 байни лашқари Ал-Буя ва Халифа ба вуқӯъ пайваст, лашкарони дайламі ғолиб омада, аскарони Ёқут фирор карданд [10,88].

Пас аз ин муваффақияти бузург Алӣ ибни Буя вориди Шероз шуд ва ҳукуматро дар он ҷо ба ӯҳда гирифт. Бо вучуди ин, аз ҷанг бо Аббосиён худдорӣ кард. Аз ин рӯ, ба Бағдод сафир фиристод ва тоъати худро ба Розӣ Биллоҳи аббосӣ баён кард ва талаб кард, ки ҳукумати Форс ба дасти ӯ дода шавад ва дар ивази ин ҳар сол ҳашт миллион дирҳам ба сифати хироч мефиристад. Халифа, ки сарқуб кардани Алӣ ибни Буяро лозим надид ва моҳи шавволи соли 322 х./ 934м. парчами ҳукумати Форсро ба ӯ фиристод. Аммо амири бувайҳӣ бо зиракӣ аз ирсоли хироч ба Бағдод худдорӣ кард [6,50]. Ба таври возеҳ нишон дод, ки меҳода танҳо аз нигоҳи манфиатҳои сиёсӣ аз низоми хилофат машрӯбият пайдо кунад ва аслан ба тоъати хилофат эътиқод надорад.

Алӣ ибни Буя, ки ҷанг бо Мардовичро хеле хатарнок медонист, ба Мардович номаи эҳтиром навишт ва сулҳ хост. Мардович ба шарте, ки Алӣ бародараш Ҳасанро ба гаравгон ба Исфаҳон бифиристад ва дар қаламраваш аз номи Мардович мавъиза кунад, сулҳро пазируфт. Ҳамин тавр, бо ин созиш ҳукумати Оли Буя дар Форс таъсис ёфт. Пас аз марги Мардович Алӣ ибни Буя, ки ҷанӯз хатари Зиёриёнро ҷиддӣ мепиндошт, Ҳасанро бо гуруҳе аз лашқарҳои ба Қибол (номи минтақаи кӯҳистонии араб ба маркази Эрон) фиристод ва тавонист якҷанд шаҳри Қибол, аз ҷумла Исфаҳонро тасарруф намояд [2,4811].

Вазъи хилофати Аббосиён дар арафаи фатҳи Бағдод аз ҷониби Аҳмад ибни Буя.

Дар замоне, ки ҳукуматҳои форс, аз қабиле Оли Зиёр ва Оли Буя барои ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ алайҳи Аббосиён талош мекарданд, низоми хилофати Аббосиён давраи таназул ва заъфиятро аз сар мегузаронид. Нуфузи хилофати Аббосиён аз тарафи як ғуруҳи ноухдабаро ва нотавонбинона ишғол карда шуд. Тибқи иттилои Соҳиби Нахҷонӣ, “Дар ин давра бисёре аз ғумоштаҳои аббосӣ ба халифа ришва медоданд ва аз ӯ мақоми вазир ё дигар мансабҳои давлатиро меҳариданд. Ин амр ба саркашӣ ва шӯришҳои зуд-зуди сарбозон ва сарварони турк боис мешуд. Зеро нафақаи онҳо ба сабаби бесалоҳияти халифаву вазирон ба таъхир афтада, ба хонаҳои вазирону девондорҳо ҳамла карда, моли вазирон ва ашхоси дигарро ғорат мекарданд ва вазиронро мекуштанд”[8,205].

Дар замони халифа Розе Биллоҳ ҳукумати манотиқи мухталифи хилофат дар байни амирони тавоно, ки даъвои истиқлолият доштанд, тақсим карда шуданд. Онҳо дар сарзамини худ мустақилона ҳукмронӣ мекарданд ва ба халифа чандон итоат намекарданд. Вақте ки Розе Биллоҳ ин вазъиятро дид, бо таъсиси мавқеи амирул-умаро (амири амирон) кӯшиш кард, ки ташкили идории хилофатро ба роҳ монад. Бинобар ин, бори нахуст соли 936 ин вазифаро ба Муҳаммад ибни Роик супурд. Дар асоси фармон ва дастури Розӣ амирул-умаро сарвари тамоми мансабҳои низомии кишвар ва ҳаққи чамъоварӣ ва идораи хирочро ба даст овард ва халифа иҷозат дод, ки номи ӯ дар баробари номи халифа аҳком хонда шавад[12].

Азбаски унвони амирул-умаро ва нуфузи густурдаи он барои нишон додани қудрат ва хушунати мардумӣ куллан муносиб буд, ба зудӣ миёни даъвогарони қудрат барои ба даст овардани ин мансаб низоъ ва ихтилоф ба амал омад, ки омили иловагии заъиф шудани хилофати Аббосиён гардид ва истилои Бағдод дар давоми даҳ сол ҳашт нафар ба ин мартаба расиданд ва ин нишон дод, ки сохти хилофат ҷи гуна давраи печида ва пурташвишро аз сар мегузаронад[7,75].

Аз ин ҷост, ки бародарони Буя, ки шохиди вазъияти мураккаби хилофат буданд. Онҳо майлу хоҳиши ботинии худро барои фатҳ намудани Бағдод оммавӣ намуданд.

Соли 938 нерӯҳои Алӣ ибни Буя ба сарзаминҳои хилофат роҳпаймоии худро оғоз карданд. Ин раванд дар солҳои минбаъда низ идома ёфт ва нерӯҳои хилофат ҳучуми Ал-Буяро гардонида натавонистанд. Ҳамин тавр, соли 945- Аҳмад ибни Буя аз ихтилофоти байни лашкарҳои хилофат истифода намуда, ҳангоми рафъи онҳо ба осонӣ вориди Бағдод шуд ва идораи ин шаҳро ба дасти худ гирифт.[2, с.4955] Ба ин тартиб, ҳадафи дарозмуддати форсҳои истиқлолталаб амалӣ шуд ва ҳукумати Эрон тавонист хилофати Аббосиёнро зеро раҳбарии худ бигирад.

Дар ин миён Мустақфӣ Биллоҳи Аббосӣ, ки ғумон дошт бо истилои Аҳмад ибни Буя Бағдод аз зулм ва даҳолати сарони турк наҷот меёбад, ба дидори амири Бувайҳӣ шитофт. Сипас Аҳмад ибни Буя ба Мустақфӣ байъат кард ва ҷомаи сиёҳи Аббосиёнро ба бар кард. Мустақфӣ низ касам хӯрд, ки дар ҳаққи ӯ ҷорасе набинад. Сипас ба ӯ унвони *Муизуддавла* ва ба бародаронаш Алӣ ва Ҳасан, унвони *Имодуддавла* ва *Рукнуддавларо* дод ва фармуд, ки ном ва унвонҳои онҳо дар тангаҳои динор ва дирҳам сикка шавад. Дар ин маврид муаррихи тоҷик Неъматов Н. Н. чунин менависад: “Давраи ҳукмронии се бародарони хонадони Оли Бӯя ба се қисмат ҷудо шуд ва ҷаҳордаҳ тан аз намояндагони ин хонадон дар се минтақа мустақил ҳукумат кардаанд, ки дар таърих бад-ин тартиб машҳуранд:

1. Дайламаи Форс – ҷонишинони Алие Умодуддавла;
2. Дайламаи Ироку Кирмон ва Хузистон – ҷонишинони Аҳмади Муизуддавла;
3. Даёламаи Райу Исфаҳон - ҷонишинони Ҳасани Рукнуддавла”[6,50].

Дар аввал Аҳмад ибни Буя дар баробари аҳдофи навбатии худ дар мавриди хилофат ғайриҷашмдошт ва бар хилофи урфу одатҳои қаблӣ барои Мустақфӣ дар як рӯз панҷ ҳазор маоши рӯзона муқаррар кард, дар сурате, ки дар гузашта ҳазинаи халифа дар ихтиёри халифа буд ва аз он бепарво мегирифт. Халифа, ки подшоҳии

Муизуддавларо хилофи тасавури худ дид, бар зидди ӯ дасисаҳо мекард[9,344]. Ба ин далел, Аҳмад ибни Буя Мустақфиро аз хилофат дур кард ва ба ҷои ӯ Мутиуллохро халифа интихоб кард.

Дар аснои интихоби халифаи нави Аббосӣ нияти асосии Аҳмад ибни Буя дар мавриди ҳамла ба Бағдод ошкор шуд. Бо таъсири афкори шиъа ва эронӣ тасмим гирифт, ки хилофати Аббосӣро сарнагун кунад. Аз ин рӯ, дар як нишастии машваратии муҳим ва таърихӣ, ки бо ҳузури бузургони ҳукумати Оли Буя баргузор шуд, эълон дошт, ки меҳодад хилофатро ба яке аз алавиён вогузор кунад ва ба ин мақсад шахсеро бо номи Абулҳасан Муҳаммад ибни Яҳё Зайдии Алавӣ дар назар дошт. Ҳарчанд аксари ҳозирони маҷлис ба ин ақидаи Муъзу-д-давла розӣ буданд, аммо вазири ӯ бо номи Саймарӣ чунин гуфт: “Агар ба ӯ (шахси алавӣ) байъат кунӣ, мардуми Хуросон ва аҳли шаҳр ба шумо ҳамла хоҳад кард ва мардуми Дайлам туро тарк мекунанд ва ба ӯ мепайванданд ва шояд ба фармони ӯ туро бидустанд.” [2, с.4995]

Саймарӣ ҳамин тавр Муъзудавларо мутмаъин сохт, ки аз вазъи мавҷуда қаноатманд бошад ва хилофати Аббосӣро ба зоҳир дар пояи хилофат нигоҳ дорад, вале дар амал ӯро тоъати худ гардонад. Амири Бувайҳӣ низ ба хоҳири ҳифзи манобеъи ҳукумати Оли Буя тағйири халифаро ихтиёр кард. Аммо ӯ тасмим гирифт, ки дар қудрати халифа тағйироти кулӣ ворид кунад.

Аҳмад ибни Буя бо тағйироти саръ ва густурдае, ки дар салоҳияти халифа анҷом дод, ба ҳама нишон дод, ки вазъ дар Бағдод комилан тағйир ёфтааст ва истиқрори ҳукмронии Бувайҳӣ дар он шаҳр оғози давраи нав дар таърихи ислом аст. Ӯ барои халифа маоши якрӯзаӣ ночизе муқаррар кард. Сипас дар бораи сиёсати дохилӣ ва берунӣ хилофат тасмим гирифт ва халифаро аз ҳуқуқи даҳлат ба ин қорҳо маҳрум кард. Дар таъини вазирон, сарони сипоҳ, амирони ҳаҷ ва қозиҳо ба халифа ҳаҷ гуна назаре надоданд. Дигар ин ки сиккаеро, ки хоси халифа буд, аз худ намуда ва фармуд, ки дар тангаҳо номи халифа ва амирони Ал-Буя якҷоя зикр шавад[3,122].

Дарвоқеъ, Аҳмад Муизуддавла ба ҷои сарнагун кардани ҳукумати Аббосӣ низомии хилофате барпо кард, ки на қудрати ҳукумат дошт ва на ҳамчун ҳукумат амал мекард. Унвони халифа низ бе салоҳият шуда, шоҳи бувайҳӣ сардори тамоми фаёлиятҳои дохилӣ ва берунӣ Бағдод ва Ироқ шуд. Метавон гуфт, ки ин амали Муизуддавла аз рафтори туркҳо нисбати халифа, ки то истилои Бағдод халифаҳои Аббосиро борҳо иваз карда буданд, фарқ мекард. Аммо онҳо ба сохтори ҳукумати Аббосӣ даст назадаанд ва халифаи нав ҳамон салоҳият ва масъулияти халифаҳои пешинро доштанд.

Тавре ки ибни Ҷузӣ менависад: “Чунонки Муизуддавла барои Мустақфӣ маоши якрузаро муқаррар карда буд, инро барои Мутиуллох такрор карда, дар як рӯз барои у ду ҳазор дирхам муқаррар кард. Пас аз чанде, баъди тасарруфи Басра, Муизуддавла муқаррароти халифаро қатъ кард ва бар ивазаш дар Басра замин дод, ки даромади солонаш наздики сад ҳазор динор буд. Сипас як баҳше аз онро гирифт, то даромадаш ба панҷоҳ ҳазор динор расид[4,174].

Аббосӣ аз ин низом зид буданд, зеро онҳо инро на танҳо барои тамоми хилофат, балки барои ҳуди арабҳо таҳдид медонистанд. Муизуддавла дар ҳама ҷорабиниҳои расмӣ ҳудро шоҳаншоҳ номид. Ӯро ҳашми арабҳо аз эҳёи ҷашнҳои қадимаи сосонӣ ба ташвиш намеовард. Дар баробари ин, ӯ намояндагони халқҳои дигарро поймол накард. Масалан, адабиёту олимони ва ҳунармандони араб аз эҳтиром ва ҳимоят истифода мебарданд. Ӯ кӯшиш мекард, ки дар давлат одамони миллатҳо, динҳо ва фарҳангҳои гуногун бароҳат зиндагӣ кунанд ва ӯ дар ин қор муваффақ шуд.

Баъди Муизуддавла писараш Исоуддавла ба сари ҳокимияти бувайҳӣ омад. Бояд гуфт, ки самти фаёлияти пуршиддати Исоуддавла сохтмон буд ва он на танҳо сохтмони қасрҳо, балки объектҳои иҷтимоӣ, монанди системаҳои обёрӣ, сарбандҳо, беморхонаҳо ва бозорҳо. Сохтмон дар шаҳрҳои дар Бағдод, балки дар шаҳрҳои

гуногун сурат мегирифт. Изоуддавла ба рушди вилояти Фарс диққат махсус меод. Бо фармони дар ончо ӯ якчанд сарбандҳои нав (асосӣ дар дарёи Кур) ва каналҳои обӣ барои осон кардани зиндагии деҳқонон сохта шуд. Шароити беҳтаршудаи меҳнат имкон дод, ки вуруди сокинони нав ба минтақа таъмин карда шавад, ки ба пардохти андоз таъсир расонд[12].

Ҳамонгунае, ки аксар вақт дар таърих рӯй медиҳад “Пас аз марги ҳокими бузург вориси арзанда пайдо намешавад” бо буйиҳо низ чунин шуд. Соли 983 Изоуддавла вафот кард ва давлати ӯ дар ҷангҳои дохила ғарқ шуд. Ба тахти шаҳаншоҳ писарони ҳокими марҳум даъво карданд, ки ҳеҷ гуна тавофуқ карда наметавонистанд. Тамоми ғояи ҳамбастагии Бувайҳӣҳо барҳам хӯрд. Аммо бо бо ин заъфият давлат беш аз ним аср идома ёфта, аз мулки сулола пайваста қаламравҳо ҷудо мешуданд.

Ҳокими охири, ки давлатро аз ғурупошии комил боздошт, Абу Комҷор буд. Пас аз марги ӯ дар соли 1048, ҳама чиз комилан пароканда шуд. Ҷанги нави байниҳамдигарии бародарон Маликурраҳим ва Абу Мансур оғоз ёфт. Муковимат бо муваффақияти тағйирёбанда сурат гирифт. Чанд маротиба Маликурраҳим ба Фарс ҳучум карда, меҳост ба бародараш зарбаи саҳт занад, аммо ин кор ба ӯ муяссар нашуд. Вай дар аввали солҳои 1050 аз нав кушиш карда, муваффақ шуд. Малик шаҳри асосии Шерозро ишғол кард. Абу Мансур барои кӯмак ба салҷуқиён муроҷиат намуд ва султони Тоғрулбек рад накард. Бо кушиши якҷоя онҳо шаҳро баргардониданд.

Пас аз ин муковимат боз чанд муддат идома ёфта, дар натиҷа, соли 1055 Абу Мансур сарварии бародарашро эътироф кард. Аммо ба зудӣ салҷуқиҳо ба муноқишаи ҳешовандон даҳолат карда, Маликурраҳимро сарнагун карданд ва Бағдодро забт карданд. Абу Мансур зуд сарварии султони Тоғрулбекро бар худ эътироф кард, ки ин ба ӯ имкон дод, ки ҳокимиятро аз Форс нигоҳ дорад. Соли 1062 Абу Мансур дар ҷанг бо курдҳо кушта шуд ва салҷуқиҳо тавонистанд тамоми Форсро бемамониат забт кунанд[12]. Ҳамин ҷо таърихи сулолаи Буиҳо ба охир расида, давраи султони Салҷуқӣ оғоз ёфт.

Донишманди ироқӣ, Иброҳими Наққош дар асари худ дар силсилаи Бувайҳӣҳои Ироқ ва ҳамасрони онҳо аз халифаҳои Аббосӣён ба таври зайл таҳқиқ намудааст[5, 18]:

Силсилаи Бувайҳӣён Ном ва лақаб	Муддати ҳукмронӣ ҳиҷрӣ-мелодӣ	Ҳамасрони Оли Бувайҳ аз Аббосӣён
1. Муиззуддавла (Аҳмад)	334-356 (945-966 м.)	Ал-Мустакфӣ
Изуддавла (Бахтиёр)	356-367 (966-977 м.)	Ал-Мутеъ
Аздуддавла (Фон-Хусрав)	367-373 (977-983 м.)	Ал-Мутеъ ва Ат-Тоеъ
Самсомуддавла	373-376 (983-986 м.)	Ат-Тоеъ
Шарафуддавла	376-379 (986-989 м.)	Ат-Тоеъ
Баҳоуддавла	379-403 (989-1012 м.)	Ат-Тоеъ ва Ал-Қодир
Султонуддавла	403-411 (1012-1020 м.)	Ал-Қодир
Мушаррафуддавла	411-416 (1020-1025 м.)	Ал-Қодир
Ҷалолуддавла	416-435 (1025-1043 м.)	Ал-Қоим
Абукомҷор	435-440 (1043-1048 м.)	Ал-Қоим
Ал-Малик Ар-Ра-ҳим	440-447 (1048-1055 м.)	Ал-Қоим

Воқеан ҳам таъсиси ҳукумати Оли Буя яке аз муҳимтарин рӯйдодҳои таърихи Эронзамин буд ва он ба амалӣ шудани ҳадафи бузург ва ниҳии ҷунбиши истиқлоли форсҳо мувофиқ буд. Зеро дар он замон ба ҳукмронии аҷнабиён дар сарзамини Эрон

хотима гузошт ва ҳукумати сарзамини Эронро ба ихтиёри эронӣ гузошт ва натиҷаи муборизаи чандинасраи эронӣ бар зидди Умавиён ва Халифаҳои Аббосӣ пурсамар гардид. Муддати ҳукмронии Бувайҳиён дар Ироқ 113 сол (аз соли 946 то 1056) давом кард. Ба таври умумӣ дар Эрон ва Ироқ муддати ҳукмронии онҳо 126 солро ташкил медиҳад.

Подшоҳони Оли Буя бо вучуди заъфи рукнҳои ҳукуматашон то охири умри ин ҳукумат ҳукмронии худро бар халифаҳои Аббосӣ нигоҳ доштанд ва ҷангҳои дохилӣ миёни ашрофони Оли Буя боиси заъф ва сукути ин ҳукумат дар муқобили истилогарон ва хилофат гардид.

Феҳристи адабиёт

1. Ибни Халдун, Абузайд Абдурахмон бин Муҳаммад бин Халдун. Таърихи Ибни Халдун. Тарҷумаи Муҳаммад Ойтӣ. Ҷ. 2-3 ҷ. Техрон Пажуҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ (форсӣ) (2004). -1534с.

2. Ибни Асир Изуддин. Таърихи комил//Баргардони Саид Муҳаммад Ҳусайни Рухонӣ//Изуддин ибни Асир. Ҷ. IX./ Ибни Асир Изуддин -Техрон, 1383 х.к. (2004).-5420с. .

3. Ибни Мискавай. Тичорибу-л-умам. ҷ. 5-6.- Техрон, 1384. Тӯс (форсӣ) 516с.

4. Ибни Ҷузӣ Ал-мунтазам фи-т-таърихи-л-мулк ва -л- умам Ҷ. 14-15, -Бейрут, 1358, Дору-с-содир 505 с.

5. Наққош Х.И. Сулолаи Бувайҳиён (Асрҳои X-XI) — Душанбе: «Ирфон», 1989. — 80 с.

6. Неъматов Н.Н., Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ Мирбобоев А.К., Пирумшоев Ҳайдаршо. Таърихи халқи тоҷик, Китоби дуввум, Мӯъҷизаи классикии тоҷикон, Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. "Сарпараст" ва "Ношир", 2008- 812 с.

7. Нувайрӣ. Шаҳобуддин ибни Аҳмад. Ниҳоят ул-араб фи-л-фунуни ал- адаб (арабӣ) ҷ. 23. 2004 - Бейрут, Дорул кутуби илмия (арабӣ) 458с.

8. Соҳиби Наҳҷонӣ Тучориб-ул салаф Тасҳеҳи Аббос Иқбол. Техрон:1357 Китобхонаи Зухурӣ. (форсӣ) 205 с.

9. Суютӣ. Таърих-ул- хулафо 1381х./1952м. Матбааи Саодат (арабӣ) 344 с.

10. Ҳамадонӣ. Такмили таърихи Табарӣ. Бейрут: Матбааи Коивликӣ. 1958-1522 с.

11. Мирзоев Н.М. Мирзоев Х.Т. Освещение истории таджикской дипломатии в исторических источниках// В сборнике: Таджикистан и региональная политика в Центральной Азии// Материалы международного научно-практического круглого стола; Материалы научно-теоретической конференции. Душанбе, 2021. С. 74-85.

Сомонаҳо:

12. Буиды серые кардиналы халифата //Манбаи электрон: <https://diletant.media/articles/45371247/> [Санаи мурочиат: 20.01. 2024]

13. Буиды - династия каспийских горцев во главе ислама Манбаи электрон: <https://vl-sokolov.livejournal.com/20816.html> [Санаи мурочиат: 07.04. 2025]

ДИНАСТИЯ БУВАЙХИДОВ: ПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ В ЦЕНТРЕ ХАЛИФАТА (934-1062)

Бувайхидский период-один из важнейших периодов в истории Халифата, включающий важные политические и экономические события. Политические, экономические, социальные события, религиозные движения, развитие науки, литературы и культуры этого периода сильно отличались от предшествующих периодов, и поэтому их изучение имеет большое значение для специалистов по

средневековой истории. О происхождении и развитии этой династии известно много литературы на арабском и персидском языках. Некоторые из них были написаны во времена буидов или ближе к ним, и их авторы были полностью осведомлены о том, что происходило в буидском царстве дайлами.

В данной статье анализируется начало образования государства Буидов и его влияние на халифат и используются внутренние и внешние источники.

Ключевые слова: Бувайхиды, Багдадский халифат, Иран, династия, персидские правительства, Дайлам, алавиты, Табаристан, Али ибн Буя

THE BUWAYHID DYNASTY: POLITICAL INFLUENCE IN THE CENTER OF THE CALIPHATE (934-1062)

The Buwayhid period is one of the most important periods in the history of the Caliphate, including important political and economic events. The political, economic, and social events, religious movements, and the development of science, literature, and culture of this period were very different from previous periods, and therefore their study is of great importance to specialists in medieval history. There is a lot of literature in Arabic and Persian about the origin and development of this dynasty. Some of them were written during the time of the Buids or closer to them, and their authors were fully aware of what was happening in the Buid kingdom of Dailami.

This article analyzes the beginning of the formation of the Buyid state and its influence on the caliphate and uses internal and external sources.

Keywords: Buwayya, Baghdad Caliphate, Iran, dynasty, Persian governments, Daylam, Alawites, Tabaristan, Ali ibn Buya

Маълумот оид ба муаллифон:

Мирзоев Ҳабибҷон Табрикҷонович, ходими калони илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, номзади илмҳои таърих, дотсент, Суроға: ш. Душанбе, Тел: (+992) 933609494 Э-почта: diplomat.tj94@mail.ru

Давлатова Фарида Гулмаҳмадовна, ходими хурди илмии шуъбаи Шарқи Миёна ва Наздики Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ, Суроға: ш. Душанбе, Тел: (+992)919343894 Почтаи электронӣ: davlatova.farid@gmail.com

Информация об авторах:

Мирзоев Ҳабибҷон Табрикҷонович, старший научный сотрудник отдела Ближнего и Среднего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, кандидат исторических наук, доцент. Адрес: г. Душанбе, Тел: (+992)933609494 Э-почта: diplomat.tj94@mail.ru

Давлатова Фарида Гулмаҳмадовна, младший научный сотрудник отдела Ближнего и Среднего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ Адрес: г. Душанбе. Тел: (+992)919343894 Э-почта: davlatova.farid@gmail.com

About the authors:

Mirzoev Khabibjon Tabrikjonovich, Senior Researcher, Department of Near and Middle East, Institute for Asian and European studies of NAST. Address: Dushanbe, Tel: (+992)933609494 E-mail: diplomat.tj94@mail.ru

Davlatova Farida Gulmakhmadovna, Junior Researcher, Department of Near and Middle East, Institute for Asian and European studies of NAST. Address: Dushanbe, Tel.: (+992)919343894 E-mail: davlatova.farid@gmail.com

**РЕАЛИЗАЦИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ
ВНЕШНЕЙ ДИПЛОМАТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН****ТАГОЕВ МАХАДМУМИН РАХИМОВИЧ**кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского
национального университета

В статье анализируется прогресс в достижении Целей устойчивого развития (ЦУР) до 2030 года, как на национальном, так и на международном уровнях. Автор рассматривает ЦУР как ключевой инструмент для стран Центральной Азии, включая Таджикистан, по нескольким направлениям: - Обеспечение стабильного экономического роста и достижение политических целей. ЦУР помогают странам сформировать устойчивый экономический фундамент и реализовать свои стратегические задачи; - Стимулирование экономического развития и интеграции в мировую экономику. Внедрение ЦУР способствует активному развитию экономики и её включению в глобальные процессы; - Снижение рисков дестабилизации международных экономических отношений. Автор подчёркивает, что ЦУР помогают бороться с массовой нищетой, а также социальными, природными и экологическими катастрофами, которые могут негативно влиять на международную экономическую стабильность.

Ключевые слова: национальная экономика, финансы, Цели устойчивого развития, экология, образование, Национальная стратегия развития, «зелёная экономика», гидроресурсы, нищета, голод, грамотность.

В современных условиях для каждой отдельной страны устойчивое развитие является одним из основных стратегических направлений международной и национальной политики в области экономики, политики, финансы, образование, общественные проблемы, окружающей среды и т.д. Как известно, понятие устойчивое развитие было официально признано на Конференции Организации Объединённых Наций (ООН) по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро (1992г.) и с тех пор включено в правовую и политическую системы многих стран мира [3].

Цели устойчивого развития (ЦУР) - это 17 глобальных целей и 169 задач, утверждённых ООН в 2015 году в рамках повестки дня до 2030 года, которые направлены на ликвидацию бедности, нищеты и голода, здоровый образ жизни, качественное образование для всех, гендерное равенство, чистая вода и санитария, недорогостоящая и «чистая» энергия, достойная работа и экономический рост, обеспечение благополучия для всех людей в целом [3]. Эти цели определены для преодоления наиболее значимых проблем человечества и являются продолжением Целей развития тысячелетия (2000-2015гг.), при этом охватывая более широкий спектр социальных, экономических и экологических вопросов [1].

Однозначно, 17 ЦУР структурированы вокруг пяти элементов повестки дня до 2030 года: - Люди (People), Планета (Planet), Процветание (Prosperity), Мир (Peace) и Партнёрства (Partnerships). Исходя из этих **5 Р** подчёркивают, что ЦУР являются взаимосвязанной структурой, а не группой отдельных целей. Прогресс по одному **Р** должен уравнивать и поддерживать прогресс по другому, т.е. это свидетельствует о взаимозависимости поставленных целей и развитие должно обеспечивать баланс между социальной, экономической и экологической устойчивостью.

В настоящее время, в странах Центральной Азии, в том числе в Таджикистане, с целью реализации ЦУР реализуются ключевые политические и стратегические документы. В Республики Таджикистан с этой целью разработана и принята: - Национальная стратегия развития на период до 2030 года [9] и Среднесрочная программа развития на 2021-2025 годы. В рамках реализации Целей устойчивого развития в них

определены приоритетные направления, такие как обеспечение продовольственной безопасности и доступа людей к качественному питанию и продуктивной занятости [8].

В настоящее время на земном шаре насчитывается более 200 стран, которые достаточно заметно отличаются друг от друга как по размеру территории и численности населения, так и по экономической мощи, а, следовательно, местом в мировой экономике. Однако, национальная экономика каждой страны является составным элементом глобальной экономической системы. Даже наименее развитые страны прилагают свой вклад в мировой процесс экономического развития своими природными или человеческими ресурсами, производством, пусть и незначительным в глобальных масштабах, потреблением импортной продукции.

Учитывая основные задачи ЦУР, в последние десятилетия рост экономического потенциала отдельных стран, в том числе Республики Таджикистан, создание прочной и эффективной системы обеспечения межгосударственного экономического сотрудничества, а также обеспечения непрерывного функционирования валютно-финансовой сферы рассматриваются сегодня не только с точки зрения обеспечения общего развития мировой экономики, но и как обязательные факторы, гарантирующие в будущем безопасность и политическую стабильность на региональном и международном уровнях.

Доказано, что потребление и производство во всем мире - движущая сила мировой экономики – основаны на использовании природной среды и ресурсов, таким образом, который по-прежнему оказывает разрушительное воздействие на планету. Между тем, Концепция устойчивого развития в основном направлена на решение долгосрочных проблем и позволяет удовлетворить потребности нынешнего поколения, не ограничивая возможности будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности. Устойчивое развитие это такая модель экономического и социального развития, в рамках которой природные ресурсы используются с высокой ответственностью, где также учитываются права и условия будущих поколений.

Все пять стран Центральной Азии продемонстрировали приверженность Повестке дня на период до 2030 года и предприняли шаги по интеграции ЦУР в свою национальную политику и стратегии развития. Например, Казахстан интегрировал 88 национальных показателей ЦУР в свою государственную систему планирования, а Национальная стратегия развития Таджикистана на период до 2030 года была разработана с учётом международных обязательств страны в отношении ЦУР.

Экономический рост, наблюдаемый в странах Центральной Азии, вероятно, способствовал прогрессу в достижении нескольких ЦУР, таких как образование (ЦУР-4), здравоохранение (ЦУР-3) и сокращение бедности (ЦУР-1). Однако сильная зависимость экономического роста от природных ресурсов имеет потенциальные негативные последствия для экологической устойчивости (ЦУР 13, 14, 15). Кроме того, хотя экономический рост может сократить общую бедность, он автоматически не гарантирует сокращения неравенства (ЦУР-10). Рамки ЦУР предоставляют странам Центральной Азии всеобъемлющую дорожную карту для достижения экономического развития более устойчивым и инклюзивным образом.

Для содействия устойчивому экономическому росту в соответствии с ЦУР правительствам стран Центральной Азии рекомендуется:

- содействовать диверсификации экономики: внедрять политику, поддерживающую развитие не сырьевых секторов, и стимулировать инновационного производственного прогресса;

- укреплять региональное сотрудничество: расширять взаимодействие в области

+++++

Мы считаем, что устойчивое развитие и «зелёная» дипломатия представляют собой взаимосвязанные концепции, которые являются относительно новым трендом в международных отношениях и глобальном экономическом развитии [4]. Эти концепции направлены на защиту окружающей среды, снижение негативного воздействия

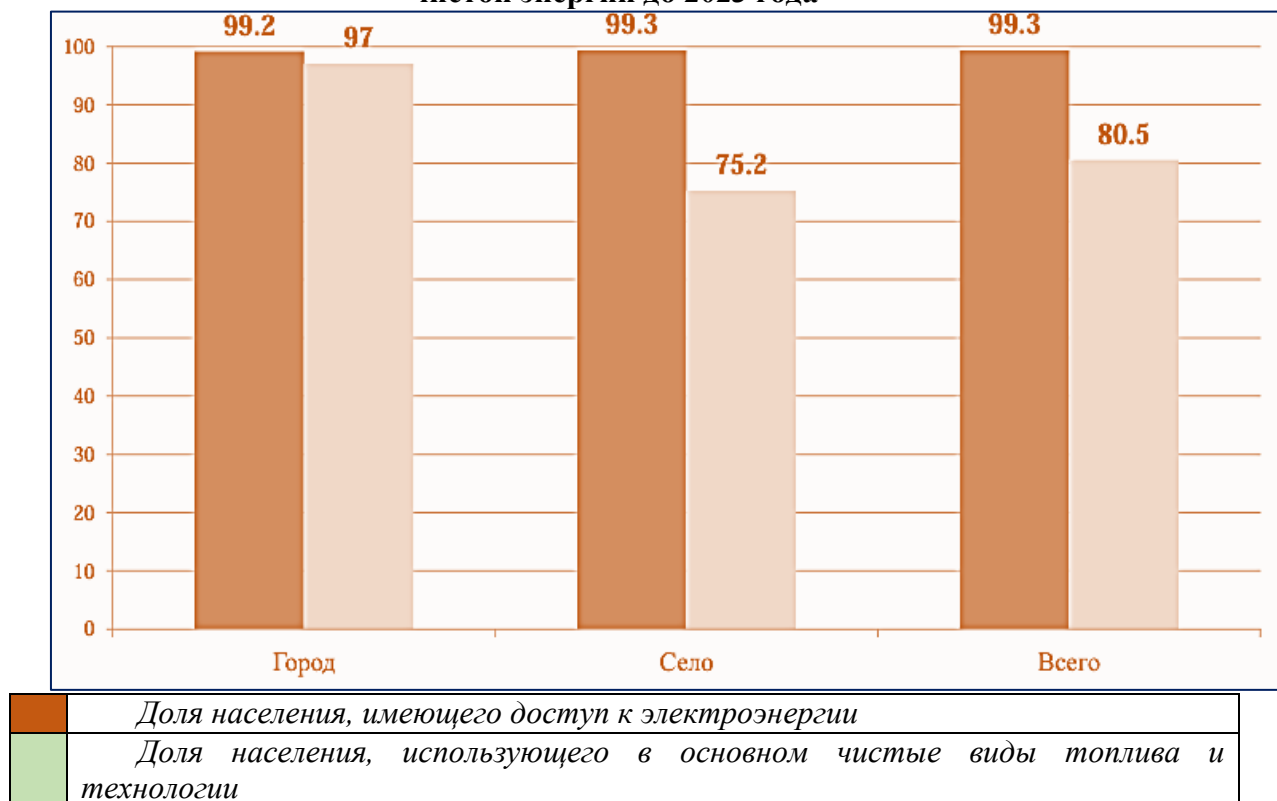
человеческой деятельности на природу и достижение социальной справедливости через дипломатические подходы и взаимовыгодное сотрудничество.

Одним из главных направлений «зелёной» дипломатии является смягчение последствий изменения климата. Мировой опыт демонстрирует, что только через сотрудничество и подписание соглашений, таких как Парижское соглашение 2015 года, страны могут способствовать сокращению выбросов парниковых газов.

Изменение климата представляет собой одну из самых серьёзных глобальных проблем, которой особенно подвержена Республика Таджикистан. Президентом Таджикистана предложен ряд важнейших глобальных и региональных инициатив в данной области, среди которых выделяются создание Международного фонда по защите ледников и объявление 2025 года Международным годом сохранения ледников, которые направлены на защиту ледников, имеющих стратегическое значение не только для горных регионов и водных ресурсов Таджикистана, но и для всех стран Центральной и Южной Азии [5].

Обладая значительными гидроэнергетическими ресурсами, Таджикистан реализует созидательную политику, продвигая использование возобновляемых источников энергии, в частности гидроэнергетики. На международных площадках Президент Таджикистана многократно подчёркивал необходимость сокращения выбросов парниковых газов и адаптации к изменению климата, что способствует развитию «зелёной» дипломатии и экономики, а также преобразованию республики в «зелёную» страну. В этой связи, обеспечение доступности к чистой энергии остаётся ключевым вопросом для перехода к «зелёной экономике» в Таджикистане.

Рисунок 1. Ход выполнения ЦУР-7 (7.1.1. и 7.1.2.) в Таджикистане о доступности чистой энергии до 2023 года

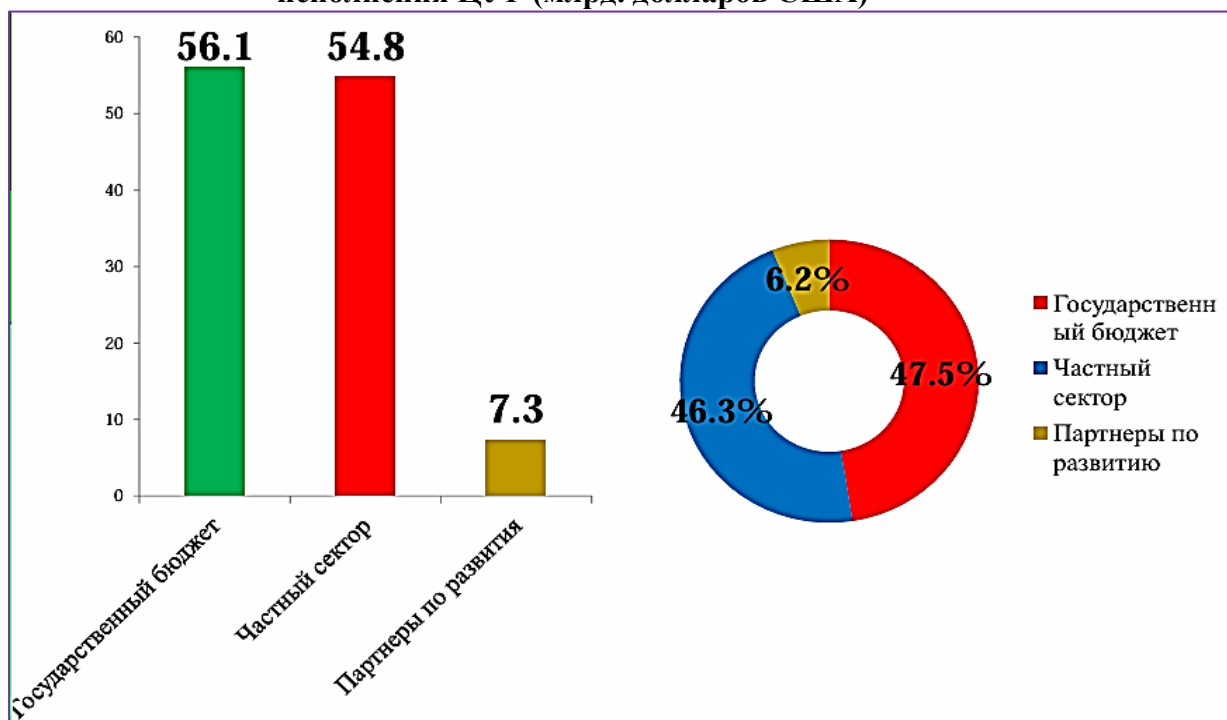
Анализ ход выполнения НСР-2030 и процессы реализации ЦУР свидетельствуют, о том что, после принятия в Таджикистане НСР-2030, ПСР-2020, ПСР-2025 началось активное изучение взаимосвязи стратегических документов с ЦУР. Была проведена быстрая оценка взаимосвязи ЦУР с национальными стратегическими документами и секторальными политиками, которая определила, что 64% целей, задач и приоритетов

НСП-2030 и ПСР-2020 имеют связь с ЦУР, особенно в определении стратегических целей [2, 18]. Между тем, для нашей республики из 17 ЦУР характерно 16 из них (кроме цель 14: Сохранение и рациональное использование океанов, морей и морских ресурсов в интересах устойчивого развития). Полученные в результате проведённой оценки данные способствовали определению основных акселераторов для устойчивого развития в контексте реализации НСП- 2030 и ПСР-2020 [10,215].

Последние отчёты показывают, что Центральная Азия, в том числе Республика Таджикистан продемонстрировала заметную экономическую устойчивость и значительный рост в последние годы, достигнув темпов роста в 6,3% в 2023 году. При том темпы роста Республики Таджикистан в 2023 году составил более 8,3%. Прогнозы на 2024 год предполагали сохранение этой динамики (около 5,7%), однако более поздние прогнозы указывают на замедление этого темпа до примерно 5% в 2025 году и 4,4% в 2026 году. Это ожидаемое замедление связано с такими факторами, как ослабление внешнего спроса, замедление роста в России и нормализация денежных переводов.

Практика показывает, что для реализации поставленных целей всегда требуется надёжные источники финансирования. Именно, в Республики Таджикистан определены финансовые источники реализации НСП-2030 и ПСР до 2025 годы. Государственные доходы, которые состоят из налогов, грантов и других доходов, служат главным источником финансирования госинвестиций и программ для выполнения НСП-2030, ПСР-2025 и достижения ЦУР. По оценкам Министерства финансов Республики Таджикистан для реализации НСП-2030, ПСР-2025 и ЦУР потребуется до 118,2 млрд. долларов США [6].

Рисунок 2. Прогноз, структура и финансирование НСП-2030 и ПСР в целях исполнения ЦУР (млрд. долларов США)

В то же время очень важно отметить, что сегодня перед Таджикистаном наряду с мониторингом реализации стратегических целей НСП-2030 и ПСР-2020, а также вопросами национализации ЦУР, стоят задачи внедрения ЦУР в секторальные политики, локализация ЦУР на уровне регионов страны, вопросы формирования и дальнейшего развития национальных механизмов внедрения ЦУР, а также выявление трудностей и проблем, стоящих на пути их достижения [6], [7].

Важной особенностью подготовки национальной документации является идея о том, что стратегические цели НСР-2030 и большинство ЦУР взаимосвязаны и дополняют друг друга, их совокупное решение способствует достижению ряда других целей.

НСР-2030 ставит высшей целью долгосрочного развития страны повышение уровня жизни и благосостояния населения на основе реализации “Концепции 4+1” в структуре поставленных стратегических целей и приоритетов. Эта концепция предполагает достижение четырёх национальных стратегических целей развития страны до 2030 года: (1) обеспечение энергетической безопасности и эффективное использование электроэнергии; (2) выход из коммуникационного тупика и превращение страны в транзитную страну; (3) обеспечение продовольственной безопасности и доступа населения к качественному питанию и расширение продуктивной занятости; (4) ускоренная индустриализация страны и увеличение экспортного потенциала. Кроме того, вопрос дальнейшего усиленного развития человеческого капитала поставлен в НСР-2030, в рамках которого рассматриваются вопросы образования, здравоохранения и социальной защиты [9,3-25].

Таким образом, достижение стратегических целей НСР-2030 [9, с.26-52] и ЦУР в рамках «Повестки дня 2030 года» требуют согласованных усилий, которые направлены на их максимальное взаимодействие. Не все цели можно преследовать одинаково и в тандеме. Хотя все цели имеют важное значение, отражая глобальный консенсус по многим аспектам устойчивого развития, последовательность в которой они будут осуществляться, должна отражать национальные стратегические цели и приоритеты, а также динамическую взаимосвязь между достижениями ЦУР для условий Таджикистана.

Список источников и литературы:

29. Официальный сайт Министерства иностранных дел Таджикистана. Электронный ресурс: <https://mfa.tj/ru/main/view/15801/vystuplenie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-emomali-rakhmona-na-79-i-sessii-assamblei-oon> [дата обращения: 28.06.2025]

30. Осуществление Повестки дня в области ЦУР на период до 2030 года в Республике Таджикистане. // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан// - Душанбе, 2023. Электронный ресурс: <https://www.stat.tj> [дата обращения: 29.06.2025]

31. Официальный сайт Организация Объединённых Наций (ООН). Электронный ресурс: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals> [дата обращения: 20.06.2025]

32. Промежуточная Стратегия по возобновляемым источникам энергии для интегрированного сельского развития. Электронный ресурс: <https://www.undp.org/files/tj/UNDP> [дата обращения: 24.06.2025]

33. Финансово-экономический вестник (научно-практический журнал) // Таджикский государственный финансово-экономический университет. – Душанбе, - 2025, - №1(44), - С.93-100

34. Официальный сайт Министерства финансов Республики Таджикистан. Электронный ресурс: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/319> [дата обращения: 25.06.2025]

35. Central Asian Economies Forge Ahead with Strong Growth Despite Geopolitical Challenges. Электронный ресурс: <https://www.caspianpolicy.org/research/economy/central-asian-economies> [дата обращения: 23.06.2025]

36. Central Asia and "Levels" of Development - Association for Asian Studies. Электронный ресурс: <https://www.asianstudies.org/central-asia-and-levels-of-development/> [дата обращения: 20.06.2025]

37. "Национальная Стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года". // **Постановление Правительства Таджикистан от 01.10.2016г., №392.** - Душанбе, - ООО «Контраст», - 82 стр.

38. Тагоев М.Р. Обеспечение экологической устойчивости как преимущественное направления международного финансового сотрудничества. // Материалы международной

ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ДИПЛОМАТИЯИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола пешравиҳо дар самти ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор (ҲРУ) то соли 2030 ҳам дар сатҳи миллӣ ва ҳам байналмилалӣ таҳлил шудааст. Муаллиф Ҳадафҳои Рушди Устуворро як василаи калидии ноилгардӣ ба аҳдофи миллӣ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон дар якҷанд самт арзёбӣ мекунад: - Таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ. ҲРУ ба кишварҳо дар бунёди заминаи устувори иқтисодӣ ва амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии худ кӯмак мерасонад; - ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва ҳамгирой ба иқтисоди ҷаҳонӣ. Татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор ба рушди фаъоли иқтисодиёт ва шомил шудани он ба равандҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунад; — кам кардани хавфи ноустувор гардондани муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ. Муаллиф таъкид мекунад, ки Ҳадафҳои ҲРУ дар мубориза бар зидди камбизоатии оммавӣ, инчунин офатҳои иҷтимоӣ, табиӣ ва экологӣ, ки метавонанд ба суботи иқтисодии байналмилалӣ таъсири манфӣ расонанд, мусоидат мекунанд.

***Калидвожаҳо:** иқтисоди миллӣ, молия, Ҳадафҳои рушди устувор, экология, маориф, Стратегияи миллии рушд, «иқтисоди сабз», захираҳои об, камбизоатӣ, гуруснагӣ, саводноқӣ.*

IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AS A FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN DIPLOMACY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes progress in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) by 2030 both at the national and international levels. The author considers the SDGs as a key tool for the countries of Central Asia, including Tajikistan, in several areas: - Ensuring sustainable economic growth and achieving political goals. The SDGs help countries create a sustainable economic foundation and implement their strategic goals; - Stimulating economic growth and integration into the world economy. Implementation of the Sustainable Development Goals contributes to the active development of the economy and its inclusion in global processes; - Reducing the risk of destabilization of international economic relations. The author emphasizes that the SDGs contribute to the fight against mass poverty, as well as social, natural and environmental disasters that can negatively affect international economic stability.

***Keywords:** national economy, finance, Sustainable Development Goals, ecology, education, National Development Strategy, «green economy», water resources, poverty, hunger, literacy.*

Информация об авторе:

Тагоев Маҳадмумин Раҳимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Таджикский национальный университет. Тел. моб.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тагоев Маҳадмумин Раҳимович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел. моб.: (+992) 918744465, e-mail: mahadjon@mail.ru

Author information:

Tagoev Mahadmumin Rahimovich – candidate of economic sciences, associate professor of the department World Economy, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Buni Khisorak, Tajik National University. Tel. mob.: (+992) 918744465; e-mail: mahadjon@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИЯ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РОССИИ

КУРБОНЗОДА ФАРИДА

научный сотрудник отдела СНГ

Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ

В последние двадцать лет цифровизация становится составной частью развития стран мирового сообщества. Она внедряется в такие отрасли как экономика, образования, здравоохранения. Совмещение технологии и экономики – цифровая экономика, в современную эпоху уже можно считать как неотъемлемой частью мировой экономики. В статье исследуется влияние цифровизации на развитие экономики России. Начиная с 90-х годов, с появлением интернета, в России начинается этап цифровизации экономики. Развитие цифровой экономики в России идет хорошим темпом, но при этом ощущается угрозы безопасности при использовании цифровых технологий в стране.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, Россия, технология, интернет, платформа, информация, безопасность.

Эффективное развитие рынков в цифровой экономике возможно только при наличии развитых технологий, поэтому меры по ее стимулированию должны быть сфокусированы на двух направлениях. Первое — институты; требуется их перестройка и модернизация для создания условия развития цифровой экономики (нормативное регулирование цифровых рынков и цифрового производства, подготовка кадров с цифровыми компетенциями и т. д.). Второе — техническая инфраструктура (сети передачи данных, центры обработки данных, программные сервисы и др.), создание которой требует не только значительных усилий, но и инвестиций.

Растет и производственный сектор цифровой экономики. Автоматизация производства, большие данные и искусственный интеллект, использование которых стало возможным благодаря цифровым технологиям, трансформируют производственные процессы и модели производственно-технологической кооперации, ускоряют и удешевляют выпуск различной продукции, выполнение работ и оказание услуг. Это позволяет открыть новые пути использования человеческого потенциала, но, одновременно с этим, может порождать социальные проблемы, связанные с исчезновением (прежде всего — в развитых странах) ряда массовых, «традиционных» профессий.

В целях развития цифровой экономики в России 9 мая 2017 г. был издан указ «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017–2030 годы», который определил программу мероприятий по развитию экономики в России на среднесрочную перспективу с учетом возможностей ее информатизации и цифровизации. В развитие этого документа, 28 июля 2017 г. было выпущено распоряжение Правительства России, утвердившее программу «Цифровая экономика Российской Федерации». Основными целями программы являются:

- ✓ создание условий для развития высокотехнологичных отраслей и недопущение создания ограничений в традиционных отраслях экономики;

- ✓ повышение конкурентоспособности отраслей национальной экономики и ее усиление на мировом рынке.

Утвержденная программа состоит из пяти базовых направлений:

- ✓ нормативное регулирование;

- ✓ образование и трудовые ресурсы;

- ✓ формирование исследовательских компетенций;

- ✓ ИТ-инфраструктура;

- ✓ кибербезопасность.

Акцент в программе ставится на построении инфраструктуры, которая необходима при создании и функционировании цифровой экономики. Прежде всего, это центры обработки данных, сети связи и доступ к интернету. По сути, данная программа представляет список

нормативно закреплённых целей (на горизонте до 2024 г.) развития цифровой экономики в России, а конкретные мероприятия, инструменты их реализации и источники финансирования будут утверждаться регулярно пересматриваемым трехлетним планом правительства. Согласно данным Совета при Президенте России по стратегическому развитию и национальным проектам, общие расходы программы «Цифровая экономика Российской Федерации» за период 2018–2024 гг. составили 1,634 трлн. руб.

Согласно документу, в 2024 г. должны выйти на рынок не меньше десяти национальных компаний-лидеров (среди операторов экосистем), которые смогли бы конкурировать на мировых рынках. Отмечается, что к этому же году в стране должны функционировать 10 цифровых платформ для базовых областей экономики: в цифровом образовании, цифровом здравоохранении, для создания «умного города»[2].

В связи с этим, на сегодняшней день в России существуют много цифровые платформы, которые эксперты делят их на несколько типов:

1. Маркетплейсы и агрегаторы услуг: «Яндекс», Wildberries, Ozon, «Сбер мега маркет», «Яндекс такси», In drive, «Островок.ру», «Авиасейлс», «Билеты РЖД», «Туту», «Кассир.ру», «Афиша», «Суточно.ру» и пр.

2. Классифайды: «Авито», «Юла», «Домклик», «Циан» и пр.

3. Шеринговые платформы: «Яндекс драйв», «Делимобиль», «Ситимобил», Whoosh, Volt, BlaBlaCar и пр.

4. Платформы для рынка труда: HH.ru, You do, Superjob, Freelance, «Профи.ру», «Консоль», «Контур», «Я сам» и пр.

5. Финтех-решения и краудфандинг: Система быстрых платежей, приложения ВТБ, «Сбера», «Т-Банка», «Альфа-банка» и др., «Ю money», «Я Pay», Planeta.ru и пр.

6. Информационно-справочные платформы и госплатформы: «Яндекс карты», «2 ГИС», «Госуслуги», Mos.ru, «Мой налог», Единая государственная информационная система в сфере здравоохранения и пр.

7. Развлекательные ресурсы. «Яндекс.музыка», «Кинопоиск», Okko, Premier, KION, Pikabu, Fandom и пр.

8. Соцсети, видеохостинги, мессенджеры, почта, связь: приложения МТС, «Билайн», «Мегафон», «ВКонтакте», «Одноклассники», Telegram, Rutube, «Почта Mail.ru», «Яндекс почта» и пр.

9. Технологические платформы корпоративного класса, предназначенные в первую очередь для B2B-взаимодействия или взаимодействия сотрудников внутри корпорации.

Чем больше в стране цифровых экосистем и платформ, тем устойчивее становится экономика, тем больше возможностей для развития получает бизнес. Также платформы превращаются в ключевой инструмент насыщения [российского рынка](#) продукцией, люди получают доступ к широкому ассортименту товаров даже в [удалённых](#) регионах страны. В 2023 году объём заказов на маркетплейсах перешагнул отметку в 5 млрд. руб., а общая стоимость всех розничных операций в том же году составила 7,8 трлн. руб.

Платформы помогают замещать и создавать новые [рабочие места](#) — известно, что сегодня 12,5% россиян сегодня трудятся через посреднические платформы на регулярной основе или эпизодически. Госплатформы облегчают доступ [населения](#) к социальным услугам, [финансовые](#) — делают доступными самые разные банковские продукты, ускоряют все денежные операции.

Самая популярная и общедоступная российская платформа – это «Госуслуги», справочно-[информационный интернет-портал](#). Обеспечивает доступ [физических](#) и [юридических](#) лиц к сведениям о [государственных и муниципальных](#) услугах в Российской Федерации.

17 октября 2009 года Правительство России утвердило план перехода на предоставление государственных услуг и исполнение государственных функций в электронном виде федеральными органами исполнительной власти. Региональные и муниципальные услуги подлежали переводу в электронный вид на основе [договоров](#), заключаемых с

исполнительными органами власти регионов России и органами местного самоуправления. Официальное открытие портала состоялось 15 декабря 2009 года [6]. Данный момент доступно более 1600 государственных и муниципальных услуг для граждан, юридических лиц и индивидуальных предпринимателей. Количество зарегистрированных пользователей достигло 112 млн., а ежедневно подается около 2 млн. заявлений.

В 2024 г. через портал было подано более 660 млн. заявлений, совершено 154 млн. оплат. С момента запуска сервиса пользователи оформили почти 60 млн полисов ОМС (документ, подтверждающий право на бесплатную медицинскую помощь), записались к врачу более 180 млн. раз и подали более 2,3 млн. заявлений на регистрацию брака.

По данным Минцифры России, в скором времени появится многофункциональный цифровой сервис, которое объединит функции мессенджера и государственных сервисов. Он позволит идентифицировать личность без паспорта в некоторых случаях.

По словам депутата и главы комитета по информационной политике Сергея Боярского, одной из главных особенностей сервиса станет возможность удостоверить личность с помощью цифрового ID. На первом этапе его можно будет использовать для заселения в гостиницах или при покупках для подтверждения возраста. В будущем в сервис могут добавить информацию о водительском удостоверении, дипломе об образовании и полисе ОМС. (документ, подтверждающий право на бесплатную медицинскую помощь). Также программу собираются подключить к системе «Госключ», которая позволит использовать усиленную цифровую подпись для подписания договоров при сделках с другими или компаниями. Благодаря этому процесс будет не только безопасным, но и удобным [1].

Существуют два вида Госключа: **неквалифицированная электронная подпись (УНЭП) – к которой применяются для подписания следующие документы:**

- Электронные договоры купли-продажи автомобилей;
- Согласие на получение или отказ налоговых уведомлений;
- Получение ИНН;
- Декларации 3-НДФЛ;
- Заккрытие и открытие расчётного счёта в банке, другие банковские операции;
- Договоры, дополнительные соглашения, письма, акты приемки и другие документы с контрагентами и клиентами;

Усиленная квалифицированная электронная подпись (УКЭП)- к которой применяются для подписания следующие документы:

- Налоговая и бухгалтерская отчетность;
- Регистрация ООО и ИП, внесение изменений в ЕГРЮЛ и ЕГРИП;
- Трудовые договоры и кадровые документы, если их подписывает работодатель;
- Электронные счета-фактуры и универсальные передаточные документы, используемые в качестве счета-фактуры [3];

Цифровая экономика – это форма экономических отношений, которая при помощи цифровизации создает новые бизнес-модели и её можно определить как тип экономики, характеризующейся активным внедрением цифровых технологий хранения, обработки и передачи информации во все сферы человеческой деятельности.

Однако переход к цифровой экономике связан с рядом негативных социально-экономических явлений, что создает проблемы обеспечения экономической безопасности любой страны, в том числе и России. Цифровое развитие общества генерирует новые, ранее отсутствовавшие риски и угрозы. При этом вопросы экономической безопасности по мере развития цифровой экономики, роста совокупных угроз становятся более актуальными и требуют разработки новых принципов их минимизации.

Создание безопасной онлайн-среды, в которой работают цифровые платформы, является важным моментом в развитии цифровизации. По итогам девяти месяцев 2024 г., было совершено 564 тыс. преступлений в сфере информационно-коммуникационных технологий, рост составил 15,3% по сравнению с 2023 г.

Судя по опросу экспертами [ВШЭ](#) организаций, которые используют цифровые платформы и [экосистемы](#), самой значимой угрозой являются [кибератаки](#) (64%), [утечки персональных данных](#) и [конфиденциальной информации](#) (60%), [технические сбои](#) на платформе (50%), несанкционированный сбор данных (39%) и угрозы безопасности транзакций (31%).

Известно, что [Минцифры России](#) вместе с правоохранительными органами и [Банком России](#) разработало пакет [законопроектов](#), который должен защитить платформы и граждан от мошенников. Так, среди мер противодействия закрепляется возможность онлайн-обмена информацией между госорганами, банками и цифровыми платформами. Автоматический мониторинг позволит практически моментально выявлять подозрительные действия, блокировать их и уведомлять [правоохранительные органы](#) о потенциальных преступлениях.

Также в 2025 году начнут пилотировать единую национальную платформу по противодействию [мошенникам](#) в интернете, а запустить её собираются в 2026 году. Данный момент проектированием концепции занимаются [федеральные органы исполнительной власти](#), банки, ЦБ и [операторы связи](#) [4].

Одним из главных инструментов, используемых для защиты данных, стал блокчейн. Блокчейн-технологии позволяют обеспечить высокую степень защиты транзакций и персональных данных. В 2024 году многие российские банки и государственные структуры начали использовать блокчейн для предотвращения мошенничества и повышения прозрачности финансовых операций. Например, система блокчейн уже применяется для проведения выборов и электронного голосования, что гарантирует прозрачность и невозможность фальсификаций.

Крупные компании, такие как Лаборатория Касперского, продолжают разрабатывать новые решения для защиты данных и предотвращения киберугроз. В 2024 году в России были запущены несколько национальных программ по обучению специалистов в области кибербезопасности, что стало важным шагом на пути к усилению защиты критически важной инфраструктуры страны [5].

Список литературы

1. В России появится многофункциональный цифровой сервис: что это? Манбаи электронӣ// <https://hi-tech.mail.ru/news/127918-v-gosdumu-vnesli-popravki-dlya-sozdaniya-mnogofunkcionalnogo-cifrovogo-servisa/> [Санаи дархост: 01.06.2025]
2. Матюшкин Д.А. Развитие цифровой экономики в российской федерации. // Международный научный журнал «Вестник науки №5 (50)» - 2022г.
3. Приложение Госключ: безопасное подписание документов. Манбаи электронӣ// <https://hi-tech.mail.ru/review/115937-prilozhenie-gosklyuch/#anchor172889026780435789> [Санаи дархост: 01.06.2025]
4. 4 задачи по построению платформенной экономики в России на 2025 год. Манбаи электронӣ//<https://corp.cnews.ru/articles/2025-01-20-4-zadachi-po-postroeniyu-platformennoj/> [Санаи дархост: 01.06.2025]
5. Цифровизация в России: новые векторы развития в 2024 году. Манбаи электронӣ // <https://www.sostav.ru/blogs/277074/50927> [Санаи дархост: 01.06.2025]
6. Манбаи электронӣ // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Госуслуги> [Санаи дархост: 01.06.2025]

НАҚШИ РАҚАМИКУНОӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ РУСИЯ

Дар бист соли охир рақамикуноӢ қисми таркибии рушди кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ гардид. Он дар соҳаҳои иқтисодиёт, маориф, тандурустӣ ҷорӣ карда мешавад. Омешиши технология бо иқтисодиёт - иқтисоди рақамӣ, дар замони муосир аллакай метавонад ҳамчун қисми ҷудонопазири иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҳисобида шавад. Дар мақола таъсири рақамикуноӢ ба рушди иқтисодиёти Русия тадқиқ карда мешавад. Аз солҳои 90-ум сар

карда, бо пайдоиши интернет, дар Русия марҳилаи рақамикунонии иқтисодиёт оғоз меебад. Рушди иқтисоди рақамӣ дар Русия бо суръати хуб пеш меравад, аммо ҳангоми истифодаи технологияҳои рақамӣ дар кишвар таҳдидҳои амниятӣ эҳсос мешаванд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, Русия, технология, интернет, платформа, иттилоот, амният.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF THE RUSSIAN ECONOMY

Digitalization has become an integral part of the development of the countries of the global community over the past twenty years. It is being implemented in such sectors as economics, education, and healthcare. The combination of technology and economics is the digital economy, which in the modern era can already be considered as an integral part of the global economy. The article examines the impact of digitalization on the development of the Russian economy. Since the 90s, with the advent of the Internet, the stage of digitalization of the economy has begun in Russia. The development of the digital economy in Russia is proceeding at a good pace, but at the same time there are security threats when using digital technologies in the country.

Keywords: digitalization, digital economy, Russia, technology, Internet, platform, information, security.

Маълумот бар бораи муаллиф:

Қурбонзода Фарида - ходими илмӣи шӯбаи ИДМ – и Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992 930330352; E-mail: kurbonova_22@mail.ru

Сведения об авторе:

Қурбонзода Фарида - научный сотрудник Отдела СНГ Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел: (+992) 930-33-03-52. E – mail: kurbonova_22@mail.ru

About the author:

Qurbonzoda Farida – researcher at the Department of CIS of the Institute of studying of the problems of Asian and European countries NAST, Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 33, tel.: (+992) 930330352; E-mail: kurbonova_22@mail.ru

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷалла мақолаҳоро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар ҳаҷми то 16 саҳифа пазируфта, ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ талаб карда мешавад. Фишурдаи мақолаҳо набояд аз 1 саҳифа зиёд бошад. Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 14 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷойи қор, вазифа, нишонии ҷойи зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, рақами телефони хона ва қор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақолаи дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо нусхаи электронӣ пешниҳод мешавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

Барои мақолаи илмӣ 2 (ду) тақриз ва маълумотномаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн талаб карда мешавад.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Муллоаҳмадов М. Осори эроншиносӣ, ҷ.1, Душанбе: Дониш. – 2018. - 563 с.

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

Рачабов Ҳ. Тасвири бархӯрдҳои мазҳабӣ дар ҳикояи Иброҳим Чалис “Ғуломи озод” // Илм ва ҷомеа”.- № 2 (10) - 2018. – с. 70-78.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 75]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 72-80].

Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

К публикации в журнал принимаются статьи объемом не более 16 страниц на таджикском, русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

Текст должен быть отпечатан на принтере – размер шрифта 14 – с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам).

Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 0,5 см.

К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии – адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

Для научной статьи требуется 2 рецензии и *СПРАВКА* о проверке работы в системе «*Антиплагиат*».

Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг – фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, Осие ва Аврупо № 2, 2019 141 общая число страниц, например:

Муллоахмадов М. Осори эроншиносӣ, ч.1, Душанбе: Дониш.- 2018. - 563 с.

б) для статей – фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

Рачабов Х. Тасвири бархӯрдҳои мазхаби дар хикояи Иброҳим Чалис “Ғуломи озод” // Илм ва чома”. - № 2 (10). - 2018. С. 70-78.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов – всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток. Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

*Ба матбаа супорида шуд 22.05.2025
Барои нашр имзо шуд 23.05.2025
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 12. Андоза 70x100¹/₁₆.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №73.*

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*